

**BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS VÁROSTÖRTÉNETI
MONOGRAFIÁI**

**TANULMÁNYOK
BUDAPEST MULTJÁBÓL**

I.

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS KIADÁSA

1932

**Budapest székesfőváros várostörténeti
monografiái közül eddig megjelentek:**

Schoen Arnold:

A budapesti központi városháza. 1930.

Schoen Arnold:

A budai Szent Anna-templom. 1930.

TANULMÁNYOK BUDAPEST MULTJÁBÓL

I.

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS KIADÁSA

1932

ELŐSZÓ.

Rövid különálló cikkeket, mint címe mondja, tanulmányokat foglal magában ez a könyv, Budapest székesfőváros várostörténeti monografiáinak legújabb kötete. Mindegyik egy-egy kisebb, önmagában véve talán részletjelentőségű kérdés feldolgozását adja, kérdéseket, amelyeket a kutatás sokirányúsága, a pillanatnyi időszerűség, mondhatnám a tudatos szerkesztés mellett is a véletlen sorolt egymás mellé.

Kérdéseknek kis sorozata ez »Budapest multjából«. Kérdéseké, melyek már felmerültek, de válasz nélkül maradtak, és kérdéseké, melyeket az érdeklődő még sohasem vetett fel s most csodálkozva látja, hogy ezekben a jelentéktelennek látszó feladatokban mennyi számottevő adattal tud szolgálni a lelkiismeretes elmerülés.

Budapest multja, sajnos, nem az a rendezett és átkutatott tér, melyen a történelem már biztos, könnyen járható utakat vont, ez a mult — szinte furcsán hat kimondani — részleteiben számtalanszor ismeretlen, ingadozó, kiegészítésre váró. Nem egyszer hallhatjuk a panaszt, hogy egy-egy régebbi kutató jóindulatú tévedése évtizedekre hamisan rögzít meg tényeket, melyeket aztán egy, ezt a kérdést váratlanul érintő szakember tesz világgossá alaposan megvizsgált újabb adatokkal.

Távol áll tőlem, hogy ez szemrehányás legyen a mult nagynevű tudósaival szemben, vagy éppen hánytorgatása a megelőző korszakok mulasztásának. Egy kicsi, egyszerű városokból hatalmas központtá összeforró egység természetesen elsősorban a jövőt láthatta maga előtt, különösen mikor a mult emlékekben sívár, eseményekben szomorú, alkotásokban szegény volt.

Aki pedig a multhoz akart nyulni, mindjárt kezdetben a legnagyobb nehézségekkel küzdött, az adatok hiányossága, feldolgozatlansága, rendszertelensége miatt. Nem kezdődhetett nagy, összefoglaló munkálat, mert aki ilyenbe fogott bele, az is kényszerült az elemi adatgyűjtésen kezdeni s annak fárasztó végeláthatatlanságát keresztüljárni.

Ez a könyv az adatgyűjtést szeretné szolgálni és előmozdítani; ha töredékesen is, de céltudatosan felkeresni a különböző tárgyköröket és átrostálni, rendszerezni, egybefoglalni a történet tényeit. Sokféle anyagot vett fel magába, hiszen Budapest multja a látó szem előtt olyan gazdag,

hogy bármilyen kis mozzanat felkeltheti érdeklődésünket és feldolgozóiban olyan szegény, hogy mindegyik újat nyújthat.

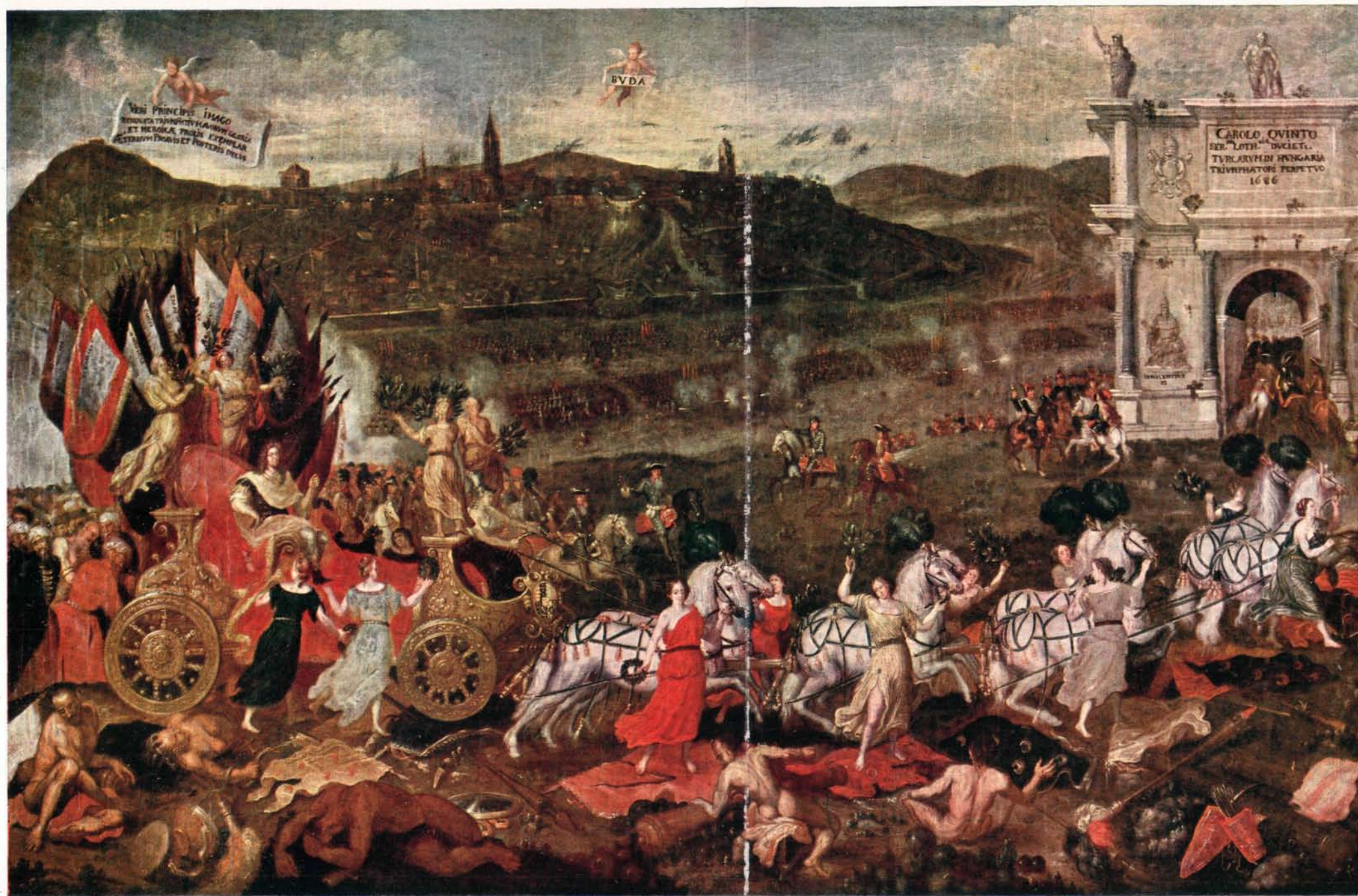
Legyen ez a kötet s a netalán következők is, otthona a várostörténeti részletkutatásnak, megnyitva hasábjait azok előtt, akiknek mondani-valójuk van a kettős város multjához. Ha az eredményeket hátráltatja a tudat, hogy azok alkalmas közzététel hiányában közkinccsé nem válhatnak, — mint eddig éppen a várostörténet művelőinél láthattuk — ezzel ellentétben bennünket biztasson a remény, hogy egy ilyen alkalom megteremtésével talán az eredményeket szaporítjuk, siettetjük.

Ne várjon azonban az olvasó többet, mint amit maga a kötet is kielégíteni kíván. Lényegbevágó felfedezések helyett szeretetteljes elmélyedést a mult sok apró kis zugában, napfényre hozását elrejtett, ismeretlen töredékeknek, melyekkel lassan, szervesen épül ki az áttekintő történettudomány, színes oldalakat elfutott századok változatos könyvéből.

Ha csak azt az egy tanulságot teszi is általánossá, hogy egy város minden köve mögött ott áll, szinte megtapintható a mult: gazdagítani fogja a tudományt azzal, hogy a mult felfedett tényeinek megbecsülésére inti az avatatlant és megőrzésére serkenti a hivatottat.

Budapest, 1933 március hó.

Sipőczy

H. Heinrich Faust Lotharingiai Károly diadalmenetét ábrázoló olajfestménye, a töröktől visszafoglalt Buda látképével. (1694.)

A budai királyi palota újjáépítése

III. Károly alatt.

Több szempont teszi indokolttá és érdekessé, hogy a régebbi korok épületeivel, illetve azok építési történetével és sorsával foglalkozunk. Az építkezéssel kapcsolatos tervek, tárgyalások, megfontolások, az építkezés menete élénk fényt vetnek az illető kor gazdasági helyzetére, berendezésére, hasonló feladatokkal szemben való felkészültségére és nem utolsósorban művészi felfogására és törekvéseire. Maga az építmény mint a felsorolt tényezők kézzelfogható eredménye lép élénk, ha az idő vagy más körülmények el nem pusztították, de akkor is, ha ma már nem áll és csak egykorú rajzokból, tervekből, számításokból lehet következtetéseket vonni külső és belső képére. Sőt, a kutató feladata az utóbbi esetben még izgatóbb, de hálátlanabb is, mert nincs, amivel eredményeit egy végső, kétségszűnő képen lerögzítse és igazolja: quod erat demonstrandum. Az ilyenirányú kutatás érdekessége és fontossága egyenes arányban áll a tárgyal vett épület nevezetességével és a multban játszott szerepével.

A budavári királyi palota minden szempontból joggal követelheti magának a vezető helyet a mult és jelen nevezetes épületeinek sorában. Mint az uralkodónak a fővárosban emelt rezidenciája valóban a városnak, de az egész országnak is első építménye. Erre a szerepre igényt tart és igényt is kell tartania fontosságánál és rá kell szolgálnia az összes többi épületnél szebb, impozánsabb voltánál fogva. A budavári királyi palota — és a volt paloták — fekvése pedig épen predesztinálja a hivatása szerint is kimagasló épületet a vezető szerepre. Két város és egy folyam uralja: helye és helyzete esztétikai szempontból is versenytárs nélkül áll. A budavári királyi palotát tehát Budapest, illetve Buda történetében kétségtelenül nevezetes és központi szerep illeti meg.

A budai királyi rezidencia története eddig főként három kor három épülete köré volt csoportosítható. IV. Béla erődítménye királyi lakhelyül is szolgált ugyan, de nem volt az uralkodói szállás céljaira szánt palota. A Zsigmond-féle, e célra emelt legrégibb épületcsoport után Mátyás király palotája még ma sem egészen teleírott lapja a magyarországi késő gótika és renaissance történetének, pusztulásának útja azonban világos: a török megszállás és Budavára visszavétele. Utána az érdeklődés több mint egy fél évszázadot átugorva Mária Terézia palotájának létrejötté felé irányult, melyet aztán a mai nagyszabású királyi palota váltott fel. Amint látjuk, a budai királyi palota történetében az 1686-tól Mária Terézia palotájának építéséig (1749) eltelt évek jelentenek hézagot, melyet a modern kutatás csak más problémák függvényeként mellékesen érintve, de teljes

és összpontosított figyelmet rá nem fordítva, mindedig ki nem töltött. Pedig már egy 1760-ból való igen érdekes és értékes Budáról szóló munka is több ízben megemlékezik a palotának ezen átmeneti állapotáról és, bár csak egészen vázlatosan, de olyan tájékozottsággal közli, amit a helyzetről és eseményekről tud, hogy a mai kutatás bírálatát is kiállja. Joannes Eleemosinarius Ferdinandus *Miller*, többek közt Buda városának jegyzője, »Hungarus Budensis«, ahogy maga magáról mondja, írta az »Épitome vicissitudinum et rerum memorabilium de libera regia ac metropolitana urbe Budensi etc.« (Budae, 1760.) című munkát, melynek idevonatkozó részét érdemesnek tartom itt közölni annál is inkább, mert erre az idézetre, de meg más helyeire is kell majd a továbbiak során utalnom. »De Arce, sive Residentia Regia. Olim Residentiam Regiam primum a Sigismundo Imperatore et Rege Hungariae extructam, a Mathia Corvino Hungariae Rege autem magnificentioribus ac splendidioribus aedificiis excultam atque ampliatam, in Europa celeberrimam fuisse, sed per bellicas vicissitudines adeo collapsam et in congeriem lapidum redactam extitisse, ut ejus rudera spectator se a lachrymis non valuerit temperare, superius cum jam aliqua meminerim, ab iis hic supersedeo, cum jam tristis spectaculi rudera novis aedificiis potiori ex parte obtecta sint: coeperat quidem Excellentissimus ac Illustrissimus Dominus Maximilianus Ludovicus Liber Baro a Regal Suae Majestatis Caesareo-Regiae Generalis Campi Mareschalli Locumtenens, unius Legionis Pedestris Ordinis Colonellus et Praesidii Budensis Praefectus Residentiam hanc anno 1715. restaurare, sed hoc in castra contra Turcas anno subsequo ire jussu et ad Petro-Varadinum vita privato, susceptum aedificium infectum mansit, nusquam continuatum, sed penitus neglectum, jam ruinam minatum corrutumque fuisset...« (123—124. 1.)

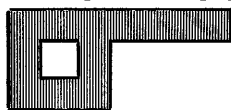
Hunfalvy János Rohbock Lajos által illusztrált »Budapest és környéke« című, Pesten 1859-ben megjelent munkája 82. lapján így ír: »A királyi várpalota Budán. A régi magyar királyok építkezései a török uralom alatt romba dőltek. A törökök elűzése után báró Regal budai várparancsnok 1715-ben az omladékokból négyszegletű épületet kezd rakatni, melyet azonban a török háborúk miatt be nem végezhet.«

*Rupp Jakab*¹⁾ is említi ugyan a palotának a visszafoglalás utáni rombadőlését, de a III. Károly korabeli újjáépítésről, illetve újjáépítési törekvésekről nem tud és mindjárt »1745. körül« jelzi az új (Mária Terézia-féle) palota építésének kezdetét. *Hauszmann Alajos* »A kir. vár építésének történeté«-ben (Magyar Mérnök- és Építész-Egylet közlönye, 34. köt. 1900. 232. 1.) említést tesz a Regal alatt megindult építkezésről, de összecsereéli a palotát az épen 10 évvel később épülni kezdett fegyvertárral. Pontosan leírja a »Zeughaus«-t, melyet a visszafoglalás utáni rom-állapot és Mária Terézia palotája közti áthidalásnak tart. A most tárgyalt építményről tehát valójában nincs tudomása. E tévedés gyökere Hunfalvy János szövegében lehetett, ahol »négyszegletű« épületről olvasunk: ez pedig csak a »Zeughaus«-t juttathatta Hauszmann eszébe. Egy monografikus, de inkább népszerű dolgozat szerzője, *Lehmann Ferenc*²⁾ nem ismerte, úgy látszik, sem *Miller*, sem *Hunfalvy* munkáját, de *Lux Kálmán* már szintén megemlékezik a palota »közbenső állapotáról, melyet gróf Regal budai várparancsnok teremtett, midőn 1715-ben felső utasításra a királyi paloták romjai fölé lakható épületet emelt...«³⁾ — Itt meg kell jegyezni, hogy a később valóban grófi rangra emelkedett Regal által építtetni

kezdeti rezidencia a maga egészében sohasem vált lakhatóvá. — Eredeti levéltári kutatásaik eredményeképp aztán *Kapossy János*⁴⁾ és *Schoen Arnold*⁵⁾ szorosan vett tárgyi adatokat hoztak napvilágra. Eredményeikre a megfelelő helyeken fogok utalni.

Budavára 1686. évi ostroma és visszavétele a magasan fekvő várost úgyszólván teljesen rombadöntötte. Idézem *Miller* *Epitome*-jének azt a helyét, melyre főntebb közölt soraiban utal: »Si bellicae vicissitudines, tot oppugnationes et expugnationes, deplorandaque fata, quae Metropolis haec post memorabilem ac infelicem cladem Mohácsianam experta est, revolvantur, quae illius, quando victricibus Caesareo-Regiis Leopoldinis armis gloriose revindicata et e Turcarum faucibus erepta extitit, facies fuerit, facile conicere est, quando non lapis super lapidem permansit, maenia solo aequata, splendidissima aedificia in congeriem lapidum redacta, ignis voragine absumpta et omnia extremae ruinae data sunt...« (80—81. l.) Még a tíz esztendővel később készült házösszeírás szerint is kevés olyan épület maradt a várban, amely sérülés nélkül úszta volna meg a gyilkos ostromot.⁶⁾ A királyi palota, mely a török megszállás alatt is sok vésznek volt kitéve, — mint például az 1669-i tűznek, mely úgy látszik alapos pusztítást vitt véghez⁷⁾ — exponált fekvésénél és terjedelménél fogva ugyancsak kivette részét a pusztulásból. Amit a gondozás hosszú ideig tartó hiánya még épen hagyott, az az ostromnak, ágyúzásnak, tűznek, mely természetesen kíméletet nem ismerhetett — esett áldozatul. Emlékezzünk vissza *Miller* művének már idézett helyére, mely szerint a szemlélő nem tudta könnyeit elfojtani a romok láttán. De sokkal szemléletesebb egy pillantást vetni az egykorú látképes metszetekre, melyek a királyi palotának úgyszólván teljes rombadőlését, nagyon gyászos állapotát mutatják. Tetőzetnek se híre, se hamva; biztonsággal csak a főfalak meglétét lehet igazolni. A látképes felvételek közül kétségtelenül legérdekesebbek az egészen egykorú metszetek. Ilyen *C. J. de Juigny* rajza, mely közvetlenül a győzelmes elfoglalás után készült és az tűnik ki belőle, hogy az ostrom következtében épen a királyi palota szenvedett legtöbbet.⁸⁾ A Duna felől, körülbelül az Akadémia épületének irányából készített felvétel a Duna felé lehúzó két bástyafalat és az ezeket a parttal párhuzamosan összekötő védfalat még meglehetősen épségben mutatja és úgy látszik, hogy a felső bástyafal kétszeres magasságában húzódó (a képen árnyékoltra vonalkázott) védfal, mely a palota földszintjét mintegy szűk folyosó külső falaként eltakarja, sem igen szenvedett az ágyúzástól. Annál vigasztalanabb képet nyújt a palotának a bástyafal-négyszög fölött emelkedő építménye, helyesebben romja. A Dunára néző, keleti főfal vak, üres ablakrésekkel mered két emelet magasságába, ahol letaroltan, csonkán végződik, nem ível át harmonikus tetőzetbe: azt elragadta az ostrom vihara. A fal északi részének egyhangúságát egy felnyúló keskeny kiugrás szakítja meg, mely a vízszintesre csonkult falvégződésen felül csúcsban végződik. Hasonló, de plasztikusabb, többszögű, bástyaszerű falkiugrás nyomul fel a déli részen is, de csak a fal magasságáig. Némi perspektivikus elképzelést a Gellérthegy felé néző déli oldalfal tesz lehetővé, melynek sötétre vonalkázott belső oldalát mintegy az elképzelt tetőgerincig látjuk háromszög-alakban, de már megrongáltan felnyúlni. A rajz a két kiugró falrész megszakítását nem számítva a főfal hosszában csak hat ablaknyílást tüntet fel, amit nyilvánvalóan nem szabad a valósággal pontosan egyezőnek tartanunk, mint ahogy az egész metszet már kis

terjedelménél fogva is inkább csak az általános összbenyomást óhajtja érvényre juttatni. Érdekes a csonka épülettömbön még mintegy két emelet magasságáig felülemelkedő, négyszögletesnek ábrázolt széles, hatalmas torony, mely természetesen szintén tető nélkül, ki-kiugró romcsonkokkal mered a levegőbe. Kétségtelenül az úgynevezett István-torony romja ez.⁹⁾ Vízsíntesen vonuló kettősvonal jelzi a torony körbefutó erkélyét, melyet *Wening* Mihály rézmetszete¹⁰⁾ mintegy háromszoros nagyságban domborúan mutat ki. E torony volt a bajorok 1686 augusztus 22-i rohamának célpontja: kő ott kövön nem maradt.¹¹⁾ Kutatásunk tárgyát tekintve a romnak egész jellegét megadó és még mindig zömét képező Duna-felőli hosszanti főfal, a volt tetőgerincig háromszög-alakban felnyúló déli oldalsó főfal és az ennek megfelelő, a rajzon egészen feketén jelzett északi oldalsó főfal játsza a legfontosabb szerepet, mert ezekben felfedezhetjük a későbbi átmeneti palota zömének határfalait. Hozzájuk csatlakozik még egy északi irányban haladó hosszúkas tetőtlen falrész a várhegy nyugati, tehát a Dunával ellenkező irányban levő peremén, előtte »moschée«-nak jelzett minaret áll, mely hasonlóan a parton lent álló toronyhoz a rajz szerint szintén épen maradt. Úgy látom, hogy ezek az északi irányú külső falak szolgálhattak az újonnan épülő palota befejezetlennek látszó keskeny nyúlványszerű szárnyának alapjaiul. Ezt a lehetőséget úgyiszlán egy, a visszafoglalást megelőző időből származó vagy egykorú tér- és látkép sem zárja ki, sőt a mai Krisztinaváros felé néző épületrész helyzetével mintegy igazolja is. Nem mond ellent e feltevésnek az egykorú térképek egybevetése sem azokkal a felvételekkel, melyek a palotát már átmeneti periódusában (1715—1749) elfoglalt helyzetében tüntetik fel. Ez utóbbiak közül mint legjobban áttekinthetőre, *François Langer* kétméteres budavári, azaz budai 1749-es helyszínrajzára (a budapesti m. kir. Hadtörténelmi Levéltárban), vagy a bécsi Kriegsarchiv 1730-as vagy 1743-as térképére utalok. Egészen szembeszökő a két palotatörzs alakjának, helyzetének, de még kiterjedésének egyezése is, ha most Juvigny 1686-os térképére tekintünk.¹²⁾ Ugyanúgy kiemelhető, persze csak egészen nagyjából és igen nagy általánosságban az új palota jellegzetes

formája az 1686 előtti alaprajzokból is, de egészen meglepő egyezéssel a bécsi Staatsarchiv-ban M. 140. jel alatt őrzött nagyalakú kézrajzból: »Plan de la Ville et Chateau de Bude en l'estat qu'ils sont presentement en Janvier 1687.« Természetesen csak az épen maradt főfalrészek, vagy épen csak a fundamentum későbbi felhasználásáról lehet szó, hiszen más nem is maradt meg a régi palota egyes részeiből. Ami a palota környezetét illeti, Juvigny rajzán a bástyától északra fekvő és a várhegy magaslatától a Duna partjáig süllyedő lejtő valóságos földrengés képét mutatja. Formátlan görgöttegek borítják a letarolt hegyoldalt, fészükéből kiszakított sziklákat és a magashól lezuhant épület-törmeléket vél a szemlélő a rombolás és pusztulás e vigasztalan képében felfedezni. Összefüggő falrészek csak a parthoz közel állanak ki itt-ott valamennyire a földből, a hegy pereméről leszakadó épületek kövei és téglái nagyobb pusztítást vittek itt véghez, mint maga a közvetlen ostrom. A tökéletes megsemmisülés — látjuk a metszeten a törmelékké zúzódot romhalmazzal szemben, mely a hegyoldalnak a bástya-négyszögön kívül eső részét borítja — a büszke palotát úgy amennyire mégis megkímélte: megmaradtak zömének alapjai és főfalai.

Egy 1698-ban készült látkép, mellyel L. Fr. von *Rosenfeld* a Bécs és Belgrád közti Dunavölgy hadi térképét a várhegy dunafelőli teljes ábrázolatával díszítette,¹³⁾ sem nyújt vigasztalóbb képet, hiszen azóta nem történt semmi a palota helyreállítása körül, sőt, ha környezete nem is hever már romokban, melyeket lassan eltakarítottak, illetve új épületekhez használtak fel, maga a volt palota falai még rongáltabb állapotban vannak. Az István-torony romja már nem magasodik ki, a Dunára néző keleti főfalnak a tető pereméig ért vízszintes vonala eltűnt a beomlások, hatalmas csorbulásokra emlékeztető beszakadások szabálytalan cikk-cakkjában. Az idő vette át a pusztító szerepet, de a lakosság is segédkezhetett e műveletlen kifejtve, széthordva és saját építkezéseihez használva fel a hozzáférhető falak anyagát.

Azon nem szabad csodálkoznunk, hogy *Rosenfeld* rajza nem egyezik részleteiben a Juvigny felvételén látható rom arculatával, hiszen a rajzok kicsisége miatt mindkettjüknek meg kellett elégedniük az általános és legfőbb vonalak és síkok visszaadásával. De *Rosenfeld* képén is világosan és önmagától értetődően lép előtérbe a Dunára néző, ablaknyílásokkal szimmetrikusan ellátott két emeletnyi front, látszik mögötte a vele párhuzamosan haladó nyugati főfal belső fele és az annak folytatásaként körülbelül még egyszer a törzsepület hosszáig elnyúló falmaradvány a folyammal ellenkező oldalon. Megegyeznek tehát a látképek is egy □ alakú falkomplexum feltüntetésében, amely természetes törzsét és alapját képezte az utána következő építménynek.

Majdnem kerekén 30 esztendeig nem nyult építő, restauráló kéz a romokhoz, sőt ez a korszak tetézte csak a rongált épület pusztulását és talán nagyobb rombolást vitt véghez benne, mint a török keze és az ostrom. Egy adat szerint (*Kropf L.: Chishull utazása hazánkban 1702-ben. Századok, 37. évfolyam 1903. 639. l.*) a századfordulón még nem volt az a romhalmaz, amelyről a későbbi híradások beszámolnak. Közvetlenül az újjáépítés küszöbén írja *Prati* Fortunatus mérnök, akit a magyar kamara 1714 szept. 1-én Buda helyszínrajzának elkészítésével bízott meg és aki egy évre rá már a megkezdett új építkezésben részt is vett, »dass an dem Schloss nur die blosse Rudera undt Stainhauffen zu sehen seindt«. (Pratinak kamarai mérnökké 1715 február 21-én történt kinevezéséhez tartozó iratok a bécsi Hofkammerarchivban, Hung. 1715 febr. 21.) Pedig még mindig tele volt értékekkel és talán épen maradt egy-két földszinti vagy pincehelyisége is, mégsem élt 1686 után valóságos életet, hanem a romok halott álmát aludta. Az első lépés csak 1714-ben történik a — ha csak mintegy kísérletszerű és igazi befejezésre nem is került újraéledés útján.

Regal Miksa Lajos várparancsnok ez év októberének végén, vagy novemberének elején tervet közöl a haditanáccsal a palota lerombolását és a köveknek az erődítményhez való felhasználását illetőleg. A haditanács november 10-én kelt válaszából az tűnik ki, hogy *Regal* a palota esetleges helyreállítására nem gondolt és egyedüli célja a lerombolt palotából nyert kőanyagnak az erődítmény építéséhez leendő alkalmazása volt. Meg is kérdezi a haditanács, hogy az egész palota, vagy csak egy részének lehordására gondol-e és nem lehetne-e egynémely falát és épen maradt helyiségét használható állapotban fenntartani: »In puncto abbrechung dassigen Schlosses und verwendung der Steiner zu der fortification wolle man ihm nechstens die Entschliessung wissen lassen, indessen aber wäre zu berichten, ob Er das gantze Schloss, oder nur einen theill

abzubrechen gedenckhe und ob nicht etwa einige gewölber nutzlich zu conserviren wären.« (Bécs, Kriegsarchiv, HKR 1714. Reg. 1183.) Regal december elején megígéri, hogy felküld Bécsbe egy felvételi vázlatot, s a haditanács december 8-án ki is jelöli a vázlat elkészítőjét *Hölbling János* kőművesmester személyében és várja a tervezetet, hogy tulajdonképpen mit is lehet kezdeni a palotával. Közben a haditanács megkapja az uralkodó beleegyezését (Referat und Kayserliche allergnädigste eigenhändige Resolution), melyről december 12-én értesítik Buda várparancsnokát: »... Notificatur pro directione, dass von Ihrer Kayserlichen Majestät das Ofnerische Schloss abzubrechen und die Materialien zu der Vöstung zu appliciren bewilliget, anebst aber verordnet worden, dass auf die Marbel Statuen, Überschriften, Medaillen und andere Antiquitäten geflissene Obacht getragen und noch vor Abbrechung ersagtes Schlosses der jüngst erinnerte Riss eingesendet werden solle.« (HKR 1714. Reg. 1304.)¹⁴) Ez a modern műveltségéből fakadó legfelsőbb gondoskodás elárulja először is azt, hogy *voltak* és maradtak szobrok és más művészeti termékek még a tönkrement palotában is, melynek ezirányú gazdagsága az udvar, de a köz előtt is ismert kellett, hogy legyen. Hogy itt Mátyás korából származó művészi emlékekről van szó, alig kétséges¹⁵) és annál értékesebb az uralkodó tájékozottsága és előrelátása, mert arról tesz tanuságot, hogy számon tartotta, becsülte és óvta nagy elődje dicső korának kulturális és művészi emlékeit. A rengeteg vészt és pusztulást is kiállotta tehát egy része a régi palota kincseinek, valahogyan megkímélte őket még az ostrom vihara is, kétségtelen bizonyosságot szolgáltatva egyúttal, hogy a palota egyes részei — mintegy őrizve a műtárgyakat — valamennyire mégis csak épen maradtak. III. Károly rendelkezése Mátyás király korának sok, ma különböző múzeumokban őrzött kulturális és művészeti emlékét érintette és kiinduló pontja volt annak az útnak, amelyen a rendkívüli értékű antikvitások konzerválódhattak: ezért a bécsi hadilevéltár Hofkriegsrat-protokollumainak pár sora elsőrendű kultúrhistóriai jelentőséggel bír.

A palota helyreállítására irányuló első lépésekből az tűnik ki, hogy valóban Regal tábornoktól indult ki ugyan az egész törekvés, de nem azzal a konstruktív szándékkal, amely aztán a Mária Teréziáét megelőző palota felépítéséhez vezetett. Regal egyáltalán nem gondolt a palota restaurálására (itt alkalmasint téved tehát Miller is), sőt azt mint lakóépületet használhatatlannak minősítette és csak a benne rejlő nyers építőanyagot értékelte, melyet az erődítményhez akart felhasználni. A haditanács már nem volt ilyen radikális, gondolt a palota legalább egyes részeinek megmentésére és, bár a Felső is hozzájárult a lebontáshoz és az építőanyagok az erődítmény építéséhez való felhasználásához, a kért alaprajz ismerete nélkül nem engedte megkezdeni a bontási munkálatokat. *Hölblingnek* a palota alapfalairól készített rajza meggyőzte a haditanácsot afelől, hogy a romokban heverő palota részben helyreállítható és ezen a réven legalább alapjaiban és egyes főfalaiban megmenekült a régi épület attól, hogy más építmények nyersanyag-bányájává süllyedjen.

Hölbling nem tartózkodott ez időben Budán, de még az 1714. évben megérkezett oda. Véleménye szerint — és itt már világosan a palota *építése* van említve — a munkát nem kezdheti meg a régi palota alaprajzának felvételezése előtt, amely célból ötheti haladékokat kér és ezt neki Regal meg is adja. A mondott időre az alaprajz elkészül és a várparancsnok azt *Hölblinggel* felküldi Bécsbe jelezve, hogy az építőmester az erődítmény

építésének vezetését is vállalta. Hölbling 1715 február közepén bemutatja a palotáról készített felvételeit és terveit a haditanácsnak ¹⁶⁾ és azok az illetékes helyen tetszésre találtnak. Érdekes és fontos a Hofkriegsrat eme kivonatához (HKR 1715. Reg. 236.) tartozó széljegyzet: »Ofen altes Schloss bis auf die Haubtmauren Abtrag und theils wider Reparatur und alten Schlosses Riss.« Az oly sokat emlegetett »Riss«-ek, alaprajzok, tervvázlatok a Hofkriegsrat irataival valószínűleg megsemmisültek, csak egy rendkívül szerencsés véletlen hozhatna egyet-kettőt napvilágra. A Hölbling-féle és a többi rajz pótolhatatlan hiányában (gondoljuk csak el, minő értékes adatokat szolgáltatnának a felvételek Mátyás király palotájához is!) meg kell elégedni az efajta írásos utalásokkal, melyekből kellő óvatossággal talán szabad következtetéseket vonni az elveszett rajzok tartalmára és jelentőségére. A haditanács február 27-én elfogadta Hölbling tervét (Das Schloss seye mit dem Helblingschen . . . gezeichneten riss zu repariren . . . HKR 1715. Reg. 313.), mely szerint tehát a palota főfalai megmaradtak és a részleges helyreállítás keretétől, illetve magvával szolgáltak. Összevetve most a régi és az újonnan épült és 1749-ig állott palota összefüggéséről már fentebb mondottakat Hölbling tervezetével, mindenképpen megállhat az a föltevés, hogy Hölbling a palota romjainak azon komplexumát jelölte ki a helyreállításra, illetve az új palota felépítésére alkalmasnak, melyből aztán a palota III. Károly korabeli közbenső állapota tényleg elő is állt, vagyis, hogy e palota Hölbling elgondolása szerint jött létre. A Dunára néző főfal kétségtelenül megmaradt és a palota törzsnégyszögének többi főfala is átépült az új palotába, mint ahogy Hölbling a keskeny északnyugati szárny alapjait is készen kellett hogy találja, mert hiszen a továbbiakban sem esik szó új épületrésznek új alapokra történő emeléséről. Egy előkerülő tervrajznak kellene bizonyítania, de így csak következtetéssel juthatunk arra az eredményre, hogy az alakú palota mintegy a környező romhalmaztól elválasztva kristályosodott ki az épen maradt falrészekből, alapjai és részben főfalai is készen álltak és a lehetőség, az építész elgondolása és képzelete jelölte ki és határolta el a többi rom-maradványtól az új palota jellegzetes alakú építményét.

Március folyamán Regal annak a véleményének ad kifejezést, hogy a palotán végzendő munkákat a többi építkezéssel egy időben lehetne folytatni. Itt elsősorban az úgyszólván állandóan folyó erősítési munkálatokra kell gondolnunk. Még ugyane hónapban jelenti is a parancsnok, hogy a bontási munkálatokat megkezdték és rövidesen el is készülnek velük. A haditanács előrelátóan már arra is gondol, hogy az elkészülő palotában a várparancsnok és a törzskari személyzet szállást nyerjen; közli is ezt Regallal, akit személy szerint is érintett a dolog, de meg Hölblingnek is tartania kellett magát az építés — azaz egyelőre még csak a bontás — irányításánál ehhez a kíváncsihoz. Ugyanebben a március 9-én kelt értesítésében elfogadja a haditanács Hölbling (akit itt *Baumeister*-nek nevez) terveit a többi omladékra vonatkozólag és annak a véleményének ad kifejezést, hogy ezen romok végleges eltakarítása révén a térség a védelmi felkészültség szempontjából igen előnyösen fog kibővíteni. A királyi palotához tartozott épületek és maga a palota egy részének (a Hölbling tervei szerint megtarthatatlannak) maradványairól van itten szó, melyek a fölépítendő új palota komplexumát egy keskeny sávban nyugatról és a várhegy fensíkjának megfelelően széles és egészen a polgári

házakig kiterjedő tereumon északról környezték. A palota falainak ideeső részét pedig mint az erődítmény egyes szakaszait lehetne felhasználni. Április 3-án felel a haditanács Regalnak egy legutóbb elküldött tervre vonatkozólag. Az Expedít-Protokollumok közt csak egy jóval későbbi dátumra utaló kivonat található, mégis azt kell az április 3-i válasz előzményének tartanunk. Hadd álljon itt a két áprilisi »tétel« egymás mögött: »Regall... schliesset bey den Stand des alten königlichen Schloss und zugleich den Überschlag sambt Plan über das neue Schloss Gebau...« (HKR 1715. Exp. 418.) Logikusan következik erre a válasz: »Approbatur der leztere Plan yber das ofnerische Schlossgebau und seye mann auch der Mainung, dass der anderte Stockh verfertigt und die Stallungen in dem ausgezeichneten Orth errichtet, iedoch darüber gleichwohlen eine Cazerne erbauet werde.« (HKR 1715. Reg. 451.) Az építési tervek mellett szabályszerű költségvetés, mint egy építkezést effektuáló tényező is megy fel tehát Bécsbe. Ennek elfogadása lényege szerint már az építkezés megkezdését jelenti. E költségvetés összeállítójának épügy, mint az építési tervek készítőjének Hölblinget kell tartanunk, mint akinek kezére egyelőre a tervezett építkezés gyakorlati része volt bízva. Regal szorgalmazza a második emelet elkészítését és a haditanács osztózik véleményében. Mindebből látható, hogy az előkészítő munka erőteljes, határozott léptekkel haladt az érdemleges megvalósulás, az építkezés felé. Hölbling életrevaló tervet dolgozott ki az új palotának a régi főfalak nyomán kivihető és a lehetőség szerint nagyszabású megépítésére. Az udvari istállók számára kijelölt helyet is elfogadja az illetékes hatóság: a föléjük épített kaszánya árulja el a nekik szánt terület fekvését a palota mögött, a várhegynek a mai Krisztinaváros felé eső peremén.¹⁷⁾ A munkálatok folynak tovább Hölbling irányítása mellett, amiről Regal májusban jelentést is tesz. Ugyane hónap 15-én a haditanács egy tapasztalt mérnök kiküldését helyezi kilátásba, aki az erődítési munkálatokat fogja a további teendők szempontjából tanulmányozni. Addig azonban a palota védelmi megerősítését zavartalanul lehet folytatni és restaurálásához is hozzá kell fogni. A palotán végzett munkákat a belső erődítési munkálatokra kiutalt összeg terhére számolják el. Közli a haditanács, hogy a kamara az 1715. évre 50.000 forintot biztosított a belső és külső erődítési munkákra, melyekbe a palota helyreállítását is beleértik, sőt azonfelül még 10.000 forint fordítható e célra, mely összeget a »Fortifications-Cassa« részére rövidesen kiutalják. Megerősíti a haditanács az istálló és a föléje építendő laktanyák tervezetét és hangsúlyozza, hogy a palota építésénél elsősorban arra a részre fordítsanak gondot, azt használják fel, amelyik jó állapotban maradt falazatot őrzött meg. Újabb bizonyítéka ez az utóbbi rendelkezés annak, hogy jórészt a régi palota viszonylag épségben maradt részei szabták meg az új épület kialakulását és ezek után igazán nem maradhat fent kétség az iránt, hogy a III. Károly korabeli rezidencia nagyon sokat és lényegeset őrzött meg Mátyás palotájából — persze csak az alapzatot, főfalakat és esetleg a földszinti közfal-rendszert, talán egy-két helyiséget is, de semmiesetre sem a külső kiképzést és az építészeti stílust illetőleg.

Regal a legutóbbi tervrajzot két példányban küldte fel Bécsbe aláíratásra (sajnos és ismét sajnos, hogy egyik sem maradt ránk, illetve egyik sem volt eddig felkutatható), a visszaküldés pedig késett és ezért addig nem foghattak a jóváhagyandó tervek szerinti munkákhoz, míg

aztán Regal sürgetésére a haditanács június 19-én a legrövidebb terminusra ígéri a helyreállítás, azaz újjáépítés tervrajzának Budára való juttatását. Minden valószínűség szerint megtette észrevételeit és esetleges változtatásait e tervekben a »tapasztalt mérnök« is, akinek május 15-én beígért jelenléte most már szükségesnek mutatkozott, a haditanács azonban Regal belátására bízta, hogy mikor kezdje meg e kamarai mérnök — Fortunato de Prati munkáját (július 6.)¹⁸⁾ E protokollum így szól: »Man trage khein Bedenkhen, wann Er Es für gutt findet, dass der Cameral Ingenieur Prati bey dem *civil gebäu* des Ofnerischen Schlosses . . . gebraucht werden möge und woll seine gedankhen über das bessere gewärthigen . . .« (HKR 1715. Reg. 958.) Különbség van itt téve a palota mint lakóhely építése és a közvetlenül hozzá tartozó erődítések között. Pratira eszerint, mint a kamara, tehát polgári hatóság mérnökére, tisztán a palotán mint olyanon végzendő további építészeti munkák vártak. Prati még e hónapban Budára érkezik, de előzetesen megállapíthatjuk, hogy ekkor a palota már túl volt a szükséges lebontás periódusán és megindult a felépítés munkája, ha csak a kezdet általános vonalaiban is. Július 13-án felel a haditanács Regal 9-én kelt levelére, melyben többek közt a palota építéséhez szükséges vasanyag és alkatrészek beszerzését tette szóvá. A haditanács a kamara útján természetben óhajtja a szükséges anyagot Szomolnokról (Szepes vm.), vagy máshonnan beszerezni, mert, ha az nem megy, az építési pénzalapot kell megnövelni. Megjegyzi a haditanács, hogy a kamara a Budára szállított liptói fa kifizetésére tett felszólítást, ami elől azonban kitértek és ezért figyelmeztetik Regalt, hogy további intézkedésig kifizetéseket az építési pénzekből a faanyagért ne eszközöljön. A kamara pénztelensége itt még csak árnyékát veti előre; a munka most már megindulhat a régi palotában, hogy abból újat teremtsen: ez a haditanács véleménye. Az építőanyagok beszerzése szorgalmasan folyik, közben persze mindig gondolni kell a jutányosabb megoldásra. Regal alkalmasabbnak véli, hogy az erődítéshez felhasználandó faanyagot helyben vegyék át, ahol alkalmasint hevert már usztatott fa bőven, semmint hogy Liptóból szállítsák. Július végefelé jelentést is küld fel a haditanácsnak az erődítésen és a palotán május 15-étől július 23-áig végzett munkálatokról. Számunkra nagyon sokat jelentene, ha ezúttal a szüksézáví kivonat helyett az eredeti »Bericht«-et őrizné a bécsi hadilevéltár. Július végén aztán megérkezik Prati Budára, akire Regal a palotaépítés felügyeletét bízta. Talán az ő szakértői véleményének eredménye az a még szükséges vasanyagról készített részletezés, melyet Regal egy leveléhez még e hónapban csatol. Egyébként egyelőre nem találunk működéséről semmit sem feljegyezve és így nem állíthatjuk határozottan, hogy munkája kiterjedt-e az építkezés belső mozzanataira is, vagy csak a pusztá felügyeletre szorítkozott, hogy befolyt-e a tervekbe is és érvényesítette-e egyéni felfogását az építészeti rész kialakításában, vagy csak külsőleg irányította a munkálatokat. Annyi bizonyos, hogy felügyelete alatt a munka haladt annyira, hogy a falépítmény egy része október végére elkészült, de a tetőépítési munkálatok még hátra voltak. A haditanács október 30-án elrendeli, hogy a kész falakat télvíz ideje előtt tető alá kell hozni. A munka tehát elég lassan haladt, mert közel három hónap alatt a nem nagy terjedelmű épület csupán egy részének külső falai emelkedtek két emelet magasságába és érték meg a betetőzésre, amire a tél beállta előtt a zord időjárás káros hatásának megelőzése végett okvetlenül szükség volt.

Sok akadály állott a folyamatos és gyors építés útjában. Az ország békéje még nem állott helyre teljesen. A Temesvidéket a török még mindig megszállva tartotta, készülődések folytak az utolsó felszabadító hadjáratra, mely 1716-ban meg is indult. A kincstár nem volt valami túlságosan pénz bővében és az uralkodó a jelek szerint nem sokat törődött budai rezidenciájával. Így valóban sok nehézséggel kellett megküzdeniök azoknak, akik a dolgot a szívéükön viselték. A szükséges anyagiak hiánya kezd mindjobban előtérbe nyomulni. Regal novemberben a kiutalásra váró 6—8000 forinton felül, melyből az adósságokat kell kifizetnie, még egy kiadós pénzküldeményt kér, hogy a palota építését folytatni lehessen és kívánatosnak tartja, hogy a közmunkákra kijelölt megyéket is kötelezzék az építésben való részvételre. A Liptóból szállítandó faanyag útjába is akadályok gördültek, ezt is elpanaszolja a várparancsnok és következő levelében elküldi a majdnem tökéletesen befejezett palota és a környező térség és építmények jövőre szóló tervét: »Regall Baron Feldmarschallleüthnant überschickhet einen Plan, wie nit allein das Terrain beschaffen, sondern auch das Königliche Schloss zu Ofen in vollkommenen Standt zu sehen [setzen?] seye.« (HKR 1715. Exp. 1229.) A »Plan« szó csak térrajzra utal ugyan, de az egész fogalmazás azt sejteti, hogy ezúttal egy látképes tervezetet kell megsemmisülése, vagy eltűnése miatt nélkülöznünk.

Ez évben azután nem hallunk többet a palota építéséről; elmaradt a haditanács által kívánt tetőépítés is és a kész falaknak védtelenül kellett kiállaniok a tél viszontagságait. A haditanács azonban nem ejtette el a fontos feladatot, sőt több oldalról is gondoskodott különböző tervekről, több véleményt óhajtott meghallgatni az erődítmény és a palota építésére vonatkozólag.

Az 1716. év elején Prati részletekbe menő magyarázatos jelentést szerkeszt a haditanács részére a palotának általa készített alaprajzáról és ezt a ténykedését Regal annak a hangsúlyozásával jelenti Bécsbe, hogy Prati sokkal kiválóbb mérnök, illetve építész, mint a budai német mester. (Regall Baron General. Der Cameral Ingenieur Fortunatus Prati werde dem Hof Kriegs Rath über beede Riss vom Schloss zu Ofen und vom Spittall zu Pest die ausführliche Erleütherung geben, dahin gegen verdienne diser Mann wohl einige Ergötzlichkeit, so Ihme aus denen Hungarischen Fortifications Cassen gereicht werden könnte. Der Hölbling seye zwar auch ein guetter Mann, Jener aber gehe disem in der Architectur weith vor. HKR 1716. Exp. 231. Febr. 427.) Prati tervrajza az épület belső architektónikus megoldására készült, hiszen az építmény külső megkomponálásán már alig is lett volna mód változtatni, mert ekkor a főfalak már, egészen nyersen bár, de legnagyobb részben fel voltak építve. Prati ugyanis a magasabb képzettséget igénylő mérnöki munka várt, melyre Hölbling terve szintén készen állott ugyan, de — legalább a várparancsnok véleménye szerint — a nagyobb felkészültségű kamarai mérnök elgondolása mögött háttérbe kellett szorulnia.

1716 március 11-én közli a haditanács Regallal, hogy, ha a várt „Gossau-féle“ tervezet az erődítési és palotaépítési munkálatokra új és más ajánlatot nem tartalmaz, meg kell maradni az eredeti tervnél.

Az itt németesen írt nevű francia gróf Goseau Miksa Jenő mérnökkari alezredes volt és mint ilyen tevékeny részt vett az egész ország különböző erődítési építkezéseinek munkálataiban. 1716-ban az egész budai vár

helyrajzi felvételének elkészítésére kapott megbízást szintén erősítési szempontból és így került a neve kapcsolatba a palota építésével.

E Goseau-féle elgondolásról aztán végkép csak annyit tudhatunk, hogy más volt, mint a Hölbling—Prati-féle tervezet. Bizonyos, hogy az eredeti terv mellett maradtak és dolgoztak is valamit 1716 nyarán, mert a haditanács legalább is felszólítja nov. 21-én Regalt, hogy tegyen jelentést erre nézve. A várparancsnok jelentése a június 21-étől október 30-áig tartott távolléte alatt végzett falépítési munkáról számolt be és pontosan megadta, hogy ez idő alatt hány öl falat emeltek. 1717 januárjában felküldi azután Pratinak az egész elmúlt évre vonatkozó jelentéseit is.

Ez az esztendő a munkára biztató jelek közt indult. Január 9-én a haditanács Regal tudomására hozza, hogy a kamara még a folyó hónapban ki fog utalni 5000 forintot a pesti sóhivatal útján és a továbbiakra vonatkozólag is gondoskodni fognak arról, hogy a budai erődtényépítési pénztárat évi 10.000 forinttal támogassák, hogy a palota és az erősítés építésének munkálatai meg ne akadjanak. Ha ezt az összeget a kamara valóban ki is fizetné, akkor, ha nem is gyors tempóban, de állandóan lehetne dolgozni a királyi palotán. A haditanács március 17-én elismeréssel veszi tudomásul Regal jelentését, hogy 1716 november 15-étől 1717 január 25-éig mihez fogtak és mit hajtottak végre az erősítésen és a palotán végzendő és egymással kapcsolatos munkákból és jóváhagyja a tábornok jövőre vonatkozó terveit is.¹⁹⁾ A tábornok ez év nyarán ismét távol van, de nem is tér vissza többé: halálát leli a délvidéket felszabadító harcokban Pétervárad alatt. Utódja Löffelholz generális, akit 1720-ban Daun követ. Az új várparancsnok novemberi jelentéséből és egy csatolt tervrajzból az tűnt ki, hogy a szükséges eszközök (építőanyagok stb.) hiánya miatt a palota építése elakadt, ami végeredményben természetesen a kincstár pénztelenségére vezethető vissza. Ez évben tehát megint csak elmaradt még azoknak az épületrészeknek tető alá vitele is, melyek már 1715-ben készen állottak. A harmadik telet húzta ki így a poraiból lassan-lassan élemedő palota. Ezen az 1717—1718-i télen semmit sem dolgoztak az épületen, csak 1718 április elején veszi tudomásul a haditanács, hogy Löffelholz ismét megindította a munkálatokat. Május folyamán a várparancsnok részletes kimutatást küld fel a kőműves- és ács munkák költségeiről és leírja, hogy mennyit és mit óhajt a nyár folyamán dolgoztatni. De egyidejűleg jelentkezik a pénzbeli nehézségek, még pedig adósság formájában, melyre pénzt kell előteremteni, hogy a munkásokat vissza lehessen tartani. Az egész építési alap nem több, mint 1725 forint 16 krajcár, amiből vagy a munkásokat kell kifizetni, vagy építési anyagokat kell beszerezni: egyikkel a másik nélkül pedig nem lehet folytatni az építkezést. A vármegyék robotja ismét esedékes lenne ugyan, de azok annyira nem törődnek kötelezettségük teljesítésével, hogy még a múlt (1717.) nyárra 2286 forint 17 krajcár hátralékban vannak. A végrehajtás lenne az egyedüli mód a megyék ellen, még pedig katonai hatalommal: ez Löffelholz véleménye és júniusban nyílt panaszt is emel az egyik megye ellen, mely ama ürügy alatt, hogy az udvartól felmentést fog kapni, egy krajcárt sem hajlandó adózni. A pénzüsszeg elmaradása esetén az építést megint nem lehet folytatni, ezért hát felhatalmazást kér a parancsnok, hogy az illető megye ellen elrendelhesse a végrehajtást. Pedig már eljutottak a munkában a palota új traktusának tetőzetéig. Von Neffzern, a kamara Rózsahegyen működő gondnoka útján rendelték fát Árvából, de, ha az meg nem érkezik,

a fedélszéket megint csak nem lehet elkészíteni. Löffelholz panaszának volt foganatja, mert már június 8-án felel a haditanács a parancsnoknak: »... Zur Ofnerischen fortification und Schlosses (Bau) seyen die Gespanschaften zur schuldigen beytrettung unter betrohung der execution anzuhalten. Die Cammer habe man umb die beyschaffung der 1000 stamb Arver holz abermahl belanget.« (HKR 1718. Reg. 569.) Feljegyezhetjük tehát, hogy 1718 nyarán a munka minden lassúsága és meg-megakadása ellenére is nevezetes küszöbig jutott el a budai királyi várpalota építése, addig az állapotig, melyet ma is bokrétás ünnepélllyel üdvözölnek a modern építők, amikor a főfalak elérik a kívánt magasságot, egy szintbe kerülnek és már a fedélszék építése és a tetőfedés következik. Hogy ebben az időben már az egész épület-komplexum tetőzetéről is intézkedésnek kellett történnie, arra abból következtethetünk, hogy a várparancsnok az új épületrészre (tractus), vagyis a legkésőbb, de már szintén elkészült főfalakra emelendő fedélszékhez még szükséges faanyagot sürgette, tehát a többi épületrész már eo ipso készen állott.

Már májusban szó volt az ácsmunkákról, illetve azok költségvetéséről; ezután rövidesen meg kellett kezdődniök a fedési munkálatoknak. Az 1718—1719-es tél valóban meghozta, hogy a palota végre, ha még nem is a maga teljes egészében, de tető alá került. Akadály most már csak a tetőzet faanyagának beszerzése körül merült fel. A Felvidékről szállított és a fedélszék gerendázatára szánt fatörzsek kiutalása nem megy simán és ezen a ponton kapcsolódik közvetlenül az udvari kamara az építkezés egyes mozzanataiba. Június 8-án már megnyugtatta a haditanács Löffelholzot, hogy a kamarát az 1000 fatörzs szállítása iránt ismételtlen megkeresték. Egy hétre rá megint megy a kérés a kamarához egy bizonyos mennyiségű fáért és erről értesítés Löffelholznak. A meg-egyezés a haditanács és a kamara között az volt, hogy az utóbbi a Felvidékről úsztatott fát a budai erőd és a királyi palota szükségleteire ingyen fogja átengedni. Úgy látszik azonban, hogy erről a megállapodásról a pesti sóhivatal mint a kamara ottani szerve nem tudott, mert a Löffelholzot távollétében helyettesítő *von Stom* báró térparancsnok (Plazobristwachtmeister) július 23-án panaszt tesz a haditanácsnál, hogy a pesti sóvámszedő egy csomó, tutaj formájában érkezett fát csak készpénzfizetés, vagy írásos kötelezvény ellenében hajlandó kiszolgáltatni. A haditanács a kamarához intézett átiratában rámutat arra, hogy roppant káros következményekkel járna, ha a faanyag így előálló hiánya miatt a palota fedélszékét, azaz tetőzetét nem készíthetnék el akkor, amikor az épület sok fáradozás és a kincstár valóban csekély kiadásai mellett végre használható állapotba jutott. A haditanács kérése az, hogy a kamara utasítsa tisztviselőit a fatörzsek minden további nélkül való kiadására és jelzi, hogy *von Stom* bárónak meghagyták, hogy a kamarai határozat megerősítése előtt ne engedje a fákat elvinni vagy eladni.²⁰⁾ A pesti sóhivatal szeptember 13-i jelentése szerint az úsztatott fa tömege 13.213 törzsre rúg. A kamara el is rendeli, hogy ebből a kívánt mennyiséget bocsássák kellő nyugtázás ellenében az erőd- és palotaépítkezés vezetőjének rendelkezésére. Magáért a fáért nem kell fizetni, csak szállításáért, még pedig Komáromtól Pestig, ahogyan arra nézve a haditanács és a kamara megállapodtak. A kamara e leirata szeptember 19-én kelt,²¹⁾ valószínűnek látszik tehát, hogy a pesti sóhivatal a szeptember 13-án kelt jelentéstételre a kamara a haditanács panaszra következtében szólította fel. A lényeg

mindenesetre az, hogy ekkor már misem állott útjában a szükséges faanyag kiutalásának és a tető elkészítésének és befejezésének.

De ezzel egyidejűleg elérkezett az ideje annak is, hogy az illetékesek a nyersen álló palota részletes kiképzésére és díszítésére is gondoljanak. A továbbiak során látni fogjuk, hogy ezekre a — már művészi — munkákra mennyiben került, mennyiben kerülhetett sor. Az utalás a Hofkriegsrat protokollumainak természete szerint megint csak külsőleges és vázlatos, de, ha alapot nem is ad a kérdés művészettörténeti vizsgálatára, talán kiindulópontul vagy irányadásul mégis szolgálhat. Óvakodom a műtörténész munkájába a legcsekélyebb mértékben is belekontárkodni, azért csak egyszerűen közlöm a várparancsnok megfelelő levelének kivonatát: »Löffelholz Freiherr General fraget sich widerholter an, ob das Schloss Gebäu nach approbation seines vorfahrers auf Italienische arth mit Postamenten und Statuen, oder nach dem beyligenden vorschlag des Cameral Architect Pratti solte aufgeföhret werden.« (HKR 1718. Exp. 1432.) Megtudjuk e pár sorból, hogy a várparancsnok úgy látta, hogy itt az ideje a palota külső és belső részletkiképzésének, ami a palota leglényegesebb főalkotóelemeinek (főfalak, tető) a közeli jövőben remélt elkészültét igazolja. Megtudjuk, hogy Regal tábornok az olasz díszítő stílust óhajtotta érvényesíteni és megtudjuk, hogy a kamarai építésszé előlépett Fortunato de Prati más elgondolásban tervezte a palota kiképzését. Ki volt a Regal által jóváhagyott terv készítője? Az új palota alapformáját a készen állott és felhasznált rom-falak nyomán — úgy láttuk — Hölbling Jánostól nyerte, aki a palota belső kiépítését is megtervezte. Előre kell bocsátanom, hogy már erre a munkára is csak egészen elenyésző mértékben került sor, végeredményben tehát, akármelyik terv nyert is végleges jóváhagyást — a Hölbling-féle eredeti vagy a nála többre értékelt Pratié —: kivitelle egyike sem került. Annál kevésbé jutott el az épület a díszítő- és részlet-kiképzésig. Hölbling szerzőségét az új palota törzsformájának elgondolására és megkonstruálására nézve el kell fogadnunk. Láttuk, hogy az épület belső kiképzésére is készített tervet, de a Regal-féle művészi megoldás tervezőjét is benne keresni mégis csak pusztán hipotézis lenne, melyet támogat ugyan a palota nagy vonalakban értett megtervezésére vonatkozó és bebizonyítottan vehető szerzősége és az, hogy a belső architektonikus megoldásra is voltak kész tervei, valamint minden más név hiánya, de amely mégis több szempontból nehezen látszik elfogadhatónak. Nem beszélve a levéltári adatok hiányáról, melyek Prati tervező szerepét is csak az idézett két alkalommal említik, úgy tudjuk, hogy Hölbling inkább gyakorlati építőmester, semmint tervező mérnök vagy épen művész volt.²²⁾ Erre utal már foglalkozásának megjelölése is: »Baumeister«, sőt néha »Maurermeister« is. Egyetlen levéltári forrás sem mondja ki, hogy Hölbling, Prati vagy valaki másnak a tervezetét szánta-e az illetékes hatóság megvalósításra (kivéve Hölbling tervének elfogadását az új palota alapformájának kialakítására vonatkozólag): ez a tény, minden más csak következtetés. És itt különbséget kell tennünk a nyers falazat építése és a belső architektonikus beosztás, valamint belső és külső díszítő kiképzés között. Az elsőnek elgondolása az adatok szerint Hölblingtől eredt, a másik kettő pedig vallhatja szerzőjének Prati, mint aki építészeti kvalitásokban Hölblinget messze felülmulta, annyival is inkább, mert a Prati-féle tervezettel szembeállított »olasz stílus« díszítő tartozékai nem szerepelnek a későbbi végleges költségvetésekben. A hadi-

tanács szeptember 14-én küldött választ Löffelholz határozatot váró levelére. Az eredeti fogalmazvány is elég lenne, hogy megismerjük belőle az illetékes fórum döntését, de így csak magáról a tényről van tudomásunk. Nem is merül fel többé ez vagy más fajta kérdés, mert hiszen sohasem került sor a palota részletes kiképzésére, akárkinek a terveit fogadta is el kivételre a haditanács. Így e kérdést egyelőre nyitva kell hagynunk.

A kamara nehezen tudja előteremteni az építkezéshez szükséges pénzt: részben a már ott heverő anyagok feldolgozása, részben pedig újabb anyag beszerzése ütközik nehézségekbe. Szeptember vége felé, úgylátszik, nagyon megürült az építési pénztár, mert a parancsnok a kamarától átveendő fát, mely eredetileg a palota fedélszékére volt szánva, más módon akarja értékesíteni. Nyilván nem volt ekkor pénze az effektív építésre és gondolnia kellett arra, hogy a faanyag el ne pusztuljon, ha már beépíteni nem tudják. A haditanács október 1-én kelt értesítésében helyesli Löffelholz szándékát. A bányavárosokban előállított rézanyag árát is aligha lehet leszorítani, de mindenekelőtt ismerni kell a szükségletet, hogy a kamaránál sürgető lépéseket lehessen tenni. Sor kerül a padlózat elkészítésére is. Az asztalosmestert a deszkák bevásárlására Ausztriába akarják küldeni, de a haditanács megígéri, hogy mindent leküld Bécsből, csak közölgék, hogy mennyi és milyen fajta kell. Pénzbeli támogatásra ezidő szerint nincs remény: »Mehrere Mittl in die Bau-Cassam beyzuschaffen seye derzeit nit zu hoffen, dahero die gespannschafften zu abführung ihrer Restantien sub Communicatione executionis militaris anzumahnen.« (HKR 1718. Reg. 989.) Körülbelül egyidejűleg, október elején kapja meg a haditanács a várparancsnok részletes jelentését a palotaépítés előrehaladására vonatkozólag, mellette a palota alaprajz-vázlatát és összegszerű kimutatást az erőd- és palotaépítésben való részvételre kötelezett vármegyék már teljesített és még hátralevő pénztartozásáról. De, ha nehéz volt a kamarától pénzt szerezni, nem volt könnyebb a vármegyék erszényét sem megnyitni. Ezt bizonyítja, hogy a megyék részvétele állandóan napirenden van, de nem sok eredménnyel. Hogy a budai építkezések pénzügyei gyengén állottak, azt elárulja a haditanácsnak október 22-én Löffelholzhoz intézett levele is, melyben a 661 forint 22 és fél krajcárt kitevő maradékot a palota építésére szánja. Nem titkolja továbbá, hogy a vármegyék részéről várható összegek semmi hasznot nem hajtanak, miért is csinján és meggondoltan kell a palota építése körül eljárni (— hogy olyasmibe ne fogjanak, amit aztán az anyagiak hiánya miatt abba kell hagyni —), de nyomatékosan kell szorgalmazni a megállapodást a magyar kancelláriával, hogy több más vármegye bevonásával könnyítsenek a jelenleg közmunkákra, illetve azoknak pénzváltására kötelezett megyék terhén és ezáltal biztosítsák azt, hogy a megyék a megállapított kvantumot — munkát vagy pénzt — tényleg szolgáltatassák is.

A munka folyt az 1718—1719-es télen át: elkészült a tető szerkezete és részben tartozékai is, ha nem is ment a dolog egészen simán. A parancsnoknak többször kellett sürgetnie az ereszek és lefolyók anyagát: »Löffelholz ...urgiret das Kupfer zu denen dach-rinnen für das Schloss gebäu« (HKR 1718. Exp. 1833.) és »...sonsten urgiret die abschickung des benöthigten Kupfers zu denen Dach-rinnen in den Schloss...« (HKR 1718. Exp. 1962.) novemberben, majd decemberben is.

Az 1719. év elejére befejeződtek végre a tetőzet munkálatai is úgy, hogy a haditanács január 25-én kelt érdeklődésére, hogy az 1718. év folyamán mit végeztek a palotán, Löffelholz már azt felelhette, hogy »...die haubtmauren des Schlosses völlig aufgeföhret und unter tach gebracht worden.« (HKR 1719. Exp. 261.) A palota valóban »tető alá került«, de még mindig nem mutathatta befejezett épület képét, mert a tetőszerkezetnek maradtak még befödetlen részei is. Kétségtelen az oly fontos tetőfedés teljes befejezésének elhúzódása az 1720—1723. évek költségvetéseiből, melyekben külön tételt jelent a fedőcserepek beszerzése és a hátralevő befödés munkája. A fedélszék fel volt tehát állítva, de alkalmasint a keskeny szárny tetejéről hiányzott még a tulajdonképeni igazi védelem az esőzés stb. veszélye ellen.

Ezenkívül természetesen hátra volt még a belső- vagyis közfalak felhúzása, a belső és külső részletek kidolgozása és a felszerelés, hogy a palota beköltözhető legyen. Erre azonban a nyomok szerint sohasem került sor. A maga egészében a palota mint királyi rezidencia sohasem nyert befejezést.

Az építési pénztár 1719-ben válságos helyzetbe került. Löffelholz véleménye szerint a palota építési költségeit csak valami más pénzalap igénybevételevel lehet fedezni. Az örökös anyagi korlátozottság bénítólag hatott a munkára. A várparancsnok a megyék közmunkájának 1718-as kimutatásában kénytelen kiemelni a hátrálékot és kérdezi, hogy rendeljen-e el végrehajtást »wider die morosos«. Ezzel szemben Pest városa több ízben fizetett már 1000 forintot. A szükség azt parancsolja, hogy a réz-anyag és az árvai fa és cölöpök átengedését is ingyen kérjék. Március 15-én a haditanács mindent megígér: a megyék részvételének lassú menete miatt a magyar kancelláriát, a réz- és faanyag ügyében a kamarát fogják elővenni és addig a budai kemencékben előállított téglák eladását kell segélyforrásul használni. Ebben a levelében jelzi a haditanács, hogy Prati Bécsből nemsokára visszatér Budára. Prati gyakran fordult meg ezidőtájt Bécsben. A palota építkezési munkálatai az ő felügyelete alatt folytak, de amellet behatóan foglalkozott a palota belső beosztási és általában kivitelezési terveivel is. Amikor Löffelholz április vége felé két hétre ismét Bécsbe küldi, előszóval adja elő tervezetét arra vonatkozólag, hogy a palotát anélkül, hogy változtatni kellene rajta, hogyan lehetne úgy rendezni és beosztani, hogy benne a parancsnok és törzskari személyek alkalmas lakást nyerjenek. A haditanács szorgalmazta ezt az ötletet már az építkezés megindulása előtt is. A várparancsnok viszont benyújtja a fedélszék munkájának elszámolását is, valamint kivonatban a megyék 1718-as teljesítményét és fentmaradt tartozásukat és ismételten sürgeti az ereszsatornák rézanyagát.

Nyomról-nyomra, fokról-fokra épült a palota, hol ezt, hol azt a részletmunkát végezték el rajta, a lehetőség szerint illesztettek hozzá, amint valamit sikerült a kamarától vagy a megyéktől kiharcolni, de még mindig csak a legkülsőbb, nyers karbahelyezésig jutottak. Fél esztendőn keresztül kellett szorgalmazni az ereszek és lefolyók fontos anyagát, bár a tető közben már elkészült és csak egy kisebb része várt teljes befejezésre.

Mégis állt már az épület és a fedési munkálatok elvégzése után a belső építkezésre, a helyiségek elosztására és lakhatóvá tételére került volna a sor. E tekintetben fontos szerep várt Pratira. Május első felében visszaérkezett Budára, miután Bécsben szóbeli jelentést tett a palota

belső tervezetének megváltoztatásáról, illetve alkalmassá tételéről parancsnoki és törzskari lakosztályok befogadására. A tervbevett változtatások — mint Löffelholz jelezte — a már kész alap- és felépítményt egyáltalán nem érintették, csak a közfalak elosztására és a belső tér kihasználására vonatkoztak. Prati módosításait a haditanács nem vetette el, bár, mint látni fogjuk, kétségeket támasztott velük szemben, — máskülönben az új tervezet lekerült volna a napirendről — és erre vonatkozólag szándékozott a várparancsnok Prativál megbeszélést folytatni. Február óta állt az építkezés munkája, közben az új belső építési terv Prati kezében megjárta a haditanácsot, mely Löffelholz jelentésére május 17-én felelve kikéri a parancsnok véleményét az építkezés folytatására nézve. A legközelebbi lépés, mint már láttuk, a közfalak megépítése és a belső kiképzés lett volna: annak megoldásában azonban Prati új terve változást hozott. Löffelholz május folyamán gyengélkedése miatt nem foglalkozhatott a megváltoztatott tervvel: »Löffelholz ...berichtet, dass Er den von dem Architecto Prati geänderten riss vom alldasigen Schloss seiner unpässlichkeit halber noch nicht habe übersehen können...« (HKR 1719. Exp. 893.) Két fontos megállapítást tehetünk e protokollum alapján, egy negatív és egy pozitív irányút. Mielőtt Prati foglalkozott volna a palota belsejének építészeti elrendezésével, illetve annak megváltoztatásával, létezett már arra vonatkozó terv, megvolt már minden valószínűség szerint a földszint, első és második emelet közfalainak alaprajza is. Volt tehát egy — valószínűleg hármast — alaprajz, melyen Prati változtatásokat eszközölt, illetve amelynek keretébe új és más belső megoldást tervezett. Ez a körülmény és a protokollum szövege határozottan amellett szól, hogy ez az eredeti alaprajz nem tőle származott, bár magában véve még nem lehetetlen, hogy régebben papírra rögzített elgondolását és tervét a haditanács kívánságára később (1719 április-május) átdolgozta. De ne akarjunk mást és többet kiolvasni Löffelholz levelének kivonatából, mint amit és amennyit épen mondani akar. Kitől származott tehát az eredeti alaprajz, az eredeti elgondolás? Ha a palota művészi kivitelezésének eredeti tervét a fentebb (1718 szept.) tárgyaltak alapján nem is mertük fenntartás nélkül Hölblingnek tulajdonítani, a belső kiképzésre vonatkozó első eredeti tervezet szerzője csak Hölbling János lehetett. Tőle nyerték a külső főfalak nyers formájukat, neki köszönhetette tehát a palota új alakját: kellett lennie tehát tervezetének a belső beosztásra, a helyiségek elrendezésére is.

Így következtetéssel is eljutunk annak a megállapítására, amit a Hofkriegsrat fentebb idézett 1716-os Exp. 231. számú februári protokolluma már igazolt, hogy tudniillik Hölblingnek kidolgozott terve volt a palota belső kiképzésére is.

De nem is akadunk az új palota építésével kapcsolatban Hölblingen és utóbb Pratin kívül más építőmester vagy mérnök nevére. A »Goseau-féle tervezet« elszigetelt, bizonytalan sorsú, de kétségtelenül abbamaradt jelenségnél nem volt több, mert hiszen e névvel aztán többé már nem találkozunk. De különben is e terv a protokollum tanúsága szerint első-sorban az erődítmény munkálataira vonatkozott.

A negatív irányú megállapítás mellett, hogy az első alaprajz *nem* Prati-tól származott, rögtön adódik a pozitívum is: Prati új, részben esetleg lényegesen más tervezetet készített, azzal jelentkezett Bécsben a haditanácsnál és azt volt megbeszélendő a várparancsnokkal. Előrebocsá-

tottam, hogy a haditanács észrevételeket tett Prati tervrajzára és aggályaira vonatkozólag várta Löffelholz véleményét: »Solle seine mainung über die von dem Hof Kriegs Rat dem Civil architect Prati wegen des aldasigen Schloss Bau gemachte anständt eröffnen.« (Május 31.) Szélgjegyzetben: Ofen Schloss Bau und Riss. (HKR 1719. Reg. 565.) Felbecsülhetetlen hasznát vennők e »Riss«-nek vagy akárcsak valami közelebbi magyarázó leírásának, de sajnos ismét le kell mondanunk róla és kénytelen-kelletlen megelégednünk az általános ténymegállapítással. A haditanács nem fogadta el Prati új terveit a maguk egészében és a várparancsnoknak annál is inkább kellett véleményyt nyilvánítania a haditanács észrevételeiről, mert Prati az új tervezet értelmében teendő jelentéstételre ő küldte fel Bécsbe április végén. Egyelőre azonban semmiféle alaprajz szerinti építésre sem került sor, mert minden természetbeni és anyagi eszköz hiányzott: »Man betaure, das der Schlossbau aus mangel der mittel ins steckhen gerathen müsse.« (HKR 1719. Reg. 647.)

Az 1719. év második felében azután nem is hallunk semmit az építés folytatásáról. A budai építési pénztár üres volt, a haditanács a védművek megerősítését sem folytathatta, melyekkel egy kalap alá vették a palota építését is. A megyék közmunkái vajmi keveset lendítettek az építkezés akadózó menetén. És hiába hívatkoztak volna arra, hogy a palota nem katonai, hanem polgári és köz-építmény: a kamarának semmiképen sem volt pénze, amelyet a palota teljes kiépítésére tudott vagy akart volna áldozni.

1720 január 6-án ír a haditanács a kamarának, amikor a stagnálás már nagyon hosszúra kezdett nyúlni. A jellemző és érdekes levelet helyénvalónak tartom a maga egészében itt a szöveg közt idézni:

Die löbliche Kayserliche Hof Cammer etc. hiemit in freundschaftt zu erinnern; man gedencke zwar der zeit, wie nöthig es auch an sich selbstn wäre, bey der vestung Ofen khein haubt bau vorzunehmen, umb das aerarium mit denen auslagen nach möglichkeit zu schonen, es erheische jedoch die ohnvermeidliche bedörfftigkeit, dass bey disem in meditullio ligenden hungarischen haubtplaz die stätts sich ergebende schadhafftigkeiten restauriret, auch der pro publico bono so fürträgliche Schlossbau nach und nach befördert werde, woran bishero das maiste nur durch absonderliche industrie und oeconomie bewürkhet worden; Zumahlen aber auch in solchen wenigen bau und reparationen ohne alle andere aushilfe nicht wohl fortzukhomen, hingegen die beyraichung einer anzahl stambholzes, welches in Pest genuesamb vorhanden, sowohl in dem Vestungs-gebäu und reparation, als bey denen zieglöfen einen guten behueff machete, dero verabfolgung auch endlich dem besagten aerario khein empfindlichkeit zueziehe: Als hat man Eine Löbliche Kayserliche Hofcammer hiemit in freundschaftt ersuchen wollen, von dem beraiths in Pest vorhandenen und ferers dahin khomenden floss holz ohngefähr Sechs tausent stamb dem Ofnerischen Fortifications-Bau-Ambt ausfolgen zu lassen und benebens die sache umb ersparung deren widrigens aufzuwenden habenden neuen ohnnöttigen Kosten dahin ohnswähr zu disponiren, auf das die anlangende Flösse, in soweith solche zu dem vorbemerckhten quanto nothwendig, sogleich directe zu Ofen anlanden mögten, wobey deroselben der Kayserliche Hofkriegs-rath zu freundschaftlicher angenehmer diensterverweisung willig und beflissen verbleibet. Ex Consilio Bellico. Wienn, den 6. Jenner 1720.

(Bécs, Hofkammerarchiv, Hung. 1720 febr. 15.)

Figyelemreméltó pontja e levélnek, hogy a palotát a közjóra, a közvagyongra hasznosnak és fontosnak tartja és kiemeli, hogy építésének főrészét eddig csak rendkívüli szorgalom és gazdálkodás tette lehetővé. Akár szándékosan, akár véletlenül, de ez a két megállapítás mintegy hatásos ellentétbe van állítva: egy, a közre nézve oly fontos és értékes épületet csak a legnagyobb erőfeszítéssel és különleges, kényszerű gazdasági keretek közt tudtak létrehozni.

Tény az, hogy az erők különös megfeszítése és a nehézségekkel küzdő gazdálkodás most sem kapott segítséget, mert a kamara február 15-én kelt válaszában megtagadta a kért faanyag kiutalását épen arra hivatkozva, hogy a tutajfa a budai laktanyáknak a haditanács által annyira szorgalmazott javítására és építésére van rendeltetve. Ezen a rendelkezésen változtatni már nem lehet, de megígéri a kamara, hogy a laktanyák helyreállítása után fentmaradó készletet át fogja engedni a palotaépítés céljaira.²³⁾

Látszik, hogy a kamara szemében a palotaépítés nem volt a legelsőbrendű feladat. A kamara érdekeinek védelme, melyekre szorult helyzete miatt ugyancsak vigyáznia kellett, már 1715-ben kamarai felügyelő kezébe volt letéve, aki alá a budavári építkezésekkel együtt egy nagyobb ellenőrzési terület tartozott. Jómódú budai polgárrá lett adminisztrátor látta el e tiszteket *Zenegg György Kristóf*, a magyar királyi kamara tanácsosának személyében,²⁴⁾ akinek igazgatására a kaszárnyaépítés volt bízva. A pénzügyek az ő kezén mennek keresztül, ő a közvetítő kapocs az építés vezetői és a kamara között, egy 1720 május 16-án kelt királyi rendelet szerint azonban pénzügyi elszámolásra kötelezve nem volt, tehát azon mintegy felül álló felügyelői funkciót végzett.²⁵⁾ Báró Stom térparancsnok vele tárgyal az invalidus-ház építésére fordítandó előleg miatt és, hogy a felügyelőnek pontos választ adhasson, kérdezi a haditanácsot, hogy mire tart igényt ezzel és a palota építésével kapcsolatban.

Ebben az évben (1720) veszi át Buda parancsnokságát *Daun Henrik József*. Miller »Epitome«-ja szerint (198—199. l.) Löffelholz 1722-ben halt meg és ekkor követte őt neves utódja, de a Hofkriegsrat 1720 decemberi protokollumai már mindenütt Daun nevét tüntetik fel. Ismételten sürgeti az építkezés folytatását és minden pénz hiányában megjelöli azokat az eszközöket, amelyeknek igénybevételével a palota építését be lehetne fejezni: »Daun ...machet mehrmahlige Instanz, dass ... zu forthsezung ...des alldasigen Schloss und Fortifications-baues das erforderliche verschafft werden möchte« (HKR 1720. Exp. 1903.) és »Daun berichtet..., dass zu zeithiger Bestellung ein- und anderer requisiten kein Kreutzer vorhanden, vorschlagend auch, wass miteln die ... aufführung des Schlossgebau ohne grossen aggravio des Landes bewürckhet werden khönte.« (HKR 1720. Exp. 1910.)

A vármegyék közül csak hat: Pest, Nógrád, Zólyom, Hont, Túróc és Fejér megyék voltak robotmunkára kötelezve a budai építkezésekhez és katonai ellenőrzés, sőt kényszer alatt állottak. E megyék a terhet sérelmesnek találták, hiszen az a többi megyét nem sujtotta, holott a budai erődítmény és a királyi palota építése az egész országot illette. Emlékiratot szerkesztettek tehát az uralkodó számára és megneveztek a jászokkal és kúnokkal együtt húsz megyét, mint amelyeknek osztozniok kell az eddig csak óáltaluk viselt teherben. A király a kamara útján a budai inspektort 1719 május 5-én felszólította jelentéstételre és véleményadásra, melyet Zenegg ugyanazon év június 1-én meg is adott, tervezetet dolgozva ki a közmunkateljesítménybe újonnan bevonandó megyék részvételéről is: »Projectum. Quales Incltyti Comitatus in Currulibus et Manualibus Robottis ad aedificandam Regiam residentialem Arcem Budensem concurrere et ad Sublevandos hactenus huc Budam Militari Potentia attactos sex Incltytos Comitatus, utpote Turoz, Soliensis, Neogradiensis, Hontensis, Pest Pilis et Sold ac demum Albensis a prima Maii usque ultimam octobris annuatim solvere possent, pro Curruli Robotta 2 florenos et Manuali 9 cruciferos computando.«

E tervezetet csatolva találjuk Zenegg 1720 december 20-án Bécsben kelt és az udvari kamarának küldött iratához, mellyel együtt eljuttatta az említett hat megye 1715-től 1718-ig teljesített hozzájárulásának kimutatását is. Ebből megtudjuk, hogy e vármegyék négy év alatt 37.145 forint és 4 krajcárral adóztak a budai királyi várpalota építésének javára. Legérdekesebb és ránk nézve legjelentősebb melléklete azonban Zenegg levelének ²⁰⁾ egy költségvetés, melyet Prati készített és 1720 november 8-i kelettel írt alá. Abból, hogy mi kellett még a palota teljes és tökéletes elkészüléséhez, megtudjuk, hogy mennyire haladtak ez időben az építéssel. A közvetlen szemléletesség kedvéért itt adom az egész költségvetést:

(A Gulden és Kreutzer szavakat rövidség okáért nem oldom fel, hanem G.-, illetve x.-szel jelzem.)

Verlesslicher überschlaag Was zu vollkommendlicher ausförtigung des in der Königlichen Haupt-Stadt und Vöstung Ofen angelegte schloss-gebaü annoch an arbeith und Materialien, einfolglich auch Solche in geldt erfordern mechten. Als:

Erstlichen mauer-Stain, über deren jenigen, so schon verhandten, annoch 200 Clafter jede 1 G. 30 x.: 300 G. — Mauer ziegl 200.000, jedes 1000 4 G. 30 x.: 900 G., solche in die vöstung zu führen jedes 1000 1 G. macht: 200 G. — Kalch über den vorrättigen annoch 1000 Metzen, jeden zu 1 G. sambt ablöschen zu verstehen: 1000 G. — Sand 150 schüffe à 2 G. 30 x.: 375 G. — solchen in die vöstung zu führen nach vorhin gesetzter fuhr tax, das schüffe à 2 G. 24 x.: 360 G. — Schliess- und gatter Eysen 100 Centner à 7 G.: 700 G. — solches zu verarbeithen dem schmidt das pfundt à 3 x.: 500 G.

Secundo seynd zu machen 942 Cubic Clafter gemauert sambt handlanger à 5 G. betragen: 4710 G. — die völlige verbutzung so wohl in-, als auswendig 6778 quadrat Clafter zu 24 x.: 2700 G. — 600 Clafter gesimser und Architrove jede 1 G. 30 x.: 900 G. (Latus hinüber: 12.645 G.) — 15 grosse Rauchfäng jeden 25 G.: 375 G. — hert und öfen fiess eins ins andere 2 G., deren 65 Stucke: 130 G. — 6 Stiegen zu versezen ein in der anderen 100 G.: 600 G. — 581 quadrat Clafter pflaster in Ein Stockh, zu ebener Erden und den tach boden zusamb 1162 Clafter (à) 24 x.: 464 G. 48 x. — 1194 Clafter gewölb à 1 G. 45 x. sambt verbutzung: 2089 G. 30 x. — 1162 Clafter quadrat Stockhator arbeith in 2 böden zu 1 G.: 1162 G. — zu versezung 251 fenster Stöckhen jeden zu 4 G.: 1004 G. — Item 136 thür-Stöckh zu 2 G.: 272 G. — die ausgrabung der Kellnerey mit 420 Cubic Clafter à 1 G.: 420 G. — die eindöckhung des tachs, die ziegl ins mälter zu legen, vor alles: 200 G. — das Kristmachen: 150 G.

Stain Metz arbeith. Seynd über jene schon herein geliferten (Latus hinüber: 19.512 G. 18 x.) Annoch in fenster- und thür Stöckh, öfenthirl, gross- und kleine Stiegen erforderliches: 2086 G. — Item das Portale: 200 G. — die fuhren der Stain Mez arbeith hereinzulifern: 250 G. — Nicht minder Ein grossen Camin von Marbel: 100 G. — gleichmessig 5 kleine à 30 G.: 150 G. —

Tischler Arbeith. Mit allen fenster Stöckh der drey Contignation, sambt allen thüren, fuesböden, mit Materialien zu verstehen, betragt sich bis: 3600 G., daran a conto Empfang: 600 G.: 3000 G. —

Schlosser Arbeith. Dise mit allen fenster und thüren zu beschlagen, auch fenster gätter und mehr ander erforderliches, betragt sich bis: 2730 G. —

Haffner Arbeith. Steigt auf: 620 G.

Glaser arbeith. 251 fenster Stöckh zu verglasen und zwar die in mittlern Stockh mit taflen, in anderen zwey Stöckh aber mit ordi- (Latus hinüber: 28.648 G. 18 x.) nari durch sichtigen scheiben ertragt: 1600 G.

Zimmermans arbeith. Erstlichen zu allen tipel-böden des ganzen geschloss werden erfordert 1400 Stamb orauer (!) flos holz jeder zu 1 G. 6 x.: 1870 G. — dan zum Kristen seynd auch erforderlich 150 trentschner flos, kost jeder 7 G.: 1050 G. — dan die ausschleppung deren aus dem wasser und in die vöstung zu führen: 300 G. — Item 5000 Stuck trentschner Läden, das 100 à 13 G., macht: 650 G. — Zimmermans arbeith selbst: 2000 G. — die aufführung obgesetzter 5000 Läden: 50 G. — Unterschidlich gross und kleine Nögl: 250 G. — bau requisiten, als scheidtruchl, krampen, schaufl, sailler per: 300 G. — dan wehrender arbeith die reparirung allerhandt instrumenten: 200 G. — Löstlich kupferne tach Rinnen, das Rögen

wasser in die Cistern zu leitten erfordern 73 Centner, jeden sambt der arbeits 60 G. : 4220 G. — Dan das notwendige wasser durch die (Latus 41.138 G. 18 x.) Wasser Kunst treiben zu lassen : 300 G.

Summa : 41.438 G. 18 x.

Ofen, den 8ten Novembris 1720.

Fortunat de Prati Cameral Ingenieur.

Általában pontos és világos képét nyújtja e felsorolás a palota állapotának. Legszembetűnőbb e költségvetésben a tetőfedésre beállított 200 forint, ami azt mutatja, miként főttebb is utaltam már rá, hogy még a nyers külső építmény sem volt egészen befejezve. A 200 forintnyi összeg nagyságából ítélve a tetőnek még elég jelentékeny része állott befedetlenül, utat engedve az elemek romboló erejének. Az épület földszintjének, első és második emeletének belső beosztása és kiképzése a költségvetést összeállító Prati tervei szerint 136 ajtót és 251 ablakot tett szükségessé. Az ablakokszámát hárommal elosztva egy traktusra 83 ablak jut — és Matthey közölt felvétele a földszinten a kaput és még egy-két feltételezhető bejárást és az épület udvarára nyíló 17 falközt nem számítva 64 ablaknyílást tüntet fel. Ezen egyezés alapján az ajtók számából kiindulva következtethetünk a tervezett helyiségek számára is, melyekből egy emeletre 25—30 juthatott. Ha a mellékhelyiségekre gondolva redukáljuk is e számot, még akkor is oly sok helyiség lett volna a palotában, hogy, ismerve annak korlátozott terjedelmét, a helyiségeket ennek megfelelően meglehetősen szűkre kellett tervezni. A későbbi költségvetésekben már kevesebb ajtóról esik szó, ami a helyiségek számának csökkentésére, tehát terjedelmük növelésére látszik mutatni. A terv szerint az első emelet ablakait tábla-üveggel akarták ellátni, míg a földszinten és a második emeleten csak közönséges átlátszó üveglemezeket alkalmaztak volna, ami arra mutat, hogy a magas személyiségek számára az első emelet szolgált volna lakhelyül. A kaput Prati díszesnek szánta : elkészítésére 200 forintot tartott szükségesnek.

Prati költségvetését Zenegg kissé magasnak találta és december 20-i levelében azt az ajánlatot tette a kamarának, hogy ha a palotaépítés igazgatását is rábízzák, az egészet néhány ezer forinttal olcsóbban tudja megcsináltatni. Pedig a költségvetésben nem szerepelt az a 20.000 fatörzs sem, amelynek kiutalását Daun 1721 januárjában, majd februárjában ismételtén kérte a haditanácstól.

A palota építésének ekkor már nyíltan két gazdája volt : a haditanács és az udvari kamara. Kezdetben az építkezés, legalább is a kezdeményezést tekintve, pusztán katonai jelleggel bírt. A vár katonai parancsnoka és a haditanács intézkedtek az újraépítésre vonatkozólag, mely párhuzamosan haladt és egynek számított a fortifikáció építésével. Hamarosan ki kellett tehát merülnie a több oldalról megterhelt építési pénztárnak annál is inkább, mert az 1716-ban megindult felszabadító hadjárat a katonai kincstár minden felesleges pénzét elvonta. A kamara eleinte közvetlenül nem utalt ki pénzt a királyi palota építésére, hanem az erődítési munkákra adott különböző összegeket, mint például 1715-ben 50.000 forintot. 1717-ben azonban már közvetlenül e célra szánt 5000 forintot. A királyi palota építése, bár még mindig összefügg az erődítmény építésével, már nem kimondottan katonai, hanem legalább ugyanolyan részben polgári építkezés is. A kamara mérnöke áll az élén, igazgatását a kamara budai inspektora, egyben magyar királyi kamarai tanácsos óhajtja megszerezni a várparancsnoktól.

Zenegg ajánlattevő levelét és a hozzáfűzött három mellékletet a kamara 1721 elején másolatban átküldi a haditanácsnak, miután március 1-én megkapta a hadi számvevői hivatal véleményezését. Ez a »Vortrag« helyesli Zenegg előnyös ajánlatát annál is inkább, mert pár ezer forintnyi megtakarítást ígér, ha megkapja a palotaépítés igazgatását. *A palota építése úgyis polgári építkezés*, jelenti ki hivatalosan ez a »Hof Kriegs Buchhalterey«, vagyis lehet, de érdemes is megbízni Zenegget az igazgatással. A továbbiakban szükségesnek találja, hogy ne csak az új tervezetben felsorolt megyék, hanem az ország valamennyi vármegyéje vegyen részt a közmunkákban a cseh tartományok példájára, melyek évenként meghatározott összeggel járulnak hozzá az erődítmények karbantartásához. A királyi palota, illetve az erődítés pedig nemcsak az ország védelmére, hanem a székhely díszéül is szolgál.²⁷⁾ Ezen referátum nyomán történik intézkedés a haditanács megkeresésére és megy válasz Zenegnek is. A kamara március 29-én felszólítja a felügyelőt, hogy a szóbeli tájékoztatás helyett, melyre levelében ajánlkozott, foglalja írásba és küldje el helyesnek talált ajánlatát, hogy az aktaszerűleg a kamara rendelkezésére álljon abból a célból, hogy mint egy állandó magyar erődítmény-alap létesítésére irányuló törekvést alaposan és nyomatékkel lehessen megvalósítani egy a haditanáccsal és a magyar kancelláriával tartandó közös tanácskozáson. Az igazgatásnak Zeneggre ruházásáról itt egyelőre nincs szó; csak másfél év múlva került rá a sor, de akkor sem pozitív formában.

A kamara tetszését Zenegg levelének és a hadi számvevőhivatal véleményadásának láthatólag az a része nyerte meg legjobban, amelyben nemcsak a budai királyi palota és erőd, hanem több más magyarországi fortifikáció kiépítésére szolgáló »perpetuus fundus« létesítését helyezték kilátásba, ami a kamarára nézve lényeges könnyebbséget jelentett volna. Úgy látszik, már a tutajfát sem igen adhatták ingyen, mint 1718-ban a haditanács kérésére tették, mert Daun április elején a pesti sóhivatal tulajdonában levő faanyag ára iránt érdeklődik.

Egy heves áprilisi szélvihar nem mult el kártevés nélkül a félig kész épület felett és ez újabb alkalmat adott a várparancsnoknak arra, hogy feltárja az építkezés anyagi nehézségeit: »...sonsten lege Er bey zwey quartalls Extracten von dem Standt und Beschaffenheith der ofnerischen fortifications und Schlosses-Bau-Cassae, vorstellend, dass wegen manglenden Mittln nicht einmahl die nöttige reparationen deren durch den vorgewesten starckhen Sturm windt bey denen Kayserlichen-Gebäuden aldar verursachten schadhafftigkeiten vorgehomben werden könten.« (HKR 1721. Exp. 573.) A helyzet egyre súlyosabbá válik: májusban már »Daun ...demonstrirt weithers den nothstandt der aldasigen Bau-Cassa und wie der aldasige fortifications- und Schloss bau ins völlige steckhen gerathet...« (HKR 1721. Exp. 771.) A haditanács május 28-i válasza egyáltalán nem biztató, nem is vár semmit az illetékes pénzügyi hatóságtól: »...Man in Urgir- und Losswürckhung deren Verlaags-Mittlen zu denen aldorthigen fortifications- und Schloss-Bau besorget und weillen alle geldt Verwendtung durch die activitaet der Bancalitaet zu flüessen habe, so könne keine ausserordentliche Hülffe gehoffet werden...« (HKR 1721. Reg. 449.) Ez a világos és őszinte vélemény rávilágít az eredendő bajra: az effektív pénzek felett rendelkező pénzügyi hatóság részéről nem igen lehet támogatást várni.

Pedig a haditanács ismét behatóan foglalkozik az építés befejezésének gondolatával és azt a már többször szóba hozott tervet veti fel, hogy a parancsnok és a törzskar a palotában lakjék: »Wan Er dann sambt den Staabs Officieren in dem Schloss angetragener massen wohnen khönte, wurdte Er der Burgerschaft eine grosse Sublevation geben, hätte dahero schleüinig zu berichten, wie weith der Bau daselbst gekhommen und wass noch daran abgehet.« (HKR 1721. Reg. 787.) Buda polgárságát a katonai beszállások érzékenyen sujtották; a polgárok panaszai természetesen nem maradtak titokban a haditanács előtt sem, mely október 1-én Starhemberg Miksa Budán állomásozó századát Belgrádba vezényli és ígéretet tesz a palota építésének támogatására. Daun hamarosan fel is küld két vázlatrajzot, mely a palota építésében elért állapotot és egy összeállítást, mely a teljes kiépítéshez még szükséges pénzösszeget tünteti fel. Végeredményben azonban a haditanács csak érdeklődött itt-ott, de tenni nem tett semmit. És így ment ez már évek óta.

A kamara 1722 január 9-én ismét átküldi a haditanácsnak a Zeneggféle tervezetet, mely szerint 21 vármegye évi 20.000 forinttal tudna — bár csak nagy nehézségek árán — hozzájárulni az építkezéshez és ez ügyben megbeszélést javasol a két hatóság között. A haditanács január 20-án felel a kamarának és a protokollum tanúsága szerint nem tesz észrevételt a közös tanácskozás gondolatára, ellenben megismétli a »Hof Kriegs Buchhalterey« véleményét, hogy a cseh tartományok mintájára valamennyi megyét, tehát az egész országot vonják be a közmunkákba.

A palotaépítés ügyében nem történt közeledés a kamara és a haditanács között. Az utóbbi lanyhán kezelte az egész kérdést, pénze nem volt, így hát a kamarára volt szorulva, de az építkezés irányítását mégsem akarta kiengedni a kezéből. E kettősségnek előbb-utóbb összeütközésre kellett vezetnie, ha nem is a két hatóság mint olyan, hanem végrehajtó, illetve közvetlenül intézkedő szerveik között. Daun természetesen mindig a maga hatóságát keresi meg. Ő valóban nagy kitartással portálta mindig a palotaépítés ügyét. Áprilisban, augusztusban, októberben ismételten kér választ a haditanácstól, de épen ez a gyakori ismétlődés és a leveleknek még a szükséztű kivonatokból is kiérezhető sürgető és az építés halaszt-hatatlan fontosságára utaló hangja árulja el, hogy a haditanács biztatásnál, ígéretnél nem tett többet. Viszont a kamara útján szólalt meg végre maga az uralkodó. III. Károly is tudomást szerzett az építkezés túlságosan hosszadalmas elhúzódásáról és a legszükségesebb munkák elmaradásáról, mert elhatározta a palota teljes kiépítését, aminek értelmében az udvari kamara a magyar királyi kamarához intézett uralkodói rendelettel utasítást adott a téli időszakban kivihető munkák, elsősorban a tetőzet építésének elvégzésére és a főépítményre vonatkozó költségvetés elkészíttetésével, tehát az építkezés igazgatásának további vezetésével Zenegget bízta meg. A magyar pénzügyi kormányzék október 12-én küldi le a királyi rendeletet a kamarai felügyelőnek azzal a hármassal, hogy a palotát rendeltetésének megfelelő állapotba kell hozni, a tetőzet építését haladéktalanul be kell fejezni és ami építőanyag még található, a pusztulástól meg kell óvni. Zenegg október 24-én részletes levélben válaszol felettes hatóságának és csatol egy költségvetést a teljes kiépítéshez még szükséges kiadásokról, de jelzi, hogy ezen csak általánosságban kidolgozott összeállítás mellett fog készíttetni egy másik, pontról-pontra részletes költségtervezetet is. *Salgari József Antal* mint kamarai felügyelőségi ellenőr, *Prati*

mint kamarai mérnök és *Hölbling* mint építőmester látták el kézjegyükkel és pecsétjükkel az október 22-én kelt költségvetést, mely szinte tételről-tételre azonos az 1720 november 8-án Prati által készített tervezettel és voltaképpen nem is más, mint annak itt-ott módosított másolata. Most már nem állt rendelkezésre semmi épületkő a várban, sőt még kifejtve sem volt a kőbányában, ezért a 200 helyett 400 öl ára 300 forint helyett 1600-ra szökött fel. 50.000-rel több téglát is kellett, sőt a szükséges mészt és homok mennyisége is növekedett, a vasanyag métermázsája viszont drágult 1 forinttal. Elesik azonban most a földem gerendázatára szánt árvai és az állványozáshoz nélkülözhetetlen trencsényi úsztatott fa, mert a költség-előirányzat szerint fölösen van mindkettőből Pesten, csak a kamarának kell intézkednie az átengedés végett. 2950 forintba rúgott ez a megtakarítás és ezzel fillérre, azaz krajcárra ugyanaz az 1722 október 22-es költségvetés végösszege, mint az 1720 november 8-é volt: 41.438 forint és 18 krajcár. Ehhez még hozzávették Prati, Hölbling, Salgari, továbbá Serenus százados, Mühlberger faanyagszállító és Schauer kőfaragómester hátrálékos követelését 3041 forint és 1 krajcár összegben, amivel a végeredmény 44.479 forint és 19 krajcár emelkedett. Ha nem is vettük volna számba nyomról-nyomra a palota építése körül történt eseményeket, — most nevezetesen az 1720—1722 közti időszakra gondolva — és nem is láttuk volna a munkálatok megakadását, akkor is teljes határozottsággal állapíthatnók meg az építkezés teljes szünetelését épen a most szóban forgó költségvetésnek az 1720 november 8-ival történő összehasonlítása alapján. Hiszen Pratinak jóformán egyebet sem kellett tennie, mint a két év előtt szerkesztett költségvetést újból leírnia: a helyzet nem változott, semennyivel sem kellett kevesebb pénz és anyag az építés befejezéséhez, mint két év előtt. A palota építése egy lépést sem haladt előre, még a tetőzet teljes befedését sem tudták elvégezni.

Zenegg október 24-i levelében külön is említi, hogy a hídgerendák és a különböző vasanyagok jobbára elpusztultak és egy egészen csekélyke meszt kivéve semmiféle építőanyag sincs Budán. Elsőrendűen szükségesnek tartja a kellő pénzalap megszerzését, hogy a tél folyamán minden materiáról gondoskodva tavasszal megkezdhessék a javítási és építési munkálatokat. A kamarai inspektor kívánságához képest uralkodói határozattal megkapta a királyi palota építése feletti rendelkezést, vagy legalább hivatkozhatott ilyen értelmű rendeletre, de ígéretét, hogy az igazgatói tisztség elnyerése esetén néhány ezer forinttal olcsóbban fogja elvégeztetni a munkát, mint azt Prati 1720-as költségelőirányzata mutatta, nem tudta beváltani, mert láttuk, hogy az 1722-es költségvetés egy fillérrel sem volt előnyösebb a két év előttinél.

Zenegg hosszú időn keresztül tapasztalhatta a két irányból jövő rendelkezések surlódását. Törekvés az illetékesség és rendelkezési jog megtartására és talán személyes és anyagi érdekek eddig nem állították szembe feltűnően a haditanácsot és a kamarát a palota építésének kapcsán, mert hiszen az igazgatás de facto a várparancsnok kezében volt, aki a kamarával közvetlenül nem is érintkezett. A haditanács nem kezelte kellő nyomatékkal az ügyet, a kamara viszont a többi budai és pesti építkezés érdekében is intenzíven képviseltette magát. A haditanács megbízásából dolgozó Hölbling az egyetlen, aki nem a kamara embere. Ő az építőmester teendőit végzi, de amellet a felügyelő irnok (Bauschreiber, aedilis scriba) feladatát is ellátja, csakhogy ebben osztoznia kell a kamara által kirendelt Salgarival.

Zenegg feltárja levelében a kettős irányítás és ellenőrzés fonákságát és veszedelmeit annál is inkább, mert hiszen azok immár az ő tisztét fenyegetik : »... aedilisque Scribatus divisus et partim sub militari, partim vero Camerali directione existit et sub militari dispositione latericiae fornaces, alias ex Aerario Caesareo Regio et ad finem aedificii Castri Regii prosequendi emptae habentur, adeoque plurimae inconvenientiae timendae, si Excellentissimo Domino Commendanti non intimabitur, ut se benignissimo suae Sacratissimae Maiestatis Mandato accomodare et me non solum non praepedire, sed semper ad meam requisitionem pro promovendo aedificio Arcensi mihi in casu necessitatis assistere velit, prout etiam pro parcendis Sumptibus, uti olim, ita et modo unus solummodo(!) aedilis Scriba requireretur.«²⁸⁾

Zenegg sejtelmiei beteljesedtek, aggodalmai valóra váltak, gyorsabban, semmint gondolhatta volna. Haladéktalanul hozzá akart fogni a munkához, kezdve a tetőzetnek lehetőség szerinti rendbehozatalával és a megőrzésre érdemes anyagok biztonságba helyezésével, de Daun egy hadnagyot küldött hozzá azzal az üzenettel, hogy a haditanács megbízásainak és rendelkezéseinek értelmében a palota további építésének igazgatása őt, a várparancsnokot illeti és a kamarai felügyelővel ez ügyben csak levélbelileg érintkezik, mint ahogy annak idején Regal is tette. Egy-két nappal megelőzőleg október 21-i kelettel írt le ugyanis a haditanács a várparancsnoknak a palotaépítés igazgatásának ügyében és, vagy nem ismerve az október 5-i királyi rendeletet, vagy más magyarázatot adva Zenegg költségvetések készíttetésére vonatkozó megbízásának, továbbra is a katonai parancsnokságot jelölte meg, mint amelynek az igazgatást el kell látnia.²⁹⁾

Daun be is záratta a palota épületét az ácsmester előtt, akit Zenegg Prati és Höbling útján rendelt ki, hogy megkezdje a tető helyreállítását. Zenegg természetesen rögtön híradással fordul a magyar kamarához (okt. 27.), hivatkozik a Felsőnek az igazgatással őt megbízó rendeletére és előadja, hogy hatalmaskodó katonai vezetés és ellenőrzés mellett nem képes eredményes és gazdaságos munkát kifejtetni. A laktanyák építkezésénél több mint 3000 forintot takarított meg a királyi kincstár javára és, bár az kimondottan katonai érdekű vállalkozás volt, köztudomású, hogy a várparancsnok nem elegyedett az intézésébe.

A királyi határozat, illetve az udvari kamara útján közölt rendelet *nem* mondja ki katekzochén, hogy *Zeneggre ruházza az igazgatást*, hanem csak a költségvetések elkészíttetésével bizza meg, ami csak tágabb értelmezés szerint jelenti a vezető irányítást és a munka feletti főfelügyeletet. Viszont egészen logikusan vonja le a következtetést Zenegg, amikor azt mondja, hogy annál kevésbbé tarthat igényt a várparancsnok a palota építésének igazgatására, mert annak semmi kapcsolata sincs az erődítménnyel, tisztán kamarai építkezés és királyi szállás. A palotát kamarai igazgatás útján kell immár gazdaságosan kiépíteni, hiszen az utóbbi években katonai részről nagyon erőtlenséggel és lanyhán kezelték az építés ügyét és szabadon használták fel az építkezés céljaira rendelt pénzalapot. Még, ha egy kissé elfogultnak is tartjuk Zenegget, akit Daun eljárása tisztségében és érdekeiben is sértett, akkor sem mondhatjuk véleményét túlzottnak, hiszen látnunk kellett a haditanács éveken át tartó tehetetlenségét, vagy, ha úgy tetszik, buzgalomhiányát. A kamarai inspektor kritikájának igazságát és jogosságát nem gyengíti az sem, hogy láthatólag

minél több befolyást és hatalmat igyekezett magának személy szerint biztosítani az építkezés körül (sőt később fiának is állást akart a munkálatoknál szerezni, ami azonban nem sikerült) és meglehetősen nagyra volt a takarékos gazdálkodást illető képességeivel.

Panaszának megismétlésével fejezi be levelét: a várparancsnok akadályt gördített útjába, de azzal szemben nem tehet semmit és így ismét kényszerű várakozásra van kárhóztatva.³⁰⁾

Közben a magyar kamara ugyancsak 27-én már továbbította a költségvetést az udvari kamarának, jelezve, hogy a több pontban csak vázlatos összeállítást egy egészen részletes kimutatás fogja követni. Alig érkezik meg Zenegg jelentése az incidensről, újabb levél megy Pozsonyból Bécsbe a jelentés másolatával. A magyar kamara a következőket fűzi a felügyelő jelentéséhez: »Nos equidem latet, an praelibatum Consilium Aulae Bellicum ejusmodi dispositionem ex praevia Suae Majestatis Sacratissimae ordinatione, vel vero motu proprio fecerit; ast tamen, si consideretur, quod reparandum aedificium Regia sit Residentia, quae cum Fortalitio nullam habet connexionem, ac per consequens Cameralem oeconomiam suapte respiciat: non possumus non mirari, quod Consilium Bellicum se rei alienae immisceat, nec est dubium, quin directione hujus aedificii statui Militari semel admissa, idem posthac sequelam exinde detorquendo, aliis quoque in Locis, ubi similes Regiae Residentiae habentur, sibi etiam ejusmodi directionem vendicare nitatur. Et cum praeterquam, quod per hoc nonnisi merae confusiones evenirent, Regia haec etiam Camera ex parte sui Oeconomicali Parsimoniae eo, quo par est studio invigilare nequiret: eapropter Excellentissimam, Illustrissimas, Spectabiles ac Magnificas, Perillustres item ac Generosas Dominationes Vestras de praemisso passu informandas ac simul perofficiose requirendas duximus, dignentur efficere, ut ne Inspector Cameralis Budensis, cui (sicut praemissum est) attachi aedificii cura et directio per Suam Majestatem Sacratissimam benigne concredita est, in continuanda reparatione per Statum Militarem quopiam modo turbetur, alias enim nec ipsi, neque Regiae huic Camerae imputandum erit, si stante Militari directione quispiam defectus circa reparationem, vel in expensarum erogatione commissus fuerit excessus.«³¹⁾

Zenegg, illetve a magyar kamara panaszával csak december végén foglalkozott a magyarországi ügyekben kirendelt udvari kamarai főbizottság és a kamara elnökének a kezébe tette le a döntést. Érdemleges és a vizályt véglegesen megszüntető intézkedés azonban még hónapok múlva sem történt.

Az a minden tételében részletes költségvetés, melyet Zenegg és az ő jelentése alapján a magyar kamara az október 22-én kelt vázlatos és ideiglenes összeállítás helyett beígért, november 14-ére készült el. Az udvari istállók költségvetését egybefoglalták vele, valamint a még mindig kifizetetlen személyi tartozásokat is feltüntették. Itt adom az immár teljes és valóban minden részletre kiterjedő költségvetést, hogy a hiányzó alaprajzoknak és tervvázlatoknak legalább az építési anyagokban és a különböző fajtájú munkákban kifejezett, illetve azokból kikövetkeztethető kereteit egészen pontosan megismerjük. A magyar kamara számvevői hivatala felfedezett egy-két összeadási hibát a főtételekben és azokat az összegeket helyesbítette is, áthúzza a hibás eredményeket. Az áthúzott összegeknél ezt []-ek közt jelzem és a kamarai számvevői hivatal javításait

kövr betűkkel, illetőleg számokkal tüntetem fel. A bécsi Hofkammerarchivban Hung. 1723 február 14. alatt őrzött költségvetés tehát így hangzik:

Verlässlicher und Accurater Vorschlag (Buechhalterey, den 14. November 1722.), was zu ausförtigung des Schloss-gebäui in der Königlichen haubt vöstung Ofen annoch erforderlich seye. Als:

Erstlichen: mauer Stain seyndt erforderlich 400 Clafter, weillen in der vöstung aniezo keine mehr zu bekhommen, miessen solche also in Stain bruch gebrochen und hereingeföhrt werden, kommt jede Clafter sambt der fuhr auf 4 G., macht also in allen: 1600 G. — Mauer und Gewölß ziegel 250.000, jedes 1000 sambt der herauf fuhr 5 G. 30 x., thuet: 1875 G. — Kalch über den vorrathigen annoch 1500 Metzen, jeder sambt ablöschen à 1 G.: 1500 G. — Sandt 200 Schüff à 2 G. 30 x.: 500 G. — solchen in die vöstung zu föhren nach gemahter fur tax, jedes schüff à 2 G. 24 x.: 480 G. — Schliess und gatter Eyssen 100 Centen à 8 G.: 800 G. — solches zu verarbeitthen das Pfund 3 x.: 500 G. — Es seint zu machen 942 Cubic Clafter gemäuer sambt handlanger, kommet jede Clafter auf 5 G., macht: 4710 G. — Die völlige verbuzung ein- und auswendig 6778 quadrat Clafter zu 24 x.: 2700 G. — 600 Clafter gesimbser zu 1 G. 30 x.: 900 G. — (Latus herüber mit 15.565 G.) 15 grosse Rauchfäng jeden 25 G.: 375 G. — herdt und Ofen fiess eines ins andere zu 2 G., deren 65 stuckh macht: 130 G. — 6 Stiegen zu versezen, kombt eine auf 100 G.: 600 G. — Zu ebner Erdten dem völligen stockh zu pflastern, des gleichen auf dem tach boden, zusamb 1162 quadrat Clafter à 24 x., macht in allen: 464 G. 48 x. — 1194 Clafter gewölß à 1 G. 45 x. sambt verbuzen: 2089 G. 30 x. — 1162 Clafter Stockhator arbeitth sambt dradt undt nögl in mittlerer Condignation undt obristen Stockh jede à 1 G.: 1162 G. — zu versezung 251 fenster stöckh à 4 G.: 1004 G. — Item 136 thürstöckh à 2 G., thuet: 272 G. — Die ausgrabung der Kellneryen mit 420 Cubic Clafter à 1 G.: 420 G. — Die eintöckhung des tachs, die ziegel ins malther zu legen: 200 G. — Das Krist völlig von neüen zu machen kombt auf: 150 G.

Summa 22.432 G. 18 x.

(Siegel:) Johann Helbling, Kayserlicher baumaister.

Stainmetz Arbeitth. —

Erstlichen seint erforderlich in der mittern Condignation grosse fenster Stöckh zu 8 schueh hoch undt 4 breith, bis 92; jeden nach getroffenen Contract per 19 G.: 1748 G. — Dann zu Ebener erdten werden auch erfordert 62 und in der dritten Condignation 97 und weillen diese beide in einen preis veraccordirt worden, kommen solche auch in einer Summa, also zusamben 159 Stuckh, jeden à 9 G. 30 x.: 1510 G. 30 x. — Die herein fuhren von Stainbruch in die vöstung: 150 G. — Item 3 haubt stiegen von unten an bis in der dritten Condignation werden erfordert bis 1800 schuch Stäffel von harten Stainn, jeden schuch 27 x., sambt der fuhr aber 33 x., macht: 990 G. — Nicht minder drey Keller Stiegen erfordern auch 648 schuh harten stain, jeden schuh sambt der fuhr à 24 x.: 259 G. 12 x. — Item miessen auch stainerne thür stöckh eben von harten stain gemacht werden, als zu ebner Erdten 32, in der mittleren Condignation 24 undt in dritten Stockh 26, so in allen 82 thür stöckh, kommen darzue bis 2050 schuech Stain, jeder schuech sambt der fuhr à 18 x.: 615 G. — (Latus herüber mit 5272 G. 42 x.) Nicht weniger kommen auch darzue 18 Ofen thür Stöckh und 44 Ofen löcher, diese miessen auch von vorigen stain gemacht werden, es kommen darzue bis 492 schuch Stain sambt der fuhr auch per 18 x., thuet in allen: 147 G. 36 x. — Ein Camin von Marbel per: 100 G. — 5 andere Camin von waichen ordinari Stain, jeden per 30 G., facit: 150 G. — Item das Portale per: 200 G. — Die Stiegen thür in vorhoff: 30 G. — Die Capell-thür auch per: 30 G.

Summa 5930 G. 18 x. — Hier auf hat der Stainmetzmaister schon a Conto 1765 G. 30 x. daran empfangen, ist also annoch obspecificiertes erforderlich um herbey zu schaffen, mithin verbleibt sambt allen fuhren uncosten ihme noch zu zahlen **rectius 4164 G. 48 x.** 4165 G. 18 x.

(Siegel:) Johan Conradt Vogel, bürgerlicher Stein Metzen Meister allhier.

Tischler Arbeitth. —

Erstlichen in der müttern Condignation werdtten erfordert 92 grosse fenster Stöckh, jeden mit 6 fligel von lehr baumenen holz, kommt jedes nach gedroffenen Contract bis 4 G., so in allen: 368 G. — Item zu ebener Erdten und dritten Condignation werden erfordert bis 159 Stöckh, kost jeder 3 G., facit: 477 G. — Nicht minder kommen in mittleren Stockh bis 49 thüre, jede mit 2 fligel undt miessen solche von harten holz gemacht werden, kost jede 35 G., in allen: 1715 G. — Dann zu ebener Erdten undt in obern stockh miessen auch bis 90 einfache thürn gemacht werden,

diese aber nur von weichen holz zu verstehen, jedoch mit der verkleidung und sauber angestrichen, kost jede thür 12 G., zusammen : 1080 G. — Dann das haubt thor per : 50 G. — Die fiess böden des mittlern undt dritten stockh erfordern 1200 fuess-taffeln, jede von 2 banckladen, kost eine taffel mit holz-arbeith und nögl 1 G. : 1200 G. — Nun lestlichen kommen die Ofen thüren, deren 20 zu machen seyndt, jedes à 1 G. : 20 G. —

Summa 4910 G. — Hierauf hat der tischler maister bereiths schon 900 G. empfangen, bleibt also noch auf obige specification arbeith über abzug obiger 900 G. : 4010 G.

(Siegel :) Johann Lorentz Schultz, burgerlicher tischler meister.

Schlosser arbeith. —

Erstlichen seint in der mittlern Condignation 49 thüren zu beschlagen, jede mit 2 fligl mit saubere schlösser und 6 bandt, alles verzint, kombt jede thür auf 12 G., in allen : 588 G. — Nüt weniger 92 fenster beschlag, jedes mit 6 fligel, alles verzinth, kost jedes fenster 5 G. 30 x. : 506 G. — Item zu Ebener erden und obersten stockh miessen auch 90 einfache thüren beschlagen werden, jede nur mit 2 bandt undt verdeckhtes schloss, komet Jede auf 7 G., macht : 630 G. — Dann eben in dise beidte Condignationen gebraucht man auch 159 fenster beschlag, jedes mit 4 fligel, kost eins 4 G., macht auch : 636 G. — (Latus translatum mit 2360 G.) Nicht minder das beschlacht von der haubt stiegen in vor hoff und Capellen, jedes 30 G. : 60 G. — Das grosse haubt thor beschlächt per : 100 G. — Es werden auch 40 fenster gätter erfordert, halten in gewicht 4400 pfund, jedes pfund zu verarbeithe 4 x. : 293 G. 20 x. — Dann die drey keller thüren zu beschlagen : 24 G. — Und lestlichen 20 Ofen thüren, jedes à 45 x., macht : 15 G.

Summa 2852 G. 20 x.

(Siegel :) Johan Georg Hueber, schloser Meister.

Glasser Arbeith. —

Seint erforderlichlich in der mittleren Condignation 92 fenster zu verglassen undt dise zwar mit taffeln, kost jedes fenster 9 G., macht zusamben : 828 G. — Item zu ebner erden undt in dritten stockh seint auch 159 fenster zu verglassen, diese aber (Latus herüber mit 828 G.) nur mit ordinari durchsichtige scheiben, kommet jedes fenster auf 5 G., machen also : 795 G.

Summa 1623 G.

(Siegel :) Caspar Schuester, burgerlicher glaser Meister.

Haffners Arbeith. —

Komen in mittlerer Condignation bis 19 heiz öfen, worunter 7 zu 30 G. : 210 G. — 12 zu 18 G., machen : 216 G. — Dann zu Ebener Erdten undt dritten Stockh 24 deto à 8 G., sambt aufsetzen, macht : 192 G.

Summa 618 G.

(Siegel :) Josebh Laher [Lachner], burgerlicher hafner Meister alda.

Zimmermans Arbeith. —

Zu denen abgange tippel böden beidter Contignation seint erforderlichlich bis 1700 Stam gross Orauer (!), oder tilzer floss holz, dann zu denen anzig des tachs undt zum völligen Krist seint auch vonnöthen bis 100 trentschiner flöss, weillen aber bereiths schon von einer hoch löblichen Kayserlichen hoff Cammer an dem auch Kayserlichen salz Ambt zu Peest der befelch ergangen, solches gehilz ausfolgen zu lassen, mithin wirdt auch nichts davor eingesezt, also : 0. — Die holz fuhren von Peester seithen bis in die vöstung aber kommen auf : 300 G. — Dann 3000 ziegl latten, jedes 1000 à 50 G., sambt der lüfferung, welche aus bergstätt zu bestellen : 150 G. — 5000 Stuck trentschiner läden, jedes 100 à 13 G., auf aus bergstatten zu bestellen : 650 G. — Die herauffuhr per : 50 G. — 55 Tausend dach ziegl à 5 G. : 275 G. — Die fuhr von ziegl ofen in die vöstung vor jedes 1000 1 G. : 50 G. — Dann vor die zimmermanns Arbeith, das ist, alle benötigte tippel böden des ganzen gebaües (Latus herüber mit 1475 G.) undt Krist holz aus zu hauen, alle erforderliche bolster hölzer, thür stockh, tachstiegen zu machen, wie auch alle Krist schrägen, malter trög, die alte tachrinen undt holz werckh herunter zu lassen undt das ganze gebaü alle anzig zu machen, auf zu ziegen undt ein zu lattnen in summa all undt jede erforderliche Zimmermanns Arbeith sambt allen handlangen zu verstehen steigen bis auf : 2000 G.

Summa 3475 G.

(Siegel :) Peter Schmith, burgerlicher Zimermaister.

Kupfer schmidt Arbeit. —

Kupfferne tachrinnen, das Reegen wasser in die zisteren zu laithen, werdten darzu erfordert bis 73 Centner kupffer, jeder à 60 G., macht : 4380 G. — Summa.

Das nothwendige wasser in wehrender arbeit durch die wasser kunst herauf treiben zu lassen, per : 300 G.

Dann eben in wehrender arbeit die reparierung allerhandt instrumenta undt andere vorfahlende nothwendigkeiten : 200 G.

Summa 500 G.

Unterschiedliche baurequisiten.

50.000 grosse latten oder boden Nögel, jedes 1000 3 G. : 150 G. — 50 Tausend latten nögl à 2 G. 30 x. : 125 G. — 1000 grossen nögl : 50 G. — 50 krampen à 36 x. : 30 G. — 100 sandt schauffel à 36 x. : 60 G. — 100 scheidtruchl à 30 x. : 50 G. — 20 Mälther hauen à 24 x. : 8 G. — Aufzüg Säiller, mauer schnier, Claffter undt abwoglatten, schrodt waagen undt gesimbs bretter per : 150 G.

Summa 623 G.

Summarischer Auszug aller undt Jeder hiero sich befindlichen kosten. Als : Das völlige mauer werckh mit allen erforderlichkeiten : 22.432 G. 18 x. — Stain metz arbeit über dem empfang annoch : [4165 G. 18 x.] **rectius 4164 G. 48 x.** — Tischler arbeit über empfang : 4010 G. — Schlosser arbeit per : 2852 G. 20 x. — Glassers : 1623 G. — Haffners : 618 G. — Zimmermans arbeit mit allen zugehörigen : [3425 G.] **rectius 3475 G.** — Kupffer Schmidt : 4380 G. — Reparatur der bau instrumenta und wasser zusamben per : 500 G. — Unterschiedliche bau requisiten : 623 G. —

Summa [44.628 G. 54 x.] **rectius 44.678 G. 26 x.**

Summa Summarum aller Erforderlichkeiten zu ausförttigung des völichen schloss gebeüs ist benandte : vier und vierzich taussent sechs hundert acht und zwänzig Gulden 54 x. Id est : 44.628 G. 54 x., **rectius vero 44.678 G. 26 x.**

Appendix. Weillen in Schloss keine gelegenheit verhanden, die erforderliche Stahlungen undt waag schupffen zu erbauen, miessen solche also in vorhoff erbaueth werden, worzu auch nach folgender überschlaag gemacht undt auf 50 Pferd Stahlung angetragen worden, ist also erforderlich.....

Summa 4836 G.

Ausständige schuldt kosten. —

Herren hauptmann Serenus : 1000 G. — Dem holz lüfferanten Mühlberger : 189 G. 31 x. — Dem stain metzen Joseph Schauer : 14 G. — Herren Hölbling : 600 G. — Herren von Salgar : 487 G. 30 x. — NB. Cur non expositum in quam rationem? (Latus 2291 G. 01 x.) Herren de Prati : 750 G. —

Summa 3041 G. 01 x.

Summa Summarum aller undt jeden Sorten undt kosten ist benandte : zway und funffzich taussent fünff hundert fünff Gulden 55 x. **rectius vero 52.555 G. 27 x.** Id est [52.505 G. 55 x.]

Ofen, den 14. November 1722.

(Siegel :) Joseph Antonio Salgar m. p., des gantzen ofnerischen districts ofnerischer Cameral Inspections Controlor.

(Siegel :) Johann Helbling, Kayserlicher baumaister.

(Siegel :) Peter Schmith, burgerlicher Zimermaister.

(Siegel :) Fortunatus de Prati m. p., Cameral Ingenieur.

Zenegg már nagyon várhatta e költségvetést, mert azonnal kézhezvétele után, még ugyancsak november 14-én írt leveléhez csatolva fel is küldötte a magyar kamarának. E levelében előadja, hogy, ha a tégláégető kemencék felett ő rendelkeznék és a palota körül halmokban heverő kőanyagot a várparancsnok közbelépése nélkül összegyűjtethetné és a hely színére hordathatná, akkor a téglá- és kőanyag csaknem harmadával kerülne kevesebbe, mert a szállítási költségeket megtakarítanák. Ebből is látnivaló, hogy az építkezés fölötti illetékesség kérdése korántsem tisztázódott, sőt a katonai és kamarai rendelkezések és érdekek változatlan ellentétben állottak egymással. Említést tesz még a kamarai felügyelő arról, amit Prati ajánlott, hogy tudniillik a lakatosmunkát Bécsben olcsóbban lehet elkészíteni, amely esetben fel lehet küldeni a lakatosokat.³²⁾

A költségvetést a magyar kamara kiadta számvevői hivatalának, mely végrehajtotta az említett és jelzett javításokat, a maga használatára le is másolta és visszaküldte a kamarai tanácsnak, hogy az udvari kamarához terjessze fel¹ (Pozsony, 1722 november 22.). November 23-án megy föl a költségvetés a magyar kamara levelével Bécsbe. Zeneggnek fiát illető kérését a kamara tanácsosai nem pártfogolták, mert az új állást feleslegesnek ítélték, de annak a véleményüknek adtak kifejezést, hogy valami kínálkozó más állást fog juttatni az uralkodói kegy a fiatalembernek.³³⁾

Közben lent Budán folyik a pozícióharc a kamara és a haditanács képviselői között. Daun is, Zenegg is egyforma buzgalommal igyekeznek végre lendületbe hozni az elakadt építkezést, de egyforma érzékenységgel, hogy ne mondjuk féltékenységgel örködnék hatáskörük csorbítatlansága felett is. Az október 5-i királyi rendelet legalább részben valóban a kamarai felügyelőre bízta az igazgatást, de nyilván nem kapott egyidejűleg a haditanács oly értelmű negatív utasítást, mely az építkezés vezetéséből a budai várparancsnokot kizárta volna. A közvetlenül rendelkező hatalom a katonai erő vezérének a kezében van és volt, de ezenkívül Buda várparancsnoka még bizonyos hagyományra is hivatkozhatott (mint ahogy Daun meg is tette), amely a múlt helyzetének és rendjének jogán az építkezés fölötti rendelkezést neki biztosította. A munkát 1714-ben Regal, illetve a haditanács indította meg, de Zeneggnek is igaza volt, amikor a haditanács buzgalmának lanyhulását panaszolta fel.

1722 november közepe táján Daun tanácskozássra ült össze Zeneggel, hogy a palota építésének a folytatását megbeszéljék. Itt egymás ellen szegezték felettes hatóságaik rendelkezéseit: a várparancsnok hivatkozott a haditanács október 21-i levelére, amire a kamarai felügyelő megütközve válaszolta, hogy ennek az utasításnak ellentmond az a rendelet, amelyet viszont ő kapott a kamarától (okt. 5.).

De megegyezés is jött létre közöttük, még pedig a pincék kiásására vonatkozólag, mint amely munkát a téli időszakban is el lehetett végezni. (Ld: Levéltári anyag 3.) A következmények mutatják azonban, hogy Daun és Zenegg tárgyalásának eredménye csak a legtágabb értelemben volt megegyezésnek nevezhető. Mindketten szükségesnek tartották az építkezés folytatását, de természetesen mindegyik a saját vezetése alatt. A lényegét, az elvet tekintve egyik voltak, de a palota építése szempontjából másodrangú kérdés örökösen zavarta és nyugtalanította a munkatervet és magát a munkát, amennyiben arra sor került.

December 15-én Zenegg értesíti a magyar kamarát, hogy meg akarta kezdeni a pincék építését, melyre most télen a feléért tudott lekötni föld- és kő-, illetve sziklaanyagot, de szándékát a várparancsnok Prati révén megtudva december 13-án titkára kíséretében egy hadnagyot küldött hozzá és jelezte, hogy ő (Daun) fog a legjobban örülni, ha a munka befejezést nyer, de most már nemcsak a vezető igazgatást követelte a maga számára, hanem fenntartotta magának a jogot a szerződések aláírására, tehát jóváhagyására vagy el nem fogadására is. A várparancsnok a haditanács már ismert (okt. 21-i) rendeletére hivatkozott és Zenegg előadása szerint őt még a kamarai pénzekkel való elszámolásra is kötelezni akarta. A kamarai felügyelő válasza az, hogy a Felsőnek az udvari kamara útján utasításban adott (okt. 5-i) megbízásához alkalmazkodni akar, de kötelessége is, tehát az igazgatást a saját kezében tartja. Egyébként sem tartozik az ő hatáskörébe, hogy az uralkodói rendelet ellen valamit tegyen, vagy azon

valamit változtasson. A vita Daun küldötteinek azzal a kijelentésével ért véget, hogy a várparancsnok csak abban az esetben fogja a munkák felvételét, illetve folytatását engedélyezni, ha azok fölött mint igazgató ő rendelkezik.⁸⁴⁾

Zenegg levelét a magyar kamara december 19-én terjeszti fel az udvari kamarához és eljárást kér a haditanáccsal szemben. Most végre összeül az »in Hungaricis angeordnete Cameral-Haubt-Commission, sub Praesidio Illustrissimi Domini Comitis a Löwenburg, den 30-ten decembris Anno 1722 praesentibus Dominis Dominis Consiliariis a Salvay et Borscehek, Dominis Secretariis Strobel et Szaraz, protocollante me Concipista Malek et rationum officiali Laymann.« A jegyzőkönyv ismerteti a magyar kamara és Zenegg panaszait, melyeket e főbizottság, őszintén bevallva, hogy az egész ügyről csak annyit tud, amennyit a királyi határozat tartalmaz, az udvari kamara elnöke elé terjeszt. (Ld: Levéltári anyag 4.)

Daun sem hagyta persze annyiban a dolgot. 1723 januárjának elején panasszal fordul a haditanácshoz: »...beschwähret sich pro remedio, dass mit seiner praeterirung der Cameral Inspector Zeneg den bau bey dem Schloss zu Ofen dirigiren und die rechnungen nicht durch den vom Hof-Kriegs-Rath aufgenohmenen Fortifications-bau-schreiber, sondern durch den vorhin in diesser qualitaet alda gestandenen und anjetzo aufs neüe durch die Cammer darzue beförderten Salgari geführt werden wollen.« (HKR 1723. Exp. 89.) A haditanács által alkalmazott építési jegyző vagy felügyelő őrnök — ma inkább azt mondanók: titkár — hivatalát Hölbling töltötte be. Említettem, hogy az építkezés effektív részében ő volt a haditanács részéről működő faktor. 1715-ben a felépítendő palotarészt a haditanács megbízásából ő jelölte ki és az ő tervei szerint indult meg az alapvető munka: a főfalak felépítése, illetve karbafelújítása. A költségvetésekben mint építő- vagy kőművesmester szerepel, de a magyar kamarának az udvari kamarához 1722 október 22-én intézett levele világosan »aedilis scriba«-nak, majd december 30-án a kamarai főbizottság jegyzőkönyve »bau Schreiber«-nek nevezi, ebbeli minőségét emelve ki, amikor költségtervezetek megszerkesztéséről volt szó. Már akkor ott szerepel mellette a kamara megbízottja, Salgari és szó van a felügyelő jegyzői hivatal kettéosztásáról (1722 október 24.).

A haditanács január 16-i válaszában figyelmezteti Daunt, hogy semmiféle újítást ne engedjen érvényesülni, egyébként érintkezésbe fognak lépni az udvari kamarával. Találkoznia kellett a két hatóság egymás felé irányuló megkeresésének. Egyelőre nem került sor újabb összekülönbözésre Budán, míg aztán március elején megtudjuk, hogy a vita a haditanács javára dőlt el. Közben Hölblinget a haditanács nagyon valószínűen a kamara közbelépésére mégis felmentette hivatalos állásától, de a haditanács szolgálatából való megválás révén csak gazdája és nem a munkaköre változott meg, mert munkásságát ettől kezdve épen a kamara megbízásainak szentelte. Ezzel a kamara egy szorgalmas és tájékozott mestert állíthatott szolgálatába és a »divisus scribatus« kérdése is megoldást nyert. Hölbling január végén Bécsben tartózkodik: január 29-én ugyanis Schmerling kamarai tanácsos kívánságára és felszólítására a palota kőműves-, illetve tetőfedő-munkáinak költségeiről vázlatos összeállítást készít, melyet a kamara egyelőre miheztartás végett február 14-én közöl a magyar kamarával és azon keresztül Zeneggel. Ezt a tájékoztató költségvetést aztán pontos és részletes formában is ki kellett dolgoznia,

de természetesen csak újabb helyszíni szemle után. A Schmerling-féle összeállítás már elárulja, hogy a kamara csak azokra a munkákra gondol, amelyeket okvetlenül végre kellett hajtani, hogy az épület végre az időjárás viszontagságai ellen biztosított állapotba kerüljön, ha lakhatóvá még mindig nem válhatott is. Bizonyos tekintetben tehát csak ideiglenes karbahelyezésről esik szó. A főkapu portáléjára vonatkozólag meg épen az Hölbling véleménye, hogy, ha a küszöbön álló munkák előtt helyezné el azt a kőfaragó, akkor a súlyos és otromba szekerek megrongálnák és ezért egy fából készült ideiglenes kapuzat felállítását javasolja.³⁵⁾

Ez a vázlatos tervezet a melléklete, de egyben tengelye is annak a magyar kamarához intézett február 14-én kelt értesítésnek, melynek lényege az, hogy az udvari kamara ezidőszert nem gondol a budai királyi palota teljes kiépítésére, hanem csak olyan állapotba akarja helyezni, hogy az időjárás pusztító hatásának ellenállhasson. Utalva a kamara a csatolt tervezetnek csak hozzávetőleges pontosságára és általános voltára, felszólítja a magyar kamarát, hogy utasítsa Zenegget egy pontos költségvetésnek »per praedictum aedilem scribam« való elkészíttetésére. Hölbling, akit ugyanez az írás főntebb »Murariorum Magister«-nek nevezett, március 8-ra készül el az újabb költségtervezettel, mely az udvari kamara intencióinak megfelelően csak a tetőzet elkészítésére, a kő-ablakkeretek elhelyezésére és az épület külső megtisztítására szorítkozik. Az 1722 november 14-i nagyszabású és a tökéletes befejezésre beállított költségvetésnek kis szükség-pótléka ez az összeállítás; összehasonlítva azzal beszédes jele az anyagi erők hiányának és a munkálatok visszafejlődésének, egyedül az ablakok kőművesmunkáinak némi előrehaladására lehet belőle következtetni. A Schmerlingnek készített január 29-es összeállításban Hölbling emlékezetből az összes 251 ablakot kalkulációba vette, a valóságban azonban 21 darabbal ekkor már elkészültek. A március 8-i költségvetés itt következik:

Verlässlicher undt Negster überschlag. Ühber das alhiessige Schloss gebaü, welches auf begehren (Titl.) Ihro Kayserlichen Königlichen Cameral Inspector Herrn von Zennegg, das tach in standt zu setzen, die fenster mit ihren stein einzurichten undt selbes aussen her völlig herunter zu verbutzen, in allen unkosten erfordert. Als:

Maurer arbeith. —

Erstlichen seyndt noch 230 fenster zu versetzen, vor Jedes mit Maurer undt handlung arbeith à 4 G.: 920 G. — Item vor 510 Klaffter gsimbs undt archedrauf [architráv], die Klaffter à 1 G. 30 x.: 765 G. — Das tach rings herumb bey 3½ schuch zu unter mauren: 310 G. — Das völlige Tach zu über legen, die 5 gräd und 5 . . (?), sambt dem fuerst undt haubt gesimbs überall drey scharn die Ziegel in das Mälter zu legen: 280 G. — Vor alle grüster zu machen: 180 G. — Lestlichen: Vor das auswentige herunter zu butzen: 620 G. — (Latus herüber 3075 G.)

Materialien erfordern:

Maurer Ziegel 150.000, das tausend à 5 G. 30 x., sambt der fuhr: 825 G. — Tach Ziegel 60 Tausend à 6 G. mit fuhr: 360 G. — Kalch ohne dem, wass verhanden, 300 Mötzen, mit wasser undt ablöschen à 1 G.: 300 G. — Sandt 160 schöff, mit dem heraufführen, khombt eines auf 6 G.: 960 G. — Grüst holz 500 stam, welches zu Pesth ohne geldt abgeben, solches aber über die Donau undt in die vöstung zu führen, das nöthige davon aus zu hauen undt schrägen machen zu lassen, kost: 85 G. — Trentschriner grüst laden 15 Hundert à 16 G.: 240 G. — Wasserfuhren zu dem Mälter machen: 120 G. — Latten Nögel 8 Tausend à 2 G. 30 x.: 20 G. — 66 Centen gätter Eyssen à 8 G.: 528 G. — Schliess Eyssen 34 Centen à 8 G.: 272 G. —

Schlosser Arbeith. (T. i. 100 mázsa vas feldolgozása:)

Vor das pfundt à 3 x.: 500 G. — (Latus 7285 G.)

Vor schaufl, Krampen, scheibtruchen, haspel, Zugsayller, grüst Klampfen, klein undt grosse Zug schäffer, drey gutte bodingen zusammen: 120 G. —

Die Steinmetz Arbeith, zu denen nöthigen fenstern nach dem alten contract finden sich in der aussmass, dass noch 129 vonnöthen seyndt zu machen, ertragen : 1800 G. — Das fuhrlohn von bruch herein : 118 G. —

Zimmermanns Arbeith ertragt bis : 400 G. — Braucht 490 stam holtz noch zu dem tach auf die anzüg à 6 x. : 49 G. — Zigel latten 25 Hundert à 3 x. : 125 G. — Grosse latten Nögel 35 Tausend à 3 G. : 105 G. — Grosse Antzug Nögel 8 Hundert à 1½ x. : 20 G. — Vor ein Interimbs thor von holtz per : 12 G. —

Dan Einwendig in dem hoff vor die tach Rühnen noch mit einen schlaug herundter auf allen 4 seithen Rühnen von schwartzen (Latus 10.034 G.) Pläch mit rother öhl farb angestrichen, damit das Rägenwasser in die Cistern geleithet wirdt, khommen 50 Klaffter, vor jede Klaffter Pläch sambt macherlohn undt anstreichen à 5 G. : 250 G. — Item ein schlauch von stein über zwersch des hoffs in die Cistern : 60 G. —

Summa 10.344 G.

Ofen, den 8. Martii 1723.

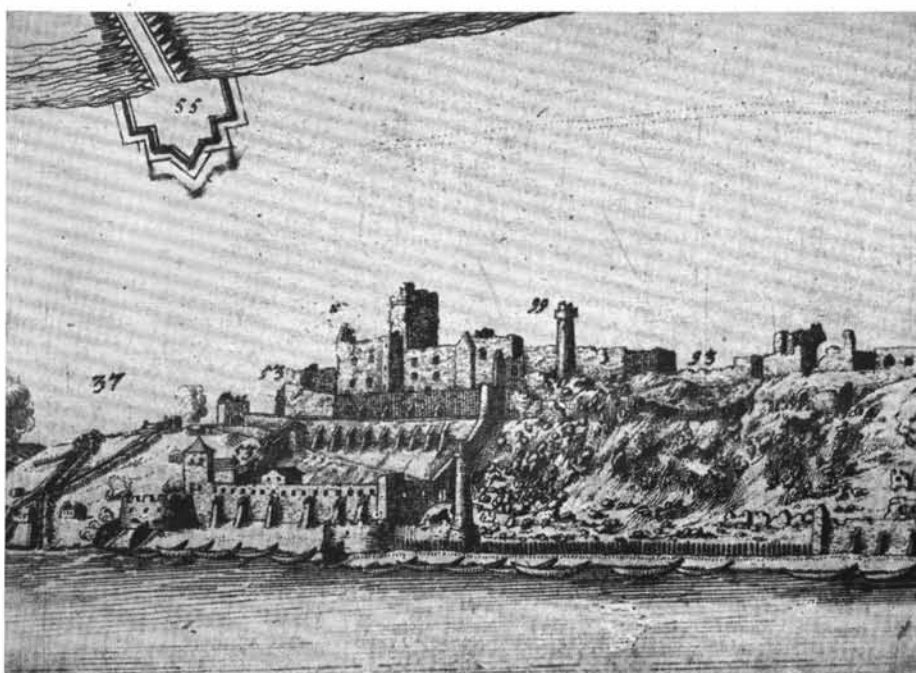
Johann Hölbling, Kayserlicher Baumaister.

Zenegg már a következő napon felküldi e költségvetést Pozsonyba egy levél kíséretében, mely több érdekes pontot tartalmaz. Ajánlja, hogy szerződésileg állapodjanak meg Hölblinggel a munka elvégzésére és az építőanyagok beszerzésére vonatkozólag, ha írásban kötelezi magát, hogy a megjelölt összegért vállal mindent, mert a kamara útján sokkal többbe, legalább 12.000 forintba kerülne a vállalkozás. De nem fogja végezhetni az építőmester az anyagok előteremtését hiánytalanul és zavartalanul, ha nem bízzák rá az összes rekvizitumok fölötti őrizetet és nem biztosítanak neki szabad rendelkezést, mert a tapasztalat azt mutatja, hogy a várban felhalmozott anyagokat ellopkodják. Az építőanyagokat, különösen a meszet és homokot, melyet a palota építésére készítettek elő, a külső erődítésekhez használják fel, azért nincs soha elegendő a palota számára. A legnagyobb akadályt azonban az okozza, »...quod Excellentissimus Dominus Commendans claves ad Castrum penes se retineat et quando intrare volumus, semper Eundem praevis requirere cogimur, quod in actuali labore molestum esset...«³⁸⁾

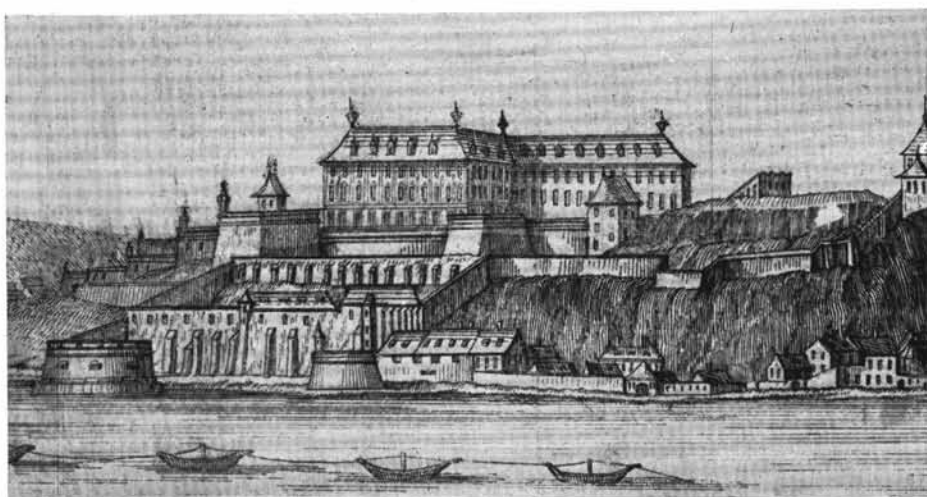
Mi volt hát a kamara és a haditanács 1722 végén, illetve 1723 elején kölcsönösen kilátásba helyezett tárgyalásának eredménye? A haditanács február 20-án kelt kérdésére, hogy mennyire haladtak a palotaépítés munkálatai, Daun felküld egy alaprajzot és a törzskari személyzet lakosztályainak újonnan — hogy ki által, nem tűnik ki — megváltoztatott beosztását és »machet ferrere meldung nebst beylegung extracts seines vorhin abgestatteten bericht wegen beyschaffung deren erforderlichen baugeldern zu obgedachten Schlossgebäu, dann von des aldasigen Cammeral Inspectoris der bau direction halber machenden praetension und neuerung.« (HKR 1723. Exp. 260.)

A lakosztályok elrendezésének új terve nem tetszik a haditanácsnak : »Accusatur der eingeschickhte plan über den dasigen Schloss bau... Sonsten seye forderist... der Schloss bau nach denen vorhinigen approbirten rissen fortzuführen undt die *Haubtdirection* sothanen baues bey dem *militari unveränderlich zu verbleiben, da aber die Cammer zu disem Schloss bau die geldter ex fundo Camerali hergeben wolte, könte Ihro eine direction zuegestanden werden...*« (HKR 1723. Reg. 218.)

Nagyon természetes, hogy felettes hatóságának ilyen rendelkezésével a kezében Daun magánál tartotta a palota — és hozzátehetjük : az egész építkezés kulcsait, aminek következtében a kamara, egészen a haditanács intenciója szerint, csak másodrangú szerephez jutott. Nem akadtam nyomára a kamara és a haditanács kölcsönösen óhajtott megbeszélése

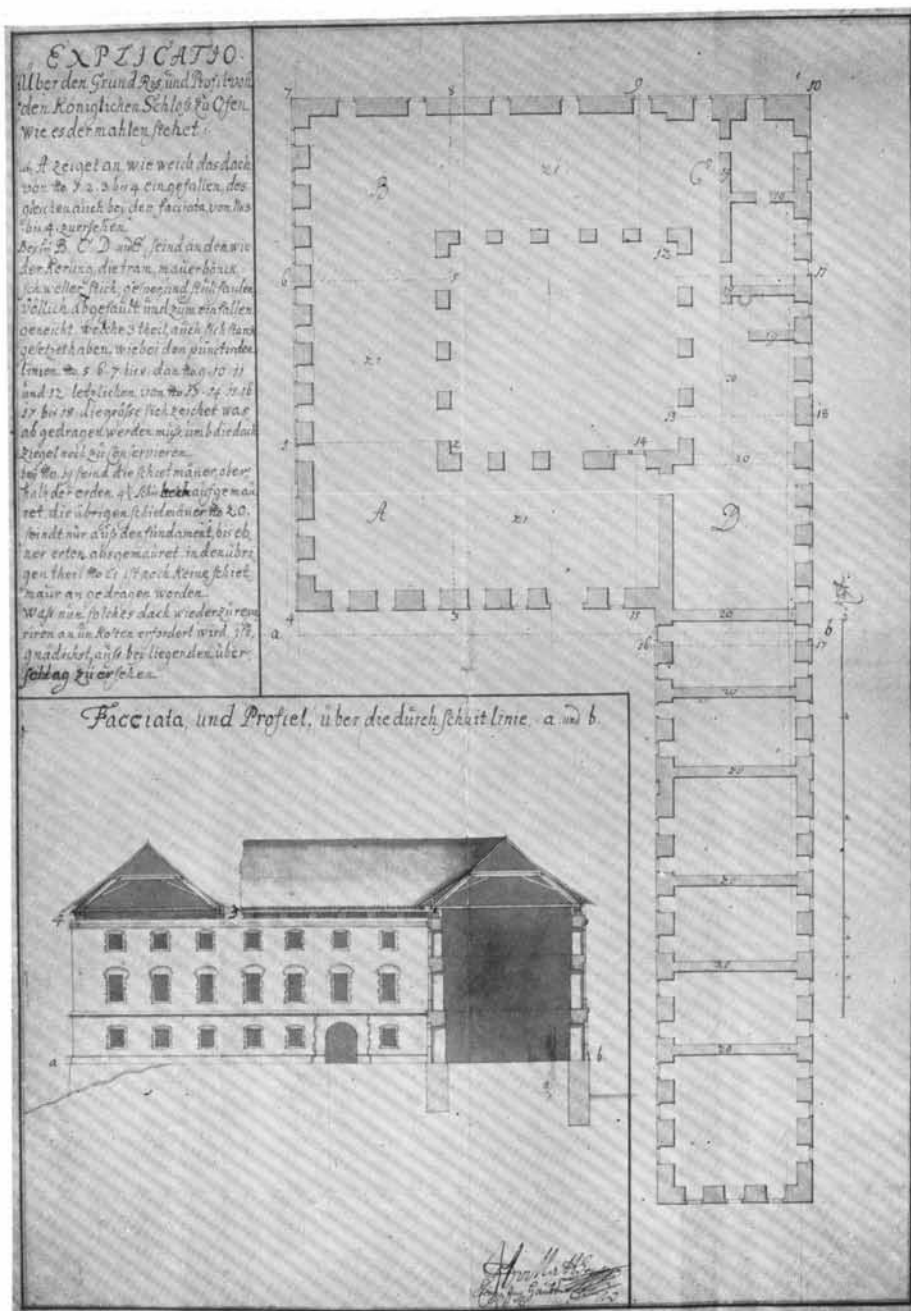
1. A palota a visszafoglalás után.

2. A palota 1737 körül.

3. Budavára látképe 1698-ból, balra a palota romjaival.

5. J. Matthey felvétele a palotáról 1742-ből.

eredményének, de épen ezért feltehető, hogy a tanácskozás csak szóbelileg folyt le és írásban csak e rendelkező intézkedés örökölte meg. Ebben az esetben a közös megvitatás eredménye az lehetett, amit a haditanács oly határozottan közölt a várparancsnokkal: a haditanács fel fogásának teljes érvényesülése. Minthogy azonban a kamara azon volt, hogy a pénzt a palota építésére előteremtse, helyénvalónak látszott, hogy rész jusson neki is az igazgatásból. Okmányyszerűleg nem tudom igazolni, de egészen logikus és valószínű, hogy a haditanács március 6-i levele a két főhatóság megbeszélésének eredményét, a kettejük között létrejött megegyezést hozta Daun tudomására. Léteznie kellene természetesen megfelelő értelmű udvari kamarai leiratnak is, ilyent azonban nem sikerült napfényre hoznom.

Emlékezünk, hogy a kamara szándéka csak a részleges kiépítés volt, melynek végrehajtásával a palota megszabadult volna az időjárás állandó fenyegetésétől. Az erre vonatkozó Hölbling-féle költségvetést március 12-én küldi fel a magyar kamara Bécsbe és támogatja Zenegg abbéli véleményét, hogy egy emberre — Hölblingre — bízzák a munkák kivitelezését, először is, mert úgy olcsóbban, tényleg az előirányzatban feltüntetett költségekkel lehet operálni, másodsorban pedig azért, mert az az ember, aki a teljes felügyeletet gyakorolja és az anyagok beszerzését is végzi, nagyobb buzgalmat és figyelmet fog tanúsítani, mert ő lévén egyedül felelős, a károk elsősorban őt sújtják. A magyar kamara végül védelmet és intézkedést kér azok ellen az akadályok ellen, melyeket katonai részről gördítenének Hölbling működésének útjába: »Ne vero idem Contrahens per Statum Militarem Budensem quoquo modo praepediatur, praepremis et ante omnia necessum foret, ut obstacula, quae praerepetitus Dominus Zennegh in Literis suis exponit, mediantibus seriis ordinibus per Excelsum Consilium Aulae Bellicum ad Dominum Generalem Commendantem Budensem expediendis in tempore sufferantur.«³⁷ (1723 márc. 12.)

Nagyobb hatalom húzta azonban keresztül a palota továbbépítésére vonatkozó számításokat. Tizenhat napra rá, húsvét vasárnapján tűz ütött ki egy házban a Bécsi kapu közelében, de szerencsétlenségre gyorsan elharapózott és hatalmas pusztítást vitt véghez az egész vár hosszában. A »Neu aus seinem Stein-Hauffen wiederum aufwachsendes Ofen, Oder kurtze Beschreibung usw.« című, Budán 1733 január 1-én megjelent mű így írja le a tűzvészt: »...ob durch Nachlässigkeit entstanden- oder boshafft gelegtes Feuer aus dem dritten Haus vom Wiener-Thor gegen der Kaiserl. Breche hinauf zu in Anno 1723. den 28sten Martii am Heil. Oster Tag Abend, I. Viertl nach 4. Uhr, als man just vom Calvari- oder Josephi-Berg mit der Procession zuruck gieng, auf einmal gleichsam in einer Flamm durch starck zugekommenen Wind so erbrunnen, dass alle Hülf, und Rettung vergeblich ware...« (25. l.). A tűz óriási méreteket öltött: »...schon erzählte Brunst ...die erschrocklichste, sintemalen das Feuer mit brinnenden Tach-Schindlen nicht allein in der Oberen Stadt von einem Haus in das andere geflogen, und angezündet, so dass auf einmal alles ein Feuer, und nicht mehr zu retten ware, hierdurch in dem Fischer-Städtel manche Häuser eingäschert worden, sondern auch das grosse Magazin, gantze Wasser-Stadt, und gegen über benachbarte Stadt Pest, als wohin feurige Schindel durch den starcken Wind über die Donau getragen worden, in äusserster Gefahr, verbrennet zu werden, gewesen...« (40—41. l.).

Maga a tűz ugyan nem érte el a királyi palota épületét, de átcsapott a puskaportoronyra, lángbaborította, majd levegőberöpítette. Ez a robbanás rombadöntötte a Fehérvári-kaput, melyet Daun hamarosan újraépíttetett,³⁸⁾ de szétrombolta nagy darabon a palota tetőzetét is. A nagy nehézségek és küzdelmek között »tető alá került« építmény ismét csonkán állt. Ahol már készen állott a befedés, ott összezúzódtak és szétestek a cserepek, még pedig egy 1723 május 22-e körül keletkezett és elsősorban a megromlódott két kaszányára, főőrségre, őrházakra és az ácsudvarra vonatkozó költségvetés szerint számra vagy 25.000 darab, melyeknek pótlása a munkabérrel együtt újabb 200 forintot igényelt. (Hofkammerarchiv, Hung. 1723 júl. 23.) Az ügyis oly lassan és oly sok huza-vona közt haladó munkát egyszerre hónapokkal vetette vissza ez a csapás. Az épület megint jórészt fedetlenül volt kénytelen kiállani esőt és vihart: sorsát most már határozottan szerencsétlennek lehetett nevezni.

Hölbling legutóbbi költségvetése fent volt már az udvari kamaránál, de a tető pusztulásával megváltozott körülmények folytán illuzórius és használhatatlan lett és új tervezet készítése vált szükségessé. Némi pénz állt Budán az építkezés rendelkezésére, mert a bancalitas pozsonyi képviselte (Bancalis repraesentatio) még 1722-ben 3000 forintot fizetett Salgari mint felügyelő őrnök kezeihez a palota építésének céljaira. Ebből az összegből augusztusban meg is indul a helyreállítás munkája oly mértékben, amennyire azt a szűkösen kéznél levő építőanyagok megengedik.

Szeptember 18-án az udvari kamara magyarországi ügyekben működő főbizottsága megállapítja a tető helyrehozásának és az új cserepezésnek halaszthatatlanságát, valamint annak szükségét is, hogy az ablaknyílásokat téglával töltsék ki, hogy eső és hó az épület belsejében kárt ne okozzon. Rögtön lépéseket is tesznek a szükséges pénz kiutalására: »...hatt diese in Hungaricis angeordnete Haubt Comission sich darüber mit dem Herrn Stockhamer ex parte Bancalitis unterredet undt ist der ohnmassgebigen Meinung, dass ohne Erlassung eines Kayserlichen Befehls, in hoc speciali casu, propter Periculum in mora, von der Löblichen Bancalität die hierzu erforderliche Unkosten gegen einer darüber abstattenden verrechnung umb so mehres angeschaffet werden kunten, alss dieselbe dem vermuthen nach 1000 Gulden nicht abwerffen wurden: da nun Euer Excellenz diese concertierte Intention gnädig zu placidieren belieben möchten, so wolte man darüber ein Insinuatum an die Löbliche Bancalität undt ein Camer Schreiben an die Königliche Hungarische Camer pro Noticia expedieren lassen; jedoch es beruehet an Euer Excellenz gnädiger Dispositione.«³⁹⁾

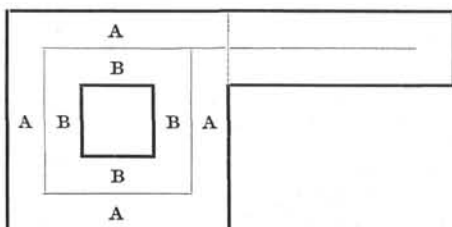
Az udvari kamara, illetőleg a nevezett főbizottság meg is keresi a bancalitas-t, hogy utalja ki az 1000 forintot és egyidejűleg értesíti a magyar kamarát, hogy a tervezett munkálatok a jövő (1724.) évre maradnak, de a tetőt helyre kell állítani és az ablaknyílásokat is el kell zárni még a tél beállta előtt, Zeneggtől pedig elszámolást kér a kiadásokról (szept. 20.).

Ha végigtekintünk az építkezés egy esztendejének (1722 ősztől 1723 őszeig) történetén, szembeszökik a tervbevett munkálatok fokozatosan szűkebb körre korlátozódása. A lehetőségek csökkenésével zsugorodtak össze az igények is. Az 1722 november 14-i költségvetés az utolsó részletig menő teljes kiépítés tervét árulta el, 1723 március 8-án már csak a tető befejezését, az ablakok kiképzését és a külső rendbehozást szándékozzák végrehajtani, de ezt a tervet is megghiúsítja a tűzvész, illetve a lőportorony robbanása úgy, hogy 1723 szeptemberében már csak a legeslegszükségesebb

tatarozások és nem is a továbbépítésre, hanem csak a konzerválásra irányuló munkák kerülnek szóba.

A magyar kamara szeptember 23-án továbbítja Zeneggnek a felső utasítást, a kamarai felügyelő október 5-én megkapja a bancalitas értesítvényét is az 1000 forint kiutalásáról, mire még ugyanaz nap megküldi válaszát. Tiltakozik az ellen, hogy a pénzügyekkel és magukkal a kiutalt pénzekkel való elszámolásra kötelezik és emlékezteti a kamarát, hogy Salgari mint felügyelő-írnok nyugtatványára még az 1722. év folyamán kaptak 3000 forintot, miért is, ha csak a szükséges anyagokat fel tudják hajtani, ha tehát lesz elég fájuk és cserepük, a tető befedését még az 1723. évben be fogják fejezni annyival is inkább, mert »actu jam ab uno vel altero mense in eo laboratur. Cum autem intuitu exorti Incendii et ideo noviter aedificandarum Casarmarum ac aliorum militarium aedificiorum Laterum praesertim Tectualium nimis magnus Defectus sit, sic pro hoc Anno major Pars Castri et quidem *Tectum quadratum tam a foris, quam intus* plenarie usque ad *longum parietem, uti vocamus*, tegetur, *qui in longum se extendens Tractus*, quantum possibile fuerit, interim reficietur et reliqua se ex Defectu Laterum ostendens effectuatío ad sequentem Annum differri debebit, quod idem cum fenestrarum vacuitatibus intelligendum, quae ex eodem Defectu Tegularum et lapidum in toto pro aedificatis aedificiis militaribus applicatorum occludi nequeunt, interea per nives et pluvias fornicibus nullum damnum causabitur, dum defacto tales non extent.«⁽⁴⁰⁾

A »négyyszögletes tető« a palota zömét képező négyzetalakú és a belső udvart közrefogó építmény tetőzete, melynek úgy befelé néző (intus) B),

mint az épületet környező szabad terek felőli (a foris) A) lejtőit teljesen, tehát a fedélszék aljától a tetőgerincig még 1723-ban be akarták fedni. Találónan »hosszú fal«-nak nevezték az egységes négyszögből hátranyúló keskeny traktust, melynek, mintegy az egy egészet alkotó tömbből kieső függvényyszerű résznek a végleges befedésére sor már csak a következő évben kerülhetett. A négyszöghöz csatlakozó szárny, mely szervetlenül látszott a főkomplexumhoz illeszkedni, bár mi tudjuk, hogy ugyanúgy a megtartásra és helyreállításra alkalmas régi falak alapjain épült fel, mint a törzstraktus, hiszen a még használható falrészek vonalai és nem csupán a tervező elgondolás szabták meg az új palota határait — ez a jellegzetesen furcsa és mégis oly kézenfekvően magyarázható épületrész tehát egészen érthetően csak másodsorban következett a főépületrész után. A tető fedését nagyon természetesen itt kezdték meg és itt is akarták még azelőtt befejezni, mielőtt a mellékszárnyon végzendő munkához fogtak volna. Azt is megállapíthatjuk Zenegg soraiból, hogy a »négyyszögletes tető«

kifelé és a belső udvar felé néző lejtői egyaránt híjával voltak a cserépfedésnek, illetve a húsvéti robbanás következtében érzékenykárt szenvedtek, bár valószínű, hogy a puskaportoronyhoz közelebb eső »hosszannyúló traktus« fedele rongálódott meg legjobban.

Zenegg véleménye szerint mégis az volna a legüdvösebb, ha a legutóbbi tervezetben feltüntetett összeget (10.344 frt.) átutalnák, hogy az ablakokat is rendesen és véglegesen elhelyezhessék és az épületet így és nem ideiglenes téglaberakással zárnák el a külső veszedelmek elől.⁴¹⁾

A bancalítás értesítvényére Zenegg és Salgari együttesen küldenek választ a pozsonyi képviselőnek (Bancal-Repraesentation) és nem felekeznek meg arról, hogy biztosítsák, illetve kérjék a kilátásba helyezett 1000 forint kiutalását. A pénzt Salgari fogja felvenni és fog róla elszámolni, ha az 1722-ben ugyancsak az ő mint építési jegyző (Bauschreiber) kezeihez kifizetett 3000 forint a szükséges munkákra (tetőfedés és az ablakok beépítése vagy az ablaknyílások elzárása) elégtelennek mutatkoznék.

A magyar kamara október 7-én, a bécsi »Universal-Bancalität« pedig október 23-án terjeszti föl Zenegg jelentéseit az udvari kamarához, mely december 22-én a következő intézkedésre szólítja fel a magyar kamarát:

Illustrissimi etc. Intellexit camera haec aulica ex informatoriis praetitulatarum Dominationum Vestrarum, quod juxta relationem a Domino Zenegh habitam, pro tecto Arcis budensis reparando et fenestrarum vacuitatibus occludendis expensae hoc Anno non amplius requirantur, siquidem tegulae et lapides haberi non possint: certum est equidem defectum Materialium reparationis omittendae sufficientem esse excusationem. Speratur nihilominus, quod praefatae Dominationes Vestrae eas facere velint dispositiones, ut tectum antelatae Arcis, ad Imbribus ad minus resistendum, asseribus quoquo modo tegatur, donec sequenti vere ejusdem Arcis reparandae melior detur occasio. In reliquo etc. Viennae, 22. Decembris 1723. — Georgius Száraz. — Joannes Jacobus Comes a Löwenburg m. p. — Király m. p.

Videat Hoffbuchalterey. Vidit Hoffbuchalterey.

22. Decembris 1723. Die Königlich Hungarische Cammer wolle verfügen damit die reparation des Schloss zu Ofen, weil es mit ziegl für heuer nicht beschehen kan, mit brettern auf das thuenlichste beschehe.

Ez már igazán az utolsó és legvégső megalkuvás volt az építkezés során. A szükség nyomasztó parancsára és csak ideiglenesen ugyan, de mégis közönséges deszkafedelet szántak a budai királyi palota ormára, ablakait pedig téglával és kővel rakatták be!

Még az 1723. év utolsó napján megszólal a haditanács is, hogy közölje Daunnal, hogy a tavaszi idő beálltával min kezdjék a további építtetést. A kamara viszont láthatólag elkedvetlenedett, de akár akart, akár nem, módot nem talált az anyagiak előteremtésére. A közvetlen levéltári nyomok mostantól kezdődő hiánya azt sejteti, sőt bizonyítja, hogy a kamara tovább nem is foglalkozott a kérdéssel. 1724 elején a haditanács még reményt táplál a kamarával való együttműködésre vonatkozólag, de ez év második felében aztán egészen nyilvánvaló lesz, hogy a kamara részéről nincs mit várni. Daun januárban felküld Bécsbe egy tervezetet, mely szerint 21 vármegye robotmunkájának a hat nyári hónapra szóló megváltása 20.000 forintot juttatna a palota és az erődítés továbbépítésére. Egyébiránt »ex Cassa Camerali vel Provinciali« várja a pénzt a palota teljes befejezéséhez, hogy azáltal a törzskar beszállásolásának terhéből a polgárság megszabaduljon. Ebben a levelében Daun részletesen beszámol arról, hogy az építkezések vezető igazgatása régi időkig visszamenően a katonai parancsnokság kezében volt és Zenegg

bevonásával bár, de a jövőben is ott kell maradnia. A haditanács számít a kamarára, de ügyel arra, hogy jogaiból és kiváltságaiból ne veszítsen a kamarával szemben: »... der alldasige Schloss-bau wirdet communicanter von dem militari et camerali zu besorgen seyn, wobey man doch bedacht seyn will, dass ihme (Daun), als superiori die ober direction darüber verbleiben möge.« (HKR 1724. Reg. 90.) Júniusban még mindig nem mondott le a haditanács a kamara segítségéről, sőt egyenesen a kamarai felügyelőhöz fordul, hogy az járjon el a pénz megszerzésében. Egy hónapra rá megint csak azt ígérhetik, hogy sürgető lépéseket fognak tenni a kamaránál, majd szeptember vége felé a parancsnoki szállással kapcsolatban Dauntól költségösszeállítást kérnek, melynek végösszegét azonban (28.000 forintot) a haditanács túl magasnak találta, amiért is a költségvetést szűkíteni kellett. Daun október elején »Machet anregung wegen beyschaffung zuelänglicher verlaags Mitteln zu ausbauung des Schlosses allda...« (HKR 1724. Exp. 1241.), amire aztán megjön a haditanács felelete, »dass ex parte aerarii zu dem dorthigen Schlossbau keine beyhilff zu hoffen und solchemnach die Statt zu einem beytrag zu bewegen seye« (HKR 1724. Reg. 1184.), vagyis a haditanács felszólította a várparancsnokot, hogy más forrás hiányában Buda városát bírja anyagi hozzájárulásra a palota kiépítéséhez. A kamara sem támasztott nehézségeket a lépéssel szemben: ezt tudjuk Buda városának 1725 január 27-én a Felsőházhoz intézett tiltakozó memorandumából.

Úgy látszott, hogy ezzel újabb fordulóponthoz érkezett — nem mondhatjuk, hogy a palota építése, mert hiszen az a szónak majdnem hiánytalan értelmében már évek óta szünetelt, hanem az építkezés befejezésére irányuló törekvés. Ez a törekvés most ismét a haditanácstól indult ki, mely, ha csak a kamara teljes tehetetlenségével szembeállítva is, de újólág agilisnak mutatkozott. Buzgalma azonban megtört Buda városának ellenállásán. A magisztrátus pénztelenségét még a Felsőház előtt is demonstrálja: még csak részleges hozzájárulásba sem tud belemenni. Ekkép Daun eljárását nem koronázta siker, pedig körültekintően igyekezett megfogni a dolgot, mint az a haditanács október 7-i utasítására küldött válaszából is kitűnik. Levelével felmegy a haditanácshoz a királyi palotában kiépítendő parancsnoki szállás költségvetése is, mellyel kapcsolatban kimutatja, hogy a palota további kiépülésével a tisztek lakást fognak nyerhetni ott és ezáltal a polgárok fel fognak szabadulni a beszállásolás terhe alól, ami rá fogja bírni őket, hogy a visszafoglalás óta még mindig található tűzpusztította helyeket beépítsék. E kérdés szabályozására a várparancsnoknak életrevaló ötlete van: azok a tulajdonosok, akik az építkezés kötelezettségének vállalása mellett a kamarai igazgatástól mint első kézből ingyen kapták meg e területeket és az építést mégis elmulasztják, kényszerítve legyenek ama helyeket másoknak átengedni. Ezek a messzemenő elgondolások bizonyítják, hogy Daun behatóan foglalkozott a palota helyzetével és az azzal összefüggő körülményekkel, melyek pillanatnyilag Buda városát helyezték előtérbe: »Sonsten accusire Er den Empfang des Rescripts von 7-ten Octobris, worinen Ihme angezeigt wirdet, dass zu ausbauung des Königlichen Schlosses nicht die mündeste hoffnung von Cameral Mittel zu machen seye und werde Er seines Orths ohnentfahlen der Statt Ofen wegen eines beytrags zu obigen bau den vortrag zu thuen...« (HKR 1724. Exp. 1269.)

Daun rövidesen érintkezésbe is lépett a várossal és tudomására hozta a haditanács kívánságát. Ez a közlés valószínűleg szóbelileg történt,

mert a Budapest székesfővárosi levéltár lajstromozatlan iratai közt levő és az idevágó aktákat magábafoglaló kis csomó csak a városi hatóság kétszer (egyszer rövidebben, egyszer bővebben) összeállított ellenérveit, aztán a várparancsnokhoz, majd magához az uralkodóhoz intézett tiltakozó iratainak fogalmazványait és a haditanács Daun jelentésére küldött Rescript-jének megfelelő kivonatát tartalmazza. Sajnálatos- és csodálatos-képen a budai tanácsülési jegyzőkönyvekben nincsen semmi nyoma ezen a városra nézve oly fontos és ugyancsak hivatalos ügynek.

Buda városa Sauttermeister polgármester ellenjegyzésével nyolc pont köré csoportosította ellenvetéseit, melyeket Daun felszólítása ellen szegezett és a maga egészében teljesíthetetlennek jelentette ki a haditanács kívánságát. Ebből a várparancsnokhoz intézett keletnélküli iratból következtethetünk Daun érveire is, melyekkel hatni próbált a városra. Lássuk már most a magisztrátus választát:

A közmunkákat továbbra is minden erejünkkel támogatni fogják (1), de a buzgalomnak határt szab az erők nyilvánvaló elégtelensége (2). Még, ha el is érnék a város jövedelmei a felőlük képzelt magasságot, akkor sem vállalhatna *egy város* olyan munkát, melynek viselésére a *vármegyék* elégtelennek bizonyultak, sőt, melyről sem a kincstár, sem az egész ország nem akar tudni (3). A kamarától a város nem kap többet, mint más városok (4); Buda belső, tehát adminisztratív jövedelmei pedig nincsenek közteherviselésnek alávetve, hanem pusztán a belső kiadások fedezésére szolgálnak (5). Igaz ugyan, hogy a katonai hányadnak nincs kapcsolata ezekkel a jövedelmekkel, tehát külön gyarapodást jelent, de viszont a város kiadásai a bevételeket gyakran felülmúlják: jogos tehát a kérdés, hogy miből járuljanak hozzá a palota kiépítéséhez (6). Hogy a jövedelmekkel jól vagy rosszul gazdálkodtak-e, az a legmagasabb elbírálás alá tartozik, de a tanács mindig fogja tudni vállalni a felelősséget. Ha ilyes-miből kiindulva az egész községre ráraírnák a rendkívüli terhet, a magánvagyon szükségszerűen tönkre menne (7). Végül arra a biztatásra reflektálnak, hogy a kész palota meg fogja szüntetni a katonai beszállásolások terhét, amennyiben lakást fog nyújtani a törzskar tisztjeinek. Ezt remélik ugyan, de nem hisznek benne, mert csak a beszállásoltak fognak kicserélődni, de maga a helyzet nem fog változni (8).

Ezt a választ Daun haladéktalanul felküldi a haditanácsnak, mely azonban nem ismeri el a városi hatóság érveit és november 29-én kelt Rescript-jében felszólítja a várparancsnokot, hogy újólal igyekezzék Buda városát rábírní a kívánalmak teljesítésére. Most már csak azt kéri, hogy tehetségéhez képest valamivel járuljon hozzá a város a palota építésének és befejezésének költségeihez. A haditanács ismét azt emeli ki, hogy Budának a kamara részéről jelentős nyereségei és jövedelmei vannak és hogy épen a városnak a legnagyobb érdeke, hogy az építés befejezése folytán a katonai szállásadás terhe alól felszabaduljon.

Daun november végén már morvaországi útján (talán épen Bécsben) van és így helyettese, *König* térparancsnok közli a haditanács levelét a városi tanáccsal. Buda polgárságának külön bizottsága foglalkozik ismételten az ügygel, de a határozat megint csak az, hogy »...hiesige gemeine Stadt absolute ausser stand sich befinde, auch nur etwas, geschweigen die völlige erfodernuss beyzutragen.« A polgárok a kiállott nehéz idők miatt úgyis csak nagy megerőltetéssel képesek a köznek adózni, amikor egyik fő kereseti forrásuk, a borkereskedelem oly rosszúl áll. A város

jövedelmei nem elegendőek a kiadások fedezésére úgy, hogy külső tőkét kellett kölcsönkép felvenni, melyek még mindig kifizetetlenül terhelik a várost és kamatjaik jelentős összeget vonnak el ismét a jövedelmekből. A négy éven át tartó vízszolgáltatás a katonaság számára és a két vízemelő készülék karbahelyezése csak növelte ezen adósságokat és mindehhez járult az 1723-as tűzvész, mely a városházát teljesen elpusztította. Ennek újraépítése maga több ezer forintot igényel és ha ezt az összeget nem tudják előteremteni, hogyan és miből járuljanak hozzá egy más munkához, hacsak a magánvagyonot pusztulásra nem ítélik?

Ezzel a tartalommal december 16-án küldi Sauttermeister a városi hatóság válaszát Daun után Bécsbe. Ezenkívül még egy terjedelmes, emlékiratszerű tiltakozó jegyzéket szerkesztettek, melyben a haditanács első megkeresésére nyolc pontban összeállított ellenérveiket most hat pontba foglalva, de bővebben és alaposabban kifejtve akarták a várparancsnok, illetve fölöttes hatósága elé tárni. Ez az emlékirat azonban alkalmasint csak fogalmazvány maradt, mert hiányzik róla az »Expediatur, Consul Sauttermeister« ellenjegyzés, de egyébként sem volt — legalább a további nyomok hiányának tanúsága szerint — semmi folytatása vagy következménye. Ez az irat elsősorban várostörténeti szempontból érdekes és azért közlöm egész terjedelmében a levéltári anyag közt (5).

Ha nem is ebben a formájában, de lényegében ez a tiltakozó és érvelő jegyzék szolgált egy, a legmagasabb instanciához intézett felirat egyik mellékletéül. A városi tanács ugyanis világosszavú levélből (haud ambiguis literis) értesült, hogy a haditanács nem tett le szándékáról, sőt talán még kényszerítő lépésektől sem fog visszariadni, hogy Buda városát az anyagi hozzájárulásra rávegye. Ez a fejlemény aztán arra bírta a város vezetőségét, hogy panaszával egyenesen a Felsőházhoz forduljon és csatolva a haditanács Rescript-jének másolatát és a városi magisztrátus két mellékletben részletezett ellenvetéseit és bizonyító érveit, arra kérje, hogy mentse fel a várost az újabb teher alól. 1725 január 27-én kelt ez a felirat és utána — semmi nyom, tehát nyilván le is záródott ezzel Buda városának szerepe a királyi palota építésében.

De ettől kezdve lassan elapad minden más levéltári forrás is. A kamara hallgat, csak a haditanács emlékezik meg elvétve a budai királyi palota, helyesebben a palotának indult építmény sorsáról. Még 1725 januárjában szóba kerül, hogy az ügyet a haditanács, a kamara és a magyar kancellária együttesen beszéljék meg. 1726 július 27-én a következő meghagyás megy Budára: »...darob zu sein, damit dasiges Schloss dermahleinst in vollkhomeen stand gesezt werde.« (HKR 1726. Reg. 572.) Érre Daun szeptemberben felküld egy tervvázlatot, de rá ismét hallgatás a felelet. Lényegében lezárja a III. Károly korabeli palotaépítés történetét a haditanács Buda várparancsnokához 1727 július 3-án intézett levelének protokolluma: »Approbatur, das zu aldasigen Schloss-bau vormahls beygeschaffte und seithero vorräthig verhandene holz zu denen dippelböden bey dem zeüghaus daselbst appliciret werden wollen.« (HKR 1727. Reg. 765.)

Friss, új és ami a legfőbb, hathatós támogatásban részesült építkezés nyeri el a befejezetlen palotához fel nem használt anyagokat: mintegy szimbóluma ez az egész elhanyagolt palotaépítésnek. A várparancsnok szállása a Schweidler-féle házban volt, de mindig visszatér az a terv, hogy a palotában teremtsenek megfelelő lakást e célra, sőt a haditanács 1729 március 26-i leirata arra enged következtetni, hogy a palota mellett egy

külön lakóház emelésének gondolata is felmerült. 1730 novemberében *Jörger* várparancsnok így ír: »...annebst wäre höchst nöthig an den Ofnerischen Schlossbau die dachung zu verfertigen und könnte darinen eine wohnung für einen Commendanten füglichen erbauet... werden.« (HKR 1730. Exp. 2255.) Regal óta állandóan foglalkoznak ezzel a gondolattal és a mindenkori várparancsnok hathatós érvet igyekszik belőle kovácsolni, hiszen elsőrangú érdeke, hogy ezen a réven nagyszabású lakáshoz jusson. Ez a törekvés azonban a palota kiépítésével együtt meghiusult, az építmény befejezetlensége miatt soha meg nem valósult. Az 1733. esztendő sem hoz újat a befejezetlen építmény történetében. Szükségesnek látják sürgős reparálását, hogy a parancsnoki szállás benne elhelyezést nyerhessen. 1736 végén olvasunk ismét felőle a Hofkriegsrat egyik protokollumában, mely szerint tető alatt áll és a parlagon álló épületnek ismét új célú felhasználásával kísérleteznek. Felmerül ugyanis az a gondolat, hogy a katonai kórházat helyezték el benne, de az ismert okok miatt ebből sem lett semmi. »Schmettau General Feldzeigmeister berichtet, in was für einem ungesunden Situ das zu Ofen befündliche Soldathen Spittall liget, wie dann dessentwegen von seinem unterhabenden Regiment lauth anligender Specification in einem Jahr 100 Mann daraus verstorben, schlaget solchemnach das alda unter obtach stehende Schloss zu errichtung eines Spittalls...« (HKR 1736. Exp. 2432.) A kedvezőtlen csillagzat alatt is csak félig megszületett építmény azonban felemás állapotában semminő jelentősebb célra nem volt alkalmas. Szó esik még a palota restaurálásáról 1742-ben, amikor *Johann Matthey* mérnök-százados, aki annak idején Hölbling helyére került »Bauschreiber«-nek, felvételt készít a félbehagyott és igen rongált állapotban levő építményről. Ez a felvételi rajz megvan a bécsi Hofkammerarchiv-ban (Sammlung von Karten und Plänen: G. 33. VI.) és legalább későbbi pótlásául szolgál a munkálatok közben készített eredeti, de fel nem található tervrajzoknak.⁴²⁾ A felvételt magyarázó szöveg így hangzik:

»Explicatio. Über den Grund Ris und Profil von den Königlichen Schloss zu Ofen, wie es dermahlen stehet:

lit. A. zeigt an, wie weidts das dach von No. 1. 2. 3. bis 4. eingefallen, desgleichen auch bey der facciata von No. 3. bis 4. zu ersehen.

Bey lit. B. C. D. und E. seind an den wieder Kerung, die Tram, mauerbänck, — schweller, stich, gesper und stullfaulen völich abgefault und zum einfallen geneicht, welche 3 theil auch sich starck gesetzet haben, wie bei den punctirden linien No. 5. 6. 7. bis 8. dan No. 9. 10. 11. und 12., letzlichen von No. 13. 14. 15. 16. 17. bis 18. die grösse sich zeichet, was abgedragen werden muss, umb die dach ziegel noch zu conservieren.

bey No. 19. seind die schiet mäter oberhalb der erden $4\frac{1}{2}$ schu hoch aufgemauret, die übrigen schietmäuer No. 20. seindt nur auss den fundament bis ebner erten ausgemauret, in den übrigen theil No. 21. is noch keine schietmaur angedragen worden.«

Ez a felvétel az épület leghosszabb frontját $55\frac{1}{2}$, a Duna felé néző főfrontját $25\frac{1}{2}$ és törzsnégyzetének szélességét ennek megfelelően ugyancsak $25\frac{1}{2}$ öl nyinek mutatja. A hátranyúló hosszú szárny szélessége kb. 8 öl. A palota udvara megközelítően négyzetalakú volt: Matthey felvétele szélességét (a Dunával párhuzamos, tehát észak-déli irányú oldalait) $10\frac{1}{2}$, hosszát pedig 11 ölben rögzíti meg. A $115\cdot 5$ □-öl terjedelmű palota-udvar valóban nagyon szerény színben tűnteti föl a magyar király fővárosi rezidenciáját. Az épület azonban sohasem lett azzá. A pénztelenség mellett korlátolt terjedelme, sajátos, további fejlesztésre és igazán művészi

kiképzésre alkalmatlan formája is útjában állottak nagyszabású kiépítésének. Matthey rajza még befejezetlen nyersségében is túlzottan egyszerű, sőt egyhangúan dísztelen építmény képét őrizte meg. Az idézett »Explicatio«-ból kitűnik, hogy még a földszint válaszfalai is csak az épület délnyugati sarkában voltak $4\frac{1}{2}$ láb magasságáig felhúzva, a hosszú szárnyban csak a föld színét érték el, azért nincs is rajtuk az ajtók nyílása feltüntetve. Az épület törzsnégyszögének többi része minden belső kiképzés híjával volt. Ezen törzsnégyszög északkeleti sarkán a tető beomlott, de a másik két sarkon és a keskeny szárnyba átmenő részen is beomlással fenyegetett úgy, hogy a cserepek megóvása érdekében tanácsosnak látszott az illető tetőrészek lehordása.

A falfront egyhangúságát a föld színétől mintegy fél méterig terjedő falkiugrás és a földszint és első emelet közötti élesen hangsúlyozott párkány élénkíti. Az ívelt kapuzaton még semmiféle díszítés sem látszik, a földszinten és második emeleten egyforma, az első emeleten azonban magasabb ablakok puritán egyszerűséggel egyenlő távolságban sorakoznak egymás mellé. Ezt a szabályszerűséget a Duna felé néző főfronton egy, az ellenkező hosszú fronton két és a keskeny szárnynak szintén a Duna felé eső oldalán egy ál-ablak közébeiktatásával óhajtotta megőrizni a tervező. Ez az épület a díszítő elemek hozzáadásával sem vesztette volna el szimplaságát. Házi kápolna is volt bele tervezve, amit teljes határozottsággal állíthatnánk akkor is, ha levéltári és nyomtatott források (a bécsi Hofkammerarchiv iratai, a »Neu aus seinem Stein-Hauffen wiederum aufwachsendes Ofen etc.« c. id. munka stb.) nem igazolnák, mert az Istennek szentelt hely elmaradhatatlan volt minden nevezetesebb középületben, így például még a fegyvertárban is.

Matthey rajzához sem fűződött azonban építkezés és a következő lépés 1745-ben is eredménytelen maradt, míg Grassalkovich Antal gróf kezdeményezése 1748-ban Mária Terézia palotájához vezet át. A III. Károly korabeli félbemaradt épület négyszögű főkomplexuma a Mária Terézia-féle palota délkeleti szárnyépületébe olvadt át, a hátranyúló keskeny szárnyat azonban lebontották.⁴³⁾ Ilyen módon a XVIII. század eleji palota és benne, mint láttuk, Mátyás, sőt esetleg Zsigmond építményeinek maradványai is átvezethetők a mai királyi palota délkeleti szárnyának a Dunára és a Szebeny Antal (Szarvas-) térre néző azon traktusába, mely a két lefutó bástyafal fölött emelkedik. Meg is találta Hauszmann Alajos a III. Károly korabeli épület törzsének alapépítményét a mai királyi palota építésénél, »...mert a [Mária Terézia-féle] palota több főfala a Zsigmond és Mátyás idejéből fenmaradt falazatra [épült], sőt, *mint a déli szárnynál találtuk, egy egész traktust régi és igen érdekesen boltozott pincére állítottak.*«⁴⁴⁾ Ez a déli szárnyon levő traktus azonos egyrészt a most tárgyalt építmény négyszögű törzskomplexumával, másrészt a mai palota jelzett részével: az összefüggés tehát egészen világos.

1749-ig állott az 1715-ben épülni kezdett, de még külsőleg sem egészen kiépült palota. A róla ismert látképek szerint a tetőfedés mégis csak hiánytalanul elkészült, bár ezeket a rajzokat általában kissé optimiztikusnak kell tartanunk. A Bél Mátyás »Notitia Hungariae novae historico-geographica« című munkájának 3. kötetében 1737-ben megjelent Mikoviny-féle metszet például olyan díszítő részleteket tüntet fel rajta, melyek Matthey mérnök felvételén ismeretlenek és általában az egész épületet olyan jó és befejezett állapotban mutatja be, amelynek levéltári adataink

épenséggel ellentmondanak. Mindebből arra szabad következtetni, hogy e látképek rajzolói esetleg *többet* láttak vagy helyesebben : többet *szerettek volna* látni a félbemaradt palotán (és más esetben más épületen), mint amennyit a szürke valóság mutatott és úgy se végezhetvén a rajzok kicsisége miatt részletesen minuciózus munkát, általánosságban kissé engedtek képzeletük csábításának és pótolták itt-ott a hiányokat — legalább rajzban.

Tudomásom és az előadottak szerint 1723-ban dolgoztak utoljára a palotán és pedig épen a tető javítását végezték. Attól kezdve változatlanul állt, de befejezetlensége ellenére is magára vonta a szemlélő figyelmét. Az idézett »Neu aus seinem Stein-Hauffen stb.« című munka szerzője kétszer is említést tesz róla 1733-ban : »...die obere Stadt... wegen... Zeug-Haus und Schloss-Bau sehr herrlich aussehe...« (7. l.) és »...ligt am End der Vestung oder Obern-Stadt gegen Mittag das unter weyland Herrn General, und Grafen von Regal eyfrig zu bauen angefangene, aber noch nicht ausgebautete Schloss...« (8. l.)

Ez volt és ez maradt a sorsa a III. Károly korabeli palotaépítésnek : a befejezetlenség, a félbenhagyottság. Talán ezzel függ össze, hogy az építkezés egyes mozzanatainak összeállításában is hézagok mutatkoznak, ami ismét elkerülhetlenné tette némely ponton eredményeim közlésének krónikaszerűségét, mert nem lehetett az adatokat mindig folyamatosan és szervesen összefüggő mozzanatok köré csoportosítani. Ilyen betöltetlen ür az eredeti térfelvételek, alaprajzok stb. hiánya. A palota tervezőjével és munkájával is csak egy személyhez fűzhető tervrajz felmerülése esetén foglalkozhatnánk behatóan és részletes pontossággal, hiszen a palota érdemleges mérnöki és művészi kivitelére sor nem is került. A palotának a nyers alakot, hogy úgy mondjuk : a körvonalakat Hölbling adta meg, amikor elválasztotta a fal-romok ráépítésre, illetve helyreállításra alkalmas komplexumától a teljességgel szétomlott falrészeket és így kijelölte az építendő palota alapjait és terjedelmét. Pratira várt volna a belső architektonikus megoldás, általában a magasabb mérnöki munka. Hogy elkészítette a terveket és azok legalább részben elfogadásra találtak, azt a levéltári adatokból láttuk : sajnos, hogy tervei kivitelre nem kerülhettek.

Minél több pontra nem tudtam azonban kellő fényt deríteni, annál több alkalma nyílik a további kutatásnak a még homályban maradt problémák tisztázására és ez amellet, hogy kutatásaim némi adatokat szolgáltatnak fővárosunk, illetve annak egy nevezetes, ha ma már merőben újja is alakult épülete történetéhez, talán igazolja munkámat.

Dr. Bánrévy György.

JEGYZETEK.

- ¹⁾ Buda-Pest és környékének helyrajzi története. Pest, 1868. 136—137. l.
- ²⁾ A budai királyi paloták a legrégibb időktől mai napig. Budapest, é. n.
- ³⁾ A budai várpalota Mátyás király korában. Budapest, 1922. 11. l.
- ⁴⁾ Mária Terézia budavári királyi palotájának tervező mestere. Budapest, 1928.
- ⁵⁾ A budapesti központi városháza. Budapest, 1930.
- ⁶⁾ Zaiger über die Vöstung und Wasser Stadt Anno 1696. Szfv. Levéltár, Budai kamarai telekkönyvek 5.
- ⁷⁾ V. ö. Miller: Id. m. 66—67. l.
- ⁸⁾ V. ö. Schoen A.: A budai Szent Anna-templom. Budapest, 1930. 48. és 242. l. U. o. közölve van a metszet két részlete is: 29. l. A bécsi Kriegsarchiv-ban levő eredeti, illetve a róla készült fényképmásolatok tiszta és világos képet adnak.
- ⁹⁾ V. ö. Lux K.: Id. m. 8. és köv. l.
- ¹⁰⁾ Közölve Lux K.: Id. m. III. mell.
- ¹¹⁾ V. ö. Károlyi Árpád: Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Budapest, 1886. 208. és 387—388. l. »Ember ember ellen állt a magasban, beszakadt boltívek, tátongó üregek fölött, kö- és romhalmaz tetején.«
- ¹²⁾ Közölve Némegy, J.: Die Belagerungen der Festung Ofen in den Jahren 1686 und 1849. Pest, 1853. Juvigny's Plan der Belagerung Ofen's 1686.
- ¹³⁾ Rosenfeld térképe a bécsi Nationalbibliothek kéziratgyűjteményében: Leopoldus Franciscus von Rosenfeld: Ichnographiae et delineationes... omnium procliorum, castrorum etc. ... pro Hungaria contra Turcas recuperanda duce et auspice Eugenio principe Sabaudiensi a 12. Julii 1697 usque ad 27. Novembris 1698 cum explicatione germanica. Cod. 8612. A térképgyűjtemény első és második »Buech«-ja után a harmadik rész kezdete nincs jelölve, illetve annak címlapjával épen a kérdéses kézrajz szolgál: »Campementen Anno 1698 von 3. augusty bis 27. november.« E lap az egész codex 59. foliója. — A térkép alsó részébe beírta rajzolója: Marchs und Campementen. Kay[serliche] Haubt Armee in Hungarn. Letztere Compagny des Friten Schlus bey Carlowitz under Comando Ihro Hoch Firstl[ichen] Turchl[au]cht[en] Princ Eugenio von Savoyen undertenig zusa[mmen]getragen von mir Leopold F[rantz] v[on] Rosenfelt.
- ¹⁴⁾ V. ö. Schoen A.: A budapesti központi városháza. 116. l.
- ¹⁵⁾ Szinte kíváncsoknak ide Miller szavai Mátyás palotájának fényéről: »... Palatium Regium... a Rege Mathia Corvino superbis aedificiis excultum, cubiculis auratis, multa insignium varietate distinctis exornatum...« Id. m. 34. l.
- ¹⁶⁾ V. ö. Schoen A.: Id. m. 116. l.
- ¹⁷⁾ V. ö. Fr. Langer id. térképe, vagy még inkább Matthey »Königlicher Ingenieur Haubtmann« 1730-as felvétele, vagy 1743-ból való »Plan der Königlichen Haupt Stadt und Vestung Ofen«-je a bécsi hadilevéltárban.
- ¹⁸⁾ Id: Bécs, Hofkammerarchiv, Hung. 1715 febr. 21. V. ö. Kapossy J.: A magyarországi barokk európai helyzete. Magyar Művészet, VII. 1931. 1. sz. 12. l.
- ¹⁹⁾ »... Was von 15. Novembris des abgeflossenen bis den 25. Januar des forthlaufenden Jahrs bey den ofnerischen festungs- und damit vereinbarten Schlossbau fürgenohmen worden, haben Wir allerdings zu approbieren, hoffen uns auch das Jenige gestaden, was der Herr Feldmarschalleuthnant weithers alda fürzunehmen projectiret...« HKR 1717 Reg. März 401/3.
- ²⁰⁾ Bécs, Hofkammerarchiv, Hung. 1718 szept. 19. (jul. 27.)
- ²¹⁾ Bécs, Hofkammerarchiv, Hung. 1718 szept. 19.
- ²²⁾ V. ö. Schoen A.: Id. m. 116. l.
- ²³⁾ Bécs, Hofkammerarchiv, Hung. 1720 febr. 15.
- ²⁴⁾ 1712 ápr. 20-án ismerték el polgárlevelét; háza volt a várban. Id: Matricula civium Budensium 1. köt. és budai telekkönyvek Budapest Székesfőváros Levéltárában.
- ²⁵⁾ Bécs, Hofkammerarchiv, Hung. 1721 márc. 29. (1720 dec. 20.) és 1723 febr. 14. (1722 nov. 20.)
- ²⁶⁾ Bécs, Hofkammerarchiv, Hung. 1721 márc. 29.
- ²⁷⁾ Bécs, Hofkammerarchiv, Hung. 1721 márc. 29. (1720 dec. 20.) Id: Levéltári anyag 1.
- ²⁸⁾ Bécs, Hofkammerarchiv, Hung. 1723 febr. 14. (1722 okt. 24.)
- ²⁹⁾ V. ö. Daun levele a haditanácsához nov. 21-éről. HKR 1722 Exp. Novem. ber. 214. Id: Levéltári anyag 2.
- ³⁰⁾ Bécs, Hofkammerarchiv, Hung. 1723 febr. 14. (1722 okt. 27.) Id: Levéltári anyag 3.

³¹⁾ Bécs, Hofkammerarchiv, Hung. 1723 febr. 14. (1722 okt. 30.)

³²⁾ Zenegg ebben a levelében kéri maga mellé egy segédi állás szervezését, hivatkozva különböző irányú munkáira és beteges állapotára. Havi 20 forinttal javadalmazná az új hivatalnokot, akinek tisztségére fiát ajánlja, őszintén bevallva, hogy eddig még nem tudta elhelyezni egyik kamarai hivatalnál, sem az azok alá rendelt kancelláriáknál. Fiának, mint öregsége vigaszának és támaszának csak a palota építésének idejére óhajtja biztosítani ezt az alkalmaztatást abban a reményben, hogy majd onnan az egyik kancelláriához kerül. Előterjesztését ezzel a mondattal végzi: »Quae laudabilis observatio aliunde centenis Exemplis docendum, quod emeritorum officialium Filii intuitu Parentum meritorum prae reliquis soleant accomodari, quod et ego spero.« Bécs, Hofkammerarchiv, Hung. 1723 febr. 14. (1722 nov. 14.)

³³⁾ Bécs, Hofkammerarchiv, Hung. 1723 febr. 14. (1722 nov. 23.)

³⁴⁾ Bécs, Hofkammerarchiv, Hung. 1723 febr. 14. (1722 dec. 15.)

³⁵⁾ Bécs, Hofkammerarchiv, Hung. 1723 febr. 14. (1723 jan. 29.)

³⁶⁾ Bécs, Hofkammerarchiv, Hung. 1723 febr. 14. (1723 márc. 9.)

³⁷⁾ Bécs, Hofkammerarchiv, Hung. 1723 febr. 14. (1723 márc. 12.)

³⁸⁾ V. ö. id. »Neu Aus seinem Stein-Hauffen stb.« című m. 13. 1. és Miller : Id. m. 66., 83. és 141. 1.

³⁹⁾ Bécs, Hofkammerarchiv, Hung. 1723 szept. 20. (szept. 18.)

⁴⁰⁾ Bécs, Hofkammerarchiv, Hung. 1723 dec. 22. (okt. 5.)

⁴¹⁾ Bécs, Hofkammerarchiv, Hung. 1723 dec. 22. (okt. 5.)

⁴²⁾ V. ö. Kaposy J.: Id. m. 169—170. 1.

⁴³⁾ Id.: Kaposy J.: Id. m. 169—170. és 173. 1.

⁴⁴⁾ Id. m. id. Közl. 237. 1.

LEVÉLTÁRI ANYAG.

1. *Zenegg György Kristóf budai kamarai felügyelő levele az udvari kamarához 1720 dec. 20.*

Hoch Löbliche Kayserliche Hoff Cammer. — Gnädig Hochgebiettende Herrn, Herrn etc. Aus mit kommanden überschlag sub No. 1. gnädig zu ersehen sein würde, was annoch zu völliger ausbauung des zu Ofen beraiths mit allen haubt-mayren unter das dach gebrachten Schloss annoch betragen möchte, welcher überschlag etwas zu hoch angesetzt zu sein scheint, und umb etlich tausend gulden geringer alles in sein vollkhomehen standt zu bringen mich getraute, wan mier dieser Schlossbau, gleichwie die Cassarn unter meiner Direction gnädig anvertrauet wurde, und weillen vormahls durch Militarische gewald nur 6 Löbliche gespanschafften, als Pest-Pilis und Szold, Neograd, Neüsoll, Hontens, Turocz und Stullweissenburg zu Concurririen gehalten worden, welche in 4 Jahren lauth beyliegenden No. 2. bey 37.145 Gulden 4 Kreuzern effective beygetragen, hingegen sich dise Löblichen Comitatus beschweret befunden, dass sie allein zu solchen beytrag angehalten wurden, da doch zu den vöstungs bau Ofen, und der Königlichen Residenz das ganze Königreich schuldig sey mit der Roboth zu concurririen, mithin selbst durch ein an Ihro Kayserliche Mayestät gesteltes Memorial 20 gespanschafften sambt denen Jazügern und Cumanern benenet, so mier untern 5.-ten May des abgewichenen 1719. Jahrs von Ejner Hochlöblichen Kayserlichen Hoff Cammer umb meinen bericht und guttachten directe zu decretieret, und von mier solcher bericht untern 1.-ten Juny gedachtes Jahrs gehorsamst erstattet, volglich, wie beygeschlossene Specification sub No. 3. klar an Tag leget, durch mich eine denen mier wohl bekantnen Löblichen Comitaten proportionierte anlaag an handen gegeben worden, welche oft gemelten Comitaten nit so schwehr ankhomen, und also, als ein Perpetuus fundus continuo fliessen könten, mit welchen fundo nit allein die Ofnerische fortification und Schloss, auch andere Militar gebau successive in ihren perfecten Standt gesezet, sondern auch nachgehents bey andern in meinen mier allergnädigst anvertrauten Cameral District befindlichen vöstungen ein gleiches bewürkhet werden könnte: worüber ein mintliche genuine Information auf gnädigen befelch ad Meliorem captum zu geben mich gehorsamst offeriere, und übrighs mich zu beharlichen hohen gnaden undterthänigst empfehle. Wienn, den 20. Decembris 1720. — Eüer Hochgeehrten Excellenz und Gnaden. Georg Christoph Zennegg, Königlich Hung. Cammer Rath undt Cameral Inspectoris zu Ofen, das Ofnerische Schloss und fortifications gebau betreffend.

Bécs, Hofkammerarchiv, Hung. 1721 márc. 29.

2. *Dawn budai várparancsnok levele a haditanácsához 1722 nov. 21.*

Hochlöblicher Kayserlicher HoffKriegs Rath, Durchleuchtigster Fürst. — Gnädigster, gnädig und Hochgeehrte Herren, Indeme ich mit dem Herrn Cameral

Inspectoren von Zenegg, wegen fortsetzung des alhiesigen schlossbaues mich dieser tagen unterredet, und selbigem dassjenige zu vernehmen gegeben, wass Hochfürstliche Durchlaucht Excellenz und Meine Hochgeehrte Herren in dero neulichen vom 21. ten Octobris wegen, von seithen des Commando zu führen habender direction über besagten bau an mich gnädig rescribirt, hatt derselbe, hierüber sich gantz befrembdt stellend, soviel dagegen erwidert, dass dieses demjenigen nicht conform seye, wass Er dessentwegen von Seiner Instantz erhalten; und zweifele ich solchem nach keines weges, Er werde solches an seine Behörde hinauf berichtet haben.

Sonsten werde ich über dieses von Ihme Herrn Cameral Inspectore anheuth erindert, dass Er mit allernechsten an vorerwehnten Bau mit aussgrabung deren Kellern (alss worüber, als einer auch bey jetzigen wintherzeit thunlichen sach ich mit Ihme übereingekommen) den anfang werde können machen lassen...

Euer Durchlaucht Excellenz und Hochgeehrtester Herren unterthenigster gehorsambster H. J. von Daun m. p.

Ofen, den 21. Novembris 1722.

Bécs, Kriegsarchiv, Hofkriegsrat Exp. 1722 Nov. 214.

3. *Zenegg levele a magyar kamarához 1722 okt. 27.*

Excelsa Caesareo-Regia Hungarica Camera etc. Salutem etc. In conformitate nuperae meae humillimae informationis die 24. excurrentis datae volebam tectum Castri hujatis pro posse reparari, conservandaque conservari curare, sed heri Excellentissimus Dominus Commendans unum Leütenantium ad me mittens mihi dici curavit, quod ab Excelso Aulae Bellico Consilio in mandatis habeat, quatenus Ipse directionem continuandi aedificii Arcis hujus et mecum se solummodo correspondentem habeat, uti ante aliquot Annos cum Excellentissimo Domino Generali Regal observatum erat et ideo Castrum obserari fecit, nec fabrum lignarium, quem pro reparando et conservando tecto constituebam, uti mihi faber lignarius retulit, admisit; Cum autem vigore benigni Caesareo-Regii mihi gratiose pro humillima observantia communicati Mandati directio continuandi laboris hujus mihi clementissime concedita videtur, nec ego sub praepotenti directione Militari oeconomiam industriam monstrare possem, uti cum aedificio Casarmarum feci, ubi de projectata Summa ultra Ter Mille florenos aerario Regio lucri retinui et licet Casarmae pure Militares erant, Nihilominus Dominus Commendans se non immiscuisse scitur, eo minus in Arcensis aedificii continuatione contravenire, vel aliquam directionem praetendere posset, cum tale cum fortificatione nullam cointelligentiam habeat, sed unum purum Camerale aedificium et Regia residentia sit, adeoque per Cameralem directionem oeconomice tractandum, quam laxae autem in praeteritis Annis Militariter cum aedificio Castri hujus Regalis oeconomisatum et libere cum fundo ad hocce aedificium destinato dispositum fuerit, eatenus saepius humillime datae Informationes testabuntur, quae forte causarunt, quod Sua Sacratissima Majestas directionem mihi soli nunc clementissime imponere dignata sit. De reliquo in nupero demisse accluso Projecto, sive specificatione desideratorum adhuc sumptuum ad Castrum hocce Budense in perfectum statum reponendum, unus appendix antiquorum Debitorum est videndus, ubi Murariorum Magister Höbling 600 florenos, Dominus de Salgar 487 florenos 30 cruciferos et Architectus de Prati 750 florenos praetendunt; cum autem ista salaria solummodo ad remonstrationem Domini Commendantis ab Excelso Aulae Bellico Consilio sint admissa et non Cameraliter, minus a Sua Sacratissima Majestate meo scire applacidata, itaque penes Suae Sacratissimae Majestatis benignam ac Excelsae Camerae Aulicae gratiosam resolutionem stabit, an similia exsolvi curare velint, dum aliunde Dominus de Salgar et Architectus de Prati Cameraliter salariati sint et fuerint; videndo itaque Excellentissimi Domini Commendantis praepeditiones nihil facere valeo, donec hocce obstaculum tollatur, sic praestolari cogor, quale remedium sequatur etc. Budae, 27. Octobris 1722. Excelsi Cameralis Consilii Servus humillimus Georgius Christophorus Zennegh.

Bécs, Hofkammerarchiv, Hung. 1723 febr. 14.

4. *A magyarországi ügyekben kirendelt udvari kamarai főbizottság referátuma Zenegg kamarai felügyelő 1722 dec. 15-i és a magyar kamara ehhez fűzött jelentésére.*

Opinio. — All die weillen dieser in Hungaricis angeordneten Cameral-haubt-Commission von anfangs berührten haubt-gebau und reparation des Ofner Schlosses nichts anders bekand ist, als was die obangezogene Kayserliche allernädigste resolution enthaltet: So hat man Euer Excellenz gnädigen befund: ob dieselben aus der

Sach mit dem Löblichen Kayserlichen Hoff Kriegs Rath sich mündlich zu vernehmen, oder aber an denselben ein Schriftliches Insinuum zu erlassen, gnädig belieben möchten?, hiemit allein gehorsamblich anheim stellen, derowegen auch die mit denen über sothanes gebäu formirten überschlägen von mehr widerholter Königlich Hungarischer Cammer eingelangte berichte C. et D. dero hohen Disposition submittiren wollen. Johann Jacob Graf von Löwenburg.

Bécs, Hofkammerarchiv, Hung. 1723 febr. 14.

5. *Buda városának tiltakozó jegyzéke a haditanács második felszólítására.*

Ihro Excellenz Hohgebohrner Reichs Graff! Gnädig-Hohgebüthender Herr, Herr General Feld zeugmeister! — Aus dem an Eüer Excellenz erlassenen und uns von deroselben zweymahl abzulesen erlaubten Hoff Kriegs Rätlichen Rescripto haben wir wieder alles vermuthen deutlich genug ansehen müssen, welche gestalten die mainung Einiger titulierten Herren Rätthe der Hohlöblichen Kayserlichen Hoff Cammer dahin aus zihle, dass die Stadt Ofen zu ausbauung des allhiesigen Könighen Schlosses solte angehalten werden, theills weillen der Stadt so ansehentliche proventus signanter das grundbuch, bruckengefähl, hausenfang und mehr andere übergeben worden, die ohne deme, wie es anscheine, sehr übel administrirt würden, theills aber, weillen sie Stadt von der ausbauung das beneficium zu genüssen hätte, da selbe andurch von dem quartiers last befreyet wurde :

Worüber wir Eüer Excellenz nach dero gnädigen verlangen unsere höchst nöthige gegen remonstration folgendermassen jedoch mit austrücklichen vorbehalt, all dasjenige, so wir entweeder allhier gar nicht, oder nicht genugsamb berühren, könnftighin weithers zu erklären, gehorsambst abstatten wollen :

[1.] Erstens, dass wie wir, als getreüeste unterthanen und vasallen Seiner Kayserlichen und Könighen Mayestät uns niemahlen gescheuet, dem allerhöchsten Herren dienst und zum besten des allerdurchlaüchtigsten Ertz Hauses von Österreich gut und bluth forderist in der letzteren landsverderblichen unruhe mit freuden zu sacrificiren, auch dieser eyffer in unseren hertzen zu keiner zeit erlöschen wird, also nicht minder begierig wären, nicht nur allein das Schloss pro decore totius Regni aus seinen alten rudibus in den vorigen, ja noch weith herrlicheren stand zu erheben, sondern auch zu contribuiren, dass die rings herumb befindliche vestungs wercker in eine solche defension gesetzt wurden, damit wir so wohl, als unsere nachkömblinge wieder allen feindlichen anfall uns einer recht sicheren permansion erfreuen und der getreue Adel des landes seine gewisse Zuflucht finden könnte, vor allem aber, dass durch conservation Ofen gantz Hungarn und die werthe Christenheit nimmermehr in solche gefahr gerathen möchten, wie gar bald nach unglücklichen verlust dieser vormahls berühmten haubt Stadt die traurige erfahrung gegeben hat. Nichts desto weniger

[2.] Andertens je grösser der eyffer ist, dem Publico zu dienen, je mehr finden wir uns bemüssiget, die schwachheit und unzulänglichkeit unserer kräften zu bekennen, Eüer Excellenz wissen es hauptsächlich und aus denen unsrigen erinderen sich zerschiedene noch sehr wohl, wie villes gleich anfangs und so forth successive das Kayserliche aerarium, ingleichen die löblichen gespanschaftten Pesth, Pilis, Solth, Stuhlweissenburg, Honth, Novigrad, Neüsohl und Thurocz titulo laborum gratuitum beygetragen und doch ist mit allem diesem ein mehrers nicht ausgerichtet, als die Hauptmaüren mit dem dach, folgsamb das *opus ichnographicum* in die Höhe gebracht, davon aber bald wiederumben dis und jenes deteriorirt worden, nachdeme der succursus ab aerario ausgebliben und die gespanschaftten Eine nach der anderen diesem oneri extraordinario sich entzogen, bis endlichen Eüer Excellenz durch ohnermüdete und kräftige vorstellungen die sach so weith gebracht, dass abermahlen Pesth, Pilis, Solth und Novigrad das ihrige nach maas deren bey dem land eingerichteten Porten zu erwehnten Schlossbau praestiren müssen; zu mahlen aber jetzt gehorsambst deducirter massen alle bishero angewendete considerable unkösten bey weithem nicht zu länglich gewesen, ein so kostbahres werck zu vollenden die gegenwärtige labores gratuiti auch umb so weniger erklecklich seind, als die etliche gespanschaftten die fuhren und handlanger in natura und nicht mehr, wie vorhin in bahrem geld herbeyschaffen, hingegen das Kayserliche aerarium, wohin so viller Königreich und ländler einkünfften zu samben fliessen, weegen beklembigkeit des gelds den weitheren vorschuss recusirt und das gantze Königreich zu einer universal repartition, wo in particulari das aggravium fast keiner empfindete, sich nicht einverstehen will, als stellen wir Eüer Excellenz hoherläuchter ermessigung anheimb,

wie Eine Einzige Stadt, gesetzt auch, dass die proventus, auf welche das absehen gerichtet zu seyn scheint, in der thatt also bestünden, wie etwan ville sich darüber gantz ohngegründete idaeas formiren, derley gebäude auf sich nehmen könne, oder ihre ohne das Peculium auf einmal zu ruiniren, aufgebürdet werden möge, welches in völligen wohnbahren stand mit aller zugehör zu bringen, nicht vill weniger, als das alterum tantum dessen erfordern dörfte, so es schon bishero gekostet hat? Umb aber

[3.] Drittens von denen Stadt proventibus (auf die gleich hieoben angemercktermassen der conto gemacht zu seyn scheint) etwas zu melden, so widersprechen wür mit allem respect, nach erhaltenen jure Postliminii von der Hohlöblichen Hoffcammer etwas anderes empfangen zu haben, als was andere Städte und Domini terrestres titulo proventuum Dominalium ebenfahls haben und genüssen, oder zu haben und zu genüssen berechtiget sind: exempli causa will man sagen, das grundbuch seye bey uns alle jahr erträglich, so nehmen andere das jus montanum, oder berg Recht, welches mit jenem eines ist, nur dass das werck sub alio nomine gleich im anfang nach den Österreichischen Fus eingerichtet worden; der Fischfang gebühret per se einem jeden in denen wässern seines grunds, doch wird sich keiner rühmben können, dass er einen Hausen gesehen, der auf Ofnerischer seithen wäre gefangen worden und dass auch die maiste übrige fische von entlegenen orthen hiehero gebracht werden, ist Eier Excellenz ohne unsere erzehlung gnädig bekandt; redet man von der einen halbscheid deren bruckgefähen (dan die andere hat Pesth einzunehmen, weillen die bruck selbst beeden Städten gemeinschaftlich ist), so ist abermahlen gewis, dass Einem jeden Domino terrestri das Recht zustehet, intra limites sui territorii et sub certa distantia einen trajectum, oder überfahrt aufzurichten und das gewöhnliche naulum von denen überführenden ohnprivilegirten leüthen und sachen abzunehmen; und also forth von der pflaster mauth, braühausern (die zwahr die Stadt erst ex post per propriam oeconomiam errichtet), folgsamb von allen übrigen proventibus Dominalibus, so ville und nahmbhafte deren auch wären, zu argumentiren. Nebst deme werden derley proventus, die ad rationem communitalis durch die Städte selbst administrirt werden, keinem oneri publico unterworfen, sondern, wie in modo conscriptionis de anno 1719 in conformität der in vorlezterer Diaeta ausgearbeitheten und von Ihro Kayserlichen Mayestät allergnädigst approbirten idaeae, §. 14.-to [Paragrapho 14.] gemeldet wird, aus der conscription völlig ausgelassen und bloss allein pro necessitatibus intrinsicis, oder zu bestreitung deren bey jeder communitalität vorfahenden innerlichen nothwendigkeiten vorbehalten, welche nothwendigkeiten an ordinari- und extraordinari ausgaaben allhier layder so hoh sich belaufen, dass mit ende des jahrs wenig, oder gar kein überschuss erscheinet, ja wohl öftters die ausgaab den empfang übersteiget, wie es die rechnungen voriger jahren vor augen geleget und hier specifice zu berühren vill zu weithläuffig wäre: immittels betrachte man nur kürztlich, was die conservation beeder wasser künsten erfordere, wie vill die besoldungen absorbiren, was die auszügler hinweck nehmen, wie vill gemeiner Stadt gebäude kosten, forderist jetzo nach der traurigen feiers brunst, wo das Rath haus gäntzlich von neuem erbauet werden muss? man rechne die capitalien, welche die Stadt jährlich zu verzinsen hat, man reflectire auf die öfttere concursus Regni, wie hoh die diurna ablegatorum angeschwollen und was pro taxa diaetali würcklich abgeführt worden? und es wird sich hieraus allein, ohne auf mehrere particularia zu kommen, die wahrheit dessen, dass mit ende des jahrs wenig, oder gar kein überschuss erscheine, von selbst geben: wann nun das eingehende quantum militare mit dick berührten proventibus intrinsicis keine connexion hat, sondern dahin entrichtet werden muss, wo es hin destiniret ist, die proventus hingegen obenberührtermassen zu bestreitung deren vorfahenden innerlichen nothwendigkeiten reserviret und gewidmet seind, auch mit harter mühe zu diesem ende erklecklich erfunden werden, so entstehet die billige frag, woher wür dan zu ausbauung des Schlosses, gesetzt die Stadt wolte, oder müste, den fundum hernehmen solten? Sonsten auch

[4.] Vierdtens ohngeachtet wür das jus Postliminii (deme, wie das allergnädigste privilegium in terminis enthaltet, die perceptio proventuum Dominalium ohne deme einverleibet oder besser zu sagen, mit selbem eines ist) mit 8600 Gulden baaren gelds redimiret, einfolgenden titulo sat oneroso an uns gebracht, so haben wür dennoch zu bezeugung unsereres (!) allerunterthänigsten eöffers zu dem allerhöchsten herren dienst gleich damahlen die conservation beeder aquaeductuum, sobald solche die hohlöbliche Hoffcammer der Stadt in statu perfecto übergeben wurde, nachgehends aber, da die wasser ingenieurs nach angewendeten grossen geld Summen mit ihrem opere hydrau-

lico gleichwohlen unglücklich gewesen, auch so gar die völlige neue einrichtung in dem Jahr 1711 über uns genohmben und Gott seye die ehr! mit erwünschtem success vollendet. Worgegen man uns zwahr lauth allergnädigster Kayserlicher resolution de dato einige neue beneficia accordiret, als die Moschen in der Wasser Stadt zur dasigen Pfahrrkirchen, zu eben solchem ende hieroben die alte Kirch sambt dem bayerischen Proviant Haus, die übergab deren juden, nicht minder den wasser thurn hinter der hauptwacht; wie aber alles dieses zur würcklichkeit gekommen? davon ist jederman informiret: leben also der unterthänigsten hoffnung, die Hohe Instantien werden hieraus sonnen klahr ersehen, dass Ofen in recognitionem deren überkommenen proventen ex superabundanti bereiths so vill gethan, als fast nur möglich gewesen ist: dan wan wir auch nicht anführen, was die aquaeductus gekostet, so seind die einzige wasser fuhren für die löbliche Militz durch 3 bis 4 Jahr in das geld so hoh gestigen, dass wir es noch dato empfinden und villeicht noch länger weegen deren abzuführen habenden interesse[n] empfinden werden, zu geschweigen von conservation ermeldter aquae ductuum, die qua onus perpetuum bey der Stadt haftet und von denen proventibus bestritten wird. Ob aber

[5.] Fünfftens mit ersagten proventibus übel, oder doch nicht zum besten gewürthschaftet worden, ein solches dependiret von höheren ausspruch: gesetzt aber, dass deme also wäre, so wird der Magistrat darüber sich zu verantworten wissen und folgte unseres wenigen dafür haltens nicht daraus, das man die sambentliche Communität destweegen mit einem so grossen, bis dato in dem Königreich Hungarn nirgends practicirten onere extraordinario belegen und den nervum benehmen solte, die eigene erogationes intrinsecas bestreithen zu können, bey dessen cession, wie schon oben angemercket, das Peculium nothwendiger weis zu grund gehen müste, welches doch seithero 38 jahren aus dem damahligen stein hauffen sich solcher gestalten erhollet, dass nunmehr Ofen nach Debreczin, Ödenburg und Prespurg unter denen Königlichen frey Städten in den portions am meisten contribuiert. Das endlichen

[6.] Sechstens das beneficium der ausbauung die Stadt zu genießen haben und von dem personal quartiers last befreyet werden solte, ein solches lasset sich zwahr hoffen, wan wir aber den 65. articul letzterer Diaetae ansehen, welcher in medio also lauthet: in quantum nihilominus ex ejusmodi Civitatibus praesidiarium militem in medio sui domibusque illocatum haberent, in tantum tales duplici actualitatis onere gravari quidem nequire, sed nec Comitatus ad talium praesidiariorum onera subeunda adigi posse, so können wir das argumentum a contrario nehmende keinen anderen schluss machen, als dass so bald die gesambte löbliche Militz in dem schloss seyn und die burgerschaft in ihren häusern kein quartier haben, mithin ratio Duplicis actualitatis cessiren wird, man uns gar bald andere mannschaft auf den hals schieben werde, wie dann aus eben diesem principio die Wasserstatt, Neüstift und Tabann mit 3 compagnien von Eüer Excellenz eigenen löblichen Regimente einquartieret worden, weillen nemlich sonsten Selbige Burger de ordinario kein personal quartier gehabt haben, obschon die gute Leüthe zu denen herobigen überhaufften quartieren das Ihrige an geld beytragen und also keine vollständige immunitation geniessen; was auch unsere in verbis Articuli fundirte praesumption noch mehres stärckhet, ist ienes, das von seithen des Königreichs in mehr angezogenem articulo 65. die beede Statt Ofen und Pest, signanter benennet waren: übrigens gleich wie Eüer Excellenz aus gegenwärtiger Deduction unsere meinung gnädig werden abgenommen haben, dass nemlich wir das zugemuthete onus wegen ausbauung des schlosses mit unterthänigsten respect depreciren, Also getrösten uns, dass dieselbe durch dero vorstellungen gleichfahls dahin concurriren werden, damit die arme Statt, nachdeme Sie Krieg, rebellion, Pestilenz, theürung und erst kürztlich den grausamen feürsschaden erlitten, vielmehr auf diese oder jene weis consoliret, als mit einem Neuen, die kräften weith übersteigenden aggravio [NB ziegl Offen] wider die alte regul, quod afflictis non sit addenda afflictio, belästiget werdte und die hohe Instantien sich mit deme begnügen, dass wir nicht nur allein beede aquaeductus a potiori zum genuss der löblichen Militz von denen proventibus in stand gerichtet und in perpetuum unterhalten, sondern auch den ziegl Ofen zum schloss und vestungs bau auf die in denen Regalischen reversalibus enthaltene arth überlassen, mit welchem so gar zum nachtheill der burgerschaft bishero zimblicher nutzen verschaffet worden, zu gnadig[er] gewöhr dessen.....

Budapest Székesfőváros Levéltára, Budai lajstromozatlan iratok.

6. A bécsi hadilevéltár feldolgozott Hofkriegsrat-protokollumai. A dőlt szedés a szöveg közt idézett protokollumokat jelzi.

EXPEDIT.

1714. 1153. dec. 215., 1178. dec. 375.
 1715. 136. febr. 120., 239. márc. 38.,
 241. márc. 43., 418. ápr. 430., 510. máj.
 393., 610. jún. 401., 725. júl. 350., 730.
 júl. 384., 754. júl. 538., 1198. nov. 119.,
 1229. nov. 299.
 1716. 231. febr. 427.
 1717. 52. jan. 37., 58. jan. 77., 1637.
 nov. 363.
 1718. 762. máj. 153., 848. máj. 472.,
 935. jún. 11., 1432. szept. 61., 1569.
 okt. 26., 1833. nov. 355., 1962. dec. 247.
 1719. 261. febr. 201., 401. márc. 124.,
 498. márc. 420., 705. ápr. 441., 837. máj.
 266., 893. máj. 431.
 1720. 271. febr. 120., 1903. dec. 18.,
 1910. dec. 38.
 1721. 142. jan. 390., 214. febr. 34.,
 509. ápr. 41., 573. ápr. 266., 771. máj.
 345., 1506. okt. 217.
 1722. 123. jan. 415., 455. ápr. 179.,
 1075. aug. 223., 1362. okt. 30.
 1723. 89. jan. 377., 260. márc. 169.
 1724. 108. jan. 355., 1241. okt. 159.,
 1269. okt. 180., 1352. nov. 58., 1391. nov.
 258.
 1725. 94. jan. 388.
 1730. 2255. nov. 270.
 1733. 895. jún. 3.
 1736. 2432. dec. 214.

REGISTRATUR.

1714. 1183. nov. 10. 174., 1287. dec. 8. 140.
 1304. dec. 12. 191.
 1715. 236. febr. 16. 202., 313. febr.
 27. 477., 357. márc. 9. 121., 451. ápr. 3.
 24., 616. máj. 15. 185., 771. jún. 19. 295.,
 958. júl. 6. 127., 988. júl. 13. 245.,
 1505. okt. 30. 542.
 1716. 315. márc. 11. 169., 1576. nov.
 21. 260.
 1717. 35. jan. 9. 125., 406. márc. 17.
 401/3.
 1718. 378. ápr. 6. 121., 569. jún. 8. 93.,
 587. jún. 15. 185., 588. jún. 15. 190.,
 928. szept. 14. 256., 989. okt. 1. 7.,
 1091. okt. 22. 339.
 1719. 111. jan. 25. 389., 293. márc. 15.
 304., 521. máj. 17. 278., 565. máj. 31.
 467., 647. jún. 17. 292.
 1721. 449. máj. 28. 396., 787. aug. 27.
 386., 934. okt. 1. 4.
 1722. 64. jan. 20. 258.
 1723. 45. jan. 16. 159., 169. febr. 17.
 189., 218. márc. 6. 59., 1242. dec. 31. 384.
 1724. 90. jan. 22. 283., 735. jún. 18.
 258., 830. júl. 15. 239., 1124. szept. 23.
 335., 1184. okt. 7. 101., 1229. okt. 18. 283.
 1726. 572. júl. 27. 469.
 1727. 765. júl. 3. 74.
 1729. 385. márc. 26. (?).

A ferencvárosi pusztatemplom.

A pesti szántóföldekről vezetett régi telekkönyvben (Grundbuch über die Acker) 175—182. számok alatt 8 olyan szántóföldet találunk, melyek helymeghatározása »ausser dem Ketschemether Thor bey der öden Kirchen«. E szántóföldek összes terjedelme 16 és fél hold volt s mint-hogy a holdakat 1600 □-ölével számították, összesen 26.400 □-öles össze-függő területet jelöltek meg ily módon.

Ugyanazon régi telekkönyvben folytatólagosan 183—207. számok alatt ismét olyan 27 szántóföldet találunk, melyek helymeghatározása »unter der öden Kirchen«. E szántóföldek összes terjedelme 53 és fél hold volt, ami a fenti számítás mellett 85.600 □-ölet ad ki.

Miután ily módon az »öde Kirche« összesen 70 holdnyi területű szántó-föld helymeghatározására szolgált, érdemesnek látszott megkeresni, hogy Pest városa határának melyik pontján feküdt a nevezett »pusztatemplom«? s mióta használták azt helymeghatározóul?

Az »Eöde Kirche« a »Grundbuch über die Häuser der Stadt von anno 1760« 885. számú bejegyzése szerint Schickmeyer Ferenc tulajdona volt, de sem helye nincs pontosan megjelölve, sem a nevezett tulajdonos jogelődeiről vagy jogutódairól nem számol be a telekkönyv. Ezzel szemben ugyanazon telekkönyv 1004. számú bejegyzése egy házat »zur Eöden Kirchen genannt in der Soroksarer Strassen« vett fel, melyet Stöckl Jakab 1777-ben Schickmeyer Ferenc özvegyétől vásárolt meg »als einen Garten«, tehát ez utóbbi bejegyzés nyilvánvalóan a 885. számú bejegyzéssel azonos telekre vonatkozik azzal a különbséggel, hogy az 1004. számú bejegyzés már házként jelölte meg. A régi Gewöhrprotokoll 1777. április 10-iki bejegyzése szerint Stöckl Jakab vásárlása idején már ház állott a telken, mely még mindig pusztatemplomnak neveztetett (weillen dieses Haus annoch als die Eöde Kirchen genannt) kétségkívül azért, mert a pusztatemplomból alakították át, illetőleg a pusztatemplom helyén épült. Az 1004. számú telekkönyvi bejegyzés szerint a ház területe elől és hátul 14—14 öl, oldalt 29—29 öl volt, ami összesen 406 □-ölet tett ki s ezekből a méretekből arra kell következtetnünk, hogy akkora lehetett a pusztatemplom terjedelme (lásd a mellékelt térrajzon az első telek alaprajzát). Ugyanazon bejegyzés szerint a házhoz balról két kert tartozott, melyek egyike elől és hátul 26—26 öl, a házhoz csatlakozó jobboldalon 29 öl, a baloldalon 15 öl volt, vagyis összes terjedelme a telekkönyv szerint 303 □-ölet, helyesen 332 □-ölet tett ki. A másik kert szabálytalan alakú volt, mert elől 16 öl, hátul 14 öl, jobbról 15 öl s balról 12 öl volt, vagyis összes terjedelme a telek-könyv szerint 202 □-ölet, helyesen 198 □-ölet tett ki s az előbbi kerthez

csatlakozott. Ebből a telekkönyv szerinti 911, helyesen 1136 □-ölet kitevő területből 1792 március 5-én Flach Ferenc a feleségével, Stöckl Erzsébettel hozományképen kapott egy részt, amely 1801 október 31-én Teuer Jánosra szállott át. Teuer János részét (1004 Grundb. Nr. Pop. 88.) 1810 március 29-én Viriot János vette meg, ki után 1814 június 30-án (Pop. Nr. 92.) Feyersinger János tulajdonába ment át. A ferencvárosi telekkönyvek szerint a Feyersinger János telke (234/113. sz.) 454 □-ölet tett ki s így majdnem harmadrészét alkotta az egykori Stöckl-teleknek. Feyersinger Jánosról 1839 február 21-én Liptay János nevére iratott át, aki azonnal Fábry Jánosnak adta tovább (255/234 sz.) s 1868 augusztus 15-én a Preisz József és Fischer Ignác tulajdona lett.

Stöckl Jakab megmaradt telkéből 1793 március 5-én eladott egy részt Payer Józsefnek, melynek terjedelme utóbb 106 □-ölben állapított meg s a vevő ezen házat építtetett. A ház 1805 május 1-én a Piltz György tulajdonába jutott, kiről 1812 november 26-án Weisz Jánosra, 1819 április 15-én Schuster József (235/114. sz.) s 1834 november 27-én Szerencs Jánosra (256/236. sz.) szállott át, utóbb azonban a telek 293 □-ölre egészített ki.

A megmaradt Stöckl-telekből 201 □-ölet (8—8—25—24 öl) Stöckl Jakab fia, János adott el 1809 március 2-án Lemlein Antalnak (Grundbuch Nr. 1004.) s ezt a 201 □-öles telket (bey der öden Kirche Grundb. Nr. 1004., Pop. Nr. 94.) Lemlein Antal özvegye 1814 február 24-én eladta Mayerhoffer Richardnak, kitől 1819 augusztus 26-án Mittermayer Bálint vette meg (bey der öden Kirche sub Nr. 110.) s a ferencvárosi telekkönyvek szerint utóbb a telek (236/115., majd 257/236) Mayer Róza tulajdona lett.

A Stöckl-telek utolsó darabját Stöckl Jakab özvegye (bey der öden Kirche sub Pop. Nr. 95.) adta el Habich Györgynek, kitől 1834 február 20-án (Pop. Nr. 258.) Mayer János György vette meg (bey der oeden Kirche) s a ferencvárosi telekkönyvek szerint (237/116. sz.) a telek terjedelme 54 □-öl házhely és 334 □-öl kert volt, amit Mayer János György a mellette fekvő (259/238) 142 □-öles Löffler-telekkel bővített, utóbb pedig a Szépítő Bizottságtól vett hozzá 379 □-ölet, miáltal a telek terjedelme 1847 november 30-án 856 □-ölet tett ki, amint ez a Verschönerungs Archiv 11.782. sz. alatti térrajzából látható.

Ha ezeket a telekrészeket összeadjuk, akkor 1149 □-öles telekkomplexumot kapunk, ami nagyjából megfelel a Stöckl Jakab eredeti 1136 □-öles telekkomplexumának. Megjegyzendő, hogy a Gewöhrprotokoll 1777 április 10-iki bejegyzése után olvasható 1802 április 12-én kelt jegyzet szerint Stöckl Jakab telkének akkori állapota a következő volt: elől (gegen der Schoroksarer Gasse) 8 öl, hátul 8 öl, jobbról 5 öl, balról 7 öl terjedelmű házhely, továbbá elől 20 öl, hátul 18 öl, jobbról 19 öl, balról 11 öl terjedelmű kert. Ez a telekleírás körülbelül annak a teleknek felel meg, amelyen Stöckl Jakab özvegyének a háza volt s amely utóbb Mayer János György kezére jutott.

Ilyenformán az öde Kirche helyén állott Stöckl-telek négy darabra szakadt szét, melyek pontos rajzát a Verschönerungs Archiv 11.782. szám alatti térrajzon láthatjuk s ebből megállapíthatjuk, hogy a telek közvetlen a Boráros-tér déli oldalán kezdődött, ahol a Teuer János telke feküdt. Hozzácsatlakozott dél felől a Perger József házhelye, aztán következett a Lemlein Antal része s végül Stöckl Jakab özvegyének a része. Maga az öde Kirche valószínűleg a Teuer-részen állott, közvetlenül a vízáróknak a Dunába ömlése mellett.

Az egyetlen nehézséget a pesti telekhivatali levéltár 1863. évi 1426. sz. iratai alkotják, melyek szerint Lemlein Antal házát (Pop. Nr. 132.) 1829 április 9-én az örökösöktől Bauer Mihály vette meg, ki után 1858-ban gyermekei Katalin, Mihály stb. örökölték. Az 1863 szeptember 3-iki 38485. tszki sz. végzés szerint ugyanis ez a ház a Soroksári-utca 51. sz. alatt feküdt, amely ház a Haeufler térképe szerint a Bakáts-tértől számított harmadik ház volt, ez azonban egy másik Lemlein-ház lehetett, melyet a telekhivatal tévesen vezetett vissza a Stöckl-féle telekre. Nevezetesen 1809 július 13-án Lemlein Antal a Grundb. Nr. 889. s Pop. Nr. 102. sz. házat megvette Keller Györgytől, aki ugyanazt 1805 március 5-én Paar Ignáctól, ez pedig 1795 szeptember 18-án Tirnbergernétől szerezte, aki a külvárosi telekkönyvek szerint a nevezett ház első tulajdonosa volt. Ez a ház került 1829 április 9-én a Bauer Mihály tulajdonába mint 147 □-öles házhely és 130 □-öles kert, melyből szabályozás útján utóbb 60 □-ölet elvettek. Ezzel szemben a másik Lemlein-telek már eredetileg is csupán 201 □-öles volt, tehát jóval kisebb az utóbbi Lemlein-teleknél.

A Grundbuch über die Acker 180. számú bejegyzése »Ein Acker ausser dem Ketskemether Thor bey der öden Kirchen« 1 hold terjedelemben, melyet 1787 január 12-én vásárolt meg Rohrer József, a közvetlenül mellette fekvő 181. szám pedig »Ein Acker ausser dem Ketsckemether Thor bey der öden Kürchen an der Ocsaer-Strasse« (mai Soroksári-út) 1½ hold terjedelemben, melyet 1791 június 5-én vásárolt meg ugyancsak Rohrer József, vagyis Rohrer József tulajdonában összesen 2½ hold szántóföld volt a pusztatemplom közvetlen közelében. Ennek a szántóföldnek a mai helyét a Verschönerungs-Archiv 2568. sz. térrajza alapján jelölhetjük meg, amely térrajz a nevezett szántóföldnek házhelyekre való felosztása alkalmából készült. E szerint a Rohrer-telek közvetlenül a Boráros-tér mellett a Mester-utca, Ferenc-körút és Soroksári-út által határolt földterület volt s a mai Angyal-utcától az Eckenfellner-telek választotta el, mely a Grundbuch über die Acker szerint 182. számmal volt megjelölve s ugyancsak »ausser dem Ketschkemether Thor bey der öden Kürchen« feküdt 2 hold terjedelemben, melyet 1793 március 2-án vásárolt meg Eckenfellner András.

A Verschönerungs-Archiv 2508. sz. alatt fekvő térrajz szerint az Eckenfellner-telekkel szemközt a Mester-utca északi oldalán feküdt a Nollischer Grund, amely hatalmas telekkomplexum a régi Grundbuch über die Acker szerint a 175., 176., 177., 178. és 179. számú szántóföldek (bey der öden Kürchen) egyesítéséből keletkezett s összterjedelme 12 hold volt. Ezeket a szántóföldeket a Grassalkovics tiszttartója, Nolly József vásárolta össze és pedig a 175., 176. és 178. sz. földeket 1776-ban, a 177. számút 1787-ben, a 179. számú vásárlási időpontja nincs feltüntetve. Minthogy Nolly József utóbb teljesen tönkrement, a nagy telekkomplexum felapróztatott és jó részt árverésen kelt el, amely árverések alkalmával a telkek »az úgynevezett pusztatemplom táján« vannak feltüntetve.

A mai Mester- és Soroksári-utcák között a Liliom-utca mellett feküdt a Crinesz-telek, mely a Grundtbuch über die Acker szerint 184., 185. és 186. számmal volt ellátva s mindegyik szántóföld helymeghatározása »unter der öden Kürchen«. A Crinesz Mihály nevén álló szántóföldek összterjedelme 8 hold volt, amihez a Gewöhrprotokoll über die Acker szerint 1807 június 30-án Crinesz Mihály özvegye, Eleonora megvásárolta Heszler Jakabtól a 444. számmal jelzett szántóföldet »bey der öden Kürchen in

Rücken der Nr. 195., amely $2\frac{2}{3}$ hold terjedelmű volt s an den Freyhofweg feküdt. Ily módon a Crinesz-telek $10\frac{2}{3}$ holdra emelkedett, ami 1600 □-öles holdakat számítva 17.060 ölet tett ki, azonban a Heiszler-telek már csupán 1200 □-öles holdakkal volt számítva s így az összes terjedelme csak 15.633 □-ölet tett ki, ami a ferencvárosi telekkönyvben 268/249. sz. alatt 15.499 □-ölnek van jelölve, aztán pedig újabb felmérés alapján 18.304 □-ölre javíttatott ki.

Crinesz Mihály után 1785-ben felesége, utána leányai, Teréz és Borbála örökölték s Teréz halála után Horváth Jánosné Crinesz Borbáláé lett, aki 1845 március 14-én az egész telekkomplexumot 13.728 forintért Pest városának adta el faraktár céljaira.

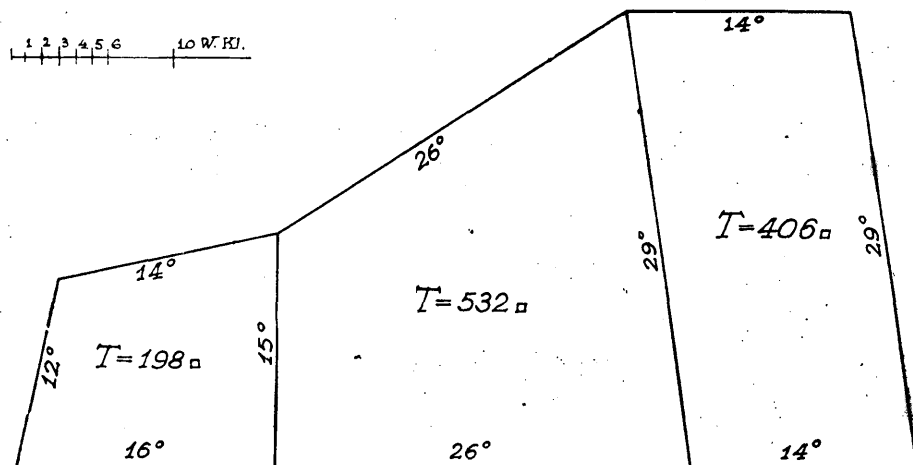
A régi Grundbuch über die Acker szerint a Crinesz-telek szomszédai ugyancsak »unter der öden Kirchen« a következők voltak: 187. számú másfél holdas szántóföld, mely 1791 december 3-án a Simonffy Józsefé lett. 188. számú ugyancsak másfél holdas szántóföld, mely 1793 január 14-én Rottenbiller Gáspárá lett. 189. számú 2 holdas szántóföld a Staffenberger József tulajdonában, 190. számú 2 holdas szántóföld Maylinger Sebestyén tulajdonában, 191. számú 3 holdas szántóföld a Kostyán János tulajdonában, 192. számú 1 holdas szántóföld a Sailer Mihály tulajdonában s 193. számú 2 holdas szántóföld Steiner Zakariás tulajdonában. Ugyanígy következnek a tulajdonosok az új ferencvárosi telekkönyvek I. kötetének 248—241. számai alatt: Simonffy József, Rottenpiller Antal, Staffenberger István stb.

193/a alatt is egy 1 holdas szántóföldet találunk »unter der Eöden Kirchen« a 190., 191., 192. és 193. sz. szántóföldek szomszédságában, melynek első tulajdonosa Ugrin Mihály, 1779-ben Stankovics, 1787-ben Prodanovics Antal s 1821 november 2-től Steigenberger Mihály. Ez utóbbi szerződésre utal a ferencvárosi telekkönyvek IV. kötetének 755. sz. alatti bejegyzése, mely szerint Steigenberger Mihálynak 2042 □-öles telke volt e helyen.

A régi Grundbuch über die Acker Nr. 194. alatt egy 2 holdas szántóföld van leírva »unter der öden Kirchen neben den untern Mayerhoffweg« s tulajdonosaiul Johann Ugrin, Gischinger, Hadschi Paul Michael s végül Theocar Agolan vannak megjelölve. A Fassions Protokoll szerint Achogan Theodor 1791 július 12-én Hadzsi Pál Mihálytól egy lipótutcai házat vett meg a hozzátartozó 2 holdas 194. számú szántófölddel. Achoglan Theocar a lipótutcai házat 1808 március 22-én adta el Szentiványi Jánosnak, kiktől 1811 február 28-án a pusztatemplom alatti 1980 □-öles majorhellyel együtt (samt dem unter der Öden Kirchen sub Nr. 124. ligenden Mayerhoffgrund mit 1980 □-Klafter) gr. Csáky Ferenc vette meg. A házat és majorhelyet gr. Csáky Ferenc 1812 február 29-én eladta Miklóssy Pál örököseinek, kiktől ugyanazt 1814 április 6-án özvegy Bernáthné vette meg. Özvegy Bernáthné után 1816 július 11-én Bernáth József örökölte, Bernáth József pedig 1816 augusztus 29-én eladta gr. Andrássy Lipótnak, de ekkor a majorhely már a 124. számon kívül Pop. Nr. 489. alatt is szerepelt s területe 2591 □-öl volt. Gr. Andrássy Lipót örökösei 1825 március 16-án már ismét mint szántóföldet (Nr. 124. Pop. Nr. 620.) eladták Steigenberger Mihálynak s ez adásvételi szerződésre utal a ferencvárosi telekkönyvek IV. kötetében 754/90. sz. alatti bejegyzés, mely szerint Steigenberger Mihály nevén az 1860 szeptember 25-iki 19839. sz. határozat szerint 2888 □-öles telek áll, mely a telekkönyvi levéltár 2107/1860. sz. alatt

található térrajz szerint úgy keletkezett, hogy az eredetileg 2791 □-öles telekből 26 □-ölet eladtak a Soroksári-út szabályozására s viszont a mai Haller-utca és Soroksári-út keresztezésében állott Linienhaus területéből hozzáadtak 123 □-ölet. A térrajz szerint a Steigenberger-telek a mai Haller-utca és Soroksári-út sarkán állott s mészégetésre szolgált (Kalkbrennerei), ezen túl már csak a tábori kórház volt.

Miután ily módon a pusztatemplomtól kifelé eső azon telkeket felsorakoztattuk, melyek az Öde Kirche után nyerték telekkönyvi helymeghatározásukat, áttérhetünk a pusztatemplom és a város közötti telkekre. Itt elsősorban azon telekre irányítjuk figyelmünket, mely közvetlenül a pusztatemplom mellett feküdt s amelyet a régi Gewöhrprotokoll über die Mayerhöffe szerint (Nr. 16.) 1718 szeptember 6-án Kayser Sebestyén vett meg Kalcher Mártontól (ausser dem Kecskemether Thor an der Donau gegen der öden Kirchen). Ez a major utóbb 436. szám alatt a szántóföldek sorába iktattatott s a Grundbuch über die Acker szerint a következő változásokon ment keresztül: Kayser Sebestyéntől 1757-ben Pintér, 1776-ban Gosztonyi püspök vette meg, ki után 1781-ben Gosztonyi András örökölte. A következő tulajdonos Dera Naum volt, kitől a Gewöhrprotokoll

6. A pusztatemplom és tartozékai 1777-ben.

szerint 1794 május 20-án gr. Festetich György vette meg ($6\frac{3}{4}$ holdas szántóföld), amikor is »neben der Donau in der Länge gegen der Zweyhasen-Gasse« feküdt. Ezt a szántóföldet 1849 január 27-én a Festetich-örökösök eladták Borsody Endrének, aki ismét egyik részét Birly Ferencnek adta el. A Borsody-telek pontos rajzát megtaláljuk a Verschönerungs-Archiv 12.807. sz. alatt fekvő térrajzon, mely szerint a mai Lónyay-utca dunai oldalán feküdt s a mai Kapisztrán-utcától a Boráros-térig terjedt olyanformán, hogy a mai Bakáts-utca két részre osztotta.

A pusztatemplom körül fekvő házak helymeghatározása »Ohneweith der öden Kirchen«, »gegen der öden Kirchen« és »bey der öden Kirchen«, amelyek sorrendben a következők voltak:

A 21. sz. ház ohneweith der öden Kirchen und zwischen zweyen Weegen 396 □-öl terjedelemben, az 1763. évi felmérés szerint in Gesicht

gegen der oeden Kirchen 9 öl, hátul 17 öl, jobbról 32 öl s balról 29 öl a hozzátartozó kerttel együtt. Ebből Benyó János számára a felesége részeként kihasítottak 148 □-ölet, mely 677. új számot kapott s 1774-ben Benyó János a megmaradt telket is magához váltotta.

Ugyancsak »ohneweith der öden Kirchen« feküdt a 617. sz. ház, melynek közelebbi meghatározása »mit dem Gesicht gegen dem Kayserischen Acker«. Minthogy pedig Kayser szántóföldje a Boráros-téren túl, a mai Lónyay-utca dunai oldalán feküdt, a Lónyay-utca északi oldalán kell keresnünk ezt a házat, melynek közvetlen szomszédja volt az előbb említett 21. számú ház is. Első-tulajdonosa Rohrer Nándor volt, kiről 1767-ben Rottenbiller Fülöpre, 1768-ban Koppaur Jánosra, 1773-ban Schobloch Domokosra és 1775-ben Mayer Mihályra szállott.

»Gegen der Eöden Kirchen« a következő külvárosi házak feküdtek:

A 31. sz. ház »neben der Nr. 1036. jenseits des Rakoss-graben ligendte«, melyet 1780-ban Bruckner János vett meg Gödt Istvántól s 1781-ben újra felmérték, amikor is 2285 □-ölben állapították meg a terjedelmét s ugyanakkor 403 □-ölet csatolt hozzá a tanács, tehát 2688 □-öl terjedelmű lett. Ebből Bruckner János 1808 március 31-én eladott 225 □-ölet Guba Jánosnak, de Mihályffy Ignác a szomszédság jogán elővételi joggal élt. 1809 április 13-án ismét eladott 753 □-ölet Mihályffy Ignácnak.

A 621., 622. és 623. sz. házak »gegen der Eöden Kirchen«. Ezek közül a 621. sz. ház szabályos alakú telken épült, mert szélessége 12 öl s hossza 48 öl volt, de a telek felerészén kert állott. A tulajdonos Forstner Mátyás 1775-ben Csabi Györgytől még egy kertet vett hozzá, melynek szélessége 12 és 9 öl, hossza pedig 32 öl volt.

A mellette fekvő 622. sz. ház szélessége 9 és 10 öl, hossza pedig 23 öl volt. Huefnagel Károlytól 1790-ben megvette Eckhardt Gergely, ettől 1793 január 19-én Schlamatinger János György, ettől 1794 április 28-án Diamandi Pál.

A mellette fekvő 623. sz. ház szélessége 9 és 10 öl, hossza pedig 23 öl volt s Neymayer János Mihálytól Nayhold Erzsébet örökölte, 1770-ben pedig a szomszédos ház tulajdonosa Eckhardt Gergely vette meg. 1771-ben Vujak Sebestyénre, 1786-ban Simonka Jánosra szállott át, 1794 szeptember 15-én pedig Joanovics Miklós vette meg, amikor is újból felmérték s felét kertnek állapították meg.

A 795. sz. ház »an der Soroksarer Strassen gegen der Eöden Kirchen«, melyet 1775 október 19-én Luby András vett meg. Luby Andrástól vette meg 1801 július 24-én Farkas József s Farkas Józseftől 1808 április 7-én Raffaczeder János, akitől 1831 szeptember 29-én Raffaczeder József örökölte. (Grundb. Nr. 795. Pop. Nr. 134.).

A szomszédos 794. sz. ház helymeghatározása »zwischen den Nris 537. und 795« s 1767-ben vette meg Klainisch József Roth Antaltól, 1812-ben pedig a Reinhardt Mihály örököseitől Karán György vette meg s 1831 szeptember 29-én ment át a Raffaczeder József tulajdonába. (Grundb. Nr. 794. Pop. Nr. 133.)

»Bey der öden Kirchen« helymeghatározással a következő külvárosi házak vannak megjelölve:

A 407. számú ház »bey der öden Kirchen«, mely 190 □-öles házhely s 190 □-öles kert s előbb a Keszler Mihályé, majd Nagel János Kristófé. 1770-ben gróf Czobor József vette meg egy kerttel együtt, 1777-ben a Gabler János Mihályé lett, akitől 1789-ben Mack Antal vette meg a 885.

számú kerttel együtt. 1789 október 13-án Felteiser György csupán az eredeti telket (Grundb. Nr. 407. Pop. Nr. 88.) szerezte meg s a ferencvárosi telekkönyvben 128/469. szám alatt valósággal csupán 190 □-öles házhely és 197 □-öles kert van a Feldaiser György nevén, akitől ezt, de már Pop. Nr. 131. jelzéssel 1838 október 4-én Sárvány Ferenc vette meg s a Verschönerungs-Archiv 11.782. sz. alatti 1845-ben készült térrajzon ez a 131. számú telek jól látható, mely az új felmérés szerint már csupán 237 □-ölet tett ki.

Az 537. számú ház »an der Soroksarer-Strassen bey der öden Kirchen vormahls der sogenannte Stadtpfahrerische Mayerhoff«, melynek rajza a külvárosi telekkönyvben pontosan fel van tüntetve s eszerint elől 39 öl, hátul 33 öl, balról 41 öl, jobbról pedig 59 öl volt, vagyis területileg 1420+304+410 □-öl, összesen 2134 □-ölet tartalmazott. Ez a telekkomplexum Vellenzon János pesti plébános magántulajdona volt, akitől Schrefel szolnoki élelmezési intéző (Proviant Verwalter) szerezte meg. Schrefel özvegyétől vette meg 1759 szeptember 15-én Piess György, de ekkor már csupán 770 □-öles házhelyet s 1189 □-öles kertet tartalmazott. Piess György 1776-ban eladott belőle egy darabot a 985. sz. telek tulajdonosának s csupán 193 □-öles házhelyet és 681 □-öles kertet tartott meg belőle, amelyet aztán Piess Jakab örökölt, aki már 1789 június 21-én eladott jobbról és balról 29—29 öl hosszú s 1 és 2 öl széles sávot az 1045. sz. telek tulajdonosának. Ugyanazon Piess Jakab 1790 január 6-án ismét eladott egy darabot a 985. sz. telek tulajdonosának, amely elől 14, hátul 13 ölet, jobbról 40 s balról 41 ölet tett ki s a Soroksári-utcai háza mögött feküdt. A megmaradt telket 1796 december 30-án Piess Jakab özvegyével Mandik János kapta, amely már jelentéktelen volt.

A 676. sz. ház »an an der Kecskemether Strasse bey der Eöden Kirchen« 256 öl terjedelmű s Hartmann Gábor tulajdona, kitől 1804 január 13-án Kozel József vette meg. (Ekkor 109. a száma bey der Eöden Kirchen.) A ferencvárosi telekkönyvek szerint Kozel Józseftől (127/968., 130/127., 119/130) Jaschobeck Antal vette meg, majd Greffenthal Vince tulajdona lett. 140 □-öl házhely és 376 □-öl kert volt, de 130/a szám alatt 191 □-öles házhelyet lehasítottak belőle, melyet 1841 december 16-án vett meg Hanzmann Lipót (227/130/a), kitől Hanzmann Mátyás örökölte s ennek özvegyétől 1861-ben Lindenbaum Mátyás vette meg. (1572/1861. telekkv. sz.) A telekkönyvi végzés szerint a Soroksári-utca 61. sz. alatt feküdt s a Haeufler-térképen látható.

A 791. számú ház »bey der eöden Kirchen neben den Rakoschgraben« az 1768 május 31-én kelt teleklevél szerint házhelyen kívül konyhakerttel és szőlővel is el volt látva, a házhely sarkon állott, szélessége 10 öl, jobboldalán 23, baloldalán 20 öl hosszú volt; a konyhakert a házhely baloldalán feküdt s elől 7, hátul 9 öl széles volt, hosszúsága pedig jobbról 20 ölet, balról 24 ölet tett ki. A házhely és konyhakert mögött volt a szőlő, mely elől 19 ölet, hátul 20 ölet, jobbról és balról 20—20 ölet tett ki. Mack Antal után Locatelli László örökölte ezt a telekkomplexumot, amely azonban az örökség megnyílása előtt jóval nagyobb lett, mert az első ferencvárosi telekkönyv szerint 243 □-öles házhely és 419 □-öles kert volt, ami összterületét tekintve megfelelt a telek azon állapotának, amint azt Mack Antal megvásárolta. Ezzel szemben az örökség likvidálásakor akkora területet adtak el a 791. telekkönyvi számú telekkomplexumból, ami a Mack Antal korabeli eredeti állapotot jóval felülmulta. Nevezetesen az

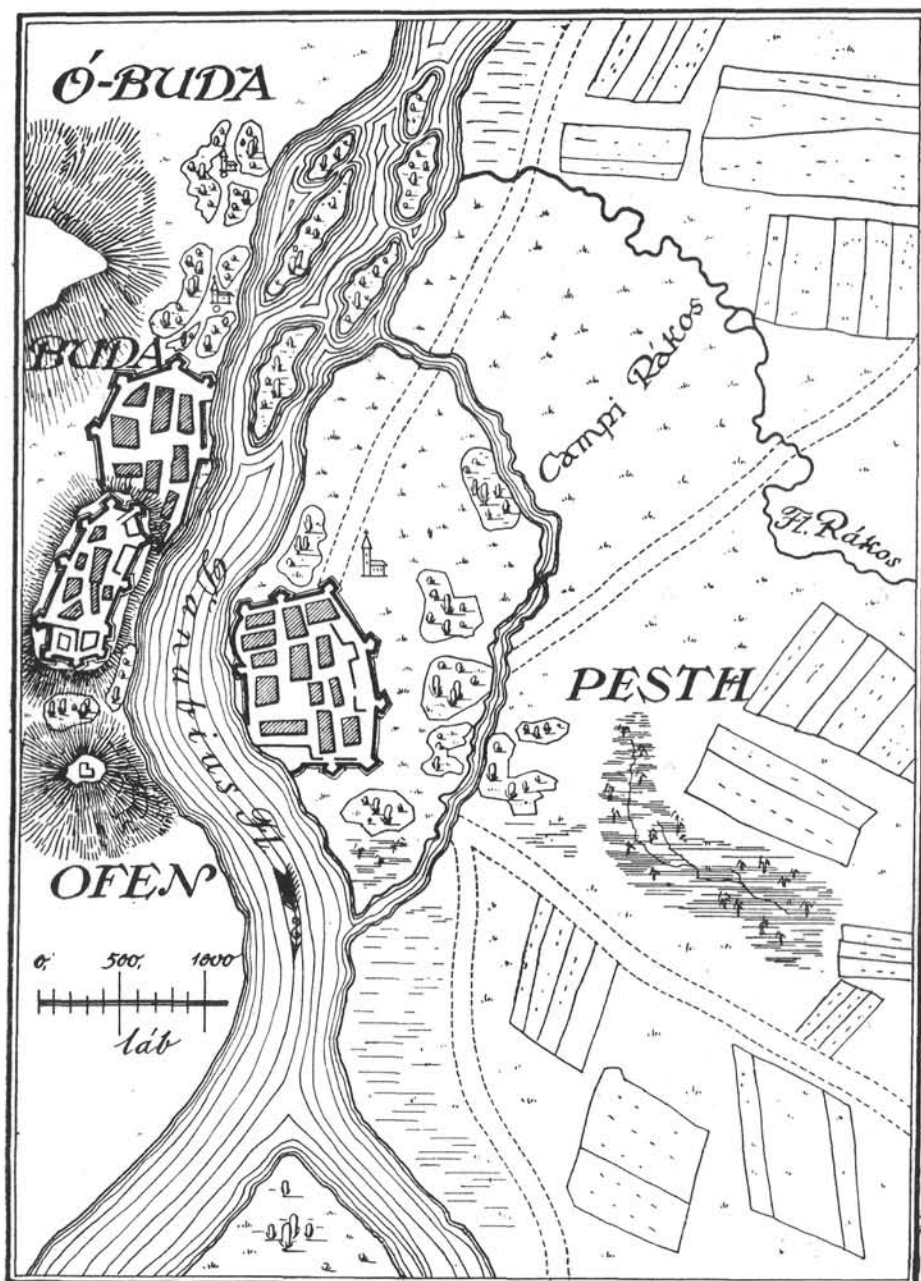
örökös Locatelli László 1839 augusztus 8-án eladott belőle 196 □-ölet Mittermayer Máriának, 1839 október 17-én 368 □-ölet Bernhard Bernátnak, 1840 december 3-án 281 □-ölet Schwab Jakabnak s 277 □-ölet Breitenbach Jánosnak, 1841 február 11-én 279 □-ölet Purzel Andrásnak s még mindig a kezén maradt a mai Lónyai-utca és Ferenc-körút sarkán levő 424 □-öles házhely, amelyet 1846 január 27-én adott el Pauer Józsefnek. Ezek a telkek összesen 1825 □-ölet, tehát az eredeti telek háromszorosát tették ki, ami csupán úgy magyarázható, hogy Mack Antal még szerzett az eredeti területhez és pedig annak közvetlen folytatásában a mai Ferenc-körút mentén, amint az előadott telkek sorban megtalálhatók a Verschönerungs-Archiv 11.782. alatti térrajzon.

A 985. számú ház »an der Soroksarer Strasse bey der eöden Kirche zwischen denen Nris 537. und 538« úgy keletkezett, hogy az 537. számú telekből Fellner János 1776-ban megvásárolt 303 □-öl házhelyet és 943 □-öl kertet, amihez 1790-ben újabb 559 □-öl területet vett meg ugyanazon telekből, tehát a 985. számú telek területe 1805 □-öl lett. A hajdani Fellner-telekből lett a mai Bakáts-tér, melynek teljes rajza látható a Verschönerungs-Archiv 1583. és 3296. sz. alatti térrajzokon.

Meg kell jegyeznünk, hogy az »oede Kirche« 1786-ban még a mai Ferencváros határjelzéséül szolgált, mert az 1786 szeptember 13-iki tanácsülési jegyzőkönyv tanúsága szerint akkor tárgyalták a pesti plébániák új területi beosztását, amely alkalommal a ferencvárosi polgárok, illetőleg a jegyzőkönyv szavai szerint »a Kecskeméti-kapu és a pusztatemplom között lakó polgárok« önálló plébánia felállítását kérték azon indokolással, hogy a belvárosi plébániától messze esnek (... einige von denen ausser dem Kecskemether Thor gegen der eöden Kirchen wohnenden Bürgern auch im selben Bezirk einen eigenen Seelsorger zu bestimmen verlangten). Ez a helymeghatározási mód arról tesz tanúságot, hogy a később Ferencvárosnak nevezett külváros területe ebben az időpontban csupán a mai Boráros-térig volt beépítve.

A külvárosi házakon kívül a kertek helymeghatározásában is többször szerepel a pusztatemplom, amint ezt a külvárosi kertekről vezetett telekkönyvből (Gewöhr-Protokoll über die ausser der Statt ligende Gärten) megállapíthatjuk. Eszerint ugyanis Janovik Ádám 1739 március 4-én megvett egy kertet, mely »ausser dem Kecskemether Thor oberhalb der öden Kirchen« feküdt. 1773 december 14-én Koppauer Éva vett meg egy kertet »ausser dem Kecskemether Thor gegen der Eöden Kirchen neben der Haus Nro 617«, tehát a 617. számmal jelölt ház mellett, amely házról előbb már beszámoltunk. 1781 június 17-én Buday János vett egy kertet »ausser dem Kecskemether Thor gegen der Eöden Kirchen«, mely 1816 szeptember 26-án (Grundb. Nr. 38. Pop. Nr. 149) öröklés útján a Buday József tulajdonába ment át. 1785 április 15-én Nikolics Tamás örökölt egy kertet »ausser dem Kecskemether Thor gegen der Eöden Kirchen« s 1787 március 27-én Monaszterli Demeter vásárolt egy kertet »ausser dem Kecskemether Thor unweith der Oeden Kirchen.«

A legérdekesebb azonban a nevezett telekjegyzőkönyv 30. lapján olvasható bejegyzés, mely szerint 1771 augusztus 21-én gróf Czobor József tábornagy megvette a Kasztor György 153. számú kertjét, mely »ausser dem Kecskemether Thor neben den Garten Nro 180 und den Wassergraben bey der eöden Kirchen« feküdt, ami szükségképen az úgynevezett Rákos-árokra irányítja figyelmünket, amely az előbbieket szerint közvet-

7. Buda és Pest térrajza Mikoviny 1737. évi térképén.

lenül a pusztatemplom mellett feküdt. A Wassergrabennek közvetlenül a Dunába való betorkolása felett egy zsilippel ellátott híd állott, melyet 1790-ben átépítettek s Zitterbarth Mátyásnak 1790 szeptember 10-én készült tervrajza szerint ezt a hídat is az eöde Kirchéról nevezték el. (Neü angetragene Brücken zur Eödten Kirchen genandt. Int. a. m. 3740.)

Ez a Wassergraben teljes egészében látható még a Bél Mátyás »Notitia Hungariae novae« című művének (megjelent 1737-ben) mellékleteként kiadott térképen, melynek másolatát mellékelve bemutatjuk, mely szerint ez az árok félköralakban vette körül Pest városát s a Duna egyik ágának látszik. Az 1827. évi Dorffinger-féle térképen is jól látszik még ez az árok, de méretei már szerényebbek s amint a Wegweiser 358. lapján olvasható, az árkot tévesen nevezték Rákos-árokknak (irrig Rakosbach), mert a Rákospatakkal semminemű kapcsolatban sem állott. Az 1838. évi nagy árvíz után az árvíz elleni intézkedések ügyében 1839 január 15-én tartott bizottsági ülésen különös figyelmet szenteltek ennek az ároknak s megállapították róla, hogy a Teréz-, József- és Ferencvároson áthaladva a nevezett városrészek eső- és szennyvizének felfogására szolgált s az árvíz alatt 12 láb magas víz borította. (Jene Niederung, die durch die Theresienstadt, Josephstadt und Frantzstadt läuft, den tiefsten Theil des Beckens bildet und als sogenannter Rakosgraben das Ausguss- und Regenwasser aus dem grössten Theil jener Vorstädte auffängt, war durchwegs 12 Schuhe unter das letzte Hochwasser gesetzt. Int. a. n. 6775.) Ez az árok az árvíz utáni nagy feltöltési munkák következtében lassanként teljesen eltűnt s ma már csupán a Rákos-utca őrzi az emlékét, ezt megelőzőleg azonban nagy jelentősége volt, mert dunai áradások alkalmával mindig megtelt vízzel s ezeknek a dunai áradásoknak köszönhette eredetét is. Hogy ez az árok Pest város keletkezése óta megvolt, azt Péter tárnokmester 1281. évi oklevelével bizonyíthatjuk, amelyben a margitszigeti apácák és a pesti polgárok megosztottak a Pest város határában fekvő Újbecs birtokán s az osztozás alkalmával megejtett határjárás éppen ezzel az árokkal kezdődött, amely az oklevél szerint körülvette Pest városát (super magno fossato, quod circuit villam Pesthiensem. Fejér V. 3. 107. s. k.). Ez az árok aligha lehetett emberi kéz munkája, hanem a dunai áradások alkották meg s az áradásokon kívüli időben száraz volt, azért nem nevezték Dunágnak, hanem egyszerűen ároknak. Az árokhoz hasonlóan régi eredetű volt a pusztatemplom is, melynek okleveles nyomait mindjárt a török hódoltság utáni években megtaláljuk. A pestvárosi tanács ugyanis már 1699 május 2-án átírt a kamarai kormányzósághoz s előadta, hogy többen szeretnének a városon kívül gazdálkodás céljából megtelepedni (vor der Statt Wohnung und Wirschaft aufzurichten) s e célra az udvari kamara által a városnak átengedett romok környéke látszanék a legalkalmasabbnak (die Gelegenheit bey dem ... der Statt überlassene öden Gemäuer angeschaut worden. Correspondenzbuch 40. 1.), ami arra látszik mutatni, hogy a kiszemelt vidéken nagyobb terjedelmű romok állottak még ez időben s nem csupán a pusztatemplom romjai. Ugyanezen ügyben a pestvárosi tanács még egyszer átírt a kamarai kormányzóságnak s ez alkalommal az említett romok helyét negyedóra járásnyira a városon kívül (gegen 1 Viertelstund ausser Pest. Correspondenzbuch 41. 1.) jelölte meg. Ez utóbbi meghatározás a nagyárok melletti pusztatemplomhoz vezet bennünket, ahol a XVIII. század elején valósággal több major keletkezett.

Ha most figyelembe vesszük azt, hogy a XIII. században a várostól északra fekvő Ujbecs határának megállapításakor a nagyárok szolgált Pest városa határául s ez az árok félkörben vette körül a várost, akkor semmi okunk sincs abban kételkedni, hogy dél felé is ugyanazon árok szabta meg a város határát, azon túl idegen területre jutunk. Minthogy pedig ezen a területen közvetlenül a török hódoltság utáni időben romokat találunk, a romokból arra lehet következtetnünk, hogy itt a középkorban falu állott, amely a török hódoltság alatt elpusztult. Az itt állott középkori falu nevének megállapítása természetesen nem könnyű feladat, a feladat megoldását azonban megkönnyíti számunkra Csánki Dezső nagybecsű tanulmánya, mely a középkori Szentfalva helyének meghatározásával foglalkozott (Századok 1893. évf. 16. s. kk. 1.) s azt Pest városa déli oldalára helyezte. Csánki Szentfalva helyét helyes érzéssel »a mai Ferencvárosnak a Vámpalota és az összekötő vasúthíd közti részében« kereste s csupán Zsigmond király 1403. évi oklevelének kivonatosa fennmaradt szövege alapján tért el eredeti helyes felfogásától s tette át Szentfalva helyét a Belvárosba, a Lipót- (ma Váci-) és Molnár-utcák helyére. A kérdéses oklevélszöveg a következő: *possessio Zentfalva vocata, in fine civitatis Pestiensis, ubi esset claustrum fratrum praedicatorum existens*, amit Csánki úgy értelmezett, hogy közvetlenül a domonkosok kolostora mellett feküdt Szentfalva. Ezzel szemben a hivatkozott oklevélszöveget úgy véljük helyesen értelmezhetni, hogy a domonkosok kolostorának említése csupán iránymeghatározóul szolgált s azt jelentette, hogy Szentfalva Pest városának határában azon az oldalon állott (*in fine illo civitatis Pestiensis*), ahol a domonkosok kolostora volt. Minthogy pedig Pest városának határául dél felől is a már említett árkot gondoljuk, Szentfalvát közvetlenül az árok mellett kell keresnünk, amint észak felé is a nagyárok választotta el Ujbecs birtokot Pest városától. Feltevésünk igazolásául hivatkozhatunk arra a Csánki által is felhasznált XVI. századi magyar kútfőre is, mely szerint 1515-ben a Pestről Budára hajózókat a víz sodra »Szentfalva felé Pestnek felőle az molnokra« vitte, mert ezek a malmok a XVIII. században is a Boráros-tér előtti Dunaszakaszon állottak, ahol a meder az említett árok által idesorolt homoktömegek miatt sekély volt s ennek következtében a malmok lehorgonyozása könnyen ment. Bizonyossága ennek az is, hogy a Ferenc-körutat kezdettől fogva Malom-utcának nevezték. Minthogy pedig a pusztatemplom közvetlenül a Duna partján, a Boráros-tér déli oldalán állott s a pusztatemplomban csupán Szentfalva templomának maradványait láthatjuk, természetesen itt kellett lennie a középkorban Szentfalvának is, amely aztán a török hódoltság alatt elpusztult.

Dr. Gárdonyi Albert.

H. Heinrich Faust és a bécsi gobelinek.

Az a nagyméretű (160 × 96) olajfestmény, melyről az alábbiakban szó lesz, 1926-ban Beichel karlsruhei építési igazgató birtokából került a Fővárosi Múzeumba. Volt tulajdonosának állítása szerint svájci nemesi birtokból származik. A kép megszerzése elsősorban helytörténeti és topográfiai szempontokból történt, de tüzetesebb vizsgálat csakhamar kiderítette, hogy a darab úgy a késői XVII. századi festészetre, különösen a bécsi gobelinek műtörténetére és nem utoljára a régebbi budai város-építészetre nézve is döntő jelentőségű.

A kitűnő karban levő és világos színskálájával (szürkésfehér, rózsaszín, sárga, világoskék stb.) rendkívül eleven hatású kép V. Lotharingiai Károly bevonulását ábrázolja a törököktől visszahódított Budára. A diadalmas hadvezér kicsit nehézkes, a késői renaissance díszítő motívumaival borított diadalkocsiban ül, melybe négy pár elevenen és változatosan lépkedő szürke van befogva. A lovakat negédes, részben antik, részben korhű ruhába öltözött nő alakok vezetik. A két első pár éppen a jobbszélen álló diadalkapu felé fordul. Ez utóbbi egyszerű, a Titus-ívnek megfelelő formákat mutat. A kapu nyílásától jobbra és balra elhelyezett fülkékben I. Lipót császár és XI. Incze pápa szobrai állanak, felettük pedig az attika oldalsó részeiben a császári és pápai címert látjuk, míg a középső mezőben a következő felirat olvasható: CAROLO. QUINTO. SERMO. LOTHGIAE. DUCETO. TURCARUM. IN. HUNGARIA. TRIUMPHATORI. PERPETUO. 1686.

A felső dísz három antikizáló szoboralakból áll. A középső a farnesei Herakles hatalmas formáit sejteti, míg a két oldalalakban Athena és Demeter ismerhetők fel. A diadalkapu körül lovasok sürgölődnek, kik közül a baloldali csoport kosztümökben és fiziognómiákban félreismerhetetlen magyar típusokat árul el. Az egész képszerkezet háttérfoliájaként szerepel a budai várhegynek — ahogy látni fogjuk — teljesen hiteles látképe a Gellértheggyel és a Svábheggyel együtt. A képmező közepe felett lebegő putto iratszalagot tart »Buda« felirattal. A bal felső sarokban ábrázolt hasonló putto pedig a következő felírást emeli: VERI. PRINCIPIS. IMAGO. RENOVATA. TRIUMP [AN]TIUM. AVORUM. GLORIA. ET. HEROICAE. PROLIS. EXEMPLAR. AETERNUM. PROAVIS. ET. POSTERIS. DECUS. Jellemző, hogy ezekből a sorokból is ugyanaz a barokk páthosz csendül ki, mint az egész ábrázolásból, a diadalmenet görgeteges jelenetezéséből.

A diadalkocsi magas hátfalára legyezőalakban van felszerelve a törököktől már visszahódított és más magyar városok zászlóinak együttese.

(Kassa, Esztergom, Szigetvár, Eger, Székesfehérvár, Érsekújvár, Munkács.) A zászlóknál és a kocsi elülső részén a négy világi erény áll: Prudentia, Fortitudo, Iustitia, Temperantia. A kocsit a török foglyok tömege követi. Az előtérben kusza összevisszaságban allegorikus alakok, sebesültek, ruhák, íjak, tegezek, golyók, ágyúcsövek stb. láthatók. A jobb sarokban heverő ágyúcső zárókészülékén kapjuk a szignatúrát és a dátumot: H. HEINR. FAUST. PIN. 1694., de korántsem a rejtvény megoldását, mert a szignáló művész a késői XVII. század számára teljesen új név. Az olajfestmény svájci eredete és a feloldott színadásban, a tömegek könnyed elosztásában, a mozgások negédes hullámzásában, a képszerkezetben, a fény- és árnyékezelésben egyaránt érvényesülő, meggondolt klasszicizmus leginkább elzászi vagy egyáltalában nyugatnémet mesterre enged következtetni. A stilisztikai láttelep ugyan elsősorban francia művészre utalna, de a festőnév német hangzása és írásmódja ezt a feltevést kizárja. Igaz az is, hogy ez a művésznév Rott professzor úrnak, a karlsruhei országos konzervátornak szíves közlése szerint a nyugatnémet tartományokban egyáltalában nem szerepel. A különböző művészlexikonok sem ismerik, a Thieme-Becker sem regisztrálja. Rott professzor inkább osztrák mesterre gondolna. Javaslatát azonban stíluskritikai okokból nem tudjuk magunkévá tenni, azonkívül H. Heinr. Faust neve az osztrák műtörténeti irodalomban is teljesen ismeretlen.

Ezzel szemben már egy képünkre vetett futólagos pillantás is meggyőző arról a szoros kapcsolatról, mely közte és a bécsi »Burg«-ban őrzött egyik lotharingiai gobelin között fennáll. A gobelin ábrázolása tükörképben van visszaadva, a formaadás a speciális technikának megfelelően sokkal lágyabb a körvonalakban, merevebb a testtartásokban, fakóbb s egyszersmind tarkább is a színskálában. L. v. Baldass nagy gobelinművében¹⁾ az a sorozat, melyhez képünk is tartozik, nincsen külön kiemelve, a többi lotharingiai képszoenyek szerint a Nancy melletti Malgrangeban működött műhelyben készültek s mint tervezőművész, Charles Herbel van említve. Baldass a von Birk²⁾ által közölt régi leltárra támaszkodik. Lehetséges, hogy további levéltári kutatások a lotharingiai és nyugatnémet archivumokban kérdésünkre több világosságot derítsenek; a művészettörténetileg fontos regeszták a »Réunions des sociétés des Beaux Arts des Départements« nagyobb részt terjedelmesen és megbízhatóan közzé vannak téve. Az Albert Jacquot³⁾ által itt összegyűjtött adatok a nyolcadik, a szőnyegszövőknak és hímzőknek szánt közleményben számunkra egészen kiváltságos jelentőségűek. Az adatok tömkelegéből mindjárt leszögezhető, hogy tulajdonképpen két gobelinyárról van szó, még pedig a Nancy- és La Malgrange-iról. Mind a kettőt lotharingiai Lipót herceg alapította Le Brun »Manufacture Royale des meubles de la couronne«-jának mintája szerint. Az egész üzem életető szelleme Charles Mittié, Francesco Galli-Bibbiena apósa volt, ki mind a két műhelyben váltakozva, vagy talán egyszerre is működött, míg mások, így Jean Bacor vagy Sigisbert Mangin kizárólag Malgrange-ban dolgoztak.

A tervező festők közül Charles Herbel és Coclet La Malgrange, Rup, Guyon és Martin elsősorban Nancy számára dolgoztak. Ezekkel a mesterekkel már azért is közelebbről kell foglalkoznunk, mivel mindkét helyen egy-egy Lotharingiai Károly haditetteit dicsőítő gobelinsorozat készült. A tizenkilenc darabból álló és a régi leltárakban mindig »Victoires du Charles V. duc de Lorraine« elnevezés alatt felsorolt széria alkotójaként

Charles Herbel⁴⁾ szerepel. Róla tudjuk, hogy Károly herceget XIV. Lajos ellen vezetett hadjárataiban állandóan kísérte, de hogy a török harcokban is, azt nem lehet kimutatni. 1698 november 10-én, Lotharingiai Lipót herceg bevonulásakor nem kevesebb, mint 25 hadiképet állított ki,⁵⁾ melyeket később, de csak az 1702-ben bekövetkezett halála után, gobelin-technikára is átvittek. (A Bécs felszabadítását ábrázoló képszőnyeg p. o. az 1724. évszámot viseli.) Az eredeti olajfestmények közben, a luneville-i kastélyban 1719-ben kitört tűzvész alkalmával, nyomtalanul elpusztultak.⁶⁾ Ezeknél a képeknél Jean Louis Guyon főleg az 1701—1702. években is erősen közreműködött. Kivált a tájképbábrázolásokat lehet vele kapcsolatba hozni. Bár Guyon művészetét a Nancy-ban (Kastély, Musée Lorrain, Karmelita-templom stb.) levő munkái révén jól ismerjük, minden fáradozás hiábavaló volna, hogy a gobelinmintákból a reaeső részt elhatároljuk Ch. Herbel modorától. Ezenfelül Guyon az 1710—1714. években Du Ruppel, Martinnel, Cl. Jacquarddal együtt Herbel eredetijeit után hét nagyobb olajkópiát készített a Nancy-i manufaktúra számára.⁷⁾ Ezekben minden bizonnyal bennfoglaltatott a kisebb, csak öt darabból álló sorozat, mely ellentétben a »Victoires«-al, az okmányokban állandóan, mint »Conquêtes du Charles V.« szerepel. Ezekhez tartozik: 1. Buda városa. 2. Buda ostroma. 3. A mohácsi csata (1687). 4. Erdély és végre 5. V. Károly herceg diadalmenete, tehát az az ábrázolás, mely H. Heinr. Faust képének a tárgya. Hogy a nevezett négy művész munkássága hogyan oszlik el az egyes gobelinmintákra, nehéz ma megállapítani. Jacquot regesztái⁸⁾ egyszer Du Rupet említik, mint Buda ostromainak alkotóját, más helyen pedig Guyon és Martin szerepelnek, mint az egész szériának tervezői. De egyáltalában nincsen kizárva, hogy valamennyi festő közreműködött az összes képeknél, hiszen a »Manufacture Royale« képszőnyegeinél is Le Brun-on, Noël Coypel-en és Mignard-on kívül még egész sereg művész dolgozott, még pedig pontos szereposztásban⁹⁾ (architektúra, tájkép, emberábrázolás stb.) Áll ez elsősorban a királyi kastélyokkal (Maisons Royales) díszített darabokra. Ami most már a sorozatunkat illeti, okmányilag bebizonyítható, hogy átvitelük a gobelintechnikára Charles Mittie¹⁰⁾ nevéhez fűződik. Emellett szól a Nancy-i városi címer s a készítőnek kezdőbetűi, C. M. E. is.

Hogyan illeszkedik most a Faust képe az adatoknak és feltevéseknek eme nem éppen áttekinthetőnek mondható szövedékébe? Hasonló szerep ellen, aminőt az említett lotharingiai művészek a szőnyegminták elkészítésénél játszottak, nemcsak az okmányszerű támpontok abszolút hiánya szól, hanem a szokatlan korai dátum, harminc évvel a gobelinek keletkezése és négy évvel Charles Herbel nagy kiállítása előtt és nem utoljára a messzemenő egyezés az olajfestmény és a gobelin között. A budai városzilhuet minden lényeges tartozéka már rajta van a Faustképen és azonkívül több olyan topografiai és tájképi részlet, melyek feltétlenül az olajkép nagyobb hitelessége mellett tanuskodnak. A gobelinen p. o. a várhegy körvonalai jóval sommásabbak, a Gellérthegy jellemző formái teljesen hiányoznak, a Svábhegy erősen elsatnyult. Ellentétben az olajfestménnyel, ez a háttérábrázolás egyáltalában nem kelti egy élesen körülhatárolt emlékkép benyomását. De veszendőbe ment az egykorú metszeteken is különösen aláhúzott romszerű hatás is. A tornyok és nagyobb épületcsoportok takarosak, de felette naív módon vannak kiegészítve. A balsarokban heverő ágyúcső zárkészüléke, melyen a Faustképen a szignatúra van, nem egyszerű gombalakban, hanem állatfejben végződik. A Duna

medrének vezetése is eltér, ez különben egyik esetben sem fedi a valódi helyzetet, nyilvánvalóan azért, hogy a diadalmenetnek több hely jusson. A felsorolt különbségek nagyjában a gobelinszővőknél szokásos redukálásokra szorítkoznak. Csak a háttérben látható városképen észlelhetők nem ritkán önkényes és a topografiai pontosság rovására menő változások. Hasonló helyesbítések, kiegészítések, szereposztások stb. itt nem igen érvényesülhettek, aminőket a többi lotharingiai képszőnyegeknel konstatálhattunk. Képünk feltétlenül egyetlen művészegénység komplex alkotásának tekintendő és mint ilyen átvitetett a gobelinteknikába. De be kell vallanunk, hogy H. Heinr. Faust olajfestménye minden tekintetben, úgy díszítőelemeiben, mint allegorikus-mythológiai adalékaiban, beleilleszkedik a Nancy-i dekoratőrök által alkotott keretekbe és hogy az utána készített gobelin a lotharingiai képszőnyegek között egyáltalában nem hat idegenül. Nagyon sok tudható be Le Brun erős hatásának, mely az iparművészet széles területein éreztette hatását s melynek hullámain még a klasszicizmusig követhetjük. Az ilyen és hasonló diadalmenetek mintaképeit a XVI. és a XVII. század párisi és brüsszeli gobelinjeiben kell keresnünk; nem annyira Nagy Sándor bevonulása Babylonba volt a mintakép, melyen az ünnepelt egy görög quadrigában áll, mint inkább Scipio diadalmenete, melyet Gerard von der Strecken¹¹⁾ H. Reydan festménye után készített, melynek eredeti terve azonban nem kisebb művészegénységre megy vissza, mint Raffael kedvenc tanítványára. Giulio Romano tervezte volt ezt az egész sorozatot I. Ferenc francia király számára. Ezáltal, valamint egyéb rajzok és tervezetek révén a Raffael-tanítványok által (Giulio, Giovanni da Udine, Polidoro da Caravaggio stb.) kultivált robusztus díszítőstílus Franciaországban meglepően hosszúéletű utóvirágzást értelt. Így a H. Heinr. Faustnál előforduló diadalkocsi is felépítésben és részletformáiban Scipio kocsija után igazodik. Sőt Giulio Romano kitűnő loábrázolásainak hatása is valahogyan tovább él Faust állatképeinek anatómiai tudásában és a mozgások meggyőző átérzésében. Feltűnő eltérés mutatkozik azonban Giulionál a kocsi belsejének sajátos lépcsőszerű felépítésében és a kerekeknek kevésbé díszes kiképzésében, míg a lószerszámok megint a mi képünkön, illetve az utána készült gobelinen egyszerűbb díszítésről tanuszkodnak. Ez a kocsi nagyon gyakran előfordul a brüsszeli képszőnyegeken, így Caesar diadalmenetén, az Antoniust és Cleopátrát ábrázoló darabon és a római karneválképen, melyen az olasz komoedia alakjai kísérik Európát.¹²⁾ Az utóbbi kocsi a maga kagylószerű felépítésében még jobban közeledik a Faustképen szereplő kocsihoz, sőt a kerekek alakjai és dekorációja is teljesen megegyezik.¹³⁾

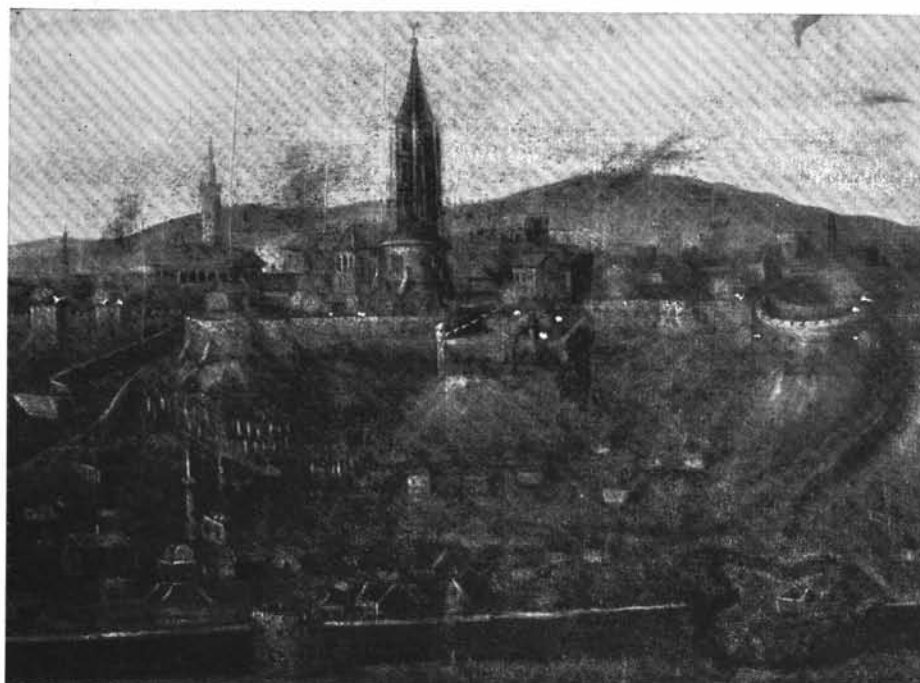
Tagadhatatlan, hogy Faust festménye egy nagyon jellegzetes alkotása a barokk reprezentációs stílusnak, mellyel Le Brun, Coypel, Vernet, van der Meulen művészetében találkozni szoktunk. A diadalmenet mellett az antik diadalív is fontos tartozéka az ilyen felvonulásoknak. Ilyenkor természetesen mindig csak allegorikus-dekoratív adalékokról lehet szó, melyeknek a tájképi vagy építészeti tényálláshoz semmi közük sincsen. A Faust által használt Titusív helyett inkább a Septimius Severus-ív gazdagabb, mozgalmasabb formáit alkalmazzák. Hogy festőnk máskülönb is járatos a »humaniorá«-kban, igazolják az attikán elhelyezett Athena-, Herakles- és Demeter-szobrok. A mester a természet adottságait a szigorú Poussin-követők szépségkánona értelmében antik reáltságokkal igyekezett még nemesíteni.

8. Buda látképe északkeletről. Tollrajz 1686-ból.

9. Részlet Faust festményéből, a királyi vár épületével.

10. Részlet Faust festményéből, a Nagyboldogasszony templomával.

11. Lotharingiai gobelin a XVIII. század elejéről.

Ezen antik kulisszadarabok mellett a realitásnak egy jóval magasabb fokát mutatja az a háttértérkép, melyben Buda várának és városának egyik hiteles festői visszaadását ismerhetjük fel. Ezeknek a kérdéseknek tüzetesebb tárgyalása nemcsak topografiai szempontból indokolt, hanem Faust méltatásánál, illetve a lotharingiai gobelinkészítőkhöz való viszonyainak latolgatásánál sem közömbös. Ki fog derülni, hogy festményünk nemcsak a gobelinkészítés történetére nézve bír fontossággal, hanem fontos támpontokat nyújt a magyar műtörténetírás egyik kardinális kérdéséhez, Budavár architektúrájához és topografiájához is.

A probléma tengelyében mindig a királyi vár alaprajzi beosztása, körvonalai és stílusformái fognak állani. Sajnos, erről az egész várostest plasztikáját döntően meghatározó épületkomplexumról a kedvezőtlen sors követ sem hagyott követ. Valamennyi eddigi helyreállítási elméletek, a tisztán helyrajzilag érdekelt kísérletek és az erősen a fantázia segítségével dolgozó konjektúrák egyaránt, rendesen Pleydenwurff és Wolgemuthnak a Schedel-krónikában megjelent fametszetére és Bonfini leírására támaszkodnak. Ilyenkor aszerint, hogy melyik kútfőnek tulajdonítanak nagyobb hitelességet, az összkép gótikus vagy renaissance jellegére fektetik a hangsúlyt s általában egy olyan hibrid megoldást javasolnak, mely a régi és új motívumokat (tornyokat, oromzatokat, csúcsíveket, oszlopokat, pilasztereket, konzolokat) látszólagosan önkényesen összekeveri.

Valerian van Laga súlyos ítéletét a Schedel-krónikában előforduló városképek hitelességéről¹⁴) még nem sikerült megdönteni és a Budán vázlatokat készítő Michael Wohlgemuthról szóló megható hagyomány örökre el van intézve.

A várhegy geológiai szerkezetének teljesen helytelen visszaadása, a súlyos távlati hibák, az alaposan összekuszált utcahálózat már eleve kizárna egy helyszíni felvételt. Bármennyire eltérnek azonban a város és a várépület kontúrjai a Faustkép által adott tényállástól, a főobjektumok helyrajzi megoszlása nagyjában azonos. Azonkívül akadnak a részletekben is olyan frappáns megegyezések, melyek éppen mellékesnek és véletlennek látszó voltuknál fogva fokozottabb bizonyító erővel bírnak és ha nem is közvetlen tapasztalatokra, de legalább is pontos információkra vagy hiteles forrásokra vallanak. A silhuettekben való nagy eltérések a különböző kor- és nemzeti vagy regionális ízléseknek tudandók be. Wohlgemuthnál a későgót stílus és a frank vidékek építőmodora érvényesítik hatásukat. Szoros kapcsolatban áll az utóbbival pl. a házak beleillesztése az utcarendszerbe s így az oromhomlokzatok, akár mint Nürnbergben, szinte kivétel nélkül az utcák felé néznek. Ez viszont homlok-egyenest ellenkezik a kevés fenmaradt objektum (Országház-utca 13. és 20. sz. és Uri-utca 64. számú házak) fekvésével, melyek világosan más-képen vannak orientálódva és csepegő oldalukkal (Traufseite) fordulnak az utcafront felé. A nagyszámban megmaradt, rendesen félköríves vagy csúcsíves falfülkékkel díszített kapubejáratoknak is csak ilyen elrendezésű mélységi kiterjedésükben, tehát korlátolt épületszerkezetekben van helyük és értelmük. Nagyjelentőségű bizonyítéknak kell emellett tartanunk azt is, hogy a Faustképen látható nagyobb épületek (a kisebbek vagy romokban hevernek, vagy elvesznek az ágyúfüstben), így a nagy minaret előtt látható és a Nagyboldogasszony templomától balra álló árkádos ház, az említett templom mögött elötűnő komplexum, a vizikaput védő rondellától balra látható romokból kiemelkedő falrészek, a Mária Magdolna

(mai helyőrségi) templomtól jobbra eső épületmaradványok mind ezt a rendszert követik. Ez a rendszer különben a hosszukás plateau topografiai adottságainak is minden tekintetben megfelelt: a várostest aránylag gazdag alaprajzi tagoltsága csak így érthető. Ezen általánosan uralkodó budai háztípus mellett minden bizonnyal akadtak kivételek is, orom-homlokzattal vagy pedig ama érdekes hibrid formában, amikor két vagy több lépcsőzetes oromzat a tetőbe be van építve, mely szerkezet a német renaissancera annyira jellemző és a Schedel-féle krónika metszetén is elég gyakran előfordul, bár itt semmi esetre sem alapulhat helyszíni tapasztalatokon.

Annyi azonban bizonyos, hogy a későbbi metszeteknek egy egész sorozata a Schedel-krónikának erre a lapjára támaszkodik és csak alkalmi változtatásokat s nem mindig helyesbítéseket alkalmaz.

A helyzet egy csapásra megváltozik, mikor a XVII. század második felében a félhold elleni hadjáratok döntő stádiumba jutnak és az egész keresztény világ megigézetten Buda felé tekint. A felcsigázott érdeklődés természetesen a metszetábrázolásokban is megnyilvánul. A kor német, olasz, francia, angol, sőt németalföldi és spanyol kiadványaiban egyre gyakrabban akadunk Buda helyzetrajzaira és városképeire, melyeknek már vajmi kevés közül van Wohlgemuth fametszetéhez. A visszahódítás évében és a reá következő időkben ez az áramlat hatalmasan feldagadt, bár ezeknél az ábrázolásoknál sem szabad feltétlenül autopsziára gondolni.

Az alábbiakban megvizsgálandó, vajjon lehet-e és ha igen, milyen mértékben H. Heinr. Faust esetében személyes helyszíni tapasztalatokat feltételezni, az első pillanatra talán meglepőnek tetszik, hogy a budai vár és város topografiájáról, mint egy századokon keresztül változatlan helyzetről beszélünk és hogy olyan képekre és metszetekre hivatkozunk, melyeket századok választanak el Zsigmond és Mátyás korától. Ezzel szemben leszögezhető, hogy Buda várszerű jellege természetadta korlátozásaival, körfalainak változatlan vonalvezetésével, a fensík által pontosan elhatárolt alaprajzával oly nagyfokú topografiai stabilitást követelt, hogy a pontos hadimérnöki felvételek a török időből és a modern légi fényképek a város belső stuktúrája és utcahálózata tekintetében csak lényegtelen eltéréseket mutatnak. Ezenkívül arra is reá kell mutatnunk, hogy a két évszázad Mátyás halála és a törökök kiűzése között a régi magyar székváros építészettörténetében mégis meglehetősen nagy hiatust jelen-tenek. A Jagellók alatti szegényes viszonyok alatt sokat nem építkeztek, kiemelkedő, az egész városkép arcélét meghatározó középületek semmi esetre sem keletkeztek. A másfél évszázadig tartó török hódoltság alatt leginkább csak az izlamita életformák által követelt építkezések, mecsetek, minaréek, fürdők tarkították a város szilhuettjét. A keresztény rítusra és az egykori nemzeti királyságra emlékeztető templomokat és kastélyokat, ha nem is éppen elpusztították, de minden esetre sorsukra hagyták.

Csak így érthető, hogy a Faustképen látható királyi vár a maga zömök, toronyszerű középtraktusával oly különös régies benyomást kelt. Aki az olasz humanisták leírásainak és a renaissance-fejedelmek minden kulturális igényeivel szaturált Mátyás király igényeinek megfelelő palotát várt, minden bizonnyal csalódást fog érezni. A súlyos, az északi téglagótikára emlékeztető épület csakis Zsigmond királynak sokat vitatott »Friss palotájával« lehet azonos, mely ügylátszik Mátyás építkezései után is az egész várpalota tengelyét alkotta.

A Schedel-krónika metszetén szereplő királyi vár képét eszerint a Faust-féle olajfestmény adatai első pillantásra úgyszólván minden pontban cáfolják, főleg ami az épületcsoport kontúrait, arcélét illeti. Ha viszont tekintetbe vesszük, hogy a déli épületkomplexum a festményen romokban hever és csak az északi részt hasonlítjuk össze a metszet megfelelő adottságaival, szinte frappáns analógiákra bukkanunk. Az egész architektúrát meghatározó, kimagasló tömb megfelel a metszeten is látható legzömökebb traktusnak, közvetlen az északi, azaz jobboldali kaputorony mellett. Az arányok szinte szószerint visszatérnek, az emeletek (2) és az ablakok (4) száma is egyezik. A Wohlgemuthék által adott és a késő gótika minden szeszélyét visszatükröztető déli palotarész a maga gazdag torony- és oromrendszerével annál is inkább önkényes toldaléknak tetszik, mivel ilyen nagy kiterjedésű és annyira mozgalmasan tagolt épületcsoport a Faustképen romokkal beborított, de aránylag kis helyen semmiféleképpen sem fért volna el. A középkori lovagvárakra emlékeztető festői hatás az ostromló ágyuk tüzeiben veszendőbe ment. Bátran feltehetjük, hogy a várkastély a rombolás előtt a Schedel-féle metszeten visszaadott ábrához is közelebb állott.

Még az 1498-ban készült Perényi-inkunabulum kánon-miniatúrája a háttérben ábrázolt városképen tisztán északi, gótikus formákat mutat, ami annál feltűnőbb, mert festője mindenben olasz iskolázottságról tesz tanúságot.

A királyi várpalota középső traktusát a három nagy bástya- vagy kaputorony sajnos kissé elnyomja, főleg az aránytalanul magasra sikerült hátsótorony és pedig azért, mert nem a távlati látszatnak megfelelően van ábrázolva. Ebben az esetben valószínűleg az előtte álló épületekből alig látszott volna ki. Itt is belejátszik, akár mint Wohlgemuth metszeténél, az a naív racionális igyekezet, hogy a háttérben elhelyezett formákat is tisztán érvényesíthessék. Ezt pedig csak a régi primitív módon tehette művésznünk, hogy a mélységben álló objektumokat magasabb síkban ábrázolja, ami csak az előtérben ábrázolt épületrészeknél jóval nagyobb távlati arányokban volt lehetséges. Igaz, hogy ezáltal az egész városarchitektúra ferde, azaz a szemlélő felé lehajló síkon állónak látszik. Ha ettől eltekintünk, akkor a várszerkezet centrális épülete csak a jobb toronytól balra eső rész lehet. Ennek a tetőalkata azonban a maga homorúan befelé hajló körvonalaival megint csak visszatér a H. Heinr. Faust-féle olajfestményen is. Azonkívül teljesen megegyezik a négy ablaknyílás elrendezése a falsíkban.

A városkép hitelességét illetően azonban Faust festményének keletkezési idejéhez sokkal közelebb álló festői analógiákra is hivatkozhatunk. Ide tartozik p. o. a bajor Wittelsbachok tulajdonát képező sárvári kastély mennyezetfreskóján szereplő kompozíció, melynek tárgya Budának 1602-ben történt eredménytelen ostroma.¹⁵⁾ A kép 1653-ból származik, a festő monogramja M. R. M. ezideig még nem volt megfejthető. A vár közepén álló toronyszerű épületkomplexum, mely egy lobogó zászló által még külön hangsúlyt kapott, a Faustképen hasonló helyen látható traktussal könnyű szerrel azonosítható. Még messzebbmenő egyezéseket találunk egy évekkel ezelőtt a műkereskedelemben felmerült, azóta sajnos elkallódott olajfestményen, mely Buda 1686. évi ostromát ábrázolja. Alkotója a németalföldi festő, építész és rézmetsző Franciscus Geffels, ki 1651 és 1674 között Mantuában II. Károly herceg számára dolgozott. A szem-

pontjainkra annyira fontos architektonikus háttér a rendelkezésemre álló fényképen¹⁶) sajnos erősen elmosódott, úgy hogy reprodukálásától el kellett tekinteni. Annyi azonban mindennek dacára megállapítható, hogy a vár-épület tengelyében álló zömök architektúra a maga erősen kiugró hatalmas párkányával, vagy inkább gyilokjárójával a Faustképen látható hasonló épületrésszel meglepő egyezéseket mutat, melyek még a közép-épületet körülzáró négyszögű épületcsoportra is kiterjednek. Említésre méltó, hogy Marsigli helyzetrajzán pont ezen a helyen a belső várudvar árkádsorai állanak¹⁷). Feltűnő még ezenkívül, hogy Geffels festményén a várhegy déli lejtőjén álló aránytalan magas és egészen keleti tetőkonstrukcióval ellátott torony a XVII. századi metszetek egy egész csoportjánál is visszatér, de a Faust-féle képen és a metszeteknek egy másik csoportjánál jóval redukáltabb formákkal szerepel, sőt egyes esetekben teljesen hiányzik.

Ez a védelemre berendezett vár- és toronyszerkezet a középkori északi városok ábrázolásain nagyon gyakori, már a XIV. század miniatűr-képein otthonos és a XV. század sváb mestereinél (Ulrich Maier, Friedrich Herlin stb.) szinte állandó tartozékaül szolgál a hátterekben alkalmazott tájképdekorációknak. Magyar XV. századi táblaképeken is gyakran előtűnik, így a bártfai szt. András-oltár szt. György-szárnyán (Bártfa, Szt. Egyed-templom), továbbá az ú. n. jánosréti mester Kálváriaképén és a B. E. mester tábláján Krisztussal az olajfák hegyén. (A két utóbbi az Esztergomi Keresztény Múzeumban.)¹⁸) Sőt még »in situ« is találunk hasonló szerkezetű középkori épületeket magyar földön is, így bár erősen kisebbitett arányokban, de nagyon jellegzetes formákkal a brassói Szt. Katalin kapunál, mely a többi védőművekkel együtt kimutathatóan Zsigmond ösztönzésére és brassói tartózkodása alatt épült. Ebből is kiviláglik, hogy Zsigmond várépítkezését Budán is, (mely akkor nemcsak a magyar király, hanem a német-római császár rezidenciája is volt, amennyiben Zsigmond felette mozgalmas élet- és uralkodási szokásai mellett »székhelyről« egyáltalában beszélni lehet) a későgót várarchitektúrának az északi országokban dívott általános normái szerint kell elképzelnünk. Királylakhhoz méltók lehettek elsősorban, a Faust-féle kép tanúsága szerint is, az arányok és a dekoratív pompa, bár az utóbbira nézve legalább a korai renaissance ízlését visszatükröztető csoport Mátyás király kezdeményezésének köszönhető. Az egykorú és későbbi irodalmi kútfők ítélete a szerzők érdeklődési területe, műveltségi foka és a királyi udvaroktól való függése szerint erősen váltakozik. Ambrosio Camalduense¹⁹) p. o. kiemeli a kastély körül elterülő sétányokat, kollonádokat, kerteket és halastavakat; Ursinus Velius²⁰) az egész építkezést inkább rendkívüli arányai miatt tartja említésre méltónak; a továbbiakban meglehetősen részletezve leírja a jellegzetes, zömök középtraktust. Pedro Pafur²¹) spanyol utazót a várépület a maga nagy középső lovagtermével a paduai »Salone«-re emlékezteti (un grant sal fecha a la manera de aquella de Padua). Eberhard Windecke leírásai²²) is, melyekben ez a nagy és minden oldal felé kilátást nyújtó lovag- és audienciaterem állandóan szerepel, ezúttal csakis egy reális építészeti tényálladéokra támaszkodhatnak. Windecke szerint ebben az épületrészben őrizték a hussiták elől megmentett német-római császári koronát és koronázási jelvényeket, melyeket innen átvittek Nürnbergbe. Bonfini²³) is arról tudósít, hogy Zsigmond a várban nagy palotát épített, ott sok római régiséget is összegyűjtött, a kastélyt védőfalakkal és tetszetős promená-

dokkal körülvette és körülbelül a közepén nagy toronyszerű épülettömböt emelt, mely azonban az uralkodó halálakor még befejezetlen volt. Más utazók, mint a Fuggerék szolgálatában álló Hans Derscham, továbbá Reinhold Lubenau, Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király volt háziórvosa, a török Evlia Cselebi²⁴⁾ stb. kivált a királyi vár külsejét illetőleg kevesebb támpontot nyújtanak.

Mindezek után még mindig fennáll az a kérdés, hogy eddigi eredményeink mennyiben vágnak egybe az 1686., illetve 1694. (a Faustkép keletkezésének éve) körüli építészeti-helyrajzi helyzettel. E célból most egy rövid kitérés az egykori könyvillusztrációkra mulhatatlanul szükségesnek látszik. Valamennyi Buda többszörös ostromait ábrázoló metszet rostálása erősen túllépné a jelen alkalommal rendelkezésünkre álló kereteket. Figyelmünket későbbben még indokolandó okokból a művészileg és technikailag legjobb darabokra kell koncentrálni, továbbá az olyan metszőkre, kiknél az életsorsuk is netalán helyszíni tapasztalatokra enged következtetni. Első helyen idézzük, mint feltétlen megbízható tanut, Giovanni Domenico Fontanát, Lotharingiai Károly herceg egyik legközvetlenebb csatlósát, aki Enea Caprara generálisnak, az udvari haditanács tanácsosának volt a hadimérnöke. Rajza, melyet E. Messelthaler 1678-ban Bécsben rézlapon metszett, egészen új, autentikus és olajfestményünk adataival több fontos viszonylatban teljesen megegyező tanulságokat nyújt Buda és a királyi vár topografiájára vonatkozólag. A domináló középső architektúra a maga négy saroktornyával ez esetben, bár szintén karcsúbb arányokban, élesen kidomborodik, annál is inkább, mert itt csakis a városképet meghatározó objektumok szerepelnek. Mert az egész felvétel elsősorban haditaktikai, erődítményi szempontokat érvényesít, de ezenkívül még a várhegy geológiai szerkezete is hibátlanul van visszaadva és az ábrázolt épületek fekvése és körvonalai (Főtemplom, Mária Magdolna-temploma, a kapuk) mindenben megfelelnek részben a mai viszonyoknak, vagy pedig mindannak, amit a régebbi topografiáról tudunk.

Kevésbé megbízhatónak látszik az ifjabb Matthias Merian, Sandrart tanítványának rézmetszete, bár annak különbeni kapcsolatai Buda visszahódítójához eléggé szorosak lehetnek. Hiszen tőle származik Lotharingiai Károly ama kitűnő olajracképe, mely Bartholomaeus Kilian rézmetszésű sokszorosítása révén annyira népszerű lett. E portrémetaszt festői előképe báró Georg Sigismund Rasser²⁵⁾ megrendelésére készült, még pedig abból az alkalomból, mikor ez a bölcsészdoktori cím elnyerése céljából az innsbrucki egyetemen a metszet sarkaiiban feltüntetett tételekről disputált. Történt ez 1686 júliusában, tehát alig két hónappal a szeptember 2-án történt visszafoglalás előtt. Ezek után azt kellene feltételezni, hogy a városképet feltüntető metszet is a hasonlatosságnak egy egészen kiváltóságos fokával bír. Ez sajnos nem áll, mert ez a veduta mindenben Siebmachernek 1602-ben Orteliusnál²⁶⁾ megjelent metszetére támaszkodik. Igaz, hogy az ifjabb Merian e tekintetben úgyszólván öröklötten terhelt volt, mivel már apja 1683-ban, a Frankfurtban megjelent »Archontologia Cosmica«-ban szintén egy nagyjában Siebmacher munkáján alapuló budai városképet tett közzé. Ennek a Siebmacher-féle felvételnek hiteleségét erősen megingatja azonban az a tény, hogy az 1572-es szerkesztés²⁷⁾ éppen a legfontosabb pontokban teljesen eltér a későbbi, 1602-ben történt fogalmazástól. Az első nyilvánvalóan a Schedel-krónika lapjára támaszkodik, elsősorban a várkontúr nyugtalan vonalvezetésével, az épület-

test túlságos tagoltságával, alaprajzi és homlokzati feloldásával, a tornyok és oromzatok túltengésével stb. A sok légből kapott épületforma között feltűnik a nyugati várfalban látható négy magas árkádníylás, mely nyilván egy reális adottság benyomását kelti. A házak ezen a lapon csepegő, illetve hosszoldalukkal fordulnak az utcák felé, ami szintén megfelel a valódi tényállásnak.

Feltűnő, hogy a későbbi Siebmacher-féle metszeteken, így legvilágosabban az Ortelius »Chronologia«-jában megjelent lapon, az épületek megint oromzatukkal néznek az utca felé. Tagadhatatlan, hogy ez az utóbbi a későbbi metszőnemzedékek számára, még Buda visszafoglalása után is, mintakép maradt és az utánzatoknak, kölcsönzéseknek, változatoknak óriási produkcióját ihlette meg. Még a rengeteg emlékérmén is, melyek ezen világtörténeti esemény alkalmával verettek (Gohl, Budapest Emlékérmei I. 138 darabot sorol fel), tovább él Siebmacher és követőinek, köztük a két Meriánnak koncepciója. Különös érdekességgel bírnak éppen a Faustfestmény elbírálása szempontjából azok a darabok, ahol a hát-lapon szintén diadalmenet van ábrázolva. (Gohl I. 36.) Ezeken nemcsak a zászlóeggyüttes, a loábrázolás és a török foglyok utalnak az olajfestmény motívumaira, hanem a triumfáló császár tartása is, aki itt a győztes hadvezér helyét foglalta el. Csak a ruházatban mutatkoznak eltérések, amennyiben a triumfátor ez esetben korszerű páncélruhában díszleg, akár mint Merian portréján, míg az olajfestmény az ábrázoltat a római imperátorvisélet által egy klasszikusabb, az antik kulisszadaraboknak (díszkocsi, diadalív, szobrok, erények stb.) megfelelő szférába emeli. Fiziognomiailag viszont a Faustképen szereplő herceg és a már említett Merian-festmény után készült metszet nagyon közel állanak egymáshoz. Annál meglepőbbek az eltérések a városkép ábrázolásában, melyek az ormokon mindenben a metszetek mintáját követik.

Ezek a metszetek a pest-budai helytörténeti kutatásban mindig a vita középpontjában állottak és lényegesen hozzájárultak ahhoz, hogy a régi Buda városszilhuettje és topográfiája annyira összekuszálódott. Kremmer Dezső²⁸⁾ egy kimerítő és tanulságos értekezésben foglalkozott ezzel a kérdéssel és szinte filológiai akribiával igyekezett a különböző lapoknak egymástól való függési viszonyát és összetartozó metszetsaládok létezését kimutatni. Ezt a munkát egyszer meg kellett csinálni és hálával tartozunk a túlkorán elhunyt szerzőnek ezért a fáradságos munkájáért, még akkor is, ha más következtetésekre jutunk és főleg a kérdéses grafikai anyag hitelességébe vetett hitét ma már nem oszthatjuk. Éppen az általa kibogozott kölcsönhatások és függési viszonyok nagyon instruktív bepillantást nyújtanak a késői XVI. és XVII. századi rézmetszők művészi felfogásába és műhelyüzemébe. Az örökös kölcsönzés, variálás, plagizálás ekkor szinte a tájkép- és prospektusgrafika biológiájában gyökeredzik. Ez kivált a könyvillusztrálásra és ezen belül elsősorban az útleírásokra és a kortörténeti hadjáratokat tárgyaló kiadmányokra vonatkozik. Általános szokás volt a kész mintarajzok vagy régebbi metszetek felhasználása. Igaz, hogy ezeken gyakran önkényes változtatásokat eszközöltek, nem azért, hogy az újabb, esetleg a helyszíni tapasztalatokat beledolgozzák, hanem inkább azzal a szándékkal, hogy a témát időszerűbbé tegyék vagy a festői hatás intenzitását, esetleg a szemlélők kíváncsiságát vagy csodálkozását fokozzák. Ez a minket ehelyt érdeklő témakörnél annál természetesebb, mivel a török Buda százszázalékos exotícumnak számított.

Egészen más elbírálás alá esnek az eredeti képek és rajzok. Ezeknél a metszőkéhez hasonló eljárás már azért is kevésbé valószínű, mert az ilyen lapok aránytalanul ritkábbak. Nem állítjuk, hogy az ilyen módszerek itt a priori ki volnának zárva. Egyes esetekben minden bizonnyal ki is mutathatók, sőt előfordulhatott az is, hogy a rajzok régebbi metszetek után igazodtak. Ilyen egészen speciális helyzetekből magyarázható kivételek azonban csak megerősítik a szabályt. Az eredeti műalkotás magasabbfokú szponanéitása már maga is közvetlenebb belső vagy külső élményt, szorosabb kapcsolatot revelál a művész és témája között. Nemi fenntartással szabad tehát csak feltételezni, hogy a sikerültebb képhatás és a személyes tapasztalat között bizonyos határozott viszonylatok sejthetők. Ezen apriorisztikus, minőségbeli kritérium helyességét a rendelkezésünkre álló anyag is bizonyítja. Eltekintve a Faust-festménytől, mely kompozíció, festői valőrök, képszerűség tekintetében feltétlenül első helyen áll a Budát ábrázoló műalkotások között, itt még a már említett sárvári mennyezetképre és a Geffels-féle festményre hivatkozhatunk. De utalhatunk ezenkívül a gyérszámú kézirajzokra is, melyeknél úgy a megegyezések, mint az eltérések súlyosabb jelentőséggel bírnak, a hitelességnek egy magasabb fokát képviselik, mint az unalomig elcsépelet metszetek és metszetcsoportok. Ha tehát az alábbiakban kiderülne, hogy az a kevés fennmaradt eredeti rajz a Faust-festmény topografiai és építészeti adataival megegyezik, vagy pedig azoktól könnyen megmagyarázható okokból eltér, ezzel újabb és — biztosan állítható — döntő támpontokat kapunk a régi budai városképre vonatkozólag. Ha pedig az így kialakult eredmény a megszokott romantikus festői elképzelés rovására menne, a megalapozottabb történeti megismerés érdekében szívesen eltemetjük ezt a kedves illúziót is.

A Fővárosi Múzeum legújabbban egy pergamentre vetett *tollrajz* birtokába jutott,²⁹⁾ mely a városképet nyugatról ábrázolja és éppen a közismert metszetektől eltérő volta és az erősen részletező kivitel miatt személyes tapasztalatokra vall. Még az egyes házak és házcsoporthok is az erődítési falakon belül, külön vannak megjelölve, bár ezek az adatok éppen roppant kis méreteik folytán helyrajzi szempontból nem értékesíthetők. Autopszia mellett szól az a körülmény is, hogy a vártól délnyugatra állott »aula marmorea« négy oszlopai közül csak egy áll még. A metszeten ugyanis vagy teljesen hiányoznak vagy pedig mind a négy látható. Fel tűnnek még a Nagyboldogasszony- és a Mária Magdolna-templomoknak szokatlan karcsú arányú tornyai. A királyi várpalota zömök, erődzerű épületkomplexuma elhelyezésben, arányaiban és formáiban minden tekintetben igazolja H. Heinr. Faust olajfestményének architektonikus hitelességét is. A déli részén látható, a faltömbben aszimmetrikusan elhelyezett négy magas árkádnilyás szintén csak egy adott építészeti helyzetnek felelhetett meg. eltekintve attól, hogy ez a motívum a metszetek egy egész csoportjánál is visszatér.

Szorosan hozzákapcsolódik az említett múzeumnak egy másik rajza.³⁰⁾ Sőt az anyag (pergament), a technika (finom tollrajz), a részletező és példátlan gondos előadási mód, sőt még a méretek és a rajzolt keretek is teljesen megegyeznek az előbbi lappal, úgyhogy mindkét esetben ugyanazt a mesterkezet kell feltételeznünk. A feliratok betűi is ugyanazt a duktust követik. Az a tény pedig, hogy ellentétben az előbb tárgyalt lapnak olasz feliratával, itt francia szöveggel találkozunk, a felszabadító hadseregben uralkodó bábéli nyelvzavarnál egyáltalában nem meglepő.

Ezúttal Buda keletről van felvéve, ami a Faustképpel való egybevetést még tanulságosabbá teszi. A királyi vár épületcsoportja ugyanazt a súlyos, tömörszerű benyomást kelti, mint amott. A középső épület teteje itt már összedült, de az ablakok elhelyezése és száma (4) egyezik. Egy további meglepő hasonlatosságot abban látunk, hogy a főtraktus mindkét esetben két ablaksorral emelkedik ki a körülálló épületcsoportból. Azonkívül a várkastélytól levezető, a folyó elzárására és a vízellátás biztosítására szolgáló két védőfal alján álló védőrendszer a maga három toronyszerű és három emeletre tagolt épületrészával a Faustképen is lényegtelen eltérésekkel visszatér. Ezek ugyanis az olajfestményen zömökebb arányokat mutatnak és a középső rizalit magasabbnak látszik. A vízikapuból levezető védőfal tört vonalvezetése, illetve az úgynevezett traverzák elrendezése is nagyjában azonos.

Kezdetleges rajztudásának dacára Hannenstein, Lajos badeni herceg hadimérnökének prospektaquarellje³¹⁾ legalább a királyi vár helyzetét és beosztását illetően két lényeges pontban, a várépületnek három emeletre való tagolásában és a nyugati homlokzaton látható négy magas árkádníválásban, megerősíti a Faust-féle olajfestmény és más eredeti adalékok által is támogatott tényállást. Ezzel szemben az épületcsoport tengelyében álló, kimagasló rész a maga feltűnően karcsú, toronyszerű arányaival kissé kiesik az itt megszokott keretekből, a város többi részletei pedig sem helyrajzi megoszlásukban, de még legáltalánosabb körvonalalaikban sem keltik az autopszián alapuló felvétel benyomását, bár a szerzőnél, mint az operációk egyik résztvevőjénél személyes tapasztalatokat kell feltételeznünk.

Ha most már valamennyi egykorú metszetet egybevetjük a Faustképből és a többi eredeti műalkotásból leszűrt eredményekkel, úgy eltekintve a rideg műszaki beállítása révén erre kevésbé alkalmas Fontana-féle metszettől egyedül a Carolus de Juvigny rajza után készült térkép jöhetne számításba. A térkép felett levő két nézetben Buda északról és délről van ábrázolva, míg alatta a keleti nézet szerepel még pedig a Faustkép háttérábrázolásával szinte szószerint megegyező felfogásban. Feltűnő csak, akár mint a két fent tárgyalt tollrajznál, az aránytalanul nagy távolság a főtemplom és a vár között. De meg kell jegyeznünk, hogy ez a helyzet a való tényállásnak inkább megfelel és hogy a Faustképen adott arány csak az eltérő, északibb távlati beállításnak tudandó be. A várépület maga lehetőleg legpontosabban fedi az olajfestményen feltüntetett tényállást, a háromemeletes épületcsoportból ezúttal is két ablaksorral szökik fel a már gyakran hivatkozott középső traktus. Az alsó erődtímnél látható rizalit itt is egymástól is eltérő arányokat és beosztást árul el, ami által a Juvigny-metszet még közelebb áll olajfestményünkhöz, mint a két tollrajz.

Felette jellemző, hogy majdnem valamennyi Buda ostromával foglalkozó metszetábrázolás nem az autentikusabb Fontana- vagy Juvigny-metszet adataira támaszkodik, hanem továbbra is csak a Siebmacher-féle szerkesztést variálja. Ez alól a szabály alól csak a Boethius könyvében³²⁾ megjelent városkép képez egy nem éppenséggel öröndetesnek mondható kivételt. Ez a lap első pillantásra úgyszólván mindenben megerősíti a Juvigny által hozott topográfiai és építészeti adatokat. Igaz ugyan, hogy az előbbinek biztos vonalvezetése, az egésznek képszerű fogalmazása, sőt még az egyes épületek sztatikája is teljesen veszendőbe ment. A Boethius-féle könyv művésze és metszőjének rajzbeli készsége oly naív gyer-

meki fokon áll, hogy pl. valamennyi függőleges vonal (tornyok, minaretek, falomok stb.) ferdén állanak, de a vízszintes részletek is, mint a nagyobb épületek párkányai, szinte meandervonalban hullámszerűen. Feltűnő még, hogy ez a lap nem a Faustkép és a Juvigny-féle metszet romszerű beállítását követi, hanem az épületeket lehetőleg rekonstruálja és e tekintetben szinte teljesen megegyezik a gobelinnel.

A királyi vár épületkomplexumát csak mint egy különösen instruktív példát ragadtuk ki, de emellett a többi fontosabb architektura, így az északi (jobb) hegyormon álló és félig elpusztult Mária Magdolna-templom, sőt a védőfalak alaprajzvezetése, a kapuk és mecsetek fekvése, az út- és utcavonalak alaprajzi vonalvezetése is amellett szól, hogy a festő szeme előtt Buda reális emléképe, nem pedig több-kevesebb hitelességű, másodkézből merítő metszetek lebegtek.

Nagyon tanulságos e tekintetben a Boldogasszony-templomának a képe. Úgy a hajó, mint a torony a Schedel-krónika ábrázolásánál jóval nyomottabb arányokban van visszaadva, de a kereszthajó a maga lapos, három ablak által tagolt bezáródásával és az alattuk látható nagyobb ablak nyílásával a Faust-festményen is előfordul. Sőt a kereszthajó keleti oldalán alkalmazott két magasabb ablakforma is visszatér. De frappáns megegyezésekkel szolgál a torony tagolása is, négy emeletével és négy végigfutó fiálékban végződő támpilléreivel, bár az arányok meglehetősen eltérnek. A Juvigny-metszeten a torony formái és tagolása szösz szerint megegyezik az olajfestmény tornyával, a fentemlített kereszthajó azonban egy bástyatorony mögött teljesen elvész. Boethiusnál és Fontanánál szintén hiányzik, de a torony beosztása és formái mindenben megerősítik a Faustkép ábrázolását.

A budai domonkosrendű konvent templomának tornya és szentélye olajfestményünkben szintén valódi helyzetének megfelelően szerepel. A torony itt is, úgy mint a kézrajzon és a Fontana—Juvigny—Boethius metszetsorozatban, csonka. A részletek egyelőre felrobbanó gránát füstjében eltűnnek, a Juvigny-metszeten viszont még gazdag gótikus formadást sejtetnek, ami némiképpen ellenkezik mai zord, tömegszerű megjelenésével.

Különös figyelmet érdemel a Faustképen a Főtemplomtól balra (délre), a nagy minaret előtt álló nagy és látszólag teljesen ép palota, melynek keletre néző homlokzata nyolc karcsú árkád által élénken van tagolva és ez hasonló kiképzéssel a Fontana-, a Juvigny- és a Boethius-féle metszeten is előtűnik. A roppant kicsiny méretek folytán azonban a részletformák teljesen elenyésztek. Így lehetetlen megállapítani, vajjon tipikus renaissance-csarnok áll-e előttünk, vagy pedig az oszman építészetnek egyik remekével van dolgunk. Az utóbbi is a XVI. század közepe táján nagy előszeretettel alkalmazza az ilyen karcsú, a quattrocento portikusaira emlékeztető árkádmotívumokat, ahogy ezt többek között az I. Suleiman 1560-ban épült türbéje Sztambulban, a török egyházi építészet eme gyöngye is igazolja. A Fővárosi Múzeum két tollrajzán ez az épület ugyanazon a helyen, de árkádok nélkül szerepel; feltűntetésüknek nyilvánvalóan a rendkívül kis méretek is útjában állottak.

Itt azonban egy másik kultúrtörténetileg is nagyon jelentős helysín-történeti adalékot vélünk felismerni, még pedig abban az épületcsoportban, melynek körvonalai a főtemplomtól balra (délre) a háttérben tűnnek fel. Ez az épület a rajzon két kiemelkedő sarokrízalitot mutat, melyek viszont

a festményen hiányzanak, minthogy a városkép Faustnál mindenben romszerű állapotot tüntet fel. Tekintettel arra, hogy a középkori piac-képhez a székesegyházon vagy plébániatemplomon kívül, mint második konstitutív elem a közigazgatási városcentrum járul, ez esetben is sok valószínűséggel a régi budai tanácsházat sejthetjük benne, mely eszerint körülbelül ugyanazon a helyen állott, mint a mai (későbarokk) előjárósági épület. Említésre méltó még a Mária Magdolna-templomtól balra eső, nagyobb méretű épület, mely úgy az olajfestményen, mint a rajzokon hasonló elrendezésben és arányokban tér vissza és a Juvigny metszet jelmagyarázatai szerint szertáru (Arsenal) szolgált. Az említett paloták és házak különben kivétel nélkül az olasz városi palazzostílust követik és hosszoldalukkal fordulnak a külvilág felé.

Festményünket a rajzok és a hitelesnek látszó metszetek tárgyilagos térszínű felvételeiből és rendesen erődítéstechnikai szándékaitól még a gazdagon modulált, festőileg feloldott tájképábrázolás is elválasztja. A Schedel-krónika metszete és valamennyi későbbi grafikai ábrázolás fölé emeli a városszilhuett szerves zártsága és a közvetlenül térbelileg átérzett, kubikus, levegős beállítása. A városorganizmus három kifejeződési pontja, a királyi vár, a Nagyboldogasszony-temploma és a Mária Magdolna-temploma éppen ebben a funkcióbeli szerepükben érvényesülnek nagyszerűen. Kiérezzük valahogyan a városegénység egész vitalitását, azaz nemcsak az építészeti műalkotás esztétikai hatását, hanem a várostart biológiáját a maga szociális, gazdasági, technikai kisugárzásaival, illetve ezeknek a tényezőknek történeti és formai lerakódásait.

A városképnek ilyenén előállott gazdagítása, felélénkítése is amellet szól, hogy a művész személyes tapasztalatokból merített. Nyomatékosan támogatja ezt a feltevést a diadalkaputól balra sürgölődő lovascsapat tipikusan magyar ruházatban és szinte antropológiailag meghatározható magyar arcalakkal és haj- és bajuszviselettel. Az okmányyszerű adatok teljes hiánya folytán nyitva marad a kérdés, vajjon H. Heinr. Faust Fontánához, Juvignyhez, az ifjabb Meriánhoz, esetleg Charles Herbelhez hasonlóan szintén a hadvezér szorosabb törzskarához tartozott-e? A diadalmenetnek tipikusan Louis Quatorze-témája a maga ünnepélyes hivatalos rendezésében és a dátum is inkább közvetlen megrendelésre vall.

Annyi viszont minden esetre biztos, hogy a Fővárosi Múzeum olajképében az egyik bécsi gobelin közvetlen mintaképére akadunk. A plagizátor (ez a fogalom akkoriban nem valami megvetendő vagy büntetendő cselekményt revelált) azonban nem lehetett Charles Herbel. Ez ellen szól a rövid időszak a Faust-kép keletkezése (1694) és Herbel 25 csataképének nagy kiállítása (1698) között. A Nancy-i és Malgrange-i festőműhely gyárszerű termelésénél feltehető, hogy Du Rup, Guyot és Martin munkáiban nemcsak Herbel képeit használták fel, hanem mindazt, ami extenzív szolgálatára lehetett s így H. Heinr. Faust festményét is minden aggály nélkül a szőnyeggyár számára átalakították. A gobelinszővők természetes stilizáló hajlama az eredeti tájképháttérre még egy utolsó fátyolt borított, miáltal az összhatás a maga sommásabb formaalakításával megint a metszetek által közvetített képekhez idomult.

Dr. Horváth Henrik.

¹⁾ L. v. Baldass, Die Wiener Gobelinsammlung.

²⁾ v. Birk, Inventar der im Besitze des Allerhöchsten Kaiserhauses befindlichen niederländischen Tapeten u. Gobelins. Jahrb. d. Kunsthist. Samml. des a. h. Kaiserhauses. I. Band. II, III, 212.

- ³⁾ *Albert Jacquot*, Essai de repertoire des artistes lorrains. (8e suite.) Brodeurs et Tapisseries de haute lisse. Réunion des sociétés des Beaux Arts des Départements. Paris. 1906. 176 l. s. követk.
- ⁴⁾ *Eugène Müntz*, La tapisserie. 334 l.
- ⁵⁾ *L. Dussieux*, Les artistes français à l'étranger. 3e édition. 1876. 148. l.
- ⁶⁾ *J. Guiffroy*, Histoire de la tapisserie. Depuis le moyen âge jusqu'à nos jours, Paris. 1886. 153 l.
- ⁷⁾ *Thieme-Becker*, Künstlerlexikon II. Band 119 l.
- ⁸⁾ *Jacquot*, i. h. 192. l.
- ⁹⁾ *Lehner-Dreger*, Illustrierte Geschichte des Kunstgewerbes. II. Bd. 119 l.
- ¹⁰⁾ Az erre vonatkozó okmányokat lásd: Journal de la Société d'archéologie lorraine. 1866. 45. l.
- ¹¹⁾ *Baldass*, i. h. 179. szám.
- ¹²⁾ *Baldass*, i. h. 204, 222 és 284 számú tábla.
- ¹³⁾ Lásd a 12-es számú jegyzetet.
- ¹⁴⁾ *V. v. Loga*, Untersuchungen der Städteansichten in Schedels Weltchronik. Jahrb. der königl. preuss. Kunstsamml. Bd. IX. 184 l. és követk.
- ¹⁵⁾ *Éber László*, A szigetvári plébániatemplom kupolafestményei. Magyarország műemlékei. III. kötet. 204. l.
- ¹⁶⁾ Fővárosi Múzeum. Lelt. szám: 1348. — 18.
- ¹⁷⁾ *Veress E.*, Budapest Régiségei IX. kötet. 143. l.
- ¹⁸⁾ Lásd: *Genthon István*, A régi magyar festőművészet. Vác, 1932. 30., 38. és 42. tábla.
- ¹⁹⁾ *Aeneae Sylvi* Epistolae. CCCLIII.
- ²⁰⁾ *Ursinus Velius*, De bello pannonico. Lib. I. 16. l.
- ²¹⁾ Lásd annak útleírását *M. Jimenez de la Espada*. Madrid 1874.
- ²²⁾ *Altmann W.*, Eberhardt Windeckes Denkwürdigkeiten zur Gesch. Kaisers Sigismund. Berlin 1893. 19., 138., 173., 196., 467. l. és még több helyen.
- ²³⁾ *A. Bonfini*, Decades Lib. III. p. 319.
- ²⁴⁾ *Babinger*, Hans Dernschwams Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel u. Kleinasien (1553/55) nach der Urschrift des Fugger-Archivs. München u. Leipzig 1923.
- W. Sahn*, Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau. I. Teil. Königsberg i. Pr. 1912., 1914. *Kardásony J.* Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660—1664. I—II. Budapest 1904., 1908.
- ²⁵⁾ *Bubics Sigismondo*, Avvisi del Cavaliere Federico Cornaro circa l'assedio e la presa di Buda. Budapest 1891. 412. l. 38. jegyzet.
- ²⁶⁾ *Ortelius*, Chronologia. Nürnberg 1602.
- ²⁷⁾ *Georgius Braun et Franciscus Hogenbergius*, Civitates orbis terrarum Nürnberg. 1572.
- ²⁸⁾ *Kremmer Dezső*, Pest-Budát ábrázoló német metszetek. Budapest Régiségei. X. köt. 81—215. l.
- ²⁹⁾ Lelt. szám: 16156. Méret: 29,5×40,5 cm. Felirat: Buda Citta Capitale de l'Hongeria assediata et forzata d'assalto per l'Armada Tedesca. Vista della parte d'Alba Regale.
- ³⁰⁾ Lelt. szám: 326. Felirat: Bude après sa prise et embrasement du 2me September 1686 Vue du costé de Pesth.
- ³¹⁾ Főv. Múzeum. Lelt. szám: 821.
- ³²⁾ *Boethius*, Kriegshelm. Nürnberg, 1686.

12. H. Heinrich Faust mesterjegye.

Pesti építőmesterek munkássága 1809–1847.

Minden város büszkesége minél régebb multja, amelyről nemcsak oklevelek tesznek tanúságot, hanem a város külseje is, régi építésze, ez az utcákon álló, mindig látható, mindenki számára érthetően beszélő krónika.

Budapest a legrégebb közép-európai városok közé tartozik, hisz az első telepedés római telepedés volt, sőt egyes nyomok szerint ezeket is már megelőzték kelta telepések. De Budapest kőberőtt krónikáját az évszázadok sorozatos balszerencséje elpusztította, a húsz évszázados krónikának kilenc tizedét megtéppte, úgyannyira, hogy csak egy-egy foszlány jelzi az elpusztult lakók helyét. Mindössze az utolsó két évszázad lapjaiból maradt valamelyes reánk, a török távozása utáni negyedévezred lapjai, amelyek, sajnos, ugyancsak nem teljesek, mert az utolsó száz év kíméletlensége itt is sok szép lapot elpusztított, lebontván sok olyan épületet, amelyeket még használni lehetett volna...

Nem kevésbé szomorú az, hogy ezt a megtépett könyvet is alig ismerjük. Budapest építészetének hozzánk közelebbfekvő részei is az érdeklődés hiányának homályában olvasatlanul rejtőznek. A XVIII. század építészettörténete most kezd elénk tárulni a meginduló kutatásból, a XIX. század első feléről is csak egy maroknyi, részben szóbeszédre, nagyapák elbeszéléseire alapozott tanulmányunk szól. Pedig a levéltárak — bár a szakemberek között is kevesen tudják — duzzadnak attól az anyagtól, amellyel ezt a fejezetet tökéletesen meg lehet világítani. Különösen vonatkozik ez Pestre és a XIX. század első felére, melynek építészettörténete a József nádor megteremtette Szépítőbizottmány hatalmas levéltárának több mint 12.000 iratában fekszik.

1809-től 1847-ig Budapest lakossága megháromszorozódott és megközelítette a 200.000-et, s ez idő alatt Pesten három és félezer ház épült. Ezen nagyszabású építőtevékenység, ez a fejlődés tükröződik a Szépítőbizottmány aktáiban és így ez iratokból kiolvashatni Budapest nagyvárossá való növekedésének minden jelenségét, 40 év építészeti haladásának tüneteit.

Ennek felismerése vezetett, amikor még az 1925. év nyarán átnéztem a Fővárosi Levéltárban »Verschönerungs Akten« címen őrzött kötegeknek 1809-től 1847-ig terjedő részét s e 12.076 iratsomóban 41 pesti építőmester több mint 3000 tervét, közel tízezernyi rajzot találtam a hozzátartozó hivatalos iratok tömegében. E felfedezés annál is érdekesebb volt, mivel nyomtatásban is megjelent hírek szerint e korból mindössze 300 terv maradt reánk.

Az anyag gazdagságát és értékét csak annak teljes feldolgozásával és igen messzemenő kiadásával lehetne érzékeltetni, mert a hozzáértő számára ez iratokban városunk fejlődésének úgyszólván minden vonatkozása élesen megrajzolódik. Egy művészettörténetileg képzett szem részére ez a hatalmas egységes rajztömeg módfelett izgalmas anyag, mert abban az európai építőművészet a XIX. század elejéig terjedő szerves fejlődésének fokozatos elsoványodását és elhalását figyelhetni meg, nevezetesen azt, hogy a tradíciókon felnőtt építészet, a mesterség szeretetéből és beható ismeretéből kialakult architektúrát miként váltja fel fokozatosan az iskolás tudás, a múlt építészeteinek száraz archeológiai ismeretére alapított eklekticizmus — miként fullad az építészet a sablonba —, amely azonban még a teljes lezúllás közepette is bizonyos magasabb közízlésbeli szintet képvisel a század második felének, különösen végének törekvéseivel szemben, amikor is minden építész »egyéni stílusra« törekedett, amikor a »stílussteremtés« vált jelszóvá. Ez a nagyon gazdag anyag feldolgozható volna a legkülönbözőbb módszerekkel. Például kidomborítható volna, — amint azt egy ízben megkíséreltem ¹⁾ —, hogy a XIX. század elején a klasszikus köntösben még élő barokktradíciók miképpen halnak el és miképpen jelenik meg a 40-es években egy bizonyos tétova, kereső eklekticizmus, — mely majd a renaissance bizonyos ismeretére alapozott irány, — nevezetesen Pollack Ágostonnál, aki a korszak végén Ybl Miklós főnöke — másrészt a középkori formák, nevezetesen a csúcsív felé irányuló érdeklődés — főleg Zofáhl Lórántnál, akinek irodájában Fessler Frigyes működött.

A feldolgozás egy másik módja a monográfikus lehetne, egyrészt felhasználván az egyes mesterek itt fekvő rajzait, másrészt azok élet-történetének részletes megírásával. Ezek a monográfiák egymás mellé sorakoztatva a száz év előtti építészetnek és művelőinek változatos képét adnák. Élén állna *Pollack Mihály*, aki tekintélyben és művészetben, belső kultúrában és alkotókészségben feltétlenül a legnagyobb szabású alakja volna ennek az arcképcsarnoknak. Az ő számára minden feladat művészi probléma volt, amelyet igyekezett minden részletében tökéletesen megformálni és kialakítani. Nagyszámú bérházainak alaprajzai részletmegoldásaikban valóban ugyanolyan elmélyedésnek, mesterségbeli tudásnak és műgondnak fókán állanak, mint két főműve, a Nemzeti Múzeum és az elpusztult Vigadó. Épp ezért munkáinak száma jelentékenyen kisebb, mint a kortársaié. (35 évi működése alatt 138 beadványi tervvel szerepel, amelyek közül csak 54 haladja meg az egyemeletet.) Sőt az adatok összehasonlításából észrevehetni azt, hogy bizonyos tartózkodással gyakorolta mesterségét, amelyet nem tekintett üzletnek. (1838-ban a nagy árvízvet követő építőkonjunktúrában mindössze 16 épületre kért építési engedélyt, míg ugyanakkor Zofáhl Lóránt 67, Hild József 49 tervvel szerepelt.)

Egész más természetű *Hild József* munkássága, akitől 30 év alatt 274 épület terve maradt meg. Irodája és építővállalata a nagybani termelésre törekedett és sikerült is neki az, hogy a Lipótvárosban egész utcatorokat építsen be két-három emeletes bérházakkal, amelyek homlokzatai különböző telekhosszúságokon ugyanazt az egyszerű ritmikus rendszert ismétlik. Talán azt mondhatná valaki, hogy Hild állandóan ugyanazt a sablont szabta házaira — viszont az eredmény nem volt kedvezőtlen! Hisz ismeretes, hogy a Mérleg-utcától az Arany János-utcaig terjedő általa tervezett dunaparti házsor a Lloyd-palota hatalmas oszlopcsarnokával

minő nagyszerű és monumentális megjelenést adott Budapestnek. Ha a Vasquez-féle metszeteket nézzük, igazán sajnálnunk kell, hogy ezt a képet egy biztosítótársaság és egy pénzüzet székházának hivalkodó homlokzata váltotta fel! De ezenfelül is igen sok téren volt mesteri keze Hildnek. Így híresek voltak oszlopos udvarai, amelyek közül ugyszólván csak a Lloyd-palota élte túl a háborúelőtti korszak rombolásait.²⁾ Híresek voltak Hild boltozatai, amelyeknél arra törekedett, hogy minél jobban megközelítsék a vízszintest. Úgymondják, hogy ezen a téren Pollack-kal versenyzett és legyőzte azt, — míg végül merészsége folytán bekövetkezett a lipótvárosi templom katasztrófája.

Tisztázandó volna Hilddel kapcsolatban az a kérdés is, vajjon miképpen lett ő a Lloyd-palota tervezője? A Magyar Mérnök és Építész Egylet Pollack Mihály-rajzgyűjteményében ugyanis szerepel ez épületnek egy a kivitellel csaknem azonos terve, amelyet Pollack Mihály készített.

De a két elsőrendű, mert a köztudatban legismertebb név mellett nagyszámú munkákkal szerepelnek ez irattárban más kitűnő művészek. Az egyik *Kasselik Fidélíó*, egy ugyancsak barokképzettségű művész kitűnő tervekkel, amelyek alapján felépített házak közül egy-kettő ma is fennáll még. Mellette áll *Hofrichter József*, a Kálvin-téri templom tervezője, aki a Megyeház Semmelweis-utcai szárnyát építette és akire a gróf Károlyi-család Kecskeméti-utcai palotája átépítésének kivitelezését a bécsi Anton Pius Riegl tervei alapján bízta.³⁾ Hofrichter e bécsi terveket alaposan módosította és azoknak a kivitelt közlő jellegzetes pesti ízt adott.

Ott van a két *Brein*: *Fülöp*, akinek művészete ugyancsak a barokk végső kicsengésével teljes és a fiatalabbik, *Brein Ignác*, akiről csak kevesen tudják, hogy sok minden egyében kívül a Deák Ferenc-téri »Két törökhöz« címzett ház homlokzata az ő műve.⁴⁾

Még kevesebben tudnak *Düttrich Józsefről*, aki 1810-ben felépítette a Károly-körút és Király-utca sarkán az akkori Pest legmagasabb házát, az óriási méretű négyemeletes Gyertyánffy-féle bérházat.

Ismertebb név *Zitterbarth Mátás*-é, hiszen ő építette a Vármegyeházat és az első Nemzeti Színházat! De az irodalom eddig csak egy *Zitterbarth*-ról tud — pedig hárman szerepeltek. A legidősebb úgylátszik az idősebb *Zitterbarth Mátás* volt, aki kb. 1820-ig működött. 1829-ig szerepel *Zitterbarth János*, akinek özvegye *Zitterbarth Teréz* 1832-től 39-ig folytatta *Zitterbarth János* üzletét. És csak 1829-ben jelenik meg a köztudatban élő *Zitterbarth Mátás*.

A korszak második felének kiterjedt gyakorlatú építészei voltak *Zofahl Lóránt* (300 terv), akinek irodájában később több nagynevű mester kezdte meg gyakorlatát — és *Kasselik Ferenc* (413 terv), aki, mint ismeretes, az egyemeletes barokk városházát pilaszteres kétemeletes formába hozta és később annak harmadik emeletét is megépítette.

Talán meglepően hat az a tény, hogy özv. *Zitterbarth Teréz* is szerepel a pesti építőmesterek között. A céhrendszer idején ez általánosan bevett szokás volt és a 40 pesti építőmester között öt özvegy is szerepel az említetten kívül: özv. *Brein Magda*, özv. *Hild Klára*, özv. *Düttrich Anna* és özv. *Kasselik Eleonóra*. Persze a nagyobb biztonság kedvéért a tervet egy más építőmester is aláírta, mint a kiviteléért felelős szakember.

Ennyiféle lehetőséget tartalmaz e levéltár anyagának monografikus feldolgozása, amire felette nagy szükség volna, mert a szájról-szájra hagyományozott, kézről-kézre átvett tévedések és helytelen atribúciók száma

meglehető nagy. Csak egy-kettőre mutatok rá. A *Kálvin-téri* templomot hol Balla József földmérőnek, hol pedig Hild Vincének tulajdonítják. Ballának csak annyi köze volt az építkezéshez, hogy ő volt a hitközség kúrátor. Hild Vince pedig ácsmester volt és néha-néha építésvezetőnek alkalmazták! A *gróf Károlyi palotát* hol Pollacknak — Mihálynak vagy Ágostonnak —, hol Ybl Miklósnak szokás tulajdonítani. A valóság már most az, hogy Pollack Ágoston és Ybl a negyvenes évek végén átalakításokat végeztek ezen a palotán. Több hasonló tévedés fertőzi meg a régi Pest építésetörténetét és igen jellemző az, hogy egyes publikált hiteles adatokat a későbbi szerzők egyszerűen nem kívánnak tudomásul venni.⁵⁾

De a monografikus feldolgozáson túl felette érdekes eredményeket lehetne elérni, ha a tervanyagot Pest lakóházainak fejlődése szempontjából dolgoznók föl. Hogyan alakult ki a jellegzetes pesti bérház-alaprajz? Egy az építész szemével dolgozó kutató világosan kimutathatná, hogy Budapest egészségtelen és átkos építőrendszere hogyan alakult ki, hogy abból, ami eredetileg a kis épületmagasságoknál megengedhető volt, miképpen lettek a házak magasságának növekedésével többé jóvá nem tehető bűnök, amelyek átkát azok a generációk szenvedték meg, amelyek egymást követték e házakban. Kimutatható volna, hogy a telekkiuzsorozás virtuóz módszereinek gyökerei hová nyúlnak vissza és miképpen erősödtek meg egy évszázad alatt.

Az anyag színes és szemléletes háttért adhatna gazdaságtörténeti kutatásoknak is, ha vizsgálat tárgyává tennők, hogy miképpen változott az építkezések száma a szóbanforgó negyven év alatt, milyen összefüggésben volt a gazdasági viszonyokkal, a háborúkkal, a többszörös devalvációval és a jó terméssel. Hogy egy olyan esemény, mint az 1838. évi nagy árvíz az építkezésekre mit jelentett, azt néhány számmal mutatom meg. Az építési engedélyek száma 1837-től 1841-ig a következőképpen változott:

1837	72	építési engedély	kérvény
1838	457	«	«
1839	397	«	«
1840	174	«	«
1841	131	«	«

Az árvíz olyan munkamennyiséget teremtett, hogy 12 építőmesterről tudunk, akik csak ez évben dolgoztak Pesten a céhek külön engedélye alapján.

Az anyag nagyszabású topográfiai kutatás alapjául szolgálhatna — ugyanis segítségével Pestnek a XIX. század elején történt fejlődését lehetne felrajzolni: miként törte át a Deák Ferenc-utca, Károly-körút, Múzeum-körút vonalát a lakosság növekedése és gazdagodása. És e keretekbe igen érdekes városépítési megfigyelések illeszkedhetnének, hogy egy példát említsek, miképpen lett a Városligeti Fásor a gazdag pestiek nyaralónegyede, melyet remek portikuszos villák képeztek, amelyhez a bejáratot a *Zofahl* tervezte oszlopcsarnokos *Lövölde* és a *Zitterbarth*-féle nagyszabású *Malvieux-mulatóház* képezte, célpontját pedig a *Pollack Mihály* építette *bájos vendéglő* alkotta. De más igen jellegzetes problémák is kidomborodnának. Így például, hogy minő nehézségekkel sikerült József nádornak a József-tértől a Dorottya-utcaig terjedő éktelen Sőhivatalt megszüntetnie, amely a régi Belvárost elzárta az új Lipótvárostól — és azt a jellemző tény, hogy a nagy nádor halála után a kapzsiság a József-

teret újra be akarja építeni, ami ellen a háztulajdonosok tiltakoznak. Részleteiben is megismerhetnők azt a meddő harcot, amelyet *gróf Széchenyi István* a *Nemzeti Színháznak* a mai Tudományos Akadémia telkén való felépítéséért hiába harcolt. A későbbi akták világosságot deríthetnének arra a kérdésre, hogy a Mária Valéria-utca és a Dunapart közötti terület miért parcelláztatott és miért nem valósult meg a Széchenyi követelte hatalmas platánfasor. A már említett Vasquez-féle metszetből megtanulhatjuk, hogy mit vesztett el ezzel Pest.

Az anyag nagysága és gazdagsága dacára még sem teljes. Mindenekelőtt hiányzik még néhány terv, sőt sajnos éppen a legérdekesebbek hiányoznak. Így a Vármegyeház, a Nemzeti Színház, a Nemzeti Múzeum, a Városház, a Lloyd-palota, a Nemzeti Kaszinó és a Ludoviceum rajzai. Úgy látszik, hogy ezek más magasabb hatóságokhoz kerültek.

Adminisztratív intézkedések folytán is hiányos az anyag. 1822-től az építkezés ellenőrzése céljából az aktához tartozó tervpéldány átküldetett a városi tanácshoz és csak 1829-től kezdődőleg őriztetett meg külön kötegekben a Szépítő bizottmány levéltárában. Így kb. 300—400 épületről nincsen tervünk. S úgy tetszik, hogy e hiányzó tervek között vannak a Deák Ferenc-utcai épületek rajzai is, amelyek úgyszólván teljes egészükben hiányoznak.⁶⁾

Nagyszabású feladatok várnak itt a kutatókra. A magam részéről miután az egész anyagot áttanulmányoztam, a fentiekből néhány fejezetet már évek előtt megírtam.⁷⁾ Egyéb, minden időmet igénybevevő tevékenységemnél fogva, a tervezett további monográfiák megírását még nem fejezhettem be. De viszont úgy tetszik, hogy a többhavi munka árán elvégzett általános anyagrendezés olyan kiindulópontot képez, amely önmagában is értéket képvisel és ezért megtisztelő felhívásra ezen alapvető adatgyűjtésemet adom közkézre a következőkben egyszerűen mint adatjegyzéket, mesterenkinti és topográfiai feldolgozásban. Tanulmányom tehát a következőket tartalmazza:

I. *Összefoglaló kimutatás* a »Verschönerungs Akten« 1809-1847-ig terjedő beadványi terveiről, mesterek és évek szerint felállítva. E kimutatás e korszak pesti építőtevékenységének meglepő tükrét nyújtja.

II. *Mesterenkinti jegyzékek* a 18 legnevezetesebb mester munkásságáról. E jegyzékben általában csak az egyemeletes és annál nagyobb épületek foglaltatnak — mivel a jelentéktelenebbek művészi értékkel alig bírnak, — de egyes méltánylást igénylő esetekben a kisebb objektumok is megtalálhatók, amennyiben topográfiai és művészettörténeti szempontból érdekesek. E jegyzékek segítségével most már a tervek és iratok könnyen megtalálhatók, másrészt a még ma is meglevő, részben átalakított felmagasított házak kora és mestere könnyen megállapítható.

Ép ezért úgy vélem, hogy e jegyzékek egyrészt jelentősen megkönnyítik a még hiányzó monográfiák megírását, másrészt műemléki szempontból is hasznos szolgálatot tehetnek, mert reá mutatnak azokra az épületekre, amelyek különös értékeket tartalmaznak.

III. E jegyzékek tartalmát egy *topográfiai térképben* foglaltam össze, amely áttekinthető formában mutatja meg az egyes épületek tervezőjének személyét. Úgy vélem, hogy ez a módszer képszerűbb fogalmat ad e kor mestereinek munkásságáról, mint a névsorok.

A térkép felállítása aránylag nagy nehézségekkel járt.

1905. évi térrajza s a Szépítő Bizottmány iratai alapján szerkesztette dr. ing. Bierbauer Virgil.

Mindenekelőtt a régi utcanevekbe kellett beleélni magamat. Az egyes épületek helyének megállapítására két módszer szolgált. Az egyik a régi térképek házszámainak egyeztetése a maiakkal. Sajnos, ez kevés segítséget nyújtott, mert a régi házszámok rendszere a város növekedésével állandóan változott. Célravezetőbbnek bizonyult, ha ezekből a házszámokból kiindulva, a telekméreteket figyelembevételével történt a megállapítás. Lehetséges ez a módszer azért, mert a telekformák csak nagyobb szabályozásoknál változnak. Persze néhány épületnél a jelenlegi házszám megállapítása semmiképpen sem sikerült.

Bizonyos nehézségeket jelentett az, hogy néhány telekre több tervet is nyújtottak be — részben ugyanaz a mester — részben pedig különböző mesterek. Ennek magyarázata különféle lehet. Megtörténhetett, hogy az első terv nem került kivitelre s később arra a telekre ugyanaz vagy más újabb tervet készített; megtörténhetett, hogy az épület részletekben épült fel, s ezért az építkezést megkezdő mester a további részépítkezésre újabb kérvényt adott be; de előfordult az is, hogy a kiegészítést, pl. emelet ráépítést már más mester tervezte és végezte. Ilyen kétes esetekben a térképen a mesterjelzés átlós festéssel történt.

Abban a reményben adom át e munkámat a nyilvánosságnak, hogy a további kutatásnak alapját sikerült megvetni és ez alaphoz felépülhet a XIX. század első felének pesti építészettörténete.

Dr. ing. Bierbauer Virgil.

¹⁾ V. ö. Magyar Művészet 1927. 224. old.; Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye 1925 április.

²⁾ *Petrík Albert*: A régi Buda-Pest építőművészete. III/65. és IV/81. II., valamint *Dr. B. V.*: A régi Buda-Pest építészete. 1920. 45. l.

³⁾ A Kecskeméti-utcai gróf Károlyi palota helyén a XVIII. sz. közepén gróf Barkóczy Ferenc egri püspök háza állott, szomszédja a Harruckern báró háza volt. Gr. Károlyi Antal 1779-ben e két tulajdonába jutott telket egyesítve a *Barkóczy házat palotává alakíttatta*, a tervet — melyet Éble Gábor »A Károlyi grófok nagy-károlyi várkastélya és pesti palotája« 1897-ben megjelent művében a szerző nevének említése nélkül közölt — dr. Réh Elemér szíves közlése szerint *Mayerhoffer András* készítette. Egy későbbi átépítést *Jung József* pesti építőmesternek kell tulajdonítanunk — s mindez előzetes építkezésekre alapult a Riegl-féle terv és annak Hofrichter-féle kivitele. Később *Polack Ágoston* is dolgozott a palotán — úgy tetszik belső átalakító munkákat végzett ott. Ennek tulajdonítható az, hogy Éble a palotával kapcsolatba hozza a »hirneves Pollákot«. A palota építészettörténetének tudományos feldolgozása még várat magára — mindezt csak a közkezen forgó és a napisajtó által ismételt felfrissített legendák végleges cáfolatára közlöm.

⁴⁾ V. ö. *Schoen Arnold*: Pest-Budai Művészeti Almanach 1919. 59. l.

⁵⁾ V. ö. *Benedek Lujza*: Az empire építészet Pesten (1927).

⁶⁾ V. ö. 3301/V. A. aktát.

⁷⁾ a) *Dr. B. V.*: Pollack Mihály a régi pesti paloták építőmestere. Magyar Művészet 1925. 552. l.

b) *Dr. B. V.*: Pollack Mihály nagy pesti középületei: I. A régi pesti Vigadó építészettörténete. U. o. 1926. 116. l.; II. A Nemzeti Múzeum. U. o. 1927. 224. l.

c) *Dr. B. V.*: Kassalik Fidelio és Hofrichter József pesti építőmesterek művészete. A Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye. 1927. 62. l.

I. A). OSSZEFOGLALÓ KIMUTATÁS A PESTVÁROSI ÉPÍTŐMESTEREK MUNKÁSSÁGÁRÓL. 1809–1847.

	1809	1810	1811	1812	1813	1814	1815	1816	1817	1818	1819	1820	1821	1822	1823—1828	1829	1830	1831	1832	1833	1834	1835	1836	1837	1838	1839	1840	1841	1842	1843	1844	1845	1846	1847	Megjegyzések	
Pollack Mihály	1	5	2	8	2	5	7	4	4	5	6	7	9	4	—	5	—	2	4	5	3	1	11	2	16	5	4	2	4	5	—	—	—	—	Felelős: Zofahl, később Diescher J.	
Zitterbarth János	—	5	1	5	4	3	11	4	3	9	6	2	4	5	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
id. Zitterbarth Mátyás	4	9	10	8	11	5	12	3	1	—	1	1	—	—	—	1	4	11	5	5	6	5	8	10	33	43	17	15	8	4	6	9	4	7		
ifj. Zitterbarth Mátyás	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	1	2	4	40	22	—	—	—	—	3	—	—	—		
özv. Zitterbarth Teréz	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Hofrichter József	1	2	4	3	1	7	7	4	—	2	2	2	3	5	—	5	2	4	11	10	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Felelős: Pollack Á.	
Brein Fülöp	12	33	14	17	5	11	17	11	5	3	6	18	16	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Brein Ignác	—	—	—	6	12	3	6	1	3	2	8	9	4	6	—	14	10	2	7	12	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
özv. Brein Magda.....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	2	10	19	20	2	2	—	2	3	1	5	2		
Kasselik Fidél	1	1	3	4	4	2	3	2	1	2	2	2	4	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Kasselik Ferenc	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11	11	9	11	10	9	2	12	13	53	77	33	33	18	12	20	33	18	18	Felelős: Hild J., később Hild K.	
özv. Kasselik Eleonóra	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Landherr András	1	2	—	1	5	1	3	7	2	2	—	—	—	—	—	17	10	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Eberl Károly	—	—	—	—	2	2	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		—
Hild József.....	—	—	—	—	1	2	—	—	—	1	1	2	2	5	—	7	4	3	11	8	12	5	18	20	49	38	36	24	33	36	20	11	18	15	—	
Hild Károly	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	61	23	21	—	—	10	15	13	11	Felelős: Hofrichter József.	
özv. Hild Klára	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	4	4	—	61	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Düttrich József	—	—	1	—	—	1	4	3	—	2	3	5	5	2	—	3	6	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		—
özv. Düttrich Anna ..	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		—
Zofahl Lőrinc	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	3	3	1	10	18	18	12	9	10	67	81	23	9	2	3	3	2	9	—	—	

I. B). ÖSSZEFOGLALÓ KIMUTATÁS A PESTVIDÉKI ÉPÍTŐMESTEREK MUNKÁSSÁGÁRÓL. 1809—1847.

	1809	1810	1811	1812	1813	1814	1815	1816	1817	1818	1819	1820	1821	1822	1823—1828	1829	1830	1831	1832	1833	1834	1835	1836	1837	1838	1839	1840	1841	1842	1843	1844	1845	1846	1847	Megjegyzések	
Landl András	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Budai építőmester.
Hacker Lambert	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Dankó József	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Pollack Ágoston	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	2	52	36	10	6	4	7	3	8	12	10		
Vojtha Ferenc	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
Teig Ernő	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	4	—	—	—	—	—	—	—	—	Csehországi építőmes- ter, 1839. évi tervvel ért mások felelősek.	
Mieksch Ferenc	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—		
Kinnach József	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—		
Eckmann József	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—		
Frauenfeld Miklós.....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	Felelős : Pollack M.
Küstermann Miklós ...	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—		
Bretterbauer Anton ...	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Felelős : Kassalik Ferenc.	
Wieser Ferenc	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	5	—	—	—	—	1	1	—	—		
Stöger József	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Hofhauser	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Felelős : Diescher József.	
Diescher János	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	5	5	4	9	1			
Diescher József	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	31	27	15	10	10	7	6	8	7		
Böhm Benedek	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2	2	1	—	—	—	—		—
Hikisch Ferenc	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	Budai építőmester.
Graschitz Mátyás	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
Wagner János	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	3	9	8	—	Budai építőmester.

II. MESTEREK SZERINTI JEGYZÉKEK.

A) JELENTŐSEBB MESTEREK.

BREIN IGNÁC

Év- szám	V. A. szám	Építető, esetleg későbbi tulajdonos neve	Helyrajzi adatok régi mai	Eme- let- szám
1812	764	St. Schütz	Josephstadt 487—88	Külső Józsefváros fsz.
1812	920	Lor. v. Deáky Garten- haus	Kemnitzerscher Garten	Városliget fsz.
1814	1.097	Joh. Elsasser	Königsgasse	Király-u. ... ? I.
1814	1.295	Joh. Lang	Auswindplatz 48	Kossuth L.-téren I.
1815	1.331	Fr. Willer	Pfeiffergasse	Sip-u. 13 I.
1815	1.345	Jos. Adam	Ungargasse	Magyar-u. 4 I.
1817	1.920	J. Frik	Vor dem Hatvaner Tor neben dem Zettelhaus	Rákóczi-út elején I.
1818	2.309	Martin Schurdek	Landstrasse	Károly-körút 18 I.
1820	2.666	St. Décsy	Neue Weltgasse	Semmelweis-u. 7 I.
1820	2.687	Joh. Pflügler	Waizenerstrasse 1069	Vilmos cs.-út 23 fsz.
1820	2.712	Ign. Engel	Kolbachergasse	Reáltanoda-u. 13 fsz.
1820	2.764	Fr. Unger	Neue Weltgasse	Semmelweis-u. 23 I.
1820	2.770	Fr. Sellner	Windgasse 432 (V. ö. 3.933, később Falny)	Nádor-u. 3 I.
1820	2.828	Martin Schwalek	Ungargasse	Magyar-u. 12 fsz.
1821	2.986	Saját háza	Salzamtgrund 482	Dorottya-u. 8 II.
1821	2.997	Joh. Nep. v. Horváth .	Herrengasse, Br. Bru- dernscher Grund	Petőfi Sándor-u. 8 II.
1821	3.018	Math. Glass	Waizenerstrasse	Vilmos cs.-út 12 I.
1822	3.147	Carl Kemnitzers Meyerhoff	Fabrikgasse 577	Jókai-utca I.
1822	3.148	Carl Kemnitzer	Haus zu den zwei Türken	Vilmos cs.-út 2 II.
1822	3.177	Fr. Rottenpiller	2 Mohrengasse	Paulay Ede-u. 21 II.
1823	3.425	Al. Teleky	Ellbogengasse 969	Andrássy-út helyén I.
1823	3.505	Joh. Pietsch	Schiffmangasse 990	Hajós-u. 5 I.
1823	3.531	Emerich Nagy	Seltsamegasse 965	Rákóczi-tér helyén I.
1824	3.561	Gr. Anna v. Szerdahelyi	Tabakgasse 290	Dohány-utca I.
1825	3.702	Bujanovits	Leopoldgasse	Váci-u. 46 II.
1826	3.710	Ign. Rupp	Dorotheengasse	Dorottya-u. 4 II.
1828	4.374	Löwenstein	Landstr. geg. Museum	Múzeum-körút 37 I.
1829	4.579	Br. Steinlein	2 Adlergasse	Sas-u. 3 II.
1829	4.613	Math. Slettner	Schönegasse	Szép-utca 4 II.
1832	5.512	St. Désy	Gittergasse	Gerlóczy-u. 7 I.
1832	5.548	Saját háza	Lerchenfeldgasse	Király-u. fsz.
1833	5.685	M. Stumm	Ungargasse 365	Magyar-u. 9—11 I.

BREIN FÜLÖP

1810	221	N. Jakabffy	3 Rappengasse	Sas-u. 1 I.
1810	220	Franz Mayer	Hatvanergasse	Kossuth L.-u. 19 II.
1810	232	M. Landhuber	Schiffmannngasse 689	Hajós-u. 13 I.
1810	234	Joh. Lenz	3 Trommelgasse	Dob-u. 26 I.
1811	572	Anton Unger	Königsgasse	Király-u. 10 II.
1811	624	Klara Maar	Waizener Landstrasse	Vilmos cs.-út 26 I.
1811	691	Wenzel Janiol	Rombachgasse 335	Rombach-u. 10 I.
1812	754	Joh. Soller	Beim Tabakamt in der neuen Stadt	Lipótváros II.
1815	1.336	Ign. Lehnhardt	Neue Weltgasse 530	Semmelweis-u. 10 I.
1815	1.344	Joh. Duotz	3 Kronengasse 7	Wekerle S.-u. 5 II.
1815	1.349	Jos. Hatzenberger	Königsgasse 398	Király-u. 57 I.
1815	1.416	Novák	Daxgasse	Kaas Ivor-u. 8 I.
1815	1.533	Jak. Knotz	Unweit dem Josefini- schen Gebäude	Országház helyén I.

Év- szám	V. A. szám	Építettő, esetleg későbbi tulajdonos neve	Helyrajzi adatok régí	mai	Eme- let- szám
1819	2.547	Joh. Schwetzka	Hühnergasse	Só-utca	I.
1820	2.713	G. Rath	Grünebaumgasse	Veres Pálné-u. 14	I.
1821	3.017	Joh. Osswald	Königsgasse 819	Király-u. 56	II.

ÖZV. BREIN MAGDA

1846	11.207	Fr. Müller	Landstrasse 645	Károly-körút 12	III.
1846	11.459	Heinr. v. Schücke	Lerchenfeldgasse- Rosengasse	Király-u.	I.
1847	11.938	Krajtsovits	Hochstrasse 30	Arany János-u.	III.
1847	11.726	Daniel v. Rudich	Grünebaumgasse 300	Veres Pálné-u.	
(11.207, 11.459, 11.938. Felelős Pollack Ágoston.)					

DIESCHER JÁNOS

1843	10.137	C. Kohlmann	2 Mohrengasse 1313	Paulay Ede-u.	II.
1843	10.138	Joh. Berkess	Ecke Laudon u. Ellbo- gengasse	Laudon-u. 8	II.
1844	10.535	Engelbert Hebelt	Göttergasse 220	Bálvány-u. 15	I.
1845	11.085	Ferd. Pfeiffer	2 Mohrengasse-Laudon- gasse 1322	Laudon-u. 14	II.
1846	11.204)	Saját ház	Waizenerstrasse 1388	Vilmos cs.-út 17a	II.
	8.110)	(V. ö. 8843 Diescher József!)			
1846	11.227	Schuhmacher	Arenagasse 319	Aréna-út	I.
1846	11.334	Wilh. Saib	Fabrikgasse 1021	Jókai-u.	I.
1847	11.434	Jos. Kammer	Lerchengasse 1493—94	Városliget	I.
1847	11.653	M. Hohldampf	Maurergasse 1144	Hajós-u. 5— Ándrássy-út	II.
1847	—	Jos. Trifonovits	Leopoldgasse 191	Váci-utca	I.
1847	12.019	Ed. Fluck	Schiffmannsgasse 1360	Hajós-u. 2	II.

DIESCHER JÓZSEF

1839	8.251	Wwe Caroline Seefehlner	Königsgasse 588	Király-u. 35	I.
1839		Littmann	Kleinfeldgasse 471	Csányi-utca	I.
1839		Helmer	Kleine Kreuzgasse 514	Kazinczy-u.	I.
1840	8.525	Jac. Schröder	Bräuhausg. Donauzeile	Fer. Józ. -rakp. 16	I.
1840	8.611)	Kiatz	2 Mohrengasse 1331	Paulay-u.	II. em. ráép.
	9.110)	(Később saját háza			
1840	8.687	Leop. Grossinger	Stadtwaldallee	Városliget	I.
1840	8.843	Joh. Fischer	Waizenerstrasse 1388	Vilmos cs.-út 17a	II.
(11.204)					
1840	8.844	Ed. Fluk	Königsgasse 1363	Király-u. 25	II.
1841	8.881	Th. Weiss	Königsgasse 1127	Király-u. 48	II.
1841	9.408	Fr. Kronberger	Üllöerstrasse 221	Üllői-út 23	I.
1841	9.412	H. v. Farkas	Kecskemetergasse 397	Calvin-tér 1	I.
1840	—	L. Schümerbert	Grenadiergasse Ecke Franziskanerplatz	Városház-u.	I.
1841	—	Muzerty	Schiffgasse 660	Hajó-u.	II.
1841	—	Jos. Roch	2 Adlergasse 259	Sas-u.	I.
1841	—	Sam. Fleischl	Tobakgasse 378	Dohány-u.	II.
1841	—	Schmitt	Heuplatz 97	Calvin-tér	I.
1842	—	Jos. Kuntz	Neuegasse 1151	Zichy Jenő-u.	I.
1842	9.619	Glasz	Gartner u. Fellnerg. 135	Dohány-u. 68	I.
1843	9.874	A. Weidinger	Nussbaumgasse 301	Nagydiófa-u. 10	I.
1844	10.338	Szupp	Schützengasse 391	Királyi Pál-u. 18	I.
1844	10.343	Jos. Turay	Üllöerstrasse 217	Üllői-út 15	em. ráép.
1845	10.753	Ant. Kraszer	3 Trommelgasse 545	Dob-u. 13	I.
1846	11.353	Schönwald	Königsgasse 605	Király-u.	I.
1846	—	Fr. v. Aigner	Schiffgasse 658	Hajó-u. 12	II.

DÜTTRICH JÓZSEF

Év- szám	V. A. szám	Építető, esetleg későbbi tulajdonos neve	Helyrajzi adatok		Eme- let- szám
			régi	mai	
1815	1.478	Chr. Gyertyánffy	Am Judenhof	Király-u. 2	IV.
1815	1.560	Fr. Resch	Fischpl. am Donauufer	Egykori Hal-tér	II.
1815	1.639	Jos Loidelt	Göttergasse	Bálvány-u. 14	I.
	1.688				
1818	2.269	Carl Gally	Umban des Städt. Bier- hauses	Váci-u. 62—64	I.
1819	2.427	Ant. Unger	Ehem. Schiffamtsgrund 15	Váci-utca	II.
1819	2.596	Joh. Steinebach	Leopoldstadt 435	Mérleg-u. Percköz sarka	II.
1820	2.672	Stefan Prix	2 Adlergasse 239	Sas-u. 13	I.
1820	2.769	S. v. Jakabffy	Landstrasse	Károly-körút 15	
1821	2.996	Jac. Engel	Kecskemétergasse	Kecskeméti-u. 3	I.
1821	3.111	Ant. Unger	Neuweltgasse	Semmelweis-u. 6	I.
1822	3.146	J. Extl	Rettiggasse 935	Révay-u. 20	I.
1832	5.008	A. Schmidt	Ecke Deutsche-u. Frohegasse	Német- és Víg-u. s.	I.

HILD JÓZSEF

1818	2.270	Paul Demjén	Windgasse 1	Nádor-u. 1	II.
	2.424				
1819	3.933	Peter Berghoffer	Windgasse	Nádor-u. 8	II.
	2.818				
1820	3.784	Vinc. Libasinszky	3 Kronengasse	Wekerle S.-u. 12	II.
1821	3.023	Vinc. Hudetz	Salzamtsgünde	Dorottya-u. 10a	II.
1821	3.115	Jac. Musch	Salzamtsgünde	József-tér 2	II.
1822	3.189	Chr. Fuchs	3 Kronengasse 312	Wekerle S.-u. 26	I.
1822	3.190	Ign. Pfeffers Badehaus	Ecke der Badgasse	Gr. Tisza István-u. 2	II.
1822	3.191	A. Leibenzelter	2 Adlergasse	Sas-u. 26	I.
1822	3.254	Fr. Wieser	Salzamtsgünde	Dorottya-u. 12	II.
1825	3.695	Jos. Legrand	Badgasse	Gr. Tisza István-u. 3	II.
1825	3.781	Fr. Schwaigener	Handgasse	Aranykéz-utca	II.
1826	3.896	A. Mandl	Schiffgasse 628	Hajó-utca 12	I.
1826	3.933	Joh. Fabry	Ecke Wind- u. Waaggasse	Nádor-u. 4	II.
1828	4.404	Gr. Josef Cziráky	Hatvanergasse 542	Kossuth L.-u. 5	II.
1828	4.405	Dan. Klein	Grenadiergasse 583	Városház-u.	I.
1829	4.516	Kammersperger	Ecke Waizenerstr. und Ellbogengasse	Andrássy-út 1	I.
1829	4.582	Joh. Kaest	Müller- u. Daxeng. Ecke	Molnár-u. 8	II.
1829	4.765	Gr. Wenckheim	Kecskemétergasse	Kecskeméti-u. 10—12	Udv. told.
1830	4.857	Chr. Malvieux	Stadtwaldl	Városliget	Kertiház
1830	4.986	Fr. Trittnér	Zuckergasse 507	Gr. Károlyi-u. 24	I.
1830	5.206	Rittm. Pyrker	Herrengasse	Petőfi S.-u. 9	II. ráép.
	6.435	(V. ö. 543 Kasselik Fidé)			
	5.335	Stephan Károlyi			
1832	5.462	később Trattner-udvar	Herrengasse	Petőfi S.-u. 3 Vármegye- ház-u. 6 (Részben 1837. épült)	
	11.517				
1832	5.465	Dr. Csorba	Leopoldgasse	Váci-u. 73	I.
1832	5.472	Andreas v. Borsody	3 Kronengasse	Wekerle S.-u. 23	II.
1832	5.475	Franz Wieser	Waaggasse	Mérleg-u. 12	II.
1832	5.476	Joh. v. Hivessy	Leopoldgasse	Váci-u. 59	II. ráép.
1832	5.481	Joh. Eggenberger	Franziskanerplatz	Ferenciek-tere 2	I.
1832	5.499	Jos. Döring	3 Kronengasse Hochstrasse	Wekerle S.-u. 19	
1833	5.664	Waldhauser	Müllergasse 64	Arany János-u. 30	II.
1833	5.673	Joh. Mocsonyi	Waizenergasse	Molnár-u. 10 átalakítás	III.
				Váci-u. 16	

Év- szám	V. A. szám	Építető, esetleg későbbi tulajdonos neve	Helyrajzi adatok régi	mai	Eme- let- szám
1833	5.696	F. Tomola	Rumbachgasse	Rombach-u. 7—9	I. em. ráép.
1833	5.763	Jos. Oberfrank	Müllergasse	Molnár-u. 40	II.
1833	5.785	Fr. Kelner	Josephsplatz	József-tér 12	II.
1834	5.850	Joseph. Lechner	Waiznergasse	Váci-utca 15	II.
1834	5.863	Benj. Karcag	Alstergasse	Zrinyi-u. 4	II.
1834	5.864	Jos. Döring	Ecke Wind- u. Alsterg.	Zrinyi-u. 6 és Nádor-u. 12	II.
1834	5.889	Szacelláry	Josephsplatz	József-tér 8	II.
1834	5.899	Burgmann	Göttergasse	Bálvány-u. 21	II.
1834	5.900	Joh. v. Ullmann	Alstergasse, Donauzeile	Zrinyi-u. 2 és Ferenc Józs.-tér 7	II.
1834	5.916	Fr. v. Eisenfels	3 Kronengasse	Wekerle S.-u. 19	I.
1834	5.924	Sam. Heinrich	Hatvanergasse	Kossuth L.-u. 12	II.
1834	5.933	Gr. Almásy	Josephsplatz	József-tér 8	II.
1835	6.079	Fr. Knopf	Inn. Stadt, Donauzeile	Ferenc Józs.-r.kp. 18	II.
1835	6.101	S. Guda	Adlergasse 300	Sas-u. 15	II. em. ráép.
1835	6.121	A. Mendl	Heuplatz, Üllöer- u. Stationsgasse	Baross-u. 1 és Üllői-út 2	II.
1835	6.239	Joh. Ebner	Raabengasse 59	Zoltán-u. 12	II.
1836	6.286	Jos. Tanzer	Hochstrasse Ecke Donauzeile	Arany János-u. 3 Akadémia-u. 3	I.
1836	6.287	Jos. Herber	Zwei Mohrengasse	Paulay E.-u. 1	I.
1836	6.299	M. Weichhart	Pfeiffergasse	Sip-u. 27	I.
1836	6.322	Fr. Wieser	Donauzeile	Ferenc Józs.-tér 8	II.
1837	6.476			Béla-u. 1	
1836	6.350	Jos. Roman	Franziskanerplatz 369	Cukor-u. 7	II.
1836	6.369				
1836	5.624	Seb. Kren	Alt- u. Lazarusgasse	Lázár-utca	I.
1836	6.371	Jos. Appiano	Hochstrasse 301	Arany János-u. 21	II.
1836	6.396	Jos. Pflanzert	Geg. Pav. I. des Jos. Geb.	Árpád-u. 13	II.
1837	6.436	Demhennner	3 Kronengasse 273	Wekerle S.-u. 18	II.
1837	6.454	J. Alter	Üllöerstr. 315	Üllői-út 21	I.
1837	6.455	Neumeyer	Leopoldgasse Daxengasse Ecke	Váci-u. 50	II.
1837	6.456				
1837	11.528	Prof.dr. Joh. v. Fabinyi	Hochstrasse	Arany János-u. 7	II.
1837	6.473	Gr. Szapáry	Waaggasse und Minutengasse	Mérleg-u. 11 Percköz 4	III.
1837	6.474	Grossinger	Königsgasse 12	Király-u. 12	II.
1837	6.476	Jos. Klopfinger	Obere Donauzeile	Akadémia-u. 17	II.
1837	6.483	Const. Grabovszky	Theaterplatz	Vörösmarty-tér 5	II.
1837	6.490	Gr. Cziráky	Zw. Josephsplatz u. Marktplatz	József-tér 10 Erzsébet-tér 3	II.
1837	6.577	Sam. Boór	»Neb. Wieser«	Béla-u. 5	III.
1837	6.400	Új harmincad ép. tervei			
1837	6.728	Ebner	Raabengasse	Zoltán-u. 12	I.
1837	6.492	Joh. Hirschmüller	Kerepeserstrasse	Rákóczi-út 34	I.
1838	7.001	Naum Derra	Neuer Markt	Erzsébet-tér 19	III.
1838	7.207	Ign. Rupp	3 Kronengasse zu den 2 Rappen	Wekerle S.-u. 20 és 22	I.
1838	7.341	H. Wahlkampf	Königsgasse 112	Király-u. 23—25	I.
1838	7.398	A. Schtizer	Kothgasse 310	Bank-u. 4	I.
1838	7.607	Fr. Kernstock	Lindengasse 436	Hársfa-u.	fsz.
1839	7.790	Jac. Schleuse	Kreuzgasse 279	Veres Pálné-u. 27	
1839	7.818	Anton Valeros Seidenfabrik	Hinter dem K. k. Fuhrwerkdepot	Honvéd-u. 12	II.
1839	7.824	C. Mayer	Spitalgasse	Stáhly-u. 7	I.
1839	8.034	Gebr. Künenwalder	Landstrasse	Múzeum-körút 8	I.
1839	8.049	Joh. Klopfinger	Waaggasse 170	Mérleg-u. 9	III.
		(V. ö. 5.881 Pollack Mihály)			

Év szám	V. A. szám	Épített, esetleg későbbi tulajdonos neve	Helyrajzi adatok régi	mai	Eme- let- szám
1839	8.051	Wagner Sándor Tigris-szálló	Ecke Wind- u. Wag- gasse	Nádor-u. 5 Mérleg-u. 10	III.
1839	8.099	Rossnagel	5 Lerchengasse 1488	Eszterházy-u. 4	I.
1839	8.205	Fr. Riegl.	Jägergasse 357	Hold-u. 3	I.
1839	8.210	Jos. Fesl.	Sperlinggasse	Béla-u. 8	II.
1839	8.331	Lánchíd épít. műhelye		Ferenc József-tér	
1840	8.435	Joh. Posch	Ecke Post-u. Handg. 16	Régi posta-u. 8	II.
1840	—	Engelmayer (mit I. Zofahl)	Waizenerstrasse 37	Vilmos cs.-u. 48	I.
1840	8.480	Wohngebäude der Dampfmühle	Hinter Valeros Seidenf.	Klotild-u. 9	III.
1840	8.545	Jos. Gammersdorf	Schwarze Adlergasse 536	Holló-u. 15	II.
1840	8.561	Fr. Riegel	Waizenerstr. 380	Vilmos cs.-út 28	
1840	8.487	Walther's Schweizerey	Auf der Grossen Wiese im Stadtwaldl	Városliget	
1840	8.572	Wohnhaus der raizi- schen Gemeinde ...	Donauzeile 24—50	Petőfi-tér 3—4	II.
1840	8.609	Fr. Török	Mondgasse 330	Hold-u. 7	
1840	8.622	Luntonszky	Nussbaumgasse 485	Nagydiófa-u. 13	I.
1840	8.632	Tarcalovits	Soroksárgasse 177	Ráday-u. 8	I.
1840	8.649	Gr. Nákó zu den 7 Kurfürsten	Waizenergasse 36	Váci-u. 9, Arany- kéz-u. 5	III.
1840	8.666	Israel. Hospital	Ecke Arader- u. Fabrik- gasse	Gyár-u. 7	I.
1840	8.671	Joh. Michl	2 Mohrengasse 1323	Paulay-u. 12	II.
1840	8.676	Fr. v. Jálies	Königsgasse 1369	Király-u. 13	II.
1840	8.741	Jos. v. Almásy	Göttergasse 2 und	Bálvány-u. 3 és	
1845	10.874	később Kappel ... (V. ö. 654 Hofrichter)	Adlergasse 213—231	Sas-u. 4	III. em. ráép.
1840	8.763	Neumayer	Hatvanergasse 542	Kossuth L.-u. 9	II.
1841	8.993	C. Burgmann	Neuer Markt 195	Erzsébet-tér 2	III.
1841	8.998	Wilh. Sebastian	Schlangengasse 419	Kigyó-u. 4	III.
1841	9.000	Sam. Kleiszrich	Landstrasse 637	Vámház-körút 16	I.
1841	9.042	Frau v. Borbély	Windgasse 180	Nádor-u. 15—17	II.
1841	9.097	St. v. Tóth	3 Pfeiffengasse 43	Erkel-u.	I.
1841	9.133	Joh. Doleschall	Blaue Hahngasse	Kazár-u.	I.
1841	9.134	M. Oswald	Bélagasse 34	Vigyázó F.-u. 3	III.
1840	—	Fr. Bene	Waizenergasse 669	Váci-u.	III.
—	—	Lipovszky	Kleine Nussbaumg. 485	Kisdíófa-u.	
1841	—	Sam. Heinrich	Landstrasse 636	Károly-király-út	II.
1842	9.416	M. Frenka	Blaue Hahngasse 1351	Kazár-u. 5	I.
—	9.484	Jos. Müller	Königsgasse 1024	Király-u. 31	II. em. ráép.
1842	9.543	Jacob Alter	Grünebaumgasse 266	Veres Pálné-u.	I.
1842	9.569	Polczer	Königsgasse 597	Király-u. 16	II.
1842	9.575	Carl v. Jancsó	Ecke Sebastianplatz Grünebaumgasse	Veres Pálné-u. 1	III.
1842	9.634	Mária v. Majtényi	Geg. Neugebäude	Szabadság-tér 2	II.
1842	9.676	Magyary	Ecke 2 Hasen- u. Sterng.	Lónyay-u. 7	II.
1843	9.866	Joh. Bartl. nyaralószálló	Herminagasse	Hermina-út	I.
1843	9.904	Dr. Burchardt	Lazarusgasse 75	Vilmos császár-út 27	II.
1843	9.931	Benj. Karcag	Postgasse 26	Régi posta-u. 9	III.
1843	9.942	Jos. Prückler	Kecskeméteergasse 174	Kecskeméti-u. 15	I.
1843	10.040	Ign. Hohlfield	Königsgasse 536	Király-u. 105	II.
1843	10.081	Fr. Glasz	Kerepeserstrasse 9	Rákóczi-út 9	I.
1843	10.208	Dr. Frankenstein	Ecke Wind-u. Kroneng.	Nádor-u. 28 Árpád- utca sarok	III.
1843	10.025	Jos. Stolz	Donauzeile 57	Fer. József-rakp. 26	II.
1843	10.045	Zlamek	Neuegasse 1179	Zichy Jenő-u. 13	I.
1844	10.349	Dr. Carl v. Schuller ...	Ecke Wind- u. Hochg.	Nádor-u. 18	III.

Év- szám	V. A. szám	Építető esetleg későbbi tulajdonos neve	Helyrajzi adatok		Eme- let- szám
			régi	mai	
1844	10.366	Gr. Stefan Széchényi ..	Ecke 2 Adler- u. 3 Kronengasse	Szabadság-tér 7 Sas-u. 29	III.
1844	10.378	L. Boskovitz	Ecke Hoch- u. Götter- gasse 221	Bálvány-u. 19 Arany J.-u. 19	III. III.
1844	10.389	Anast. Lyka	Theaterpl. 155	Vörösmarty-tér 6	II.
1844	10.428	Jos. Palmberger	Tabakgasse 375	Dohány-u. 10	II.
1844	10.433	Fr. Liedemann	3 Kronengasse	Wekerle S.-u. 3	III.
1844	10.579	Robicsek	Königsgasse 1362	Király-u. 40	II.
1845	—	Jos. Schröder	Schiffmannsgasse 1147	Hajós-u. 17	I.
1845	10.789	Schmicker u. Weisz ...	Grosse Brückgasse 678	Deák Ferenc-u. 19	III.
1845	—	Enoch Kern	3 Kronengasse 187	Wekerle S.-u. 24	III.
1845	10.836	Gebr. Rupp	Mondgasse 356	Hold-u. 1	I.
1845	10.873	Szepessy	Stadtwaldallee	Fasor	I.
1845	10.895	Naum Bozda	3 Kronengasse 282	Wekerle S.-u. 4	II.
1845	10.876	Forinyák	Wind- u. Rabengasse	Nádor-u. 32	II.
1845	10.882	Mária Terézia laktanya	Üllőerstrasse	Üllői-út	III.
1846	11.202	Staffenberger	Waizenerstr.	Vilmos cs.-út 31	III.
1846	11.389	W. Landner	Herminenfeld	Hermina-út	
1846	—	Sam. Boor	Bélagasse 37	Vigyázó F.-u. 4	III.
1846	—	B. Weisz	Bruckgasse 67	Deák Ferenc-u.	III.
1846	11.476	Elias Bland	3 Kronengasse 125	Wekerle S.-u. 26	III.
1846	11.516	G. Rupp	Jägergasse 42	Vadász-u. 26	III.
1846	11.530	Köztelek épülete	Üllőerstrasse	Üllői-út 25	II.
	11.780				
1847	—	Baudrechtsler	Lagergasse 49		I.
1847	—	Jos. Meditz	Königsgasse 1364	Király-u.	III.
1847	11.648	Fleischl	Windgasse 203	Nádor-u. 13	III.
1847	11.728	Tarcalovits	Soroksárerstrasse	Ráday-u. 13	II.
	12.021		Pfeiffengasse 149		
1847	11.747	K. u. k. Fundational			
	11.901	Gebäude	Grünebaumgasse 319	Veres Pálné-u. 22	átalakítás
1847	11.926	J. Erzgiesser	Jäger u. Röhrichgasse	Vadász-u. 19	II.
1847	—	Paul Kolbenstein	Stadtwaldl 5—6	Városliget	I.

ÖZV. HILD KLÁRA

1836	6.256	Mazaneck	Ellbogen- u. Rettiggasse		I.
1838	6.734	Ant. Bauernsax	Ecke Conti- u. Vieh- markt-gasse	Népszínház-u. 10	
1838	7.220	Joh. Szelényi	Waizenerstr. 1389	Vilmos cs.-út	II.
1838	7.259	M. Leffler *)	Rettiggasse 1242	Révay-u. 3	I.
1838	7.375	Joh. Csremmer	Mondgasse 316	Hold-u. 11	I.
		*) (Felelős Jos. Hild.)			

HILD KÁROLY

1839	7.640	Fr. Lakotz	Leopoldgasse 197	Váci-u.	I.
1839	7.642	Fr. Westermeyer	Stationgasse 3	Baross-utca	I.
1839	7.700	A. Schmid	Waizenerstr. Wollg. Ecke	Vilmos cs.-út 60	I.
1839	8.127	Joh. Huber	Pfeiffergasse 348	Síp-u. 8	I.
1839	8.128	Seiler	Neue Weltgasse	Semmelweis-u. 9	I.
1839	8.175	Jos. Schmid	Ellbogengasse 1288	Andrássy-út	I.
1839	8.338	Fr. v. Rakovszky's Gasthof zum weis- sen Schwan	Kerepeserstrasse 3	Rákóczi-út 4	II.
1840	8.715	L. Plosz	Rettiggasse 1257	Révay-u. 22	I.
	6.357				
1841	8.888	Jos. Auspitz	Grünebaumgasse	Veres Pálné-u. 33	II.
1841	8.957	J. Zimmermann	Üllőerstrasse 231	Üllői-út	I.

Év- szám	V. A. szám	Építető, esetleg későbbi tulajdonos neve	Helyrajzi adatok		Eme- let- szám
			régi	mai	
1841	—	Jos. Fischer	Landstrasse 1837		I.
1846	—	Török	Sebastianplatz 287	Egykori Sebestyén- tér	II.
1846	—	Pertinger	Donauzeile 69	Ferenc József-rakp.	II.
1846	11.465	L. v. Plósz	Fabrikgasse 861	Jókai-u.	I.

HOFRICHTER JÓZSEF

1802	—	Ref. paplak	Heuplatz	Kálvin-tér 7	I.
1809	68	Markovich István	Platea Molitorum 83	Molnár-u. 11	I.
1908	168	St. Máty	Leopoldstadt 557	Nádor-u. 21	I.
1811	544	Jos. v. Urbán	Servitenplatz 570	Szervita-tér 2	III.
1811	654	Szemerédy	Alt. Schiffamtsgrund	Mária Valéria-u. 3	III.
1811	678	M. Lázár	Ecke Göttergasse u. 2 Adlergasse	Bálvány-u. 3 és Sas-u. 4	II.
(V. ö. 8741 Hild J.)					
1812	779	Joh. Hözl	Geg. dem 30-st Amt	Dorottya-u. 2	II.
1813	930	Sam. Raits	Hinter den 7 Chur- fürsten	Aranykéz-u. 6	I.
1814	1.096				
1813	1.119	Herr v. Gyürky	Ehm. Schiffmannsplatz	Mária Valéria-u. 5	III.
1813	1.120	Franz Ettl	Göttergasse	Bálvány-u. 4	II.
1814	1.172	Gr. Károlyi Familia	Üllőerstrasse 166	Üllői-út 6	I.
1814	1.177	Herr v. Bajor	Waizenerstr. Ecke 2 Herzengasse	Vilmos császár-út 27—29 Dessewffy-u. 1	II.
1814	1.261	Athanas Skutary	Göttergasse	Bálvány-u. 19	II.
1815	1.346	Zels	Göttergasse 155	Bálvány-u. 21	III.
1815	1.347	A. Pruzsinszky	Neue Weltgasse	Semmelweis-u. 11	III.
1815	1.412	P. Grandauer	Zw. Fischpl. u. Donauufer	Eskü-tér 1	II.
1815	1.490	Leop. Reinold	Hochstrasse	Arany János-u. 27	II.
1816	1.629	Herr v. Horváth	Am alten Judenhof	Vilmos cs.-út 3	IV.
1816	1.648	Református templom	Heuplatz	Kálvin-tér	—
1817	1.822	Herr Tsok	Geg. dem Comitathaus	Városház-u. 10	II.
1817	1.846	Jos. Urbán	Neuer Markt	Erzsébet-tér 12	II.
1818	2.268	Jos. Androsch	Trödlergasse	Párisi-u. 4	I.
1818	2.293	Barb. Simonyi	Königsgasse	Király-u. 38	III.
1820	2.703	A mester saját háza	Göttergasse	Bálvány-u. 15	II.
1821	3.039	Frau v. Marchich	Ehem. Salzamt	Dorottya-u. 13	
1822	3.170	A. Martinelli	Müllergasse 158	Gr. Tisza I.-u. 1	II.
1829	4.693	A. Unger	Drei Trommelg. 365-366	Molnár-u. 22	I.
1829	4.720	Megyház lakóépülete	Neue Weltgasse	Dob-utca 26	I.
1831	5.209	A. Unger	Hatvanergasse 9	Semmelweis-u. 8	II.
1832	5.471	Pal. Graf Károlyi	Kecskeméteergasse	Kossuth I.-u. 7	I. told.
				Egyetem-utca 6	I.

KASELIK FERENC

1827	4.175	Barbara Simonyi	Waizenerstrasse	Vilmos cs.-út. 19	II.
1833	5.683				
1828	4.516	Kammersperger	Ellbogengasse	Andrássy-út helyén	I.
1829	4.707	Fr. Gruber	Windgasse 226	Nádor-u. 17	II.
1830	4.851	Mich. Iszer	Stadtwäldchen	Városliget	fsz.
1830	4.922	Dr. G. Papaffy	Leopoldg. Schlossergasse	Váci-u. 38 helyén	I.
1830	4.923	Prof. Gebhardt	Hatvanergasse	Kossuth I.-u. 10	II.
1830	4.924	A. Martinelli	Müllergasse 20	Molnár-u. 20	II.
1830	5.023	Hofrath Kárász	Leopoldg. u. Dachsgasse	Váci-u. 49	I.
1831	5.177	Pet. Fischer	Schiffgasse 627	Hajó-u. 6	II.
1831	5.195	Kietreiber	Donaugasse	Duna-u. 6	II.
1831	5.211	J. C. Puphka	Königsgasse 54	Király-u. 29	I.
1831	5.275	L. Muschak	Leopoldgasse	Váci-utca 68	I.
1832	5.413	C. v. Balla	Adlergasse 283	Sas-u. 20	I.

Év- szám	V. A. szám	Építettő esetleg későbbi tulajdonos neve	Helyrajzi adatok		Eme- let- szám
			régi	mai	
1832	5.440	Jos. Kyatz	Königsgasse	Király-u. 14	II.
1832	5.445	Fr. Müller	Landstrasse 650	Károly-körút 18	I.
1832	5.480	Lucia v. Kállay	Königsg. Rombachgasse	Király-u. 5	II.
1832	5.534	A. Szeme	Leopoldgasse	Váci-u. 74	I. em. ráép.
1832	5.543	Fr. Mayer	Müllergasse	Molnár-u. 12	I.
1832	5.547	M. Winkler	Müllergasse	Molnár-u. 40	I.
1833	5.624	Sebast Kren	Waiznerstrasse	Vilmos cs.-út 37	I.
1835	6.369				
1833	5.684	Ign. Anninger	3 Trommelgasse	Dob-u. 7	I.
1833	5.695	Joh. Naszló	Müllergasse 161	Molnár-u. 16	I.
1834	5.878	Fr. Tribler	Kerepeserstr. neb. Kronberger	Rákóczi-út 14	
1834	5.884	C. Emmerling	2 Mohreng. Ellbogeng.	Paulay-u. 45	II.
1834	5.885	F. Wagner	Leopoldgasse 184	Váci-u. 65	I.
1834	5.886	F. Heinrich	Kerepeserstrasse	Rákóczi-út 30 fsz. később II.	
1835	8.394				
1834	5.898	A. Gamperl	Rathausplatz Schlangengasse 6—8	Váci-u. 32	I. em. ráép.
1835	6.079	Fr. Kropf	Donauzeile 18	és Kígyó-u. 6	
1835	6.100	Fr. Stolz	Leopoldgasse	Fer. Józs.-rakp.	II.
1835	6.234	F. Unger	Hatvanerg. Ungargasse	Váci-u. 67	II.
1835	6.257	J. Scheinhofer	Windgasse	Kossuth L.-u. 17	II.
1836	6.357	L. Plosz	Rettiggasse 127	Révay-u. 22	I.
1836	6.717				
1837	6.445	W. Iszer	Bélagasse	Béla-u. 3	II.
1837	6.459	Ph. Müller	Landstrasse 655	Károly-körút 10	II.
1837	6.460	Ign. Schindler	Hutgasse 71	Irányi-u. 7	I.
1837	6.479	A. v. Vigyázó	Ecke Landstrasse	Károly-körút 1	I. 2)
1837	6.566	P. Troll	Herren- u. Kronengasse Ecke	Petőfi S.-u. 18	III.
1838	6.681	Nedetzky	Zuckergasse 575	Reáltanoda-u. 17	I.
1838	1.173)	Gr. Festetich	Sebastianplatz	Veres Pálné-u. 8	II.
1838	6.692)				
1838	6.727	Pertinger	Donauzeile 104	Fer. Józs.-rakp. 15	fsz.
1838	6.784	M. Szabó	Fleischergasse 52	Vámház-körút 9	I.
1838	6.925	A. v. Marcbányi	Ecke Landstrasse u. 3 Trommelgasse	Dob-u. 4	I. em. bővít.
1838	7.056	Szerdahelyi	Üllőerstrasse 211	Üllői-út 5	II.
1838	7.099	G. v. Takácsy	Rettiggasse 1258	Révay-u. 9	I.
1838	7.464)	Schuffen für Fr. Kas- selik	Hollundergasse	Röck Szilárd-u.	
1838	8.688)				
1839	7.666	Jos. Schaffer	Neue Weltgasse Ecke (Nemzeti Zenede) Sporengasse	Semmelweis-u. 14	fsz.
1839	7.677	J. Kratz	Donauzeile 102	Fer. Józs.-rakp. 13	I.
1839	7.957	Jos. Schaffer	Sporengasse 570	Sarkantyús-u. 12	I.
1839	7.976	Carl Zimmer	Kleinfeldgasse 268	Csányi-u. 5	I.
1839	8.065	Joh. Rombach's Eisen- bad	Stadtwaldl	Városliget	I.
1839	8.209	Caspar Jordan	Fleischhauergasse	Vámház-körút 6	II.
1839	8.291)	Buday	3 Trommelgasse 562	Dob-u. 14	II.
1839	7.745)				
1839	8.295	G. Erny	Kothgasse 307	Bank-utca 5	II.
1840	8.464	Saját háza	Donauzeile 10	Ferenc Józs. rakp. 16	II.
1840	8.479	Carl Emmerling's Gast- hof	Leopoldgasse 200—201	Vámház-körút 1	II.
1840	8.416	Martin Svetenays	Kaserne	Ráday-u. 26	I.
1840	8.578	A. Pulmann	Kerepeserstrasse	Rákóczi-út 36	
1840	8.603	Anton Argauer	Ecke Rettiggasse Herminenplatz	Andrássy-út 20	II.

2) Homlokzat átalakítás.

Év- szám	V. A. szám	Építető, esetleg későbbi tulajdonos neve	Helyrajzi adatok		Eme- let- szám
			régi	mai	
1840	—	Jos. Bauer	Kerepeserstrasse 56	Rákóczi-út	I.
1840	8.663	Sigm. Kovách	3 Pfeiffengasse 50	Vámház-körút 5	II.
1840	—	Stef. Simonyi	Königsgasse 1379	Király-utca	II.
1841	8.895	Franz Steindl	Windgasse 228	Szabadság-tér 1	II.
1841	8.926	Jacob v. Pisztay	Stadtwaldallee	Vilma királynő-út	I.
1841	9.050	Jos. Döring	Stadtwaldallee 36—37	Vilma királynő-út	I.
1841	9.289	Mittmann	Stadtwaldl.	Városliget	fsz.
1841	9.375	Stefan Nesztor	Stadtgutgasse 1460	Főh. Sándor-u. 26	I.
1842	9.432	Franz Kasselik	Waizenerstrasse 16	Váci-u. 7	II.
1842	9.659	Városház újjáépítése	Stadthausplatz	Egykori Városháztér	II.
1843	9.866	Joh. Bartl's Gartenhaus	Herminenstrasse	Hermína-út	I.
1843	10.127	Joh. Sandöck	2 Mohrengasse 1332	Paulay Ede-u. 5	II.
1818	1.862	Jos. Pargfrieder	Alt- u. Lazarusgasse	Ó-utca 9	I.
1843	9.906	Jos. Pargfrieder	Alt- u. Lazarusgasse	Ó-utca 9	I.
1843	10.093	Vágóhíd építése	—	—	—
1843	10.288	Joh. Krekás	Waldzeile 56	—	I.
1843	10.297	Joh. Neuhofer	Schiff- u. Bäcker-gasse	Sütő-u. 4	II.
1843	10.330	Gebrüd. Müller	Sebastianplatz 95	Egykori Sebestyén- tér	III.
1844	—	Haus des Piaristen- ordens	Donauzeile	Petőfi S.-tér 12	III.
1844	10.428	v. Gyurkovich	Leopoldigasse 226	Váci-u. 58	I.
1844	—	Tomaschek	Üllőerstrasse 617	Üllői-út	—
1845	10.757	Ign. Schindler	Kerepeserstrasse 15	Rákóczi-út 26	II.
1845	10.762	Peter Berghoffer	Windgasse 144	Nádor-u. 17	III.
1845	10.792	Marie von Kesselstadt.	Landstrasse 647	Károly-körút 8	II. em. ráép.
1845	10.816	F. Domanszky	Neue Weltgasse	Semmelweis-u. 19	I.
1845	—	Westermayer	Landstrasse 379	—	—
1845	11.042	Alois Buth	Stadtwaldallee 14	Vilma királynő-út	I.
1846	11.410	Gr. Nicolaus v. Vay	Hochstrasse 31	Arany János-u. 5	III.
1846	11.533	Pályaudvar gépháza	Waizenerstrasse	Váci-út	Fsz.
1847	11.590	Huszár József	Tabakgasse 1	Dohány-u. 1	—
1847	11.952	Jos. Pattay	3 Trommelgasse 505	Dob-u.	I.
1847	11.981	Pályaudvari raktár	Waizenerstrasse	Váci-út	Fsz.

KASSELIK FIDÉL

1811	543	Nic. Rózsa	Herrengasse	Petőfi S.-u. 9 udv. told.	—
		(V. ö. 5206 Hild József)			
1812	743	Jos. v. Ürményi	Göttergasse 163	Bálvány-u. 22	II.
1812	857	Fr. Gruber	Windgasse 169	Nádor-u. 22	III.
1812	870	Joh. Kronberger	Hatvanerstrasse 341	Rákóczi-út 12—16	II.
	930	Szokoll	Üllőerstrasse	Üllői-út 8	I.
1814	1.173	Gr. J. Festetich	Grünebaumgasse 337	Veres Pálné-u. 8	III.
	6.679				
1814	1.190	M. Kuhsela	Königsgasse 548	Király-u. 31	I.
1816	1.647	Br. Splényi	Ehem. Salzamtsplatz 176	József-tér 9	II.
1816	1.650	Ph. Rottenbiller	Heupl. neb. der Kirche	Kálvin-tér 9	I.
1819	2.515	J. Piszatory	Müllergasse 155	Molnár-u. 23	I.
1819	2.683	J. Müller	Donaugasse 73	Duna-u. 7	I.
1821	2.984	Cassian Cobalt	Salzamtgründe	Dorottya-u. 7	II.
1821	3.036	Prof. v. Keresztessy	Bräuhausgasse 188	Váci-u. 57	I.
1821	3.049	Br. Al. Malonyai	Grünebaum- u. Hutgasse	Veres Pálné-u. 10	Böv.
1821	3.052	Seb. Helfmann	Daxengasse 237	Kaas Ivor-u. 9	I.
1822	3.173	Jos. Molnár	Göttergasse	Bálvány-u. 23	I.

POLLACK MIHÁLY

Év- szám	V. A. szám	Építető, esetleg későbbi tulajdonos neve	Helyrajzi adatok régi	mai	Eme- let- szám
1809-től		Német Színház	Theaterplatz	Vörösmarty-tér	III. leégett
1812-ig		Evang. templom	Kohlplatz	Deák-tér	
1810	296	Joh. Kolb	Waiznergasse	Váci-u. 7	II.
1810	322	Joh. Papp	Am Neugebäude Nr. III.	Szabadság-tér helyén	I.
1810	332	M. Szalay	Neb. d. Zimmerplatz	Akadémia-u. 9	I.
1811	550	Városligeti vendéglő	Városliget	Fsz.
1811	597	M. Kovács	Sebastianplatz	Veres Pálné-u. 4	II.
1811	686	Evang. paplak és isk. .	Kohlmarkt Bäckergasse	Deák-tér	II.
1812	742	J. Flexer	Donauufer 202	Akadémia-u. 11-13	II.
1812	759	Th. Kardetter	Ehemaliger Schiffamts- grund	Mária Valéria-u. 7	II.
1812	758	F. Mayerffy (Később Derrail. Nákó)	Donauufer 116 Leopold- stadt	Ferenc József-tér 5-6	II.
1812	793	H. Prantner	Königsgasse	Király-u. 11	II.
1812	812	G. Haiwald	Feldgasse 124	Csányi-u. 11	I.
1814	1.142	Hwizdák	Ehemal. Judenhof	Király-u. 4	II.
1814	1.129	A. v. Komlóssy	Ehemal. Bot. Garten	Szép-u. 3	I.
1814	1.155	Hofrat v. Bay	Ehemal. Bot. Garten	Szép-u. 5	I.
1815	1.337	Majtényi	Königsgasse	Király-u.	Nagy rakt.
1815	1.340	Joh. Kolb	Landstrasse	Károly-körút 15	II.
1815	1.367	Pfarrer Schreyer	Leopoldstadt 165	Bálvány-u. 24	I.
	1.432	Moyses Kovács (Hot. zum Jägerhorn)	Alte Brückgasse	Türr István-u. 5	
1816—	—	Dunaparti Vigadó	Donauufer	Vigadó-tér	III.
1833					
1816	1.609	J. v. Horváth (Pálffy)	Hatvanergasse	Kossuth L.-u. 3	II.
1816	1.671	J. v. Urbanich	Tabakgasse 288	Dohány-u. 12—14	II.
1816	1.731	v. Dakally	Bei Waizenertor	Váci-u. 2	II.
		(V. ö. 9546/1842)			
1817	1.884	Br. Brudern	Herrengasse	Petőfi S.-u. 2—4	II.
1817	1.983	Gr. Almásy	Am alt. bot. Garten	Szép-u. 6	I.
1817	2.291	J. Oberhauser	Kl. Brückgasse	Türr István-u. 7	II.
1820	2.891	Fried Kappel	Göttergasse	Bálvány-u. 6 I.em. ráép.	
1820	2.934	Ant. v. Festetich	Windgasse	Nádor-u. 11	II.
1820	2.936	Oberdreyssiger Scheffer	Servitenplatz	Szervita-tér 1	
1820	2.935	Prof. dr. Bene	Herrengasse	Petőfi Sándor-u. 11	II.
1821	3.019	Joh. v. Wurm	Am ehemaligen Salzamts- platz	Dorottya-u. 6	III.
1822	3.163			Mária Valéria-u. 15	
1821	3.020	Mart. v. Hanzely	Windgasse 212	Nádor-u. 7	
1821	3.021	Joh. Trischer	Servitenplatz	Szervita-tér 2	
1822	3.182	A mester háza	Salzamtgründe 190	Fürdő-u. 6. Nádor-u. 2	II.
1822	3.236	Leop. Kardetter	Salzamtgründe	Dorottya-u. 11	II.
1823	3.334	Benj. Horváth	Salzamtgründe	Gr. Tisza I.-u. 4	II.
1826	3.869	A. v. Festetich	Alster- u. Windgasse	Nádor-u. 9. Zrínyi-u. 8	II.
1828	4.301	Saját háza	Franzstadt and. Donau 14	Központár-u. I.em. ráép.	
1829	—	Ludovika Akadémia ..		Üllői-út	II.
1829	4.540	J. Hercher	Königsgasse, Akaziengasse	Király-u. 53 Oszlopos fsz.	
1830	4.580	W. Bauer	3 Trommelgasse	Dob-u. 8	
1831	5.524	J. v. Spiegl's Bräuhaus	Bei den Ladenhänd- lern 89	Lipótváros	
1833	5.646	Fr. Dlauhy	Königsgasse	Király-u. 21	II.
1833	5.762	Vogel	2 Mohrengasse	Paulay-u. 30 I.em. ráép.	
1834	5.881	L. Krausz	Waaggasse 25	Mérleg-u. 9	II.
		(V. ö. 8049 Hild József)			
1836	6.227	Mart. Hanzély	3 Kronengasse 285	Nagykorona-u.	
1836	6.259	Fr. Dlauhy	Grenadiergasse	Városház-u.	III.
1838	8.657	Gr. G. v. Károlyi	Üllőerstrasse	Üllői-út 24	I.

Év- szám	V. A. szám	Építettő, esetleg későbbi tulajdonos neve	Helyrajzi adatok régi mai	Eme- let- szám
1836	—	Nemzeti Múzeum.....	Auf der Landstrasse	Múzeum-körút 14-16
1842	9.821	Eger	Bruckgasse 679	Deák Ferenc-u. 23
				II.em-ráép.
1842	—	A. Schramml	Arenagasse 338	Aréna-út I.
1845	11.932	Saját nyaraló	Ob. Donauzeile	Külső Lipótváros I.

POLLACK ÁGOST

1838	6.953	A. Keller	3 Trommelgasse, Pfeiffergasse	Síp-u. 19	fsz.
1838	6.968	J. Wolcek	Waizenerstrasse 1410	Vilmos cs.-út	I.
1838	7.190	J. v. Almásy	Waizenergasse	Váci-u. 25	I.
1838	7.494	Gr. Joh. Csekonic	Kecskemétergasse	Kecskeméti-u. 10	II.
1839	7.675	J. Brunner	Kreuzgasse 280	Veres Pálné-u. 12	I.
1839	7.694	F. Pákozdy	Schützengasse 296	Királyi Pál-u. 12	I.
1839	7.743	C. Günther	Königsgasse 1129	Király-u. 44	II.
1839	7.674	St. Trsthyanszky	3 Kronengasse 305	Wekerle S.-u.	II.
1839	8.016	A. Hamza	Josephgasse 925	Reviczky-u. 11	I.
1839	7.798	Neues Gasthaus	Im Stadtwaldl	Városliget	fsz.
1840	8.602	Dlauhy	Hatvanergasse 610	Kossuth L.-u. 2	III.
1840	8.728	Joseph Knabenwaisen- haus	Üllöerstrasse	Üllői-út 76	II.
1841	9.037	A. Beretvás	Ecke Feld- u. Felberg.	Dohány-u.	I.
1841	9.509	Peter Varga	Kerepeserstr Kleine Feldgasse Ecke	Rákóczi-út	fsz.
1842	9.502	A. Unger	Sommer- u. Feldgasse 231—224	Nyár-u. 13	I.
1842	9.674	B. Löffert	Herreng.—Trödlerg.	Petőfi S.-u. 18 I.em. ráép.	
1843	9.938	Dr. J. Piskovits	Grenadiergasse 460	Városház-u. 4	III.
1843	10.015	Reiter	Schwarze Adlergasse 335	Sas-u.	I.
1843	10.146	Kinderasyl	Valerogasse 453	Valero-u. 11	
1845	11.011	Zuckerraffinerie	Am Waizenerdamm	Vilmos cs.-út	
				Lipót-krt sarok	I.
1846	11.075	Pisztory	Leopoldgasse 173	Váci-u.	I.
1846	11.159	Fr. Gratzl	Götterg. Promenadepl.	Bálvány-u. 26	III.
1846	11.194	M. Pollack's Schweizer- haus	Ob. Donauzeile	Lipótvárosi Dunapart	I.
1846	11.276	Fr. Meyer	König- u. Schiffmannng.	Király-u. 41	II.
1846	11.484	Vadászkürt étterem ..	Kleine Brückgasse	Türr István-u. 5	
1847	11.609	Kaufmännisches Krankenhaus	Lindengasse	Hársfa-u. 20—22	I.
1847	11.976	Peter Wend	Jägergasse 57	Vadász-u. 36	II.
1847	11.980	Gräfin Csáky	Ob. Donauzeile—Kram- metsvogelg. Ecke 286	Akadémia-u. 15	III.

WAGNER JÁNOS

1845	10.946	S. Ullmann nyaralója .	Stadtwaldallee 37	Vilma királynő-út	
1846	11.249	Jac. Schröder	Unt. Donauzeile 67	Fer. Józs.-rakp. 16	II.
1846	11.359	Casp. Tóth	Ungargasse 512	Magyar u. 44	II.
1846	—	Joh. Schwarz	Müllergasse 153	Molnár-u.	II.
1847	11.625	Mich. Winkler	Donauzeile 60	Ferenc J.-rakp. 12	III.
1847	11.654	Jos. Purrmann	Altgasse 1092	Ó-utca	II.
1847	11.815	Franz Kiegel	Ungargasse	Reáltanoda-u. 19	II.

ZITTERBARTH JÁNOS

1810	450	Mich. Storvauer	Donauzeile 87	Fer. Józs.-rakp. 7	I.
1811	675	Heinr. Vortesz	Soroksárerstrasse 67	Ráday-u. 3	I.
1815	1.431	Jos. Schramm	Pfeiffergasse	Síp-u. 6	I.

Év- szám	V. A. szám	Épített esetleg későbbi tulajdonos neve	Helyrajzi adatok régi	ma	Eme- let- szám
1815	1.491	Joh. Schauddeck	Müllergasse	Molnár-u. 33	I.
1815	1.557	Alt. Städt. Bräuhaus	Leopoldgasse	Váci-u. 62—64	I.
1816	1.623	Karl v. Mayerffy	Waizenerstr.	Vilmos cs.-út 12	I.
1817	1.862	Anton Hipp	Ungargasse 422	Magyar-u. 32	I.
1817	—	Régi lipótvárosi templom	—	—	—
1817	1.942	Brüder Jordan	Müllergasse	Molnár-u. 3	I.
1818	2.162	Janisch Gasthof zum Weissen Schiff	—	—	I.
1819	2.625	A belvárosi plébánia és isk. átalakításának terve	Fischplatz	Egykori Haltéren	II.
1820	3.037	Caspar Pauer	Beim Kecsckeméter Tor	Képiró-u. 9	I.
1822	3.172	Joh. Molnitzky	Leopoldgasse 190	Váci-u. 55	I.
1822	—	Régi Ferencvárosi templom	—	Bakáts-tér	—
1822	3.188	Mart. Weiss	Rettiggasse 945	Révay-u. 3	I.
1822	3.212	Andreas Fay	Mühlg.—Floriangasse	Tűzoltó-u.	fsz.

IDB. ZITTERBARTH MÁTYÁS

1809	41	Jos. Meyer	Bräuhausgasse	Sörház-utca	I.
1810	220	G. Petter	Leopoldgasse 144	Váci-u. 48	I.
1810	256	Fr. Gabler	Waizenergasse 376	Váci-u. 18	II.
1811	515	Jac. Reinold	Waizenerstrasse 43	Vilmos cs.-út 26	I.
1813	976	Mich. Sailer	Beim Kecsckeméter Tor 622	Múzeum-körút 33	I.
1813	978	Saját háza	2 Adlergasse 204	Sas-u.	I.
1814	1.090	Fr. Giergl	Sebastianplatz Ecke Schulgasse	Kúria-u. és Veres P.-u. sarok helyén	I.
1814	1.118	V. Karátsonyi	Franziskanerplatz 540	Városház-u. 12	I.
1814	1.158	Joh. Klopfinger	Varientscher Grund	Mária Valéria-u. 15	II.
1814	1.247	Em. v. Nagy	Seltsamegasse 883	Rákóczi-tér helyén	I.
1814	1.256	J. Petz	Soroksarer- u. Haseng.	Ráday-u.	I.
1815	1.334	Joh. Schwartz	Mahlergasse 289	Képiró-u. 6	I.
1815	1.369	Fr. Klaus	Ehemaliger Judenhof	Vilmos cs.-út 1	IV.
1815	1.372	Fr. Grossinger	Müllergasse 113	Molnár-u. 3	I.
1815	1.373	Bernhardt	Heuplatz 948	Baross-u. 2	I.
1815	1.393	Mayerffysches Bräu- haus	Bei den Ladenhändlern	Országház-tér helyén	I.
1816	1.646	M. Ramek	Heupl. zu den 2 Löwen	Ráday-u. 1	I.
1818	1.862	Pargfriedner	Lazarusgasse 897	Lázár-u. 7	I.

IFJ. ZITTERBARTH MÁTYÁS

1828	4.335	G. Hess	Göttergasse 14	Bálvány-u. 14	I.
1829	4.585	Giessriegel	Waizenerstrasse	Vilmos cs.-út 6	Fsz.
1829	4.980	Ignaz Haló	Seminar-u. Kreuzg. 360	Prohászka O.-u. 2	I.
1831	5.176	Jos. Bartfrieder	Rettiggasse 1130	Révay-u.	I.
1831	5.204	J. Schwindler	Rauchfangkehrerg. 143	Eskü-tér 6	I.
1831	5.210	Saját háza	Windgasse	Nádor-u. 30	I.
1832	5.409	L. v. Marcibányi	Windg.—Alstergasse	Nádor-u. 10	II.
1833	5.641	Lor. Bauer	Müllerg.—Hutgasse	Molnár-u. 14	I.
1834	5.843	Leop. Guggenberger	Comitatsgasse 12	Megyeház-u. 3	II. em. ráép.
1835—37	—	Nemzeti Színház	Kerepeserstrasse	Rákóczi-út 3	—
1835	6.137	A. Stepp	Leopoldgasse 244	Váci-u. 44	II.
1835	6.138	J. Hrebenda	Üllőerstrasse 4	Üllői-út 10	I.
1836	6.249	Geiger	2 Mohrengasse	Paulay Ede-u. 4	II.
1836	6.395	Paul v. Halász	Inn. Stadt, Kreuzg. 354	Veres Pálné-u. 6	I.
1836	6.397	Ign. Kolb	Leopoldgasse 228	Váci-u. 71	I.
1837	6.568	Naum Bozda	Inn. Stadt, Kreuzg. 563	Veres Pálné-u. 29	—
1837	6.578	J. Máté	Perlhuhngasse 1432	Gyulai Pál-u. 11	—

Év- szám	V. A. szám	Építető, esetleg későbbi tulajdonos neve	Helyrajzi rég	adatok mai	Eme- let- szám
1838	6.780	J. Kraitsovits	Hochstrasse	Arany J.-u. 33	II.
1838	6.846	S. Farkass	Basteygasse 291	Bástya-u. 11	
1838	6.952	Giessriegel	Waizenerstrasse 372	Vilmos cs.-út 72	I.
1838	7.139	Hrebenda	Stationsgasse 602	Baross-u.	I.
1838	7.285	M. Giergl	Neuegasse 1175	Zichy-u.	I.
1838	7.493	Vármegyeház	Grenadiergasse	Városház-u. 7	II.
1839	7.650	Városligeti Lövölde (Photo)	Waldzeile 602	Lövölde-tér	fsz.
1839	8.235	Ign. Domian	3 Trommelgasse 384	Mai Klauzál-tér helyén	I.
1840	8.624	Jos. Stoffer	Landstrasse 662	Múzeum-körút	II.
1840	8.858 8.994	F. Sebastiani nyaralója	Stadtwäldchenallee 2	Vilma királynő-út	fsz.
1841	9.005	Städt. Schulhaus	Herbstgasse 1463	Szentkirályi-u. 12	I.
1841	9.018	Blinden Institut	Königsgasse 837	Király-u. 54	II.
1841	9.081 9.728	Hofr. Sabbas Thökölyi	Grünebaumgasse 267	Veres Pálné-u. 21	I.
1841	9.107	Hr. Kammermayer	Windgasse und Donau- zeile 121	Nádor-u.	I.
1841	9.127 9.728	Jos. Havas	3 Adlergasse 254	Sas-u. 60	III.
1841	—	Joachim Kammersberg	Ellbogengasse 1286	Andrássy-út helyén	I.
1841	—	Meinh. Frank	Laudongasse 1339	Laudon-u.	I.
1842	9.522	Nemz. Szính. raktára	Kerepeserstrasse	Rákóczi-út 1	—
1842	9.710	Joh. Nep. Zitterbarth	Kerepeser- u. Agatzieng.	Akácfa-u. 1	I.
1843	10.029	Saját háza	Adler- u. Hochstr. Ecke	Sas-u. 25	III.
1843	10.038	Fr. Sellner	Wind- u. Waggasse	Nádor-u. 3	II.
1844	10.368	Jos. Oberfrank	Unt. Donauzeile 108	Ferenc József-rakp. 14	II.
1844	10.350	Kinderspital	Herbstgasse 1467	Szentkirályi-u. 6	I.
1845	10.921	Stef. Oskay	Gemsengasse	Horánszky-u. 26	fsz.
1845	10.924	A. v. Borsody	Hochstr. 227	Arany János-u. 29	III.
1845	10.933 10.986 10.987	Vasúti indóház, kocsi- szín, őrházak	Waizenerstrasse	Váci-út	
1847	11.622	Aug. v. Simonyi	Kothgasse 39	Bank-u. 1	III.
1847	11.627	Livius v. Marcibányi	3 Kronen- u. Kothg. 23	Wekerle S.-u. 23	III.
1847	11.733	Br. Holovák	Unt. Donauzeile 72	Fer. József-rakp. 12	II.

ÖZV. ZITTERBARTH TERÉZ

1832	5.465	J. Hörcher	Nächst Neugebäude	Szabadság-tér helyén	II.
1832	5.644	Th. Eisenzier	Jägergasse—Mondgasse	Hold-u. 7	I.
1838	7.108	G. Engelmayer	Waizenerstr. 371	Vilmos cs.-út. 68	I.
1838	7.232	Jos. Hellmer	Kl. Kreuzgasse 514	Kazinczy-u. 49	I.
1838	7.333	Fröhlich	Blaue Hahngasse 1350	Kazár-u. 7	I.
1838	7.498	Fr. Weszely	Kleine Kreuzgasse 515	Kazinczy-u. 51	I.
1839	7.643	Joh. Zucker	Fleischergasse 691	Vámház-körút 12	I.
1839	7.814	Joh. Seidl	Landstr. 456	Múzeum-körút 41	I.
1839	7.825	Dan. Farkas	Grossefeldgasse 939	Nagymező-u. 43	I.
1844	10.416	Ben. Büchler	Altegasse		I.
		5.644—7.825 felelős	Laurent Zofahl		
		10.416	« Jos. Diescher		

ZOFAHL LÓRÁNT

1829	4.335	G. Hess	Göttergasse	Bálvány-u. 14	I.
1829	4.660	Baron v. Orczy	Königsgasse	Király-u. 1	I.
1830	4.990	Br. v. Orczy 2 Tempelfür Juden in seinem Haus	Königsgasse	Király-u. 1	
1830	4.991	Baron v. Orczy	Herrengasse 428	Petőfi S.-u. 14—16	
				Em. ráép.	

Év- szám	V. A. szám	Építettő, esetleg későbbi tulajdonos neve	Helyrajzi adatok régi	mai	Eme- let- szám
1832	5.410	Prof. Reisinger	Neue Weltgasse 554	Semmelweis-u. 10	II.
1832	5.441	Jos. Pietsch	Ecke Rosenpl. Donaug.	Váci-u. 37	II.
1832	5.537	M. Weiss	Donau- u. Hutgasse 250	Irányi-u. 19	I.em. ráép.
1833	5.670	Cath. Rössler	Josephsplatz	József-tér 10	II.
1833	5.672	A. Kultsár	Kolbachergasse 498	Reáltanoda-u. 7	I.
1834	5.879	J. Perger	Hatvanergasse 13	Kossuth L.-u. 8	Em. ráép.
1835	6.139	A. Rabel	3 Mohrengasse 1196	Paulay Ede-u. 55	I.
1835	6.152	B. Liebners Kaserne ..	Lazarusgasse	Lázár-u. 13	I.
1836	6.241	Jos. Neuhofter	Schiffgasse 631	Hajó-u.	II.
1836	6.248	Georg. Hess	Ellbogen- u. Laudong.	Laudon-u. 14	I.
1837	6.426	Leop. Rottenbiller ...	Leopoldgasse 1293	Váci-u. 59	II.
1837	6.521	Karl Kohlmann	2 Mohrengasse	Paulay Ede-u. 23	I.
1838	7.263	Ign. Schlechter	Schützengasse 330	Királyi Pál-u.	I.
1839	7.663	Jos. Neuhofter	2 Adlergasse	Sas-u. 34	II.
1839	7.680	Liedermann	Jägergasse, Wollgasse	Vadász-u. 33	II.
1839	7.801	Fr. v. Schmid	Rettiggasse 1261	Révay-u. 13	I.
1839	7.808	Dom. Barisch	Neue Weltgasse 560	Semmelweis-u. 27	fsz.
1839	7.999	V. Mayer	Schützengasse	Királyi Pál-u. 18	I.
1839	8.644	M. Krivalkovszky	Kleine Kreuzgasse 25	Kazinczy-u.	I.
1839	8.048	Joh. v. Weisz	Leopoldgasse 208	Váci-u. 84	fsz.
1839	—	Dan. Müller	Landstrasse 1395	Károly-körút	II.
1839	8.291	Buday	3 Trommelgasse 562	Dob-utca 16	II.
1839	8.296)	Saját háza	Stadtgutgasse 965	Sándor-u. 38	I.
1840	8.445)	Bart. Erhard	Donauzeile	Fer. Józ. -rakpart 1	I.
1840	8.651	Liedermann	Stadtwäldchenallee No 4	Vilma királynő-út	
1841	—	M. Kuzol	Kleine Kreuzgasse 25	Kazinczy-u.	II.
1846	11.342	Brüder Oswald	Wind- u. Sperlinggasse	Nádor-u. 20	III.
1847	11.635	Al. Bertha	Landstrasse 565	Múzeum-körút 5	III.
1847	11.636	Glasz	Kerepeserstrasse 9	Rákóczi-út 14	II.
1847	11.693	Jos. Scheibel	Dampfbad, Kreutzg. 327	Kazinczy-u. 40	I.

B) KISEBB MESTEREK.

DANKÓ JÓZSEF

1833	5.680)	Marianne v. Majthényi	Königsgasse 3	Király-u. 3	II.
1842	9.634)				
1837	6.404	Leop. Becher	Waizenergasse 632	Váci-u.	

HACKER LAMBERT

1822	3.217	Gr. Emil v. Jankovits .	Ecke Grünebaum- und Hutgasse	Veres Pálné-u. 1	II.
------	-------	-------------------------	---------------------------------	------------------	-----

LANDHERR ANDRÁS

1818	2.294	Joh. Farkas	2 Mohrengasse	Paulay Ede-u.	
1830	4.853	Ign. Perger	Hatvanergasse 546	Kossuth L.-u. 13	I.
1830	4.868	Milos Miroslavovits ..	Hasengasse 5	Lónyay-u.	

WIESER FERENC

1846	11.336	Em. Kuthreiber	Kerepeser- u. Sommerg.	Rákóczi-út 3	I.
1846	11.350	Huszár	Jägergasse 364	Vadász-u. 25	I.em. ráép.

TEIG ERNŐ

1838	7.433	Jos. Polgár	Rettiggasse 1261	Révay-u.	I.
1838	7.566	Sellmayer	Feldgasse—3 Lämmer- gasse 1053	Nagymező-u. 43	I.

C) MESTEREK MEGJELÖLÉSE NÉLKÜLI ÉPÍTKEZÉSEK.

A nádor 1822 december 14-én kelt rendelete szerint 1823-tól kezdve az építési engedélyhez csatolt két terv közül az egyiket kiadják az építtetőnek, a másikat Pest város tanácsának, hogy az eltérő kivített megakadályozhassa. (V. A. 3301.) A tanácshoz átküldött rajzok 1823—1828-ig hiányoznak, az 1829—1838-ig terjedő időszakbeli számos fontos épület topográfiai megállapítása ugyancsak nehézségekbe ütközik. Ezért az 1823—1828 közötti épületek közül a mesterek szerint *nem csoportosítható* és helyszíni szabatosan meg nem jelölhető jelentősebb épületek jegyzékét a következőkben adom:

Év- szám	V. A. szám	Építtető, esetleg későbbi tulajdonos neve	Helyrajzi adatok		Eme- let- szám
			régi	mai	
1823	3.381	Sam. Fröhlich.....	Salzamtgrund	József-tér—Dorottya- utca	II.
1823	3.387	Fr. Kehrer	Salzamtgrund	József-tér— Dorottya-u.	II.
1823	3.526	L. Döry	Am Hatvaner Tor	Károly-körút	I.
1823	3.533	Joh. Ringauf.....	2 Adlergasse 505	Sas-utca	I.
1823	3.539	Fr. Gross	Josefplatz 472, neb. Musch	József-tér	I.
1823	3.570	A. Valero Seidenfabrik	Königsgasse	Király-utca	III.
1825	3.705	W. Hudetz	Salzamtgründe	József-tér	II.
1826	3.819	Gr. Jul. Szapáry	Leopoldstadt 210		III.
1826	3.820	Demeter Ötvös.....	Marktpl. geg. 3 Kroneng.	Wekerle S.-u. 1. v. 2	II.
1826	3.868	Br. Stammlein	Marktplatz	Gizella-tér	II.
1826	3.908	G. Germann	2 Adlergasse	Sas-u.	I.
1827	4.063	Jos. v. Barlay	Rosenplatz 63	Rózsa-tér	I.
1827	4.065	Ant. Schaft	Mahlergasse 15—16	Képiró-u.	I.
1827	4.156	Aloys Heinrich	Donauufer 475	Dunapart	II.
1828	4.333	Karassay	Adlergasse neb. Seidl	Sas-u.	I.
1828	4.379	Liebner	Mohrengasse	Paulay Ede-u.	I.
1828	4.431	H. Bayer	Hochstrasse 230	Arany János-u.	I.

Mátyás király buda-nyéki kastélya.

Az utóbbi időben sokan keresték, kutatták Mátyás király vadász-kastélyát. Egyesek itt, mások ott vélték megtalálni maradványait. Sőt akadt, aki a játszi képzelet szemüvegén keresztül egy ma is használatban levő XIX. századbeli biedermeier stílusú épületben és a körötte levő márványszegélyezte szökőkutakban vélte meglátni Mátyás király fürdő-medencéjével együtt.

Mindez csak azt bizonyítja, milyen nagy ma az érdeklődés a mult, de különösen Hunyadi Mátyás királyunk korának emlékei iránt.

A jelen sivár valóságában szomjúhozó lelkünk szívesen elmereng a fényes mult aranyhímes képein. Keressük azok kézzel megfogható bizonyítékait, erőt és reményt merítve belőlük egy jobb jövőhöz.

Mátyás király budavári nagyszerű palotájának falai teljesen eltűntek a föld színéről. Az egykori fényes udvari életnek, a külföldi követek jövés-menésének, az itt tartózkodott művészek, írók és tudósok emlékének már csak a Palota-téren egy oszlop és a múzeumokban néhány díszesen faragott márványkő töredéke a tanujele.

Volt azonban Mátyás királynak még egy kastélya a budai hegyek között. Erről dr. Csánki Dezső is megemlékezik pályadíjjal koszorúzott kiváló munkájában¹⁾ anélkül, hogy annak közelebbi helyét megjelölne.

Leírásában Bonfinira és Oláhra támaszkodik, mint kútfőkre.

Ugyancsak dr. Csánki Dezső Szilágyi Erzsébet nyaralópalotája c. igen érdekes értekezésében közli egy okirat szövegét magyar fordításával együtt,²⁾ amelyből kiderül, hogy Mátyás királynak ez a *nyéki* kúriája szomszédos volt azzal a majoros birtokkal, amely valamikor a XIV. század elején Kuncz ispáné volt s amelyet 1484-ben bekövetkezett haláláig Szilágyi Erzsébet, Mátyás király anyja bírt bérben az esztergomvári Szent István prépostságtól. Ez a munka tehát okirattal támasztja alá Bonfini és Oláh leírását.

Nyoma van még a *nyéki* kastélynak és vadaskertnek Zsigmond lengyel herceg számadásaiban is.³⁾ Zsigmond lengyel herceg, a későbbi lengyel király, II. Ulászló királyunk öccse jó két esztendőt töltött el Budán és a pontosan vezetett számadásokból kiderül, hogy háromszor volt künn a *nyéki* kastélyban, helyesebben a vadaskertnél. Egyszer még azt is megtudjuk belőlük, hogy kártyázott odakünn.

Magam már idestova két esztendeje (1930 nyaratszaka óta) kutattam e kastély helyét.

E kastélyra nézve tulajdonkép alapvető adatok *Bonfini Antal* és *Oláh Miklós* leírásai. Egy *kortársé* és egy *epigoné*. Oláh Miklós ugyanis

egy évvel Mátyás király halála után, 1491-ben született és javaférfikora II. Lajos és I. Ferdinánd idejébe esik.

Lássuk mindenekelőtt, mit mond Bonfinius. Ismeretes *»Rerum Hungaricarum Decades«* című munkájában⁴⁾ Mátyás királynak erről a kastélyáról a következőképp szól: *»Ügyszintén Buda határában egy másik külvárosi palotája is volt a harmadik mér földkönél, ahol erdei vadaknak valóban terjedelmes vadaskertjei voltak láthatók.«* Itt megjegyzendőnek tartom, hogy Bonfini idézett szövegében az *»ad tertium lapidem«*-et eddig vagy nem vették figyelembe vagy harmadik kőnek, *határkőnek* fordították, holott a *»lapis«* latinul *mér földkővet* is jelent. Épület helyének meghatározásánál az előbbi jelentésnek nincsen sok értelme. Épülethez okvetlenül út vezet, az épület helyének megjelölésénél tehát az odavezető úton bizonyos ponttól mért távolságot szoktunk használni.

Én ez okból itt a *»lapis«*-nak *mér földkő* jelentését vettem.

Oláh *»Hungaria et Attila«* című munkájában⁵⁾ azt mondja, hogy: *a Nyék nevezetű vadaskert oldalához csatlakozik az Ulászló király költségén épült kastély nagyszerű épületekkel.*

Itt mintha ellenmondás volna Bonfini szövegével, habár úgy Bonfinius, mint Oláh a vadaskertnél, a vadaskert oldalában levő palotáról beszél. Csakhogy Oláh Miklós Ulászló királyéről.

Első tekintetre hajlandók vagyunk tehát kettőre gondolni. Budapest helyrajzi történetével foglalkozó íróink, így Haeuffler⁶⁾ és az ő nyomán Rupp is⁷⁾ két különálló kastélyról szólanak. Ez azonban könnyen megérthető és megmagyarázható tévedés.

Oláh Miklós ugyanis, amint már fentebb jeleztük, nem volt kortársa Mátyás királynak. Nem csoda tehát, ha Ulászlónak tulajdonítja a kastély építését. Valószínű, hogy Ulászló is hozzáépített, de, ismervén e királyunk zilált pénzügyi viszonyait és tehetetlenségét, ez a bővítés alig lehetett nagyobbarányú. Úgy véljük tehát, egészen határozottan állíthatjuk, hogy itt *egy- és ugyanazon palotáról van szó.*

Ezt igazolja különben az a címertöredék is, amelyet az ásatások alkalmával találtunk. Ez koronás sast ábrázol. Koronás sas a Jagellok címere volt s ezt használta Ulászló is. A többi között két Korvinán is bemázoltatta a Hunyadiak hollós címerét és helyébe koronás sast festetett és az *»M«* kezdőbetűt *»W«*-re változtatta.⁸⁾ Úgylátszik, ennél az épületnél is így cselekedett, vagy talán valamely átalakítással kapcsolatban helyeztette rá a címerét.

Az elmúlt ősz folyamán kiástuk és pontosan megállapítottuk *»Nyék«*-nek, vagyis Mátyás király vadaskertjének *falait*, helyesebben azok *helyét.*⁹⁾

A vadászkastélynak úgy Bonfini, mint Oláh leírása szerint ehhez kellett csatlakozni, *még pedig a vadaskerten kívül.* Belül azért nem lehetett, mert gróf Lamberg Kristófnak, I. Ferdinánd király magyar fővadászmesterének a királyhoz intézett levelében¹⁰⁾ arra kéri Ferdinándot, adjon módot reá, hogy magának házat építhessen és egy szóval sem említi, hogy a vadaskertben valamilyen épület lett volna.

Ha mindezeket latbavetjük, úgy a vadászkastélyt első sorban annak déli végéhez közel kereshettük és pedig emelkedettebb helyen.

A déli végéhez közel azért, mert már ez is elég messze esik ahhoz, hogy Buda külvárosának számítsa, habár Bonfini *külvárosi* meghatározását — úgy véljük — nem kell túl szigorúan venni. Emelkedettebb helyen pedig azért, mert nem valószínű, hogy Mátyás király a semmi

szabad kilátást nem nyújtó völgyben keresett volna magának erre a célra helyet. Tehát a vadáskastélyt a vadaskert déli végében, annak nyugati oldalán kellett keresni.

A keleti oldal vagyis a Törökvérszi-út mente nem kecsegtetett eredménnyel. Először is a délutáni hev napnak erősen kitett hegyoldal, azután a keleti oldal déli vége a vizet teljesen nélkülözi. A talaj geológiai alakulata szerint ott soha forrás vagy kút nem lehetett.

A nyugati oldalán ellenben az akkor vízben dúsabb Ördög-árokától eltekintve források is voltak. Ezek egyike, az úgynevezett »Kovácsi kút« — mint szivattyús kút — a hűvösvölgyi villamosvasút úgynevezett »Nagyhidja« és a Hidegkúti-út közötti térségen most is megvan.

Épen a »Nagyhid« környékéről egy 1828-ból való térkép került elő a Székesfővárosi levéltárban.¹¹⁾ Ezen a vadaskert nyugati fala mintegy 800 méter hosszúságban van berajzolva. Erre most bővebben nem térek ki, csak annyit említek, hogy a ma is meglévő és az említett térképen két másik forrással együtt látható »Kovácsi kút« segítségével a vadaskert falának helye meghatározható. Eszerint a fal a hűvösvölgyi villamosvasútvonal és a Hidegkúti-út közé eső magántelkeken vonul végig. Maradványai rövidebb darabon épen a Kovácsi kút közelében levő Bock- és Szász-féle villa (Hidegkúti-út 65/a) telkén még láthatók is. Így tehát a Hidegkúti-út melléke csakugyan a vadaskert nyugati fala mentén fekszik.

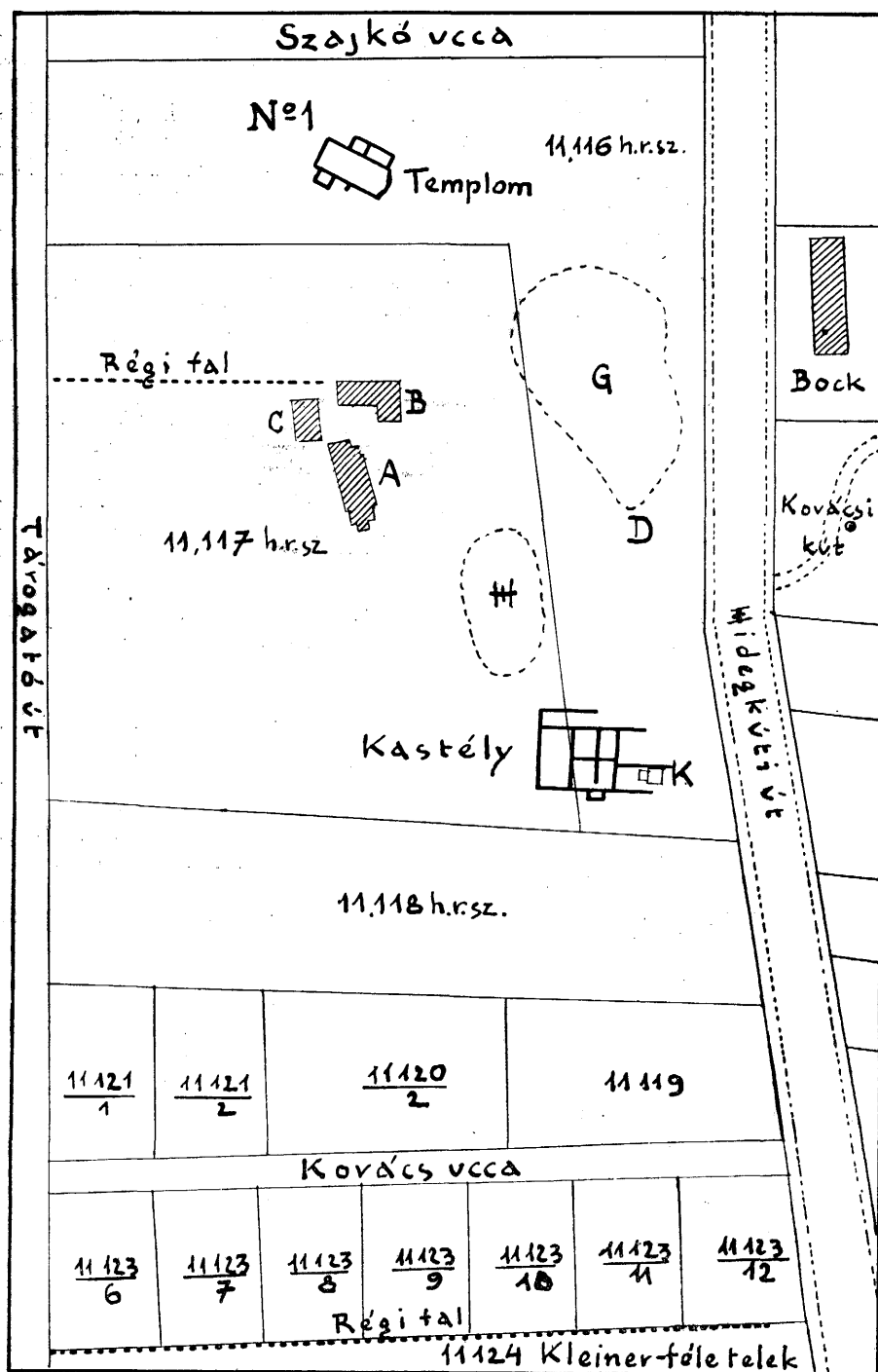
Végül a Hidegkúti-út mellett szól az a körülmény is, hogy e királyi kastély Szilágyi Erzsébet nyaralójával, helyesebben Kuncz ispán majorjával szomszédos volt.

Amint már előbb láttuk, Bonfini a harmadik mérföldkőnél levőnek állítja e palotát. Miután Bonfini olasz, helyesebben római mérföldet használt, három mérföld kerekén négyezeröttszáz métert teszen.

Az a kérdés már most, honnan mérjük le a 4500 méter távolságot. Buda város alatt Bonfini kétségtelenül a mai Budavárát érthette. Másrészt a távolságot régi szokás szerint a legközelebbi városkaputól, a mostani esetben a »Szombat« vagy mai nevén »Bécsi«-kaputól mérték. Az útvonalban sem lehetett lényeges eltérés, hiszen az Ördögárok mintegy rögzítette annak irányát. Kisebb eltérések pedig nem okoznak számbavehető különbséget. Ha tehát a térképen¹²⁾ a Bécsi kapu helyétől akár az Ostrom-akár a Várfok-utcán, Retek-utcán, Olasz fasoron, Budakeszi- és Hidegkúti-úton végigmérünk, épen a Hidegkúti út 48. számú telken volt kerti házikóhoz érünk (a mellékelt helyszínrajzon »K«-betűvel jelölt épület). Ez a telek épen a »Nagyhid«-dal van szemben. A két útvonal között csupán lényegtelen az eltérés, amennyiben az Ostrom-utcán át mérve a kerti házikón mintegy harminc méterrel túljutunk, míg a Várfok-utcán át pontosan addig. Ez a telek a multszázad második felében a báró Gerliczy családé volt.

A kastélyt tehát itt kellett keresni.

Hozzátehetem még, hogy 1930 szeptember havában végzett kutatásaim során Mezei Mihály kertészt (I., Zuhatag utca 15.) és Kerner Mátyás napszámost (Hidegkút, Széphalom) régi falakra vonatkozólag kikérdeztem. Azt állították, hogy a Hidegkúti út 40. sz. — dr. Kleiner Artur tulajdonában levő — villa kertjének északfelőli, tehát a 48. sz. felé eső kerítése alatt akkor, amikor a kerítést felállították, régi falat találtak. Ezt a falat az idei 1932. évi ásásokkal kapcsolatban a kerítésnek jóformán teljes hosszában mi is megtaláltuk és több helyen föltártuk. A fal vastagsága egy méter és a kő, valamint a habarcs anyaga hasonló a kastély falaiéhoz.

13. A buda-nyéki kastély helyszínrajza.

Joggal állíthatjuk tehát, hogy ez a kastély kertjének kerítőfala lehetett. Másféle falmaradványokról, tehát a kastély maradványairól azonban nem volt tudomásuk.

Ezeknek az adatoknak birtokában, a Vadaskert falának föltárása után 1932 őszén kerestem föl Simontsits Elemér valóságos belső titkos tanácsos, felsőházi tagot és megemlítettem neki, hogy kutatásaim Mátyás kastélyát illetőleg neje Hidegkúti-úti telkéhez vezetnek.

Ő említette azután, hogy a báró Gerliczy családban, amelytől neje a telket a rajta levő házzal együtt a rokonság révén örökölte, szájhagyomány volt, hogy a telken *Mátyás király vadáshastélya állott* és pedig épen ott, ahol a kerti ház állott. Ez a hely a telken levő kimagasló domb, amely gyaníttatja, hogy alatta romok lehetnek. A kerti házat nyilván báró Gerliczyék kegyeletből építették a romokat rejtő halomra, mintegy emlékéül Mátyás királynak és kastélyának.

Oromfalán egy fölkében Hunyadi Mátyás gipszszobra volt látható.

Haeuffler és Rupp tehát a helyben is tévedtek. Ez különben érthető, mert ők a vadaskertet a Zugliget és Svábhegy környékén gondolták.

Haeuffler ezt az állítását azonkívül a ferenchalmi kápolna közelében levő épületbe befalazott, *ma is látható csúcsíves faragványra* alapítja.¹³⁾ E faragvány épen úgy, mint a ferenchalmi kápolna bejárati homlokfalán láthatók, a *Szép Juhásznénál volt Páloskolostor romjaiból kerülhetett oda.*¹⁴⁾ Különben a stílus maga is eldönti, hogy az nem származhatott Mátyás király valamely épületéből. Hiszen ő renaissance stílusban építkezett.

Fent fölsorakoztatott következtetéseink helyességét a megkezdett ásások igazolták.

Az ásásokat a telektulajdonos szíves engedelmével és a Székesfőváros áldozatkészségéből a mult 1931. évi november hó 25-én megkezdettük.

Az első kutatóárok helyét a kertház bejárata előtt közel észak-déli irányban választottam. Ugyanis itt volt a halom legjobban kiemelkedő pontja. Csakugyan húsz centiméter mélységben már méter vastag falra és nyolcvan centiméter mélységben meg *in situ* vagyis a helyénfekvő égetett agyagtéglaburkolatra akadtunk. A burkolatot alkotó téglák rombus alakúak és az idő vasfoga azokat már erősen megviselte. Rajta fekve szerte-széjjel a többi törmelék között ugyanilyen és azonkívül négyzetalakú, de zománccal borított égetett agyag burkolólapokat találtunk.

Ugyanezen a helyen lelt *két első* faragott kődarab — egy mellvédő (ballustrade)-korlát lábazati kővének része és egy csigavonalas ajtó-vagy ablak-süvegrész — már a megtalált épület renaissance stílusára is kétségtelen bizonyítékul szolgált.

A beállott fagy és havazás miatt az ásási munkálatokat december hó 7-én abbahagytuk. Közben a terület parcellázása határozatván el, az idei tavaszon ezzel kapcsolatban a tulajdonosok a telken tekintélyes egyengetési munkálatokat hajtottak végre.

A »G« helyen levő nagy gödröt töltötték föl.

Mintegy 1600 m³ földanyagot mozgósítottak. Ezt részben a megtalált kastély helyéről, részben az attól észak-északnyugatra mintegy 140 méterre eső dombból termelték. A folyó évi március hó 12-én a székesfőváros képviselőinek részvételével tartott helyszíni szemlén abban állapodtak meg a telektulajdonossal, hogy a rommaradványokat borító földréteget a tulajdonosok elhordatják a talajegyengetési munkákhoz, azután kezdünk hozzá az ásások további folytatásához. Közben azonban úgy alakult

a helyzet, hogy célszerűbbnek látszott, ha az ásatásokat az egyengetési munkákkal egyidőben kisebb erővel megkezdjük.

Így történt, hogy március hó 29-én két emberrel hozzákezdtünk a tulajdonképeni ásatások folytatásához, március hó 30-án pedig húsz kubikos az egyengetési munkákhoz. Az ásatási munkáknál közben fokozatosan fölemeltük a munkáslétszámot kilencre.

Amennyire örvedetes volt, hogy a romokat borító földréteget a kubikosok rövidesen eltávolították, annyira megnehezítette és rontotta gyors munkájuk a rendszeres kutató tevékenységet.

Folyó évi április hó 6-án a kubikosok nagyjában elkészülvén a kastély fölött levő földanyag elhordásával, hozzákezdtek a telek északi részén levő domb elhordásához.

Itt már április hó 7-én falra akadtak. Természetesen a falak bontását megtiltottam. Sajnos, azt már nem lehetett megakadályozni, hogy a fal mentén a földanyagot a kelleténél jobban el ne távolítsák.

Itt örvedetes meglepetésül a domb elhordása folyamán egy templom körvonalai bontakoztak ki. Ezen a dombon nem régiben egy telefon-oszlopot akartak elhelyezni s akkor a számára szükséges gödör ásása közben emberi csontokra bukkantak. Ezeket azután visszahelyezték és a gödröt betemették.

Mult évi munkálataink során ehelyütt eszközölt próbaásás alkalmával mi is ráakadtunk az emberi csontokra és egy falra. Tudtuk tehát, hogy a domb már alakulatánál fogva is valami építményt rejtget, de templomra nem voltunk elkészülve.

A kubikosok munkájukat folyó évi április hó 13-án beszüntették, a mi ásatási munkánkat pedig, amely rendszeresen és nyugodtan, tulajdonkép csak ezután kezdődött volna el, folyó évi április hó 16-án a tulajdonos tilalma folytán be kellett szüntetnünk. Pedig még a felén sem voltunk túl, sőt a legutóbbi esőzések a kastély északnyugati sarkától mintegy nyolc méterre az útról lehordták a porondot s mintegy negyedfélméter hosszban egy újabb épület falának világos nyomai váltak láthatókká. Különben ezen a helyen is már a talaj alakulata sejteti, hogy épület-maradványt rejt magában. (L. a helyszínrajzon a »H«-val jelölt helyet.)

Hiszen Oláh Miklós is már előbb említett leírásában épületeket említ.

Nem céloim itt az ásatások eredményeinek ismertetése. Ezt majd az ásatások remélhető teljes befejezése után tesszük meg. Most csak röviden vázolom az eddigi eredményeket.

Az eddigi ásatások egy eléggé tekintélyes épület körvonalaait és földszintjét, valamint részben a pincéit tárták szemeink elé. Szélső méretei máris kerekén harmichárom és húsz méter vagyis kerek hatszázhatvan négyzetméter. Pedig még a Hidegkúti-út felé eső oldalon nem találtuk meg a végső falakat. Főfalai kerek méter vastagok. A megtalált lépcső-feljárathból, valamint egyéb körülményekből is joggal arra kell következtetnünk, hogy az épület emeletes volt.¹⁵⁾

Két helyiségben a rombuszalakú egyszerű égetett agyaglapokból álló padlóburkolat még nagyrészen, bár megviselt állapotban, megvan. A harmadik helyiségben a burkolat jobbfajta téglából áll. Egyebütt nemcsak a padlóburkolat, hanem a pince boltozata is hiányzik s a pinceúr teljesen ki van töltve kő-, tégl- és habarcstörmelékkal. Ez egyrészt annak a jele, hogy az épület az idők folyamán részben beomlott, részben lebontották és a használható anyagot felhasználták, a többit pedig a

pincékbe behányták. De a nagymennyiségű törmelékanyag újabb bizonyítéka annak is, hogy az épületnek emeletesnek kellett lennie. Az ásatások folyamán nagyobb mennyiségű rombusz- és négyzetalakú, *különféle színű zománc*cal borított égetett agyag burkolólap került elő részben ép állapotban, többnyire azonban töredékekben. A zománc ragyogó, élénk színe ma is bizonyítja a padlóburkolatok szépségét.

Végül megemlítendőnek tartjuk, hogy eddig 224 darab különféle nagyságú faragott kő töredéke került elő, köztük olyan díszes darabok, amelyek sejtetni engedik, hogy az épület ékítése méltó volt tulajdonosához. Különösen jellemző a formák változatossága. Stílusuk tiszta renaissance.

A templomról most csak annyit említünk meg, hogy egy tornyú volt és hossza a szentéllyel együtt kerek tizenhatodfélméter, szélessége a hajó nyugati végén 5-28 méter. Bejárata a tornyon át volt. Megtaláltuk a templom eredeti Árpádkori félköralakú szentélyét is. Az új szentély, a sekrestye és a torony azonban később és pedig a XV. század második felében épülhettek hozzá. A közeli Nyék község temploma és temetkezőhelye lehetett.

Ennek is részletes ismertetését a leletekkel együtt később fogjuk közzé tenni.

Megemlítjük még, hogy az ásatások során megtaláltuk a kastély kertjét övező fal északi részét is. Amint az a helyszínrajzon látható, a templom ezen kívül fekszik.

Az egyéb (cserép, üveg, fém, emberi- és állati csontok) leletekre itt most nem terjeszkedünk ki.

Záradékol a telek eléggé érdekes történetét adjuk, a mint azt a telekkönyvi hivatalban és a fővárosi levéltárban végzett kutatásaink alapján kiderítettük.

A telket három oldalról utca határolja. A Hidegkúti-út (48. sz.), Szajkó-utca (2.) és Tárogató-út (47/b) és a mostan végrehajtott telekfelosztás előtt három — a telekkönyv szerint is — különálló részből állott. Ezek a részek a csatolt helyszínrajzon látható 11.116., 11.117. és 11.118. helyrajzi számú parcellák, összes területük 7 kat. hold 201-5 □-öl.

Mostani tulajdonosaik: Simontsits Elemérné Sztankovánszky Erzsébet és Sztankovánszky Margit. A 11.118. számúnál a fenti két tulajdonoson kívül még Sztankovánszky Mária is.

Az empíre stílusú emeletes lakóház (a helyszínrajzon A) és melléképületei B) és C)) a 11.117. sz. telekre esnek, a kerti ház a kastély romjaival együtt nagyjából a 11.116 hrsz. telekre. A romok egy része átnyúlik a 11.117. sz. telekre is. Ugyancsak a 11.116. sz. telekre esik a kápolna is.

A telek mostani újabb felosztása következtében természetesen megváltozott a helyzet. A kastély eszerint két újabb (11.117/16. és 11.117/17. sz.) telekre, a kápolna három újabbra (11.117/22., 23. és 24. sz.) esik.

Eddigi kutatásaim alapján is bizonyos, hogy a *ma is álló »A« jelzésű emeletes lakóházat nem báró Gerliczyék építették*. Mindenekelőtt lássuk tehát ennek a 11.117. hrsz. teleknek a történetét.

A 11.117. hrsz. telek magvát, amelyen az emeletes ház épült, mint szántóföldet Kalmárffy Ignác nevével együtt Aigner Tóbiás hagyatékából vette két részletben 1821-ben és 1823 márciusában.¹⁶⁾ Itt álljunk meg egy szóra. Nem szándékom ehelyütt Kalmárffy Ignác életrajzát adni, csak megemlítendőnek tartom, hogy a maga korában, a XVIII. század

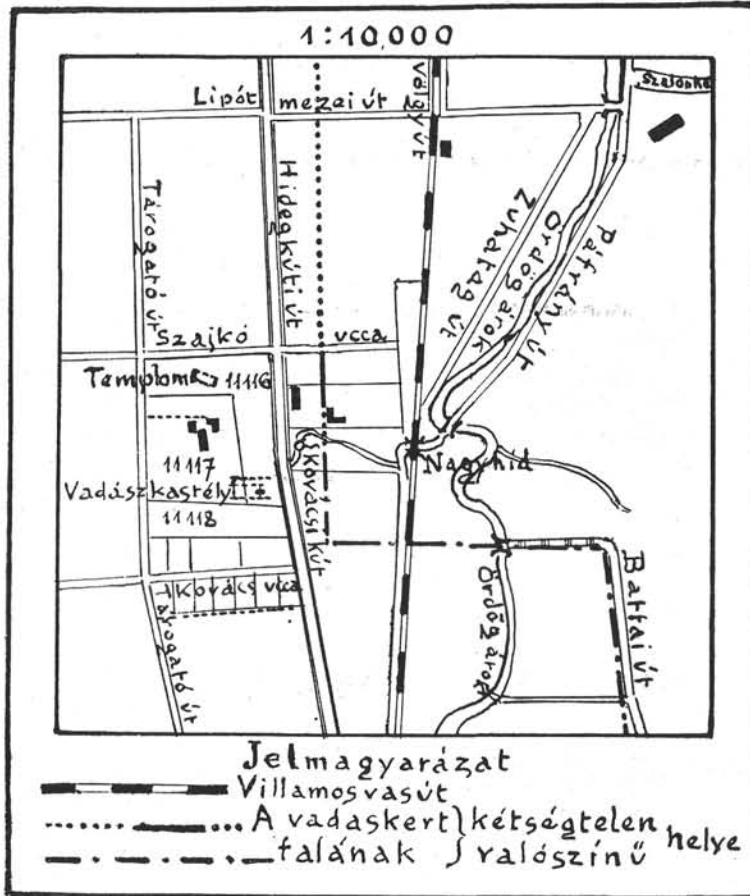
végén és a XIX. század elején Buda szabad királyi főváros nevezetes személyisége volt. Mint Krammerlauf ügyvéd már apja Krammerlauf György révén is jómódú polgáremberként kezdte pályafutását és 1823-ban, 70 éves korában, mint nemes ember, a Lipót-rend vitéze, Pest vármegye táblabírája és budai bíró végezte. Felesége nemes Reinprecht Katalin értett ahhoz, hogyan kell nagy házat vezetni. Leányait mind jól adta férjhez. Szerafin báró Wimmer Józsefné lett, Eulátiát szentmiklósi és óvári Pongrácz János vette el, Lujzát pedig báró Csollich Márk altábornagy, szlavoniai katonai parancsnok. Kalmárfy 1808-ban Buda szab. kir. főváros követe is volt a pozsonyi országgyűlésen és a nemesi fölkelő sereg választmányi tagja. A budai polgárőrség élén, mint parancsnokot, ezredesi díszruhájában ünnepélyes alkalmakkor gyakorta látta őt a polgárság.

A budai polgárőrség akkoriban különös vonzóerőt gyakorolt a cifra egyenruhát kedvelő polgárság előtt. Tulajdonkép a háborúba vonult katonaság szerepét látta el odahaza. A XIX. század huszas éveiben¹⁷⁾ tizenkét századból állott, összesen 2490 emberrel és három zászlóaljba volt beosztva. A tizenkét századból két század *magyar gyalogos*, egy század *vadász*, kilenc század *lövész*. Ehhez járult egy fél eszkadron huszár és egy oboista zenekar. A zászlóaljak vezetői őrnagyi rangban Stermensky András, Mayerffy Ferenc és Stankovics György voltak.

Kalmárfy építette a ferenchalmi kápolnát is. Különös bűnhődése, tragikuma életének, hogy nemesi családfája benne csirázott ki és vele is pusztult el, továbbá hogy a sok szereplés, felesége pazarlása végül is pénzügyi zavarokba kergette. Vagyonát zár alá helyezték, hosszadalmas pörök keletkeztek, melyek folyamán széjjel olvadt a nagy vagyon. Ezt azonban ő már nem érte meg. Jellegzetes alakja volt korának, élete egyúttal egy része Buda főváros történetének is. Csak legutóbb derült ki, hogy a tisztos, fényes külső aljas besúgót takart.

Az említett telket fele-fele részben Szerafin és Lujza leánya örökölték az 1823 december 19-én kiadott végrendelet értelmében. A báró Csollichné Kalmárfy Lujza fele része *tulajdonkép a magva* a 11.117. hrsz. teleknek.¹⁸⁾ Ekkor ez a telek még mint szántóföld szerepel, amely *egy út* mellett fekszik. Az út a hidegkút—nagykovácsii út. Ugyanis ekkor még ennek az útnak itt egy kanyarodója volt és a mai 11.117. hrsz. telek mellett haladt el. Ezt bizonyítja a már előbb említett térkép.¹⁹⁾ Az út akkori állapotát a mellékelt helyszínrajzon is föltüntettük. A Tárogató-út nem lehetett, mert akkor mint dűlőút csupán a 11.118. hrsz. telek határáig ért. Azontúl még nem volt megnyitva. Az 1829. évi január hó 20-án tartott tanácsülés jegyzőkönyvében, amelyben az északfelé szomszédos — az úgynevezett »Körtés domb«-on elterülő parlag telkek fölosztásáról és eladásáról van szó, ez a telek, mint Csollich tábornok telke neveztetik meg.²⁰⁾ Sem Kalmárfy Lujza örökvallomásában nincsen szó még házról, sem Baczó térképén nem látható ház. Ezek szerint tehát egyáltalában nem valószínű, hogy a ma is álló házat Kalmárfy építtette volna, hanem inkább báró Csollich tábornok. Báró Csollich — akkor már altábornagy — 1836-ban Buda szab. kir. fővárostól hozzáveszi a szomszédos 500 négyzetöl területet.²¹⁾ A ház alighanem az 1834—1836 közti időszakban épülhetett. Egy 1836. évből való térképen már ugyanis látható.²²⁾ Ugyanezen a térképen, az épülettől délkeletre, a kertilak és a most kiásott épületmaradványok helye dombbal van megjelölve.

Annyi egészen bizonyos, hogy 1851-ben, amikor azt özvegy báró Csollichné gyulai Gaál Edének eladta, már a ház 439. számmal rajta volt.²³⁾ Gaál Ede azonban nem sokáig, mindössze kerek egy esztendeig volt a kiesfekvésű ház tulajdonosa. Ugyanis 1852-ben eladta Tschögl János pesti nagykereskedőnek és nejének Hoffmann Emmának.²⁴⁾ Közben befektetett pénzét majdnem megduplázta. Tschöglék azután kiegészítették telküket a mai terjedelmére. Megvették ugyanis annak 1 hold 872 □-öl terjedelmű

14. A buda-nyéki kastély és vadaskert.

déli részét, amely akkor külön birtoktest volt Mündler Márton és neje Kellner Erzsébet tulajdonában.²⁵⁾ Tschöglék sem melegek sokáig a birtokban, mert 1854 december 19-én két másik — ugyancsak itt fekvő — ingatlanukkal együtt eladták báró Bánffy Miklós valóságos belső titkos tanácsos főpohárnokmester nejének gróf Bethlen Katalinnak 25.000 forintért konvenció pénzben.²⁶⁾ De a grófnő nem lehetett megelégedve a vett birtokkal, vagy talán pénzre volt szüksége, mert már 1855 május 31-én, tehát nem is fél év múlva az egész ingatlan-tömeget tetemes veszteséggel

17.000 forintért konvencióss pénzben továbbadta báró Gerliczy Vincének és nejének Sztankovánszky Erzsébetnek.²⁷⁾ A nagyasszonyról »Erzsébethlak« lett a neve, amint azt a kőkapunak a kertben heverő maradványa most is hirdeti. De leginkább emlékeztet reá és buzgó vallásosságára az Istenhegyi-út, Nógrádi- és Diana-út elágazásánál levő kőoltár, rajta kőkereszttel, két oldalt Mária és Mária Magdolna szobrával. Ezt ő állíttatta 1890-ben.

A 11.116. helyrajzi számmal jelölt telket, amelyen *a kerti ház és a most kiásott épületmaradványok vannak*, báró Gerliczy Vince tulajdonképen 1855-ben vette Buda szab. kir. fővárostól, mint parlag területet 640 forintért, de azt csak halála után 1869-ben özvegye kérelmére írták nevére. Az erre vonatkozó iratokból kiderül, hogy azért adták el neki nyilvános árverés mellőzésével, mert, ha más veszi meg, el lett volna zárva az úttól, a mai Hidegkúti úttól és mert egy gödör betömése miatt nagy földmunkákat kellett volna végezni.²⁸⁾ Ebből következik, hogy ezidőben vagyis 1855-ben a Hidegkút—Kovácsi-út ezen a helyen máregyenesre, vagyis a mai állapotnak megfelelően volt szabályozva. Ezt különben Haeuffler térképe is bizonyítja.²⁹⁾ Csakis így állhatott elő ugyanis az a helyzet, hogy báró Gerliczy már meglévő kertje és háza az említett telek nélkül az úttól el lett volna zárva.

Ez a terület, a város leltárában,³⁰⁾ mint parlagterület szerepelt. Ebből következik, hogy *Buda visszavétele óta beépítve nem volt*. Buda városának ugyanis már kezdettől, vagyis a városnak 1686-ban a töröktől történt visszahódítása óta mindvégig bent a városban életbevágó dolgokra sem volt pénze, annál kevésbbé itt künt ilyen méretű kastély építésére. Hiszen azért is adogatta el időnként telkeit, hogy pénzhez jusson. De ellene mond ilyenféle gondolatoknak a talált faragványok stílusa is.

Ezeket *a minden áron hitetlen Tamások* kedvéért tartom szükségesnek hangsúlyozni, nehogy a rommaradványok stílusa ellenére azt állíthassák, hogy itt egy későbbi — a török hódoltság után következő — korból származó épület maradványairól van szó. Arra, azt hiszem, még a legmegátalkodottabb kételkedő sem gondol, hogy a török hódoltság alatt épült volna ilyen jellegű épület ezen a helyen.

Hátra van még a 11.118. hrsz. telek. Ezt báró Gerliczy Vince halála után — 1883-ban — vette özvegye Harrer János és neje Gerstner Teréz örököseitől, helyesebben gyermekeitől *Harrer Ágost, Teréz, Alajos, Erzsébet, Magdolna és Ferenc*től.³¹⁾ A megelőző tulajdonos a *Krems család*, Krems József örökösei. A telken különben szőlő volt, de tárgyunk szempontjából mindez már nem is fontos. Az eddigi ásatásokból és a talaj alakulatából is megállapítható, hogy a rommaradványok ide aligha terjednek ki.

Még megemlítenédnek tartom, hogy özv. báró Gerliczy Vincénétől unokaöccse és unokahúga Sztankovánszky János és Mária örökölték ez ingatlant, róluk szállott át azután ugyancsak örökség útján mostani tulajdonosaira.

Azt hiszem, az előadottak alapján joggal állíthatjuk, hogy az itt talált romok *egy tekintélyes méretű, eléggé díszes építmény — Hunyadi Mátyás király nyéki kastélyának maradványai*. Teljes kiásatásuk nemcsak a nagy király emlékének tartozó erkölcsi kötelesség, hanem a székesfőváros műtörténelmi értékeinek, amelyek *különösen ebből a fényes korból aránytalanul csekélyszámban maradtak fenn*, jelentős gyarapodásához s egyúttal e korból való ismereteink kibővítéséhez fog vezetni.

Fölötte sajnálatos lenne, ha a megfelelő telekrész átengedése és a betiltott ásatások újból való megkezdésére nézve megegyezés nem jöhetne létre.

Budapest, 1932 szeptember hó.

Garády Sándor

¹⁾ I. Mátyás udvara 1884. 180—181. II.: »De legregényesebb a budai hegyek közt épített pompás nyárilak, erdős hegyoldalon, csörgedező patakok mellett, nagyszerű vadaskertekkel. Nyéknek hívják; a királynak ez a legkedvencebb helye az üdülésre, szórakozásra.« (Jegyzet: A mai Svábhegy és Jánoshegy, általában a lipótmizei hegyek környéke.) Nagyterjedelmű majorság csatlakozik a nyéki nyaralóhoz.

²⁾ Az említett munka 42. oldalán levő VI. sz. okirathól: »Serenissime Domine Rex gratiosissime. Est quoddam predium seu allodium cum terris et pratis vicinum ad curiam Maiestatis vestre regie in Nyek, iam occupatum ad illam, de quo felicis memorie gemitrix vestra at alii ante eam certum censum ecclesie nostre obperpetuum cultum divinum solverunt; solum a tempore Maiestatis vestre his duobus annis est cessatum.«

³⁾ Dr. Divéky Adorján: Zsigmond lengyel herceg budai számadásai 1500—1502. 1505. Bpest 1914.

p. 34. »Item eodem die (május 5) quum dominus princeps (t. i. Zsigmond) quietaverat (equitaverat helyett) ad ferale versus Sanctum Paulum, ad mandata domini principis dedi XX. den. ung.

p. 36. Item in Zagrada (kert) Nyek rusticis ibidem manentibus ad mandata domini principis dedi I ortt (¼ forint).

p. 52. Item eodem die ad ludum domino principi in zagrada Nyek per manus Zaleski dedi I. flor.

⁴⁾ A. Bonfinii Decadis IV. Liber VII. »Item in Budensi agro alterum erat suburbanum, ad tertium lapidem, ubi sylvestrium ferarum amplissima sane vivaria spectabantur.«

⁵⁾ N. Oláh: Hungaria et Attila. 8° Vindobonae MDCCLXIII. p. 20. »Ad septentrionem Ferarium est regis cui nomen est Nyék, ... Lateri huius adnectitur aula magnificis aedificiis exstructa Wladislai Regis impensis.«

⁶⁾ L. Haeuffler: Buda-Pest I. 56. »Seitwärts grenzt an denselben das vom König Wladislaus im herrlichen Stil aufgebaute Schloß« U. o. 6. Jegyzet: »Vermuthlich nahe der Franzenshöhe, wo im rückwärtigen Gebäude noch ein Stück einer alten Fenster-Skulptur eingemauert ist.« L. az 52—53. oldal közé helyezett térképet is. A Ferenchalmi kápolna mellett álló épület — valamikor vendéglő — helyén vélte II. Ulászló király palotáját, a mai Hunyadi orom (volt Laszlovsky hegy) lejtőjén, a Laszlovsky major tájékán pedig Mátyás király vadászkastélyát. Az előbb említett volt vendéglő épületébe befalazva csakugyan ma is látható egy csúcsíves faragvány, ez azonban — épen úgy, mint a ferenchalmi kápolna homlokzatába befalazottak — a Szép Juhásznénál volt — Szent Lőrincről nevezett — pálos kolostor romjaiból kerülhetett ide, Kalmárfy Ignác budai bíró jóvoltából.

⁷⁾ Rupp I.: Budapest helyr. tört. 215.

⁸⁾ Fögel I. dr.: II. Ulászló udvartartása 1913. 103. old.

⁹⁾ Garády S.: Mátyás király vadaskertjének falai. Historia 1931. 3—4 füzet 139—143. oldalán.

¹⁰⁾ U. o. »Mátyás király budai vadaskertje.« Historia 1931. 1—2. füzet 41—42. oldalán.

¹¹⁾ Szföv. ltár. Budai telekkönyv V. 272. A térkép szíves rendelkezésre bocsátásáért dr. Gárdonyi Albert székesfővárosi főlevéltárnok úrnak és munkatársainak ez úton hálás köszönetemet fejezem ki. A térképet Baczó József városi mérnök készítette.

¹²⁾ Erre a célra a Budapest Székesfőváros által kiadott 1 : 5000 léptékű térképet használtam. Ez erre a célra elegendő nagyméretű és pontosságú. Azt, hogy a kimérés ennyire pontosan sikerült, csak a véletlennek tulajdonítom. El voltam készülve száz méter különbségre. Még ez sem lett volna sok.

¹³⁾ L. még a 6. sz. jegyzetet.

¹⁴⁾ F. Schams: Vollständige Beschreibung v. Ofen. 1822. 441. »Es ist wahrlich ein eben so frommer als glücklicher Gedanke des Herrn Stadtrichter v. Kalmárfy und seiner Gattin, durch den Bau einer neuen Kirche am Faulenzer (Ferenthalom előbbi neve) nicht nur die religiösen Stiftungen ihrer Vorältern hiemit zu erneuern,

sondern auch, durch die Einmauerung bemerkenswerther Steinstücke das Andenken dieses Klosters (a Szent Lőrinci pálos kolostorét) mit ihrer Kirche zu erhalten». Ehhez idézzük még Haeuffler i. m. II. 17. lapjáról: »Gegenüber erhebt sich die freundliche Kapelle auf der Franzenshöhe erst in neuerer Zeit von dem verstorbenen Ofner Stadtrichter Ignaz v. Kalmárfy im sogenannten gothischen Stile errichtet. Daneben ist ein Wirthshaus, welches an schönen Tagen zahlreiche Gäste versammelt«. Ennek a volt vendéglő épületnek, a mely szintén Kalmárfyé volt, a hátsó falába van az említett csúcsíves faragvány befalazva.

¹⁵⁾ A földszinti ép padlóburkolaton talált zománcos burkolólapok is az épület emeletes voltára mutatnak. A beomlás vagy lebontás után kerülhettek oda.

¹⁶⁾ Szfővárosi ltár: Buda, Äcker, Wiesen u. Wald Gewähr Protocoll. Lib. 8. fol. 201. és Lib. 9. fol. 31. 2⁸/₁₂ magyar hold és 744 □-öl, összesen 3 magyar hold 344 □-öl.

¹⁷⁾ L. Schams i. m. 515.

¹⁸⁾ A ¹⁶⁾ alatt említett 3 m. h. 344 □-öl fele, vagyis 1 h 872 □-öl esett br. Csollichné Kalmárfy Lujzára. L. Szföv. ltár. u. o. Lib. 9 fol. 71 et 72.

¹⁹⁾ L. a ¹¹⁾ alatti megjegyzésben említett térképet.

²⁰⁾ Székesfővárosi ltár. Buda sz. kir. főváros 1829. évi január 20-i vál. polgársági jegyzőkönyvében: »Der durch Städtischen Ingenieur Joseph Baczó hinsichtlich der städtischen öden Gründe in der Gegend des Kovatser Brunnens, zwischen *General Csolits*, Mathias Knotz, den städtischen Aschpenwaldl, dann den Hidegkuter und Kovacser Weeg abgefaste und eingereichte Situations Plan wurde der Bürgerschaft vorgelegt, das Gutachten desselben ist, womit diese städtische öde Gründe Licitazione mediante, samt denen darauf befindlichen Bäume und Gesträuche... veräussert werden könnten...«. A már ¹¹⁾ és ¹⁹⁾ alatt is említett térképen a most tárgyalt telek »Kalmárfy-féle telek« (Kalmárfysche Gründe) néven szerepel, ami azonban tulajdonképpen egy és ugyanaz, hiszen Kalmárfytól a leánya örökölte és a tanácsulési jegyzőkönyvben már szabatosabban Csollich-féle teleknek nevezik.

²¹⁾ Szfővárosi ltár. Buda. Äcker, Wiesen etc. Gew. Prot. Lib. 11. p. 47. »... dass Sr. Excellenz der hochgeb. H. Feld-Marschall Lieutenant und Comandirender von Slavonien Marcus Frey Herr v. Csollich pl. tt. (pleno titulo) und seine Gemahlin Aloysia geb. v. Kalmárfy, mittelst ihrem H. Bevollmächtigten Johann v. Dulovits von dieser kön. Frey u. Hauptstadt Ofen mit Intervenirung des H. Vormundes Joseph Thoma in Gleichförmigkeit des untern 2ten November 836 No 5387 gefällten Magistratual Determ. 500 □ Kl. Stadt-Grund beim Kovatser Brunn neben ihren eigenen daselbst befindlichen Obst Garten in einem Preise pr. Fünffzig Gulden Conv. Münze erkaufet haben«.

²²⁾ L. Umgebung von Ofen u. Pesth 1836. 1 : 14400 Föv. Kvtár BT 90.

²³⁾ Szföv. ltár. Buda. Fassion Protocoll No 1852. No 32. H. Eduard Gaal von Gyula kauft von Ihrer Excellenz Fr. Aloysia Frein v. Csollich geb. v. Kalmárfy laut Vertrag von 4. August 1851. ein Haus beim Kovatser Brunn mit No 439 Christina-stadt samt dazu gehörigen Garten mit dem Flächeninhalt von 2 Joch und 172 □ Kl. Grund, welchen und zwar 1 Joch 872 Kl Grund Ihre Excellenz Fr. Verkäuferin dd° 24. März 1824 mit Lib. 9 pag 72 besessen und 500 □ Kl. dieselbe mit ihren Herrn Gemahl laut Fassion dd° 25. Nov. 1836. mit Lib. 11. p. 47 besessen in einem Gesamt Preis pr 5500 fl. C. M.«

²⁴⁾ U. o. No 722. Eszerint Gaál Ede Tschögléknek a fenti házat és gyümölcsöst és egy ugyancsak 1851-ben a közelben 1400 frtért szerzett 13¹⁹/₂₄ holdas erdőt és legelőt, összesen 12.500 frtért adta el.

²⁵⁾ Ao 1853. No 243. 1 Joch 872 □ Kl. Ackergrund in Marxengraben neben ihren eigenen Grund und Joseph Krems Erben, welchen die Verkäufer laut Fassion dd° 3 April 1850. besessen im Werthe von 800 fl C. M. 1853 május 2.

²⁶⁾ U. o. Ao 1855. No 62/163. Das Haus No 439 in der Christina-stadt samt dazu gehörigen Garten mit 2 Joch u. 172 □ Kl. und 13¹⁹/₂₄ Joch Wald u. Wiesengrund 18.500 Fl C. M.

II. 1 Joch 872 □ Kl. Ackergrund in Marxengraben neben obigen und dem Grunde des Joseph Kremsischen Erben gelegen..... 1500 Fl C. M.

III. ³⁷/₂₄ Joch Grund beim Kovatser Brunnen oder sogenannten Birnhügel neben Johann v. Heinrich 2500 Fl C. M.

IV. ³⁷/₂₄ Joch Grund ausser der Kovácsbrunnen 2500 Fl. C. M.

²⁷⁾ Szfővárosi ltár. Budai telekkönyvek 14. Krisztinaváros 4. No 439/436 és U. o. Fassion Protocoll Ao 1855 No 185/541.

²⁸⁾ L. Orsz. ltár K. K. Ofner Statthaltereie Abteilung 23.506/2194. Ebben található Buda fővárosnak 1855. szept. 29-én kelt G. Z. 380/Präs. sz. föltérjesztése, amelyben előadja, hogy a pest-budai kerületi kormány (Pest-Ofner Districts Regierung) 1853 jan. 12-én kelt 20.191/1852. sz. rendeletével »wurde dem Magistrate die Bewilligung erteilt, an der linken Seite der Kovács Strasse liegende städtische Gründe zum Behuf der Herstellung der dortigen Strassen im Wege einer öffentlichen Versteigerung hintanzugeben, von diesen Gründen wurden 8 Parzellen verkauft, die in den unten anliegenden Plan (hiányzik) mit D et No 1 bezeichneten zusammen 3¹³/₂₄ Joch enthaltenden zwei Parzellen aber nur aus dem Grunde der Licitation nicht ausgesetzt, weil durch die Parzelle »D« die Einfahrt in den früher Tschögl, nunmehr Brn Vincenz v. Gerliczy'schen Gartengrund führt und derselbe ihm keineswegs abgesperrt werden konnte — die Parzelle »No 1« aber eine bedeutende, bei deren Planierung zu gewinnende Menge Erdreich enthält, mit welcher die Parzelle »D« welche durch einen mehrere Klafter tiefen und breiten Graben durchschnitten wird, planiert werden kann...«. Ez a munkajelentés szerint 600—800 frtba került volna. A csatolt helyszínrajzon »G« betűvel jelöltük meg a betöltendőnek jelzett gödör helyét. Ez a gödör ugyanis még a közelmúltban (1932 tavaszáig) is betöltetlenül állott és hozzájárult a szép park területének kellemes változatosságához. Azt hisszük, nemcsak ez volt az oka, hogy a gödör betemetetlenül maradt, hanem az a körülmény is, hogy a No 1-el jelzett területen levő domb, amelyet a fentebb ismertetett irat alkalmasnak jelölt arra, hogy abból töltsék fel az említett gödör, a templomromot rejtegette magában.

²⁹⁾ L. Haeuffler i. m. térképét.

³⁰⁾ L. a budai telekkönyv 6220. sz. telekjegyzőkönyvét.

³¹⁾ L. a budai telekkönyv 5771. és a Budapest-jobbparti 1921-ben egyesített telekkönyv 5385. sz. betétét a Budapest-jobbparti telekkönyvi hivatalban.

A hajdani Angol Királyné-szálloda és az első dunaparti sétány.

Pest városának a mult században sok érdekes és szépen berendezett kávéháza és szállodája volt, amelyekben egyaránt megtalálta szórakozási helyét a társalogni vágyó polgárság és a mulatni kíváno ifjúság. E kávéházak fennállásuk hosszú ideje alatt nem egy esetben lettek nagy események keletkezésének színhelyei, a szállodák pedig sok hazai és külföldi közéleti egyéniségnek nyújtottak kényelmes otthont.

Ilyen jellegzetes régi kávéházak közül való az »Angol királyné«-hoz címzett belvárosi kávéház és szálloda is, mely az összesek között a legcsinosabb és legelőkelőbb volt. Pestvárosi és külföldi emberek ezt látogatták legszívesebben, különösen a mult század vége felé. Méltán hívja fel tehát figyelmünket arra, hogy kultúrhistoriai szempontból foglalkozzunk vele annál is inkább, mert a szépségével itthon és külföldön egyaránt híressé vált Angol királyné kávéháznak és szállodának a szabadságharc utáni időkben a mai Deák Ferenc- és Mária Valéria-utcák sarkán készült épülete még napjainkban is áll s most a Pénzügyi Központ székháza.

Pest városát a középkor végén a polgárság a Dunától a Dunáig széles körben húzódó és harcászati szempontból erős fallal vette körül, melyet a hathatósabb védekezés céljából még 12 kerek torony (rondella) és három városkapu beépítése által tettek biztosabbá. Az egykori városfal északi pontján, a Dunaparton levő ilyen rondella állott az Angol királyné épülete helyén s ennek a rondellának és a csatlakozó városfalnak a lebontása tette lehetővé az Angol királyné kávéház és szálloda megalapítását, amit nagyban előmozdított az is, hogy itt volt a pesti kikötő-pontja a két testvérvárost, Budát és Pestet összekötő hajóhídnak.

A hajóhíd pesti részénél és az említett északi rondella mellett a Duna partján egy kis városi kocsmá állott, melynek az volt a rendeltetése, hogy az átkelési helynél a hosszú utazásban elfáradt embereknek ételt és italt nyújtson. A pestvárosi tanács azonban nem volt megelégedve a kocsmá jövedelmével s ezért elhatározta, hogy értékesíteni fogja az épületet a hozzátartozó 146 □-ölet kitevő telekkel és kocsmáltatási joggal együtt. Az eladást még az 1789. év elején határozta el a tanács, ugyanis ekkor vétel céljából már felajánlotta az ingatlant Hilmayer Mátyásnak, az akkori bérlőnek, ki hajlandónak is mutatkozott azt 4000 forintért megvenni. A formaságok betartása szempontjából — mivel közvagyonról volt szó — a tanács hivatalos árverést tűzött ki az ingatlan értékesítésére. Az árverés határnapja 1789 június 17-ike volt, azonban az árverezés a valóságban nem történt meg, mert a tanács már előzőleg elfogadta a Hilmayer Mátyás által felajánlott 4000 forint vételárat. Ez az esemény a

polgárság között nagy elégedetlenségre szolgáltatott alkalmat, mivel úgy tűnt fel előttük, mintha a tanács titokban játszotta volna át Hilmayer Mátyás kezére az ingatlant. A választott polgárság még aznap — 1789 június 17-én — átiratot intézett a tanácshoz, melyben tiltakozott az árverés nélküli eladás ellen, sőt felhozta indokolásában azt is, hogy Bobics János ügyvéd hajlandó lenne az árverést 5000 forinttal kezdeni (. . . dann auch einer der erwählten Bürgerschaft einverleibter Bürger Herr Johann v. Bobics Landes-Advocat für dieses Wirtshaus, wenn es der normalmässigen Meistbiethung ausgesetzt wird, zum ersten Anschlagsboth 5000 fl. der erwählten Bürgerschaft angebothen hat. Pestvárosi levéltár. Int. a. m. 3343.) A pestvárosi tanács azonban kitartott továbbra is eredeti álláspontja mellett és elfogadta Hilmayer Mátyást vevőnek 4000 forint összeg lefizetése ellenében. Az ügy végül a kir. kamara elé került, mely 1789 szeptember 30-án kelt leiratában értesítette a pestvárosi tanácsot, hogy az adás-vételi jogügyletet helybenhagyta, minek alapján Hilmayer végérvényesen a kocma és a hozzátartozó telek tulajdonosa lett a fenti összegért. (Int. a. m. 3343.) Hilmayer Mátyás ezt az ingatlant 1791 április 9-én iratta át a nevére, amiről a pestvárosi telekátírási jegyzőkönyv a következőket tartalmazza: »Den 9-ten Aprill 1791. Verlanget Mathias Hillmayer das unter der Grundbuchs No. — liegende und mit der No. 6 gezeichnete Brück Stadt Wirths Hauss, für welches er 4000 fl. anerbothen hat, im Gleichförmigkeit einer untern 17. Juny 1789 erflossenen Magistratual Determination auf seinen Namen zu überschreiben, von welchen, weilen es ein Städtischer Grund ist, keine Pfund Kr. bezahlet werden.« (Belvárosi telekátírási jegyzőkönyv 1791—1795.)

A most ismertetett telekvásárlással egyidejűleg, 1789 június 2-án, megvett Hilmayer Mátyás egy újabb ingatlant, mely a kocma telkével szomszédos volt. Ehhez pedig az akkori »Új vásártér« (mai Erzsébet-tér) szabályozásával kapcsolatosan jutott. Ugyanis az új vásártér helyének kijelölése alkalmával parcellázták fel a mai Lipótvárosnak a városfal mellett fekvő nagy részét. A telekkihasításokat a városfal északi rondellájánál kezdték meg, vagyis Hilmayer Mátyás kocma-telkének közvetlen szomszédságában. Ez a telek volt az 1-gyel jelzett, melynek területén az északi rondella is állott; a telek kiterjedése 289 □-öl volt. Hilmayer az 1789. június 2-án tartott első árverésen vásárolta meg az 1. számmal jelölt rondella-telket, négyszögölenként 21 forintért. A teljes vételár 6069 forintot tett ki, amiből 2023 forintot Hilmayer azonnal le is fizetett a városi pénztárba, mert az árverési feltételek szerint a vételösszegnek egyharmadrészét azonnal ki kellett egyenlíteni. Ugyancsak árverési feltétel volt az is, hogy a vevőnek, illetve a mindenkori tulajdonosnak az ingatlanra négy éven belül házat kellett építtetnie.

Hilmayer Mátyás 1789 június 17-én az 1. számmal jelzett telkét kötelezvény kiállításával a pestvárosi tanács beleegyezésével átengedte Kemnitzer Jánosnak 6069 forintért azon feltétellel, hogy az árverési feltételek most már az új tulajdonost kötelezik. Az adás-vétellel kapcsolatosan Hilmayer és Kemnitzer egymás között a két szomszédos telek határvonalára nézve bizonyos módosításokat végeztek, amennyiben az 1. számú telekből 19 négyszögölet Hilmayer a kocmatelekhez csatolt, amiért 400 forintot fizetett Kemnitzer Jánosnak. A határváltoztatás után a Kemnitzer-féle telek 270 □-ölet, a Hilmayer-féle telek pedig 165 □-ölet tett ki. Természetesen az 1. számú telekre nézve az eredeti vételár is ennek megfelelően

módosult, mert a kötelezvény értelmében 5669 forintban lett megállapítva (... bezahlet gedachter Herr Kemnitzer an das Stadt Kammeramt den Kauffschilling des ganzen Betrages von der Stelle No. 1. und zwar das 3-tel in baar mit ... 2023, und an Obligation ... 4046, zusammen 6069 fl., dahingegen hat Herr Hillmayer an Herrn Kemnitzer baar zu erlegen ... 400, mithin kommt die Hausstelle 5669 fl. Pesti levéltár Int. a. m. 4831.)

1790-ben Hillmayer Mátyás a kocsmatelekhez hozzávásárolt egy újabb 135 □-ölet kitevő telket, mely az ő telkével és a Kemnitzer-féle ingatlannal is szomszédos volt. A telek vételára négyszögölenként 21 forint volt.

Az előadott telekszerzések után a Kemnitzer- és Hillmayer-féle ingatlanok kiterjedése és összetétele a következőképen alakult:

Kemnitzer János tulajdonában levő 1. számú telek270	□-öl
Hillmayer Mátyás tulajdonában levő kocsmatelek	..146	□-öl
« « « « Kemnitzer-féle	19	□-öl
« « « « 1790-ben vett	135	□-öl
Összesen300	□-öl

Hillmayer Mátyás ezt a 300 □-öles telkét — melyen levő kocsmáját időközben átalakíttatta — 1791 április 9-én eladta Kemnitzer Jánosnak olyanformán, hogy a kocsmatelket 4000 forintért, a hozzácsatolt 19 és később megvett 135 □-ölet pedig 2835 frt s 1165 frt kulcspénzért, tehát összesen 8000 forintért engedte át. (Pesti levéltár: Telekátírási jegyzőkönyv 1791/95.) Ezután Kemnitzer János a most megvett telket az 1789 június 17-én vásárolt ingatlanával — mint szomszédos területeket — egyesítette és egységes telekkomplexummá alakította át, melynek területe 570 □-ölet tett ki. Az egész telektömbért pedig összesen 13.669 forintot fizetett.

A belvárosi első telekösszeírásban, mely körülbelül az 1822. évi állapotot tüntette fel, a Kemnitzer-féle ház 2. számmal volt megjelölve és terjedelme 673 □-ölet foglalt magában. Ismeretes dolog, hogy az 1791. évi állapot szerint csak 570 □-ölet tett volna ki a területe, vagyis 103 □-öllel volt kisebb. Ez a területnagyság 1811-ben következett be, amikor Kemnitzer János az ő telke után sorrendben következő Jung-féle telket, illetve házat »jure vicinitatis« megvásárolta később történendő fizetés ellenében (... nachfolgender Ausgleichung). A Jung-féle házhoz tartozott egy 95—100 □-ölet kitevő telekrész is, amely a »jure vicinitatis« címén történt telekvásárlással ugyancsak Kemnitzer János tulajdonába ment át és ezt számították hozzá az eredeti 570 □-öl területéhez. A Jung-féle ház, illetve ingatlan — miután a teljes vételár kiegyenlítése nem történt meg — sohasem került a Kemnitzer-család valóságos tulajdonába, kivéve az említett 95—100 □-ölet, mert az 1811 augusztus 22-én »jure vicinitatis« történt telekkönyvi bejegyzés csak elővásárlási jogot foglalt magában. Ennek igazolására szolgál az is, hogy a későbbi telekösszeírásokban nem fordul elő Kemnitzer János mint a Jung-féle ingatlan tulajdonosa, de nem szerepel a Jung-féle ház Kemnitzer János hagyatéki leltárában sem, ami kétségtelen bizonyítéka annak, hogy nem lett az ő tulajdona.

Kemnitzer János halála után a Nagy- és Kishíd-utcában 2. számmal jelölt ház — több más ingatlannal együtt — fiára, Kemnitzer Károlyra szállott át örökség címén. Az átírást az 1826 december 28-án kelt telekátírási jegyzőkönyv foglalja magában. Kemnitzer Károly azonban rövidesen

meghalt és vagyonát gyermekei Ferenc, Zsigmond és Károly örökölték. Az 1831. évi október hó 5-én kelt telekátírási jegyzőkönyv tanúsága szerint ekkor írták át Kemnitzer Károly örököseire a Nagy- és Kishíd-utcában levő, de már 46/2 számmal jelzett házat.

A Kemnitzer-család birtokában az »Angol királyné« szálloda és kávéház 1844 május 6-ig volt, mert e napon adták el, illetve cserélték el az ingatlant. A telekátírási jegyzőkönyvben a tulajdonjogi változást a következőképpen vezették be: »1844 május 6. Nagyságos John Lajos úr, mint unokaöccsének Kemnitzer Ferenc úrnak nemes szombathelyi káptalan előtt 1843 szeptember 19-én vallott teljeshatalmú megbízottja, továbbá nagyságos Kemnitzer Zsigmond úr saját s testvére Kemnitzer Károly úrnak Vicenzán 1843 december 19-én az illető katonai hatóság előtt vallott teljeshatalmú megbízottja bevallják, hogy a Belsőváros Nagy- és Kishíd-utcában 46. sz. fekvő Angol királyné című családi házat, mely 1831 október 5-én Kemnitzer Ferenc, Zsigmond és Károly neveikre iratott át, f. évi január 16-án Bécsben költ csereszerződés erejénél fogva kaprioriai Vodianer Mórítz úrnak a Leopold városi Szén-piacon 397. sz. a. fekvő 1835 március 18-án nevére iratott házáért s 47.000 pengő forintnyi ráadásért cserébe adták légyen.«

Az ingatlan tulajdonjogában újabb változás 1869 február 13-án következett be, amikor örökségképen Wodianer Albert nevére írták át. Hosszú évtizedekig a Wodianer-család birtokában volt az Angol királyné szálloda és kávéház. 1900-ban báró Huszár Károlyné született gróf Nemes Mária tulajdonába jutott, kinek örököseitől azután a Pénzügyi Központ 1916-ban kibérelte az egész épületet, majd pedig idők folyamán báró Huszár Károlyné örököseitől a tulajdonjog egy részét is megszerezte. Napjainkban is a Pénzügyi Központ székházául szolgál.

A hajdani Kemnitzer-ház, majd az Angol királynéről nevezett ház helytörténetének tárgyalása után, illetőleg tulajdonjogának ismertetése után nem lehet megemlíteni nélkül hagyni a ház telkén állott északi rondella sorsát sem, mely valamikor Pest városának a védelmére szolgált.

Az 1. számú telken állott északi rondellát az 1789 augusztus 13-án tartott pestvárosi tanácsülési jegyzőkönyv tanúsága szerint ebben az időben bontották le és árverezték el a kőanyagát. A rondellának a kocsmaház felé eső részét nem bontatta le a tanács azon okból, mert a kocsmaház átépítése tervbe volt véve s nem akarta a ház épségét a lerombolás által veszélyeztetni (... jedoch auf der Seite des daranstossenden Wirtshauses in solang nicht weggebrochen werden dürfe, bis mit der Veräusserung dieses Hauses die Veränderung erfolgen wird). Kikötötte azonban a tanács, hogy az új kocsmaház felépítésének rövid időn belül meg kell történnie, mert ellenkező esetben a rondella falmaradványait a régi épület kárára is le fogja bontatni. Az északi rondella tehát végleg a régi városi kocsmá átalakítási munkálatai alatt semmisült meg s ezt az átalakítást még Hil-mayer Mátyás végeztette.

A lebontott rondella kőanyagát 516 köbölre becsülték, amiből árverés alá csak 344 köböllet bocsátottak, mivel a többi értéktelen törmelékké lett a bontás következtében. Az árverést báró Schilson helytartótanácsi tanácsos és kamarai adminisztrátor elnöklelte alatt tartották meg. A kikiáltási ár köbölenként 3 forint volt, vagyis az összes kőanyag ára 1032 forintban lett megállapítva. Kemnitzer János 1050 forintért vásárolta meg a 344 köböl kőanyagot, mint legtöbbet ígérő. A vétel az ő szempontjából nagyon

előnyös volt, mert a lebontott kömennyiség a saját telkén állott és így célszerűen felhasználhatta tervezett építkezéséhez, amelyet az 1789. évi árverési feltételek szerint négy éven belül végre kellett hajtania.

A rondella pontos helymeghatározására legbiztosabb támpontot szolgáltat a »Pest-budai Almanach«-ban (61. l.) Pollencig József által készített rézmetszet nyomán készült egykorú helyszínrajz. Ezt egybevetve a tanácsülési jegyzőkönyvben elmondott lebontási feltétellel, olyformán rekonstruálhatjuk a rondella helyét, hogy *ahol az 1. számú telek, a városi kocsmaház telkének határvonalával találkozott, állott az északi rondella.* Tehát az »Angol királyné« kávéház és szálloda teljesen a rondella területén épült fel és így ebből a szempontból is helytörténeti jelentősége van.

Az »Angol királyné«-ról nevezett szálloda és kávéház történetével szorosan összefügg a Dunaparton levő úgynevezett Hangli-kioszk és a körülötte álló évszázados fák, melyek az első pesti sétatér emlékét hirdetik ma is. Az 1789. évben kezdte meg a pestvárosi tanács a Dunaparton a fák ültetését közvetlenül a hajóhid mellett azon célból, hogy ott sétahelyet létesítsen. A Leyrer József 1803-ban kiadott »Die Stadt Pesth und ihre Gegend« című művének 17. lapja előtt található kép már feltünteti ezt a sétányt és pedig pontosan a Kemnitzer-féle ház előtt s leírásában is ugyanígy jelölte meg annak fekvését (dem Caffeehaue gegenüber ist eine kleine Promenade, die an das Donauufer stösst, mit Barrieren eingefasst, mit Ruhesitzen und einem Eiszelte versehen). Tehát ebben az időben már megvolt a fákkal beültetett területnek a sétányszerű jellege, mert padok voltak a fák alatt s egy üdítőitalokat kiszolgáltató bódé is állott ott, a mai »Hangli«-nak az elődje.

Ezt a dunaparti sétányt (silvulae deambulatoriae ad pontem navalem) első ízben 1796. évi április 1-én adta bérbe a városi tanács Fischer Jakabnak 115 forint évi bérösszegért három esztendőre. A bérlet lejártáig azonban 1798-ban már többen pályáztak Fischer Jakabon kívül a dunaparti sétány bérletére, mivel jövedelmező üzletnek bizonyult. Elsősorban Lechner Ferenc 1798 július 28-án kelt beadványában kérte a bérletet a maga számára, aki ebben az időben a Kemnitzer-kávéház és szálloda bérlője is volt. (Unterzeichneter hat das Caffee-Haus sammt den Tracteur-Haus des Herrn Johann Kemnitzer gegen eine nahmhafte Jährliche Arenda in Pachtung genohmen. Int. a. m. 6242.) Lechner e kérelmében különösen hangsúlyozta, hogy nemcsak a nagyközönség igényeinek a kielégítésére fog törekedni, hanem legfőbb gondja a sétány ültetvényeinek az ápolása lesz (... als sich Bittsteller zur einzigen Sorge machen wird, das Publicum nicht nur gehörig zu bedienen, sondern die Promenade selbst in besten Stand zu erhalten und alles zur Verschönerung beitragen wird. Int. a. m. 6242.), amit könnyen megígérhet, mert a sétány közvetlen szomszédságában van és állandó személyes felügyelete alatt tarthatja az ültetvények gondozását. 1798 augusztus 1-én kelt kérelmével Kemnitzer János maga is pályázott a dunaparti sétány bérletére. Beadványában már a sétatér megnagyobbitásának a gondolatával is foglalkozott és kijelentette, hogy ha hosszabb időre kapja bérbe a sétányt, akkor a meglévő ültetvények ápolásán kívül új és nemes fák betelepítését is hajlandó magára vállalni.

A városi tanács azonban egyik ajánlattevő beadványát sem fogadta el, hanem 1798 október 29-én nyilvános árverést tartott a dunaparti sétány bérbeadására. A megtartott árverésen Kemnitzer János lett a legtöbbet ígérő 270 forint felajánlott évi bérösszeggel, minek alapján 1799

április 1-től 1802 március végéig terjedő három esztendőre megkapta a sétány bérletét.

Kemnitzer János a háromévi bérlet lejártá felé, 1801 március 4-én újabb beadványt intézett a pestvárosi tanácshoz, melyben életrevaló terv megvalósításának az eszméjét vetette fel. Ugyanis azt ajánlotta, hogy adja a város neki a dunaparti sétányt 18 esztendőre bérbe oly módon, hogy csak évi 100 forint bérleti összeget tartozzék fizetni: ellenszolgáltatásként meg fogja nagyobbítani a »promenádót«. Erre annál is inkább szükség van — írja a beadványában —, mert Pest városának ez az egyetlen sétahelye, mely a polgárság üdülésére és kényelmére szolgál. (... ist in dieser königlichen Freystadt der einzige Ort, wo sowohl der Adel, als auch das übrige Publicum, sich tagtäglich zu vergnügen pflegt. Int. a. m. 6242.) Hangsúlyozottan kiemelte beadványában még azt is, hogy ilyen hosszú ideig tartó bérletre azért van szükség, mert a fiatal fák ápolása és újabb növénykultúra telepítése csak oly formán biztosítható, ha a sétány bérlete legalább két évtizedig egy ember kezén marad. Beadványában végül kötelezően kijelentette, hogy az eddigi hűsítőárusító bódé helyett szép és ízléses angolmintájú nyári vendéglőt fog építtetni a saját költségén, ha a tanács 18 évre kifejezetten biztosítja számára a bérletet. (Verpflichte ich mich auch über dies, in dieser Promenade auf dem Platz der sogenannten Limonadi Hütten ein angenehmes Sommerhaus nach englischen Geschmack aus soliden Materialien auf eigene Kosten dem hier anliegenden Plan gemäss zu erbauen. Int. a. m. 6242.)

A szép terv azonban nem valósult meg, mert a pestvárosi tanács a sétahely megnagyobbítására szükséges területet nem volt hajlandó Kemnitzer János rendelkezésére bocsátani. Természetesen a hosszúlejárátú bérletet sem kapta meg, mert a 100 forint évi bérösszeget a tanács nagyon kevésnek találta. A sétányt továbbra is háromévi időközönként adták bérbe, az ültetvények gondozását pedig a város maga végeztette el.

Ezek a rövid bérleti időszakok az ültetvények fejlődésében éreztették káros hatásukat, mert egyik bérlő sem viselte szívén a fák ápolását, hiszen bizonytalan volt, vajjon három év után ő lesz-e az új bérlő. A sétány fáinak a gondozása a város börtöneiben levő rabok feladata volt, amiben bizonyára nem sok köszönet lehetett, mert Kemnitzer János terjedelmes beadványában hangsúlyozottan kiemelte, hogy a sétatér ültetvényei nehezen fejlődnek és a csenevész fák nem nyújtanak elégséges árnyékot.

A promenád fejlesztésére, illetőleg megnagyobbítására a városi tanács a későbbi években sem gondolt, mert Schams 1821-ben megjelent »Beschreibung der Freystadt Pest« című művében még azt írja (390. l.), hogy a Kemnitzer-féle ház előtt a Dunaparton, a hajóhid közelében néhány fasor díszlik, amely eléggé látogatott esti sétahely (Abendpromenade), csupán az a fogyatkozása, hogy a kocsik pora kellemetlen a sétálókknak. A fasorokban padok vannak elhelyezve, ahová esténként csapatostul tódul a pestvárosi közönség, hogy a fiatal hárs- és akácfák árnyékában élvezhesse a természet szépségeit s gyönyörködjék a hajóhid forgalmában.

A város és városliget fejlődésével megváltozott a helyzet s a dunaparti sétány lassanként elvesztette régi jelentőségét. Hevesi Lajos 1873-ban kiadott »Budapest és környéke« című művében még mindig úgy jellemzi (196. l.) a dunaparti »square«-t, hogy »kicsiny ugyan, de igen csinos és kellemes hely, hol különösen a reggelizés nyáron igen kecsegtető úgy a reggeli árnyék, s a szép dunai kilátás, mint az elegáns kioszk kényelmei miatt«. Ma már

kétségtelenül szebb és kényelmesebb kioszkjaink is vannak, azonban azok az öreg évszázados akácfák, melyek a kiosk körül állanak, minden bizonnyal az egykori dunaparti sétány maradványai, mert ott láthatók még Blaschnek Ferenc 1832. évi térképén az első vigadó épület előtt és ugyancsak ott láthatók az újból felépített második vigadóépület előtt Pest város 1867. évi térképén is. E megmaradt néhány öreg akácfát, mint a hajdani Pest emlékeit, az utókornak kötelessége megőrizni és ápolni mindaddig, amíg a természet önmaga meg nem semmisíti azokat.

Miután a Kemnitzer kávéház és szálloda telkének kialakulását, valamint a Kemnitzer-házzal szorosan összetartozó pestvárosi sétány keletkezését a fentebb elmondottakban megismertük, most kísérjük figyelemmel magát a felépítményt, a házat, mely később az »Angol királyné« nevet kapta.

Az első ház a városi kocsmá volt, mely közvetlenül a rondella falához kapcsolódott s a legnagyobb valószínűség szerint egyszerű, primitív kis épület lehetett, amelynek építési ideje nem állapítható meg. Ezt a kocsmaházat Hilmyer Mátyás, az akkori tulajdonos átalakíttatta, amire vonatkozó adatokat az 1789. évi augusztus 13-án tartott tanácsülési jegyzőkönyvben találhatjuk meg első ízben. A tulajdonjog változásával már az átalakított kocsmaház jutott 1791-ben Kemnitzer János birtokába, aminek igazolására szolgálhat az, hogy Kemnitzer a kávéházi jog megadását az újjáépített »Hilmyer-házra« kérelmezte (domus Hilmyeriana). Ezt az épületet Kemnitzer János, úgylátszik, pár esztendő leforgása alatt lebontatta és az 1789. évi árverési feltételek kötelező erejénél fogva építtette meg 1792 vagy 1793-ban a kétemeletes »Kemnitzer-házat«, melynek főhomlokzata a Dunára (ma Mária Valéria-utcai rész), második homlokzata a Nagyhíd-utcára (ma Deák Ferenc-utca), a harmadik pedig a Kishíd-utcára (ma Türr István-utca) nézett. Ennek a szép épületnek a képét láthatjuk Leyrer József alább idézett munkájának 17. lapja előtt is. A ház beosztása a következő volt: a földszintet a dunaparti részen a kávéház helyiségei foglalták el, az első és második emelet pedig részben lakások, részben szállodai szobák céljaira szolgált.

A régi Kemnitzer-féle ház és az abban levő kávéház szépségeiről leginkább Leyrer József emlékezett meg »Die Stadt Pesth und ihre Gegend« című művében, melyben elragadtatással írt ezekről. Ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy Leyrer műve 1803-ban jelent meg, tehát abban az időben, amikor a Kemnitzer János által felépített ház és berendezett kávéház már teljes pompájában készen állott, akkor nem kételkedhetünk abban, amit a szájhagyomány őrzött meg a híres Kemnitzer-ház és kávéház csinos külsejéről és pazar belső teréről. Leyrer műve pedig, mint egykorú hiteles leírás így örökítette meg a Kemnitzer-házat és vele együtt a kávéházat: »...ist rechter Hand ein neues, hohes, grosses und lebhaftes Haus, an der Ecke einer gerad fortlaufenden, mit lauter neuen, gut, zum Theil schöngebauten Häusern besetzten Strasse, welches im Quadrat gebaut ist, einen innern Hof und drey schöne und gut verzierte Facaden hat, deren eine auf obige Strasse, die andere auf das Donauufer und die dritte auf eine mit jener parallele Gasse hinausgeht. Dieses Gebäude gehört einem Particulier und wird von mehreren Partheyen bewohnt. Im untern Stock finden sie das grosse Caffehaus, von dem sie schon an ziemlich entfernten Orten haben reden hören und das in der That in Deutschland (besonders da das Richtersche in Leipzig leider eingegangen ist) zu den besten; in

Europa überhaupt aber zu den bessern und vermög der Einrichtung, dass mann in einer langen Reyhe von Zimmern à table d'hôte und wie bey einen Restaurateur bedient wird, zu den seltenen gehört» (17. l.).

A fényes kávéház és szálloda élete zavartalanul tartott az 1838. évi »nagyárvíz« rettenetes csapásáig, mely Pest város nagyrészét rombadöntötte és nagyon sok emberáldozatot is követelt. Az árvíz magában az épületben nem bírt jelentősebb kárt okozni, hanem annál nagyobb pusztítást végzett a földszinti belső termekben, melyeknek teljes berendezését tönkretette. A kávéház akkori bérelője, Bartl János, az árvíz megszűnése után azonnal hozzálátott a megsemmisült kávéházi berendezések újból való helyreállításához, hogy a jó hírnévnek örvendett »Kemnitzer-kávéház« továbbra is az előkelő közönség szórakozóhelye maradjon.

A kávéház átalakításával kapcsolatosan Bartl János teljesen új vendéglői helyiséget is rendezett be, mely az épületnek ugyancsak a földszintjén nyert elhelyezést. A berendezési és átalakítási munkálatokkal egyidejűleg érdekes beadvánnyal fordult Bartl János a pestvárosi tanácshoz, illetőleg a Szépítő Bizottmányhoz. Beadványában foglalt elgondolása az volt, — mellyel egyrészt a ház külső csinoságát kívánta emelni, másrészt pedig saját üzleti forgalmát gondolta fellendíteni, — hogy a Kemnitzer-ház dunaparti homlokzatánál is ugyanolyan átjárót csináltatna, mint az utca másik oldalán levő Vigadó épületnél látható. Teljesen ehhez hasonló-nak képzelte el, vagyis az átjáró oszlopokon nyugodott volna és ezek tetején balkonszerű kiképzéssel nyert volna befejezést az építmény architektúrája (... in der Altstadt Bruckgasse 2 an der Donaufront eine, der in städtischen Redoutgebäude ganz ähnliche Durchfarth und eine darauf ruhende Altane mit Beibehaltung der gegenwärtigen Faciade beantragt. Verschönerungs Archiv 8218.). A Szépítő Bizottmány városszépítési szempontból kívánatosnak tartotta a nevezett átjáró megépítését, de a szabad forgalom lebonyolítása érdekében ennek megépítését mellőzni kellett. Az ügy végleges döntésre József nádorhoz került, aki szintén elutasította Bartl János kérését azon indokolással, hogy különösen országos vásárok idején oly nagy a kocsiközlekedés a ház dunaparti része előtt, hogy az átjáró megépítése által szűkebbé lett utcában gátolni fogja a közlekedést s nagy torlódásokat fog okozni. Tehát Bartl János terve nem valósulhatott meg, de sikerült ezt később Wodianer Móricnak létrehoznia.

Az árvíz okozta pusztulásból tehát hamarosan új életre kelt a Kemnitzer-kávéház, szálloda és vendéglő. Érdekes véletlen volt az, hogy az újjáalakítás befejezésekor, Viktória angol királyné megkoronázásának idejében történt az ünnepélyes megnyitása a kávéháznak és vendéglőnek s ez eseménnyel kapcsolatosan nyerte az »Angol királyné« nevet.

Nem sokáig tündökölhetett az Angol királyné-szálloda, mert rövidesen, 1849 májusában a dicsőséges magyar szabadságharc legfényesebb haditényye, Buda ostroma alkalmával az osztrák ágyuk rommálótték úgyanyyira, hogy teljesen újból kellett felépíttetni (... in der Grossen und Kleinen Bruck-Gasse sub No. 46 gelegenes Haus, zur Königin von England genannt, ist ebenfals durch das vorbezeichnete Bombardement gänzlich zerstört worden. Tanácsi : 7701/850—52). Az akkori tulajdonos, Wodianer Móric 1850-ben fordult beadványával a Szépítő Bizottmányhoz, melyben a bemutatott tervek alapján háromemeletes ház építésére az engedély megadását kérelmezte. A régi épülettől annyiban tért el, hogy ezt nem kétemeletesre, hanem háromemeletesre szándékozott építtetni és a duna-

parti főhomlokzatnál a Vigadó épületéhez hasonló átjárót is tervezett. Az építési engedélyt 1850 március 30-án kapta meg Wodianer Móric azon feltétellel, hogy a tervbevett átjárót megcsináltathatja ugyan, de kötelezvényt kell kiállítania arról, hogy a hatóság felszólítására az ingatlan mindenkori tulajdonosa lebontatja azt. Az építkezés költségei 42.869 forint 33 krajcárba kerültek, amiből a bombázás által okozott kár címén, valamint a belső berendezések elpusztulásáért 12.130 forint 67 krajcárt megtérítettek a hatóságok Wodianer Móricnak. (7701/50—52) Az építőmester Hild József volt, akinek legszebb alkotásai közé tartozik az Angol királyné épülete. (Verschönerungs Archiv : 12.805/a)

Az építkezés befejezése után Wodianer Móric ismét a régi előkelő pompával rendezte be a kávéházat, a vendéglőt — amelyek mindegyike a dunaparti rész földszintjén volt — és a szállodát. Az épület még ma is ott áll a Deák Ferenc-, Mária Valéria- és Türr István-utcák szegletén, abban a formában, amint 1850-ben Wodianer Móric Hild Józseffel felépítette, kivéve az átjárót, melyet 1870-ben a pestvárosi tanács 3000 forint kártalanítási összeg ellenében lebontatott. Külsője teljesen ugyanolyan, amint megépítették, csak a belső helyiségek változtak meg, amikor a Pénzügyi Központ irodái szobák céljára átalakításokat végeztetett azokban. Az egykori Angol királynéról nevezett épület méltán megérdemelné, hogy külső emléktáblával jelöltessék meg, mivel azon a helyen állott a város északi rondellája, a város kocsmája, később a Kemnitzer-kávéház és szálloda, majd 1840-től Angol királyné elnevezés alatt európai hírnévre szert tett szálloda, kávéház és vendégfogadó.

A kávéházi jog eredetére a következőket adhatjuk elő; Kemnitzer János az 1791. évi ingatlanvétel után rövidesen, 1791 április 23-án beadvánnyal fordult a pestvárosi tanácshoz, melyben a volt »Hilmayer-féle ház«-ban gyakorlandó kávéházi jog megadását kérelmezte, jöllehet Kemnitzer foglalkozása eredetileg a timárság volt. Indokolásul azt hozta fel, hogy a polgárság kényelmének és szórakozásának nagyon is megfelelő kávéházi helyiséget rendezett be, mely díszes kivitelénél fogva Pest városának díszére szolgál. Felemlítette továbbá azt is, hogy úgy a Belvárosban, mint a Lipótvárosban saját háza van, valamint a külvárosokban több teleknek a tulajdonosa, minek következtében a nagy adófizető polgárok közé tartozik. De nem hagyta megemlíteni nélkül azt sem, hogy egyrészt a városban tartózkodó magasrangú hivatalnokoknak, külföldieknek és az egyetemi ifjúságnak nélkülözhetetlen egy ilyen díszesen felszerelt kávéház, másrészt pedig a fejlődő Pestnek méltósága megköveteli, hogy új ízléssel és csinnal berendezett szórakozóhelye legyen.

A pestvárosi tanács 1791 április 27-i ülésében foglalkozott a kérelemmel, azonban érdemleges határozat előtt véleményes jelentéstétel végett kiadta a pesti kávé-céhnek. A céh természetesen tiltakozott a kávéházak szaporítása ellen, mert a pesti kávécsok megélhetési lehetőségeinek csökkenését látta újabb engedély megadásában. A céh ellenkezése dacára a tanács pártolólág terjesztette fel Kemnitzer János kérvényét a helytartótanácsához, mely 1791 július 26-án kelt 13.729. számú leiratában megadta a kávéházi jogot Kemnitzernek. (Intimata a. m. 4225.)

Kemnitzer János kávéházi jogát 1851 december 2-án Wodianer Móric nevére írta át a pestvárosi tanács. Ugyancsak Wodianer szerezte meg 1855-ben a kávéházi jogosítványhoz a »reáljog« elismerését is, amit a hely-

tartótanács 1855 június 14-én 12.150. és 12.130. számú határozataiban megerősített. (II. 6/1856.)

A kávéházi jogot nem minden időben gyakorolták a tulajdonosok személyesen, hanem bérbeadták, a bérlok közül megemlíthetők Lechner Ferenc és Bartl János. Mindketten bérleti idejük alatt a kávéház hírnevének nagyvárosi színvonalra való emelésében hathatósan munkálkodtak.

Az Angol királyné szállodának több királyi és fejedelmi vendége volt, kiknek emlékeztét a Pénzügyi Központ székházában ma is látható emléktáblákon örökítették meg.

Az első emléktábla a jelenlegi főbejárat kapualjának a jobboldalán található, mely azt hirdeti, hogy az Angol királyné-szállodában lakott a magyar nemzet büszkesége, Deák Ferenc, a haza bölcse is. Nem átmenő vendégként tartózkodott a szállodában, hanem másfél évtizedig volt állandó lakója az akkor Európaszerte híres Angol királyné-szállodának. 1859-ben költözött a szállodába és minden megszakítás nélkül 1874-ig tartózkodott benne. Itt dolgozott a szabadságától megfosztott magyarság megmentése érdekében és innét irányította a kiegyezés nagy munkálatait. 1874-ben az a nagy megtiszteltetés is az Angol királyné-szállodában érte Deák Ferencet — mellyel kevés magyar ember dicsekedhetett —, hogy az uralkodópár, I. Ferenc József király és Erzsébet királyné szállodabeli lakásán meglátogatták. Ekkor már betegeskedett Deák Ferenc és nem-sokára e nevezetes esemény után egészségéért aggódó rokonai kívánságára hozzájuk költözött. Elhagyta megszokott szállodai lakását, hol életének legtermékenyebb korszakát töltötte el. Rokonainak vendégszeretetét azonban Deák Ferenc már nem sokáig élvezhette, mert 1876-ban elköltözött az élők sorából.

A többi emléktábla az első emeleti lépcsőház falába lett elhelyezve, melyek szövege időrendi sorrendben a következő:

»II. Pedro de Alcantara császárnak 1871. évi october hó 6. és 7. napján itt tartózkodása emlékeül.« (Brazíliai császár.)

»Ő fölsége I. Ferencz József királynak Deák Ferencnél 1874. évi március hó 11-én tett látogatása emlékeül.«

»I. Milán király, Natalie királyné és Sándor trónörökös 1885. évi szeptember 10. és 13-án való itt tartózkodása emlékeül.« (Szerb király.)

»Ő fensége a Walesi herczeg és angol trónörökös 1888 szeptember 28-án, octóber 2-án való itteni tartózkodása emlékeül.«

»Ő fensége Rudolf trónörökös 1888 május 15—19-ig való tartózkodása emlékeül.«

»Ő fölsége Naszreddin Sah Kadsar Perzsia királya 1889 augusztus 26—29-ig való tartózkodása emlékeül.«

»Ő fölsége Erzsébet Románia királynéja 1891 július 17-én való itt tartózkodása emlékeül.«

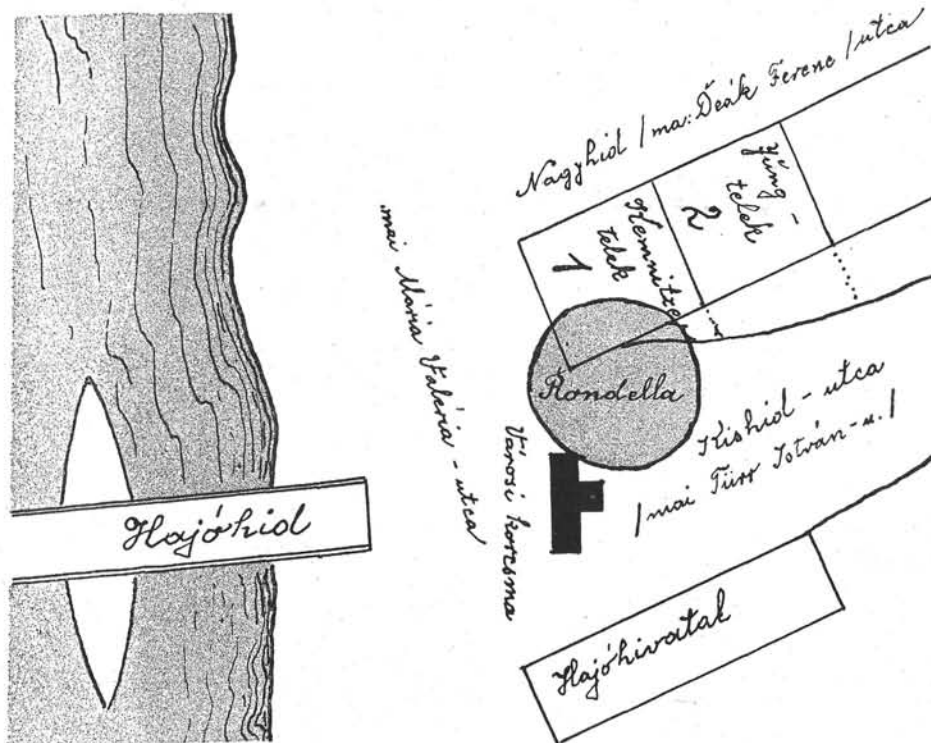
»Ő fensége I. Ferdinánd Bulgária fejedelme 1900 szeptember 14—16-ig való itt tartózkodása emlékeül.«

Ezek az emléktáblák fényes multról regélnek és írott bizonyítékai a hajdani Angol királyné-szálloda európai hírnevének. Félő gonddal kell örködni ezek épségéért, hogy a Pest városa dicső múltjáért lelkesedő polgárság mindenkor láthassa, hogy a királyi és fejedelmi vendégek közül

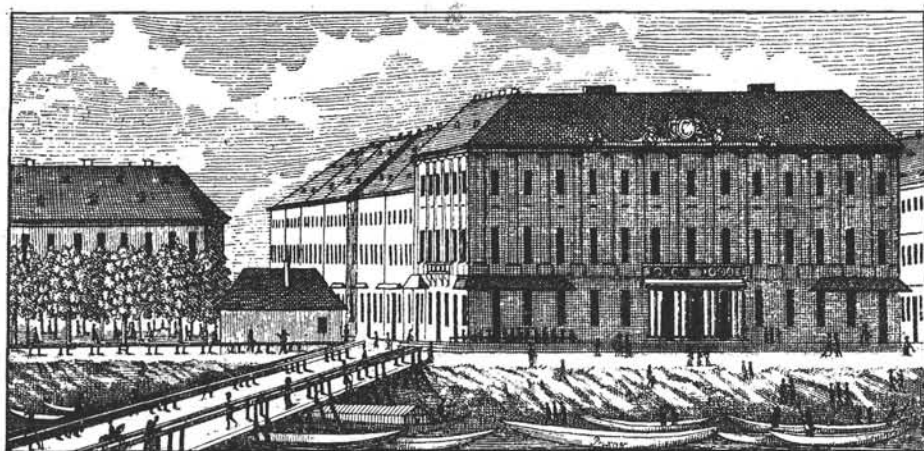
kik látogatták meg a várost és gyönyörködtek Pest nagyvárosi szépségeiben, valamint Buda s környékének elragadó panorámájában.

Ha elsétálunk a hajdani Angol Királyné-szállodának ma is álló épületéhez, önkéntelenül is visszaszáll emlékezetünk a fényesen világító multba. Látjuk az e helyen állott északi rondellát fegyveres polgárőreivel, akik ebben az erősségben nemcsak a várost, hanem saját otthonukat is védelmezték; látjuk a rondella előtti hajóhidat, Pest és Buda városok első állandóbb összekötő szervét, melynek élénk forgalma előrevetette árnyékát a jövő lüktető kereskedelmi életének; majd pedig a toronyhoz támaszkodó szerény városi kocsmát, a hajóhídon átkelők pihenő- és szórakozóhelyét. Feltűnik szemünk előtt a pompás Kemnitzer-ház szépen berendezett kávéházával, melyet a napoleoni idők krónikása a legelső európai kávéházakkal mért össze, és a híres Angol Királyné-szálloda tündöklő termeivel s királyi vendégeivel. Végül megakad tekintetünk azon a pár öreg akácfán, melyek az első dunaparti sétány élő bizonyítékaiként regélnek a polgári multról, amely mindenképen megérdemli figyelmünket, mert ebből bontakozott ki a mai világvárosi Budapest.

Dr. Rokken Ferenc.

15. A Kemnitzer-telek helyszínrajza.

von Kemnitzerisches Haus.

16. A Kemnitzer-ház 1803-ban.

A vizivárosi „Három nyúl” kaszárnya.

A budai Fő-utcában levő sok régi, érdekes épület között egyszerűsége mellett is felkelti érdeklődésünket a 68-as szám alatt álló ház. Nincs e házon semmi művészi díszítés, nem viseli magán a korabeli építészeti stílusok jellemző vonásait; amiben különbözik a környező házaktól, az nagyméretű kiterjedése. Két nagy udvart zárnak körül e régi falak és oly tágasak az udvarok, hogy bennük több kisebb épület emelkedik. Összegyűjtöttük a ház multjára vonatkozó egykorú adatokat, melyek alapján a következőkben foglalhatjuk össze történetét.

A Fő-utca 68. szám alatt lévő épület a mult század folyamán, míg csak a Pálffy-téri laktanya el nem készült, városi kaszárnya volt és a »Három nyúl laktanya« nevet viselte. Még korábban, a XVII—XVIII. század folyamán a »Három nyúl laktanya« telke nem volt egy tulajdonos kezében. Mikor a visszafoglalás után Buda város területét a kamarai igazgatóság kiosztotta az ideseregülő telepesek közt, ketten kaptak a ma is álló épület helyén telket. E telkek frontja a jelenlegi Fő-utcára, hátsó része pedig a Gyorskocsi-utcára nyílt. Közülük azt, amely a mai Batthyány-tér irányába esett, (a XVIII. század elején 148. sz.) Buda főváros már 1711-ben megvásárolta a rajta álló házzal együtt, azonban ekkor még nem kaszárnya, hanem serfőző céljaira használta fel. A másik telk, melynek jobb oldalán a mai Vitéz-utca vonul el (a XVIII. század elején 149. sz.), egészen a XIX. század elejéig magánosok tulajdonában maradt.

A budai telkek kiosztása a visszafoglalás után megtelepedők között építési kötelezettség vállalása ellenében történt. Az a két tulajdonos, akik a Nyúl-kaszárnya épületének telkét kapták, Unger János György¹⁾ polgármester és Praunseys Mátyás²⁾ bécsi majd budai vaskereskedő, igyekeztek is eleget tenni a vállalt építési kötelezettségnek. Telkeik a város azon részén feküdtek, ahol már a felszabadító háború megindulása előtt is házak állottak.³⁾ Ezek a régi épületek azonban akár a várostrom alatt, akár még a török korban többé-kevésbé elpusztultak. A Vizivárosról a kamarai igazgatóság megbízásából készült és 1695-ben befejezett »Zaiger« tanúsága szerint a fentjelzett 148. számú telken, melyen a Nyúl-kaszárnya épületének baloldali része áll, a régi házfalak még megvoltak (...hat noch vill alts Gemeur). A 149. számú telken, melyen a kaszárnya jobboldali traktusa áll, már csak alapjai voltak meg egy korábbi épületnek (...hat noch etwas von alten Fundamenten).

A régi épületrészeket a visszafoglalás után építtetők, amennyire lehetett, felhasználták. Unger és Praunseys sem bontatták le a még használható falrészeket, hanem azokra emelték az új építményeket.⁴⁾ A középkorból megmaradt épületrészek leginkább azokon a telkeken

pusztultak el, melyeken az új tulajdonos pénzhány miatt nem tudott építkezni. Az ilyen települők ahelyett, hogy házat emeltek volna vállalt kötelezettségük szerint, a még meglévő épületrészeket is szétszedték és az így nyert értékes kőanyagot eladták.⁵⁾

A Nyúl-kaszárnya épületének helyén fekvő két telek közül a jobb-oldalin (149. sz.) Praunseys vaskereskedő már 1689-ben építkezett. Ezt a Praunseys által épített házat, minthogy homlokzatát három nyúl díszítette, »Három nyúl-ház«-nak nevezték.⁶⁾ Erről nevezték el a benne levő fogadót, később pedig a helyén létesített laktanyát is. A »Három nyúl« elnevezés említésével először 1702-ben találkozunk.⁷⁾ Praunseys építkezése sokáig elhúzódott és nem is tudta házat teljesen befejezni. 1693-ban meghalt, adóssággal terhelt hagyatékára csődöt nyitottak.⁸⁾ A csődtömeghez tartozott a vizivárosi ház is. A csődiratok között megtaláljuk özvegyének egy 1695-ben benyújtott kérvényét, mely említést tesz a még teljesen ki nem épült házról.⁹⁾ Az 1695-ben befejezett vizivárosi »Zaiger«-ben is van adat Praunseys építkezésére vonatkozólag. E könyv szerint Praunseys telkén »...ist ein anfang zum Bauen gemacht.« Van azonkívül a csődiratok közt egy üvegezzámlánk, melyből megtudjuk, hogy Hoffinger I. G. bécsi üveges 1689-ben 81 forint 12 krajcár értékű ablaküvegezési munkát végzett Praunseys budai házában.¹⁰⁾

Praunseys házának egy része tehát már 1689-ben elkészült, mert az ablaküvegezést csak akkor végzik, mikor a falak és a tető már készen állnak. Özvegy Praunseysnének azt a későbbi panaszát, hogy a vagyonban egy *egészen* ki nem épült ház van, úgy magyarázzuk, hogy a teleknek nagyobb részét szándékoztak beépíteni, mint amennyi Praunseys életében elkészült, hiszen, mikor a későbbi tulajdonos, Bössinger Ferenc Ignác használta a házat, még mindig folyt az építkezés. Legnehezebb az 1695. évi »Zaiger«-nek előbb idézett feljegyzését megmagyarázni, mert eszerint csak épen hozzákezdettek az építkezéshez. Minthogy azonban a »Zaiger« hivatalos jellegű, állítását hitelesnek kell elfogadnunk. Feltételezhetjük azonban úgy ennek, mint egyéb adataink alapján, hogy a helyszíni felvételek az egyes telkekről jóval a »Zaiger« elkészítése előtt, mindjárt a város visszafoglalása után kezdődtek és csak feldolgozásuk tartott 1695-ig. Ennek a figyelembevételével a »Zaiger« adata is beleilleszthető a »Három nyúl« épület építkezési történetébe.

Praunseys háza a csődügy letárgyalása után feleségéé lett, aki azt 1698-ban eladta Bössinger Ferenc Ignác császári tanácsosnak és budai polgármesternek.¹¹⁾ Bössinger folytatta a megszerzett telek beépítését, csakhamar azonban akadályok gördültek a munka elé.¹²⁾ Praunseys korábbi alkalmazottja, majd üzletének folytatója, Erhart András ugyanis különböző árukért 200 forintot követelt Bössingeren, majd e követelést Karg bécsi vaskereskedőre engedményezte. Karg a 200 forintot Schwingheim nevű megbízottja útján igyekezett behajtani.¹³⁾ Bössinger nem fizetett, minek következtében ismételten végrehajtást vezettek ingatlanai ellen. Schwingheim először a Vizivárosban épülő házat becsültette meg, majd 1699-ben kieszközölte az építkezés betiltását.¹⁴⁾ Az építkezés szünetelése kárt okozott Bössingernek nemcsak azért, mert emiatt a félbenmaradt épület és az építési anyagok pusztulásnak indultak, hanem mert mihamarább hasznosítani szeretne volna házat. Bössinger, hogy elérje az építési tilalom feloldását, 1699 augusztus 5-én kötelezvényt adott Karg meghatalmazottjának, melyben ígéretet tett a rajta követelt

200 forintnak 4 héten belül való megfizetésére.¹⁵⁾ E kötelezvény kiállítása után engedélyezték a munkálatok folytatását. Az adósságot azonban Bössinger nem fizette meg, így Schwingheim 1700-ban újra tilalmat akart kieszközölni a házépítésre, azonban ekkor eredménytelenül. Karg kielégítése még sokáig nem történt meg: két évtized elmultával is követelte még pénzét Bössinger örökösein.¹⁶⁾

Bössinger lassankint elkészült házával; 1702-ben a ház már készen állhatott, amint ezt Kargnak egy kérvényéből következtethetjük. Ebben az évben ugyanis Karg ismét erélyesen lépett fel Bössingerrel szemben, hogy végre fizetésre szorítsa. A kamarai igazgatósághoz folyamodott támogatásért és keserű hangon panaszkodott Bössinger magatartására. Kiemelte, hogy annak idején a kamarai igazgatóság rászoríthatta volna Bössingert a fizetésre, ha ragaszkodik az építési tilalom fenntartásához (...nun ich einer Löblichen Administration die schenste Gelegenheit, als nemblich, da das Haus bey 3 Hasen in halben Bau gestanden und zu Verhüettung eines grossen Schaden hette müssen ausgebaut werden, Ihme den Bau einzustellen, an die Hand gegeben, wodurch Er Herr Bössinger mit schenster Manier längstens wäre zur Zallung angetriben worden). A továbbiakban Karg már nem az építkezés betiltását kéri, aminek az elrendelése szerinte célravezető lett volna, csak azt, hogy a fizetésre-ösztönzéshez megfelelő eszközt alkalmazzanak Bössingerrel szemben. Ha még folyamatban lett volna az építkezés, Karg kimondottan ennek a betiltását kívánta volna. Így megelégedett azzal, hogy Bössingernek egy szöllejét zálogként kötötték le követelése biztosításául.¹⁷⁾

Bössinger a Három nyúlról nevezett házban vendégfogadót rendezett be, így akarván azt jövedelmezővé tenni.¹⁸⁾ Pénzre pedig sok adóssága miatt nagy szüksége volt. Azok ugyanis, akik a visszafoglalás után házhelyet kaptak Budán építési kötelezettség vállalása ellenében, sokszor a kellő anyagi eszközök hiányában hitelre utalva fogtak munkához. Hitelhez, legalább eleinte könnyen jutottak: összegyűjtötték és kölcsönvették rokonaik pénzét. A kereskedők és iparosok szintén szívesen nyújtottak nekik hitelt, mert remélték, hogy a gazdag magyar földön letelepülők hamarosan megszerzik munkájukkal a tartozások törlesztéséhez szükséges pénzt. Bössinger, aki a telepések legelőkelőbb köreiből tartozott, császári tanácsos volt, élvezte az udvar bizalmát, nagy összegű hitelekhez és kölcsönökhöz jutott. Kölcsöneinek felvétele épen azokban az években történt, amikor a Vizivárosban építkezett. 1707-ben bekövetkezett halála után a város összeíratta adósságait, melyek 5000 forintnál nagyobb összegre rúgtak.¹⁹⁾ Adósságai között két nagy összegű tétel szerepelt, a Kollonics kardinális által nyújtott 2000 forintos és a Wilfersheimb élelmezési biztos által nyújtott 1000 forintos kölcsön. Buda városának is 828 forintos követelése volt betáblázva Bössinger ingatlanaira. A várossal szemben fennálló tartozása azokból a pénzekből került ki, melyeket hivatalos működése alatt vett föl és a melyekkel nem számolt el. Természetesen abban az időben az ilyen eljárást még nem tekintették törvénytelennek, sőt a város el is engedte az özvegynek a követelés egy részét.²⁰⁾

1702-ben Bössinger a Három nyúl-házban berendezett fogadóját bérbe adta Reither János Mihály sörkereskedőnek, aki már két év óta szállított sört Bössinger fogadóiba (másik fogadója a szintén a Vizivárosban levő Arany Sas volt).²¹⁾ Eddig Bössinger üzletvezető-gazdát, illetve vendéglőst alkalmazott fogadóiban. Minthogy azonban Reithernek nagyobb

mennyiségű sör árával tartozott, az úgy akart hozzájutni követeléséhez, hogy bérbe vette a Három nyúl-fogadót. A bérlet 3 évre szólt, a megállapított bérösszeg pedig évi 200 forint volt, amelyből Reither javára írták Bössinger tartozását. A 3 év letelte után Reither nem bérelte tovább a fogadót. A háborús idők nem kedveztek a forgalomnak, a labanc-párti Buda pedig a kurucok előhaladása idején elszigetelt helyzetbe került. Ez a körülmény is előidézhette, hogy Bössinger adósságainak kifizetésére csak halála után került sor ingatlanainak eladási árából.

Arról, hogy milyen volt Bössinger háza, keveset tudunk. Még arra sincs adat, hogy emeletesnek épült-e vagy földszintes maradt. Azt megállapíthatjuk, hogy a Fő utcára néző épületrész nem érintette a szomszéd házat, hanem hézag volt közöttük. A két ház telkét fal választotta el egymástól, mely az utcától befelé 13,5 öl mélységben 2 öl magas, hátrább 1,5 öl magas volt. Ennek a válaszfalnak a megépítésénél egy a telken álló, a visszafoglalást megelőző időből származó falrészletet is felhasználták.²²⁾ A háznak az egykori Sár vagy Temető utca (Vitéz utca) melletti kiépítése nem egyenes, hanem ívvonalban történt, mely ívnek az öble a telek felé mélyedt be, amint ezt egy a budai telekhivatal által 1733-ban készített rajz mutatja.²³⁾

Reithernek a bérlettől való megválása után nem tudjuk, hogy Bössinger miként hasznosította fogadóját. Ha azonban szünetelt is az üzem, ez legfeljebb csak átmeneti állapot lehetett, mert 1710-től kezdve ismét gyakran találkozunk a »Három nyúl« fogadóra vonatkozó adatokkal. Bössinger 1707 márciusában halt meg. Végrendeletében vagyonát feleségére hagyta. Hagyatékában a felvett leltár szerint nem volt készpénz. Hagyott azonban feleségére 3 házat, egyet a Várban, kettőt (Arany Sas és Három Nyúl) a Vizivárosban, valamint két szőlőt és a Gellérthegy aljában fekvő szántóföldeket.²⁴⁾ Bössinger adósságai a vizivárosi házakra voltak betáblázva. Özvegye megkísérelte a teljes vagyon megmentését. Férje halála után igyekezett a kintlevőségeket behajtani, pört indított azok ellen, akiket adóssainak tartott, de nem fizettek. Egyes hitelezők követelését is perrel támadta meg. Az adósságok törlesztéséhez szükséges pénz azonban nem gyűlt össze, ezért Bössingerné megegyezést létesített elhalt férjének fivérével, Bössinger János Mihály ezredessel, akinek szintén volt a hagyatékban 7760 forint 39 krajcár követelése. Ennek a fejében megkapta sógornőjétől a két vizivárosi házat 12.000 forint 39 krajcár értékben és magára vállalta a Wilfersheimb- és Kollonics-féle adósságoknak, valamint még négy kisebb adósságnak a kiegyenlítését.²⁵⁾ E megegyezés folytán a Három nyúl-épület Bössinger ezredes tulajdonába ment át.

Bössinger ezredes két évvel a ház átvétele után meghalt, kiskorú örököseit hagyva maga után. Mivel az ő vagyonát is adósságok terhelték, a Három nyúl-házat el kellett adni. Az eladást már 1717-ben megkísérelték, megfelelő vevő azonban csak 1726-ban jelentkezett. Az újabb tulajdonos Löffler András Antal kapitány lett.²⁶⁾ Az ő kezén öt évig volt a ház, 1731-ben azonban adósságok miatt eladta Reither János Mihály serfőzőnek, Bössinger polgármester egykori bérlőjének.²⁷⁾ Reither 1733-ban átépíttette a házat, legalább is a mai Vitéz utca mellett levő részét. Reither úgy irányította az építkezést, hogy a Vitéz utcára nyíló oldal a jövőben ne görbe, hanem egyenes vonalban haladjon. Ehhez azonban utcaterületre volt szüksége. Kérésére Buda város tanácsa 1733 május 20-án átengedte Reithernek a szükséges utcaterületet. Reither kérésének támogatására

felhozta, hogy a város díszét szolgálja, ha egyenes vonalban építi meg házát (...eine rechtlinische Maur pro decore civitatis führen).²⁸⁾

Az első városrendezési törekvés, amellyel Budán a töröktől való visszafoglalás után találkozunk, az épületeknek egyenes vonalban való emelésére irányult. Az új települőknek, ahogy arra a rendelkezésre álló adatokból következtethetünk, ott, ahol az egykori telkek határai nem mosódtak el, nem mérték ki új területeket, hanem a régi nagyságban osztották ki közöttük a telkeket. Ezeknek a régi telkeknek a területében 1686 után eleinte csak az esetben állott be változás, mikor megosztották őket, illetőleg részben vagy egészben más telekhez csatolták. Az ilyen telekváltozásnak nem volt jelentősége városrendezési szempontból. A nagy tűzvész utáni évben, 1724 augusztus 8-án találkozunk először Budán azzal a törekvéssel, mely az építési rend legelemibb szabályának a betartására, a házak utcára néző oldalának egyenes vonalban való megépítésére irányul. Ettől kezdve ismételten folyamodtak engedélyért budai háztulajdonosok és kérték telküknél olyan rendezését, mely lehetővé teszi az egyenes vonalban való házépítést. A Három nyúl-háznak 1733-ban történt átépítése azért figyelemreméltó, mert megállapítható, hogy az elsőnek felmerült városrendezési szempont betartása mellett folyt. Az még kiderítésre vár, hogy milyen hatás alatt indult meg az egyenes vonalban való építésre irányuló törekvés.

A Nyúl-kaszárnya ma is fennálló épületének baloldali részén (148. sz.), mint már említettük, Unger János György volt budai polgármester építkezett először a visszafoglalás után. Unger építkezéséről még kevesebbet tudunk, mint Praunseys, illetőleg Bössinger építkezéséről. Az építés idejére csak hozzávetőlegesen következtethetünk. Praunseys és Unger megegyezést létesítettek egymás közt a telkeiket elválasztó és közösen emelt fal fenntartására vonatkozólag. Praunseys 1693-ban meghalt, úgy látszik tehát, hogy Unger is 1693 előtt építkezett. A két telek között levő válaszfal 1708-ban perlekedésre adott okot Praunseys és Unger özvegyei között. A válaszfalra vonatkozólag annak idején létesült megegyezés szerint ugyanis e falnak a mai Fő-utcától számított 13-5 öl hosszú részét Unger építtette meg, Praunseys csak akkor tartozott volna a költségek felerészét viselni, ha beleépítette volna házába a válaszfalat. A fal többi részének költségeit egyenlő részben kellett viselniök. A per során Unger özvegye (ekkor már Dietzné) igazolta, hogy Praunseys özvegye (ekkor már Mieser Jakab felesége) adós maradt a fal felerészének árával.²⁹⁾

E per több szempontból érdekes számunkra. Amikor a vitás falat a tanács által kiküldött bizottság megvizsgálta, megállapítást nyert, hogy a felszabadítást megelőzőleg készült háznak falmaradványait használták fel a válaszfal emelésénél (az egykori falat »türkische Mauer«-nek nevezik az iratok). Minthogy pedig e falat olyannak tekintették, mint amelyet ház ráépítésére használhatnak, ez az adat bizonyíték amellett, hogy a hódoltság után az újonnan építetők az egykori épületrészeket, amennyiben felhasználhatók voltak, megtartották. Érdekesekek e pör aktái azért is, mert az egykori Unger-féle háznak a szomszéd »Három-nyúl«-ház felé eső oldaláról a per alkalmából rajz készült. Habár e rajz csak nagy vonásokban adja is vissza az Unger-féle ház képét, láthatjuk belőle, hogy a szóbanforgó telek egész mélységében beépült már. Megállapítható e rajzból az is, hogy a ház ezen oldala földszintes volt. Hátul, a mai Gyorskocsi utca mellett présház állott, mely jóval magasabb volt a többi épületnél.

Unger 1705-ben halt meg. Halála után leltárt készítettek hagyatékáról, melyből további adatokat tudunk meg házáról. A házat a »Zöld szőlőfürtről« nevezték el (bey der grienen Weintrauben) s értékét 3200 forintra becsülték. Az épület felszerelése főleg borászati eszközökből állott, egy-két szobáját bérbeadták. Ungernek a Várban is volt háza, ebben lakott, míg a gazdasági felszerelés befogadására elsősorban vizivárosi háza szolgált.³⁰⁾ Ügylátszik vendégfogadója is volt e házban, mert az 1711-ben történt átépítés aktáiban ismételtén szó van a házban levő vendégszobákról (Gastzimmer).³¹⁾

A »Zöld szőlőfürthöz« címzett ház Unger halála után özvegyéé lett, özvegye pedig 1711-ben eladta Buda városának.³²⁾ Buda városa már többször megkísérelte addig, hogy sörfőzési jogát gyakorlatilag is érvényesítse. Kevéssel a volt Unger-féle ház megvétele előtt, 1711 elején a darmstadti herceggel folytattak tárgyalást, hogy rábírák a Tabánban álló sörfőzdéjének az eladására. E tárgyalások eredménytelenek maradtak, mert a város föltétlenül olyan sörfőzdet akart, mely tulajdonában van, míg a herceg csak bérbeadásra volt hajlandó.³³⁾ Ekkor a tanács elhatározta, hogy teljesen új sörfőzdet rendeznek be. E célra vásárolták meg a »Zöld szőlőfürtről« nevezett házat. A házvételi tárgyalásokat a tanács megbízásából Baiz polgármester vezette. Baiz Ungernéval 1800 forintot vételárban egyezett meg. E megegyezést a tanács az 1711 július 13-án tartott ülésén hagyta jóvá, egyúttal kiküldte az újonnan létesítendő sörfőző ügyeinek intézésére Keppeler Rüdiger Gáspár telekkönyvvezetőt. A megvásárolt épületnek az átalakítása sok munkával járt. Az építési munkálatokról hétről-hétre jelentést tettek. E jelentésekből látjuk, hogy az Unger-féle háznak csak az utca felé eső részét hagyták meg teljesen, míg a hátrább álló épületeket vagy egészben vagy részben lebontották és újakkal pótolták. Az új épület legalább helyenként emeletes volt. Az ablakok egy része, számszerint 9 darab, a szomszédos »Három nyúl«-ház telkére nyílt. A város különös gondot fordított e kilenc ablakra és megegyezést kötött a szomszéd tulajdonosokkal a fenntartásukról.³⁴⁾

A vizivárosi sörfőző harminc éven át működött, 1722-től kezdve a tabáni sörfőzővel együtt. A két sörfőző együttes fenntartása azonban nem volt szükséges, amiért is a tanács elhatározta a vizivárosi sörfőző üzemének a megszüntetését.³⁵⁾ Az így megürült épület felhasználásáról úgy gondoskodtak, hogy fogadót rendeztek be a házban, melyet a ház egykori nevével »Zöld szőlőfürte« fogadónak hívtak. E fogadó bérletéért Zipauer János Mihály folyamodott, aki addig a városi »Fehér ló« fogadónak volt a bérelője. A »Fehér ló« bérleti díja nem állott arányban az elérhető bevételekkel és emiatt Zipauer súlyos veszteségeket szenvedett. Mikor tehát az új fogadó bérletéért folyamodott, azt kérte a tanácstól, hogy az önhibáján kívül szenvedett veszteségeiért kárpótolják azzal, hogy neki ítéljék az új fogadó bérletét. A tanács arra utasította Zipauert, hogy a bérlet ügyét a polgármesterrel beszélje meg. A bérleti szerződést, melyben külön gondoskodtak arról, hogy a város borait is mérje a bérelő, 1743 január 2-án kötötték meg egy évi időtartamra.

Az új városi fogadó számára bő volt a megszüntetett sörfőződe teljes épülete, ezért annak hátsó részére, mely a mai Gyorskocsi utcára nyílt, árverést tűztek ki. Vevőül csak Klügl Ignác kalocsai érseki jószágkormányzó jelentkezett, akinek a polgárjog megszerzése céljából volt szüksége házra. Klügl a volt sörfőződe szóbanforgó részéért 2500

forintot ajánlott és vállalta azt a feltételt is, hogy saját költségén emel válaszfalat a megosztás folytán létrejövő két új ingatlan közt. 1743 február 1-én rendelte el a tanács a Klügglal való szerződés megkötését,³⁶⁾ ez azonban utóbb visszaléphetett az ajánlattól, mert a telekkönyvben nincs nyoma a tulajdonjog átruházásának s 1746-ban a közelben másik házat szerzett. A város tulajdonában maradt háznak főutcai részén aztán kisebb átalakításokat végeztek, nevezetesen a házban a kaputól balra mészárszékek állottak, melyeket most a volt sörfőzőmesteri lakás helyére tettek át, vendégszobáknak pedig a megürült mészárszékhelyiségeket rendezték be.³⁷⁾ A sörfőzde megszüntetésével megszűnt a városnak az a joga is, hogy a szomszédos »Három nyúl« telekre ablakokat nyithasson, a létesített megegyezés szerint ugyanis csak a sörfőzde érdekében adtak a szomszédok ablaknyitási engedélyt. 1744-ben a szomszédház akkori tulajdonosának, Leiner Sebestyénnek a felszólítására befalazták a szobanforgó 9 ablakot.³⁸⁾

Az egykori sörfőzdének városi fogadóvá való átalakítása után évtizedek teltek el anélkül, hogy az épület sorsában változás állott volna be. Vannak ugyan feljegyzéseink a »Zöld szőlőfűrt«-ről, ezekből azonban csak azt tudjuk meg, hogy mikor állott be változás a fogadó bérletjének személyében és mekkorák voltak a bérleti összegek. Az 1790-es években ismét gyakrabban foglalkoztak a »Szőlőfűrt«-épülettel. A fogadó évi bérletdíja, mely eleinte 100 forint körül mozgott, később kisebb-nagyobb visszaesésekkel egészen 430 forintig emelkedett. Az 1788—1790-es háború idején azonban épúgy, mint a francia háború kitörése után csak a szokottnál kisebb összegekért lehetett bérbe adni. A kamara állandóan figyelemmel kísérte a város tulajdonában levő ingatlanok jóvedelmének alakulását és nem kerülte el figyelmét a Szőlőfűrt-fogadó hozadéka csökkenése sem. A budai tanács 1788-ban a kamara érdeklődésére adott válaszában a háborús idők kedvezőtlen hatását hozta fel a bérjövedelem csökkenésének okául. A Szőlőfűrt-ben ugyanis a tanács jelentése szerint főleg sertés- és hordóabroncskereskedők szálltak meg, ezek a kereskedelmi ágak pedig a háború miatt erősen pangának.³⁹⁾

Amint a háborús idők miatt a gazdasági nehézségek fokozódtak, a város számára egyes korábban hasznathajtó intézményei is teherré váltak. A kamara feladatának megfelelően igyekezett megakadályozni a városi bevételek visszaesését és mivel egyes városi ingatlanok jóvedelmezőségét a legszigorúbb szabályok előírásával sem lehetett biztosítani, azt ajánlotta, hogy az ilyen ingatlanokon adjon túl a város.⁴⁰⁾ Különösen a régi ingatlanok jártak teherrel, mert karbantartásuk túlhaladta bevételeiket. Két olyan épület volt, amelynek eladását a kamara sürgősnek tartotta: a várbeli úgynevezett Veszprémi-ház és a Szőlőfűrt-fogadó. A Szőlőfűrt-fogadó azonban annyira rossz állapotban volt és oly magas árat kértek érte, hogy nem kaptak rá vevőt. Ekkor a választott polgárság 1793 január 24-én tartott ülésén az az eszme merült fel, hogy építsék át kaszárnnyá a Szőlőfűrt-házat, mert így a katonaság számára bérelt házakkal járó teherből legalább részben megszabadulnának.⁴¹⁾

Így érlelődött meg az a terv, melynek következményeképp a Nyúl-kaszárnya létesült. A kormányzsékek helyesléssel fogadták a választott polgárság által felvetett gondolatot és közölték a várossal, hogy a kaszárnnyá való alakítás költségeit azokból a pénzekből kellene fedezni, melyeket eddig a katonaság számára bérelt épületek emésztettek fel. Arra is utasították a várost, hogy dolgoztassa ki az átalakítás terveit és terjessze fel

jóváhagyásra.⁴²⁾ Azonban a város egyelőre elmulasztotta a kormány-
székek által kívánt munkálatok elvégzését, 1797-ben újabb 3 évre bérbe-
adták a fogadót és a kamara is jóváhagyta a szerződést.⁴³⁾

1801-ben végre erélyesen hozzálátott a budai tanács a vizivárosi
laktanya és egyúttal a Szőlőfürt-fogadó függőben levő ügyének az elintézésé-
hez. A városba érkező katonaság száma állandóan növekedett, s ezzel
együtt szaporodtak a beszállásolással járó kiadások is. 1801-ben Buda
költségvetésébe 4549 forint 30 krajcárt vettek fel kaszárnyák céljára
alkalmas magánépületek bérbevételére, 6260 forintot pedig katonatisztek
beszállásolására. A helytartótanács 1801 április 4-én újabb 8 század
katona beszállásolását rendelte el. Minthogy a város rendelkezésére álló
szállások már mind megteltek, a polgárok lakását pedig kímélni akarták,
a tanács a választott polgárokkal egyetértésben kimondotta, hogy meg-
veszi a tulajdonában levő Szőlőfürt-épület szomszédságában épült Három
nyúl-házat kaszárnya céljára és a rossz állapotban levő Szőlőfürt-épületet
is kijavíttatja, hogy használható legyen.⁴⁴⁾

A Három nyúl-épület 1739-ben Reither vejének, Leiner Sebestyénnek a
tulajdonába került, ennek halála után pedig örökösei megosztottak rajta.
Az 1120 □-ölet kitevő ingatlanak a Fő-utca felé eső 614 □-öles része
Leiner fiáé, majd ennek örököseié lett. Ezen örökösöknek a részét vette
meg 1801-ben Buda városa 17.000 forintért, míg a Három nyúl-ház hátsó
része egyelőre még magánkézből maradt. Az adásvételi szerződést április
15-én küldték a kamarához jóváhagyás végett. A kamara helyesnek
találta a város indokait, melyeket az állandó vizivárosi kaszárnya létesíté-
sének szükségessége mellett felhozott és még aznap megadta hozzá-
járulását.⁴⁵⁾ Az eddigi tulajdonosok, a Leiner-örökösök április 24-ére
elhagyták a házat, április 27-én pedig a tanács már 2 század katona elhelye-
zésére tette meg a szükséges intézkedéseket.⁴⁶⁾

A volt Szőlőfürt-épület hátsó részének kaszárnya céljára való átalakí-
tása 1802-ben történt meg. A város a kamarától 1642 forint 21 $\frac{3}{4}$ krajcár
költség engedélyezését kérte az építkezés céljára.⁴⁷⁾ A kamarai jóváhagyás
(május 12.) után Dankó József kőművesmesterrel kötöttek szerződést a mun-
kálatok elvégzésére. A szerződésben a város nemcsak jó munkát kívánt
Dankótól, hanem azt is, hogy az épület külsőleg is mutatós legyen (...ein
ordentliches Gesims, ...eine, soviel möglich, moderne Facade machen.).⁴⁸⁾

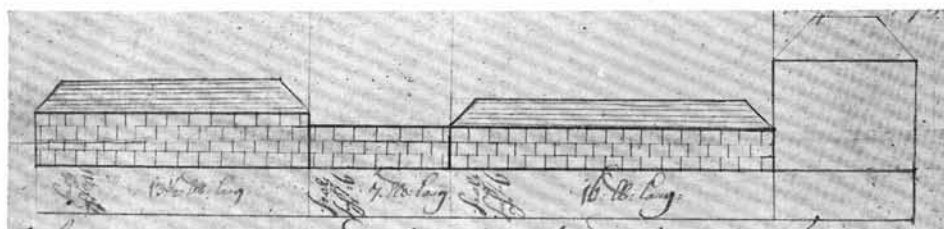
A Szőlőfürt-épület elülső részében megmaradt még egyelőre a
fogadó. Minthogy azonban a katonaság elhelyezése mindig több és
több helyet igényelt, 1807-ben az épület Fő-utcai részének kaszárnyává
való átépítéséről is elkészíttette a terveket és költségvetést a város Dankóval.
A Dankónak adott utasítás szerint az építésnek úgy kellett végbemennie,
hogy a Szőlőfürt-épület egy egészet képezzen a Három nyúl-épülettel, mely
célból falait magasabbra kellett felemelni. Bár mind a két épület emeletes
volt, a Szőlőfürt-épület mégis alacsonyabb volt. A Dankó készítette
tervek mindazonáltal nem ítélték halálra a Szőlőfürt-épület régi falait, hanem
csak az átépítést akadályozó részek eltávolításáról gondoskodtak. A régi
falakat, ahol nem álltak útban és elég erősek voltak a rájuk építendő
rész elbírására, megtartották, sőt egyes helyeken meg is vastagították azokat,
hogy elbírják a nagyobb terhet. A Három nyúl-épület felé nem maradt
már külön fala a Szőlőfürt-épületnek, hanem úgy építkeztek, hogy a két
épület szomszédos szobáinak a Három nyúl-épület eddigi fala szolgált
közös válaszfalul.⁴⁹⁾

1808 április 20-án a kamara megengedte, hogy addig is, míg az épület szerkezetére vonatkozó (super structura) legfelsőbb jóváhagyás megérkezik, hozzáfoghassanak az építkezéshez. Az építést Hickisch Kristóf építőmester vezette. Hickischnek egy 1809 január 20-án készült jelentéséből kitűnik, hogy ekkorra az új falak már készen állottak. Közben azonban megérkezett az udvari építészeti hivatal véleménye, mely a Dankó-féle terveket meg nem felelőknek minősítette, egyúttal új tervek is küldött a városnak, melyeknek értelmében nagyobb, kétemeletes kaszárnnyát kellett volna emelni. A Dankó-féle tervek kivitelében azonban már annyira jutottak, hogy nagy kárral járt volna a városra az építkezésben történő minden lényegesebb változás. A város feltárta illetékes helyen az új terv megvalósításának nehézségeit és kérte, hogy tekintsenek el attól. A kamara tekintetbe vette a város érveit és hozzájárulását adta, hogy az udvari építészeti hivatal terveit csak annyiban vegyék figyelembe, amennyiben azt a már megépített részek épségben hagyásával tehetik. Így tulajdonképpen Dankó terve került kivitelre.⁵⁰⁾

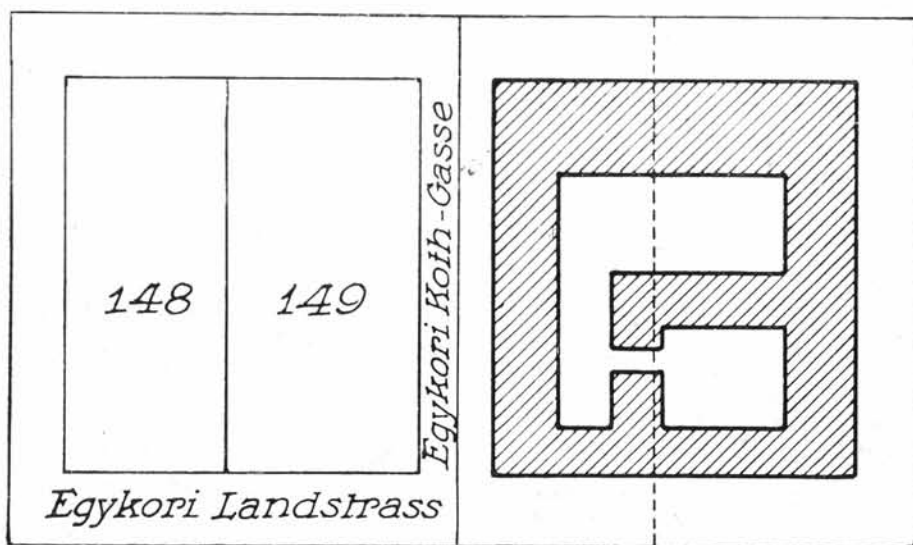
Az 1808—1809. évi építkezések folytán az addig külön házakat képező Szőlőfürt- és Nyúl-kaszárnya egy épületté vált. A ma is fennálló épületnek a Fő utcai része már ekkor megkapta jelenlegi formáját. Hátra volt még a mai Gyorskocsi-utca felé eső résznek a teljes felépítése. A hátsó résznek a felépítése nem történt meg egyszerre, hanem alkalmasszerűen építettek rajta egy-egy darabot. A katonaságnak megfelelő volt e kaszárnya fekvése és állandóan sürgette a kibővítését. 1824-ben az volt a kívánságuk, hogy a Három nyúl-épületnek azt a részét, melyet a város 1807 körül vásárolt meg, lássák el emelettel. Erre az építkezésre a terveket a kamara 1826 június 28-án hagyta jóvá, az építési munkálatokat pedig ismét Dankóra bízta. A költségekre 3087 forintot irányoztak elő. Az ekkor felépített rész a Gyorskocsi-utcára nyílik és a munkálatok még 1826-ban befejeződtek.⁵¹⁾

A Három nyúl-épület azonban földszintes maradt azon a részén, mely a mai Vitéz-utca és Gyorskocsi-utca sarkán áll. E résznek az emeletessé építéséhez 1828 november 5-én adott engedélyt a kamara. Az építési szerződéseket az egyes mesteremberekkel a tél folyamán megkötötték, a munkálatokat pedig 1829 március elején kezdték meg. A katonaság november 3-án vette át a középső szárny kivételével teljesen befejezett Háromnyúl-épületet.⁵²⁾ A középső szárnyat 1847-ben építették föl emeletesre.

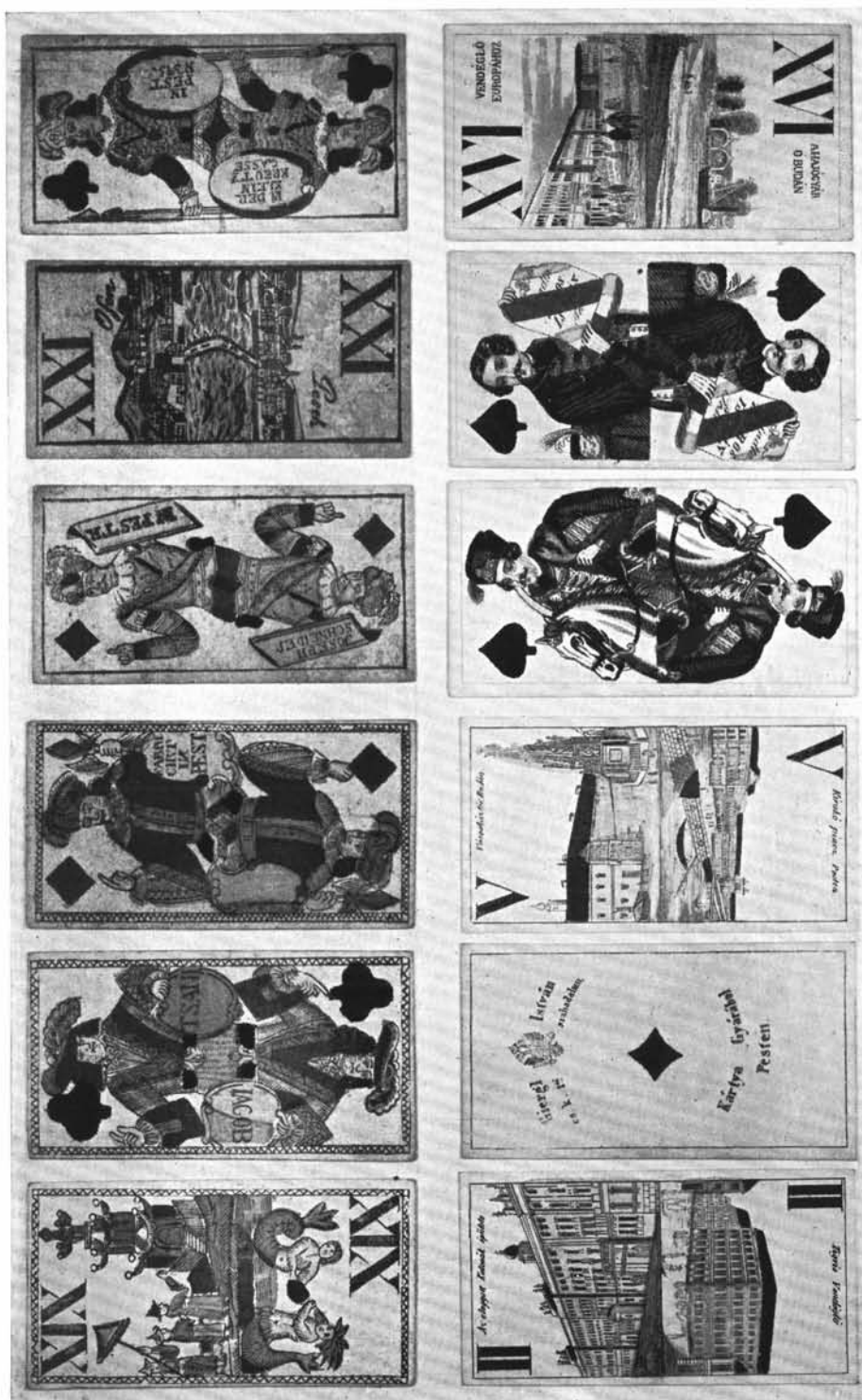
Időközben sor került a Szőlőfürt-épület oldalsó és hátsó részének kiépítésére is. A budai tanács először 1832-ben kért engedélyt a jelzett munkák megkezdésére, 1833-ban pedig az építési engedély módosítását szorgalmazta. A tanács azonban még e módosított tervek sem találta elég jóknak. 1837 június 30-án újabb tervek terjesztett fel a kamarához, mely tervek a Szőlőfürt-épület hátralevő részeinek a kiépítését foglalták magukban. A kamara a tervek 1838 május 23-án hagyta helyben, a munkálatok megkezdésére azonban csak 1841-ben került sor.⁵³⁾ A kaszárnnyának 1841-ben megépített része igen nagy volt. A ma is fennálló épületnek a bal oldalán, nem messze a Fő-utcai épület mögött kezdődött és a szomszédos házak fala mellett, majd a Gyorskocsi-utca mellett egészen a Három nyúl-laktanyáig terjedt ésszerűen hozzáilleszkedett a Háromnyúl-épülethez. Ettől kezdve a Három nyúl-ház és a Szőlőfürt-ház hátul is elvesztette különállását, egymásba olvadtak. Amint a két épület lassankint eggyé vált, úgy lett a nevük is közös. A régi iratokban mind ritkábban találkozunk a »Trauben-

17. A Szőlőfürtről nevezett ház oldalnézete 1708-ból.

18. A «Háromnyű» kaszánya telke a beépítés előtt és után.

19. Játékkártyák. Baloldalon az 1—3 Schneider József, a 4—6 Tsanyi Jakab készítménye, jobboldalon a felső három Zsiros István, az alsó három Giergl István műhelyéből került ki.

Kaserne» elnevezéssel, a két kaszárnjának fokozatosan a »Drei Hasen-Kaserne« lesz a közös neve. Ma már a Nyúl-kaszárnya névre is kevesen emlékeznek.

Dr. Kovács Lajos.

- 1) Kamarai igazgatás alatt keletkezett budai telekkönyv 4. 58. 1.
- 2) U. o. 52. 1.
- 3) U. o. 5. 84. 1.
- 4) Budai telekkönyvi iratok, II. 112. és Inventaria ant., 1519.
- 5) Invent. ant., 1519.
- 6) Budai tanácsülési jk., 1777 okt. 3.
- 7) Budai telekkönyvi iratok, I. XVII. fasc. 17. sz.
- 8) Miscellanea ant. 315. és 406.
- 9) U. o. 406.
- 10) U. o. 315.
- 11) Kam. ig. alatt keletk. budai telekk. 4. 52. 1.
- 12) Misc. ant., 411.
- 13) U. o.
- 14) U. o. és Budai telekk. ir., I. XVII. fasc. 17. sz.
- 15) U. o.
- 16) Budai telekk. ir., II. 430., Misc. ant. 448. és Budai tanácsülési jk., 1719 márc. 27.
- 17) Budai telekkönyvi ir. I. XVII. fasc. 17. sz.
- 18) Invent. ant., 919.
- 19) Misc. ant., 448.
- 20) U. o.
- 21) U. o. és Invent. ant., 919.
- 22) Budai telekk. ir., II. 112. és Invent. ant., 1519.
- 23) Budai telekk. ir., II. 1610. és Tanácsülési jk. 1730 máj. 20.
- 24) Invent. ant. 58. és Misc. ant. 448.
- 25) Misc. ant. 448.
- 26) Budai telekk. ir. II. 523. és Misc. ant. 448.
- 27) Budai telekk. ir. II. 1595. és Budai tanácsülési jk. 1731 szept. 28.
- 28) Budai telekk. ir. II. 1610. és Budai tanácsülési jk. 1733 máj. 20.
- 29) Budai telekk. ir. II. 112. és Invent. ant. 1519.
- 30) Invent. ant. 1482.
- 31) A budai sörfőződe 1711. évi számadásai.
- 32) U. o. és I. még Budai tanácsülési jk. 1711 júl. 13.
- 33) Misc. ant. 99.
- 34) Budai telekk. ir. II. 1595.
- 35) Budai tanácsülési jk. 1742 dec. 17. és 1743 jan. 28.
- 36) U. o. 1743 jan. 28. és febr. 1.
- 37) U. o. 1743 júl. 5.
- 38) U. o. 1744 márc. 24.
- 39) Acta cam. 1788. 51.
- 40) U. o. 1794. 33. és Acta loc. 1795. 156.
- 41) Acta loc. 1795. 156.
- 42) U. o.
- 43) Acta cam. 1797. 42. és 47.
- 44) Corr. mag. 1801. 209. és Acta loc. 1801. 217.
- 45) Acta cam. 1801. 20.
- 46) Corr. mag. 1801. 212.
- 47) Acta cam. 1802. 87.
- 48) Corr. mag. 1802. 869.
- 49) Acta cam. 1807. 320.
- 50) Acta cam. 1807. 308. és 320.
- 51) Acta loc. 1824. 625., 1825. 111. és 172., Acta cam. 1824. 186. és 1825. 246., Corr. mag. 1826. 3317. és 3374.
- 52) Acta cam. 1828. 507. és Corr. mag. 1829. 1912.
- 53) Acta cam. 1832. 733.

Régi pesti és budai játékkártyák.

Rómer Flóris volt az első, aki a múzeumok figyelmét a régi játékkártyák mintáinak, fadúcainak gyűjtésére hívta fel, mint olyan emlékekre, melyek a régi magyar fametszők képességeire derítenek világosságot.¹⁾ A középkori Pestről és Budáról játszókártyák nem maradtak fenn, bár történeti említések vannak a kártyajátzás szenvedélyének időnként túlzásba menő kinövéseiről.²⁾ Ezek a korai kártyák azonban olyanok lehetnek, aminőket »Magyarország Történeti Emlékei« II. kötet LXXX. táblájáról és a Vasárnapi Ujság 1910. évf. 268—269. lapjairól már ismerünk.

Pesti és budai készítményű játékkártyákkal csak a törökök kiűzése után találkozunk. Azonban így is több évtizednek kellett elmúlni, míg a kártyakészítés helybeli iparaggá nőtte ki magát. Magyar készítményű lehet az a kártyacsomag a bécsi várostörténeti múzeumban, melynek lapjain a gyászoló Magyarország alakja mellett történelmi személyek is szerepelnek »Hungarn«, »Abaffy«, »Teckely«, »Herzog von Lothringen« felírásokkal. Készítését a XVII. század végére tehetjük, képeiket közli Szendrei János *Magyar hadtörténelmi emlékek* c. művében a 427. oldalon.

A tisztán szerencsére alapított hazárdjátékokat, melyeket rövid időre a Budát visszahódító seregek katonái honosítottak meg, lassan viaszosítja a nyugodtabb kártyajáték. A kereskedelmi összeköttetések megeremtése után Bécsből és a nyugatmagyarországi városokból a játékkártyaárulók is eljutnak városainkba, sőt gondoskodnak az első évtizedek kártyaszükségleteiről. A külföldről behozott kártyákat igen kedvelik, sőt a magyar készítményű kártyákon idegen nyelvet is használnak. Érdekes példa erre a Magyar Nemzeti Múzeum egyik tarokkártya csomagja (lelt. száma D 1186.), melynek jelzése »*Fatto in Tirnavia apresso Paulo Mayr Pittored (!) Car. — di trovare nella citta reale di Tirnavia in Hon.*«; az egyes lapokon pedig francia felírások olvashatók. A játékkártyák nagy keresettsége maga után hozta, hogy helybeli készítéséről gondoskodjanak. Így keletkezik *cartae foliorum pictor* vagy *confector*, *Kartenmahler* és *kártyafestő* néven egy helybeli iparág. Mestereik számára a nevükben rejlő *pictor*, *Mahler* elnevezés az egyes, már javában üzött iparágak közt bizonyos megkülönböztetést vívott ki, termékeik keresettsége pedig a jómódot biztosította számukra.

Legelőször Budán találkozunk kártyafestőkkel. A budai polgárok törzskönyvébe 1736 május 4-én iktatják be *Capellner Ferenc Józsefet*, mint polgárt.³⁾ 1751-ben Mária Teréziának és férjének látogatása alkalmával a polgárórság sorai közt *Joannes Capellner chartae foliorum pictor* nevével találkozunk.⁴⁾ 1791-ben Tusch Józsefet, 1794-ben Kanszer Mihályt

íktatják a budai polgárok soraiba.⁵⁾ Az utóbbi Pestről költözött át Budára. Ezek a budai mesterek gondoskodnak kezdetben a pesti polgárok szükségleteiről is, mert itt csak később honosodik meg ez az iparág, hogy azután annál nagyobb virágzásnak örvendjen. 1798-ban Vagner Ignác vétetik fel mint kártyafestő a pesti polgárok közé.⁶⁾ Az 1803. évi első pesti cím-tár Nitsch Mihály, Sonnenschein Antal és Wagner János neveit őrizte meg.⁷⁾

A kártyafestők számának növekedése a két város fejlődésével tart lépést. Pestet kávéházai oly híressé tették, hogy egy angol utazó, Towson Róbert 1793-ban e tekintetben páratlannak meri nevezni. Buda, ha ebben elmaradt testvérvárosa mellett, de jó bort mérő kiskocsmáinak nagy száma sok kártyás társaság meleg otthonát teremti meg. Schams 1821-ben 26 kávéházat említ Pesten⁸⁾ s nem felejt el tudtul adni, hogy a mai felvilágosodott korban már nincsenek bennük oly hazardjátékok, mint régebben, ami a szerencsejátékokat sújtó nagyobb büntetéseknek tudható be. Az 1837-iki pesti Wegweiserből is hasonlót tudhatunk meg.⁹⁾ A hazardjátékok nyilvánosan el vannak tiltva. De azért a titokban úzótt once et demit, faraot, makaot, ferblit, zwickent és hasonlókat elkerüli a tisztességes úri ember. A társaságba bevett játékok közül a dominó, tarok, preference és a rövid idő óta meghonosodott whist a kedveltek.

Téves volna azt hinni, hogy a játékszenvedély a magánlakásokban, a kávéházak vagy kocsmák falai között élte ki magát. A hivatalos ülések alatt sem tudtak ellentállni neki, aminek szigorú következménye nem maradt el. Mária Terézia 1770 október 29-én rendeletet adott ki: »Értésemre esett, hogy hatósági személyek az ülések folyama alatt kártyáznak. 300 aranyat fizet, akit hazardjátékon — legyen az bár vint-un — érnek. Száz arany a feladót illeti, kinek neve titokban marad.« Az ilyen rendelet csak olaj volt a tűzre. A kártyafestők száma egyre szaporodott. Budán a kártyafestők száma mindvégig 2 és 4 között mozgott, Pesten jelentékenyen többen voltak; így 1805-ben 3, 1815-ben 7, 1827-ben 10, 1833-ban 8,¹⁰⁾ 1854-ben 13 a számuk.¹¹⁾ Az egyik pesti mester, Zambo József négy legény-nyel dolgozott, s mivel csak két legény tartása volt hivatalosan megengedett dolog, a másik kettő után külön adót fizetett. A pesti termelés lassan ki is szorítja az idegen behozatalt. 1826-ban az újonnan szabályozott pesti piacon áruló bodékat már csak Fiemer Ferenc és Gröschl pozsonyi, Tusch budai és Unger győri kártyafestők bérelnék¹²⁾. Ez utóbbinak, Unger Mátyásnak a kártyái különös keresetnek örvendtek. A Nemzeti Múzeum több csomagot őriz belőlük (lelt. számuk 93—1931. 1—3.), e fametszetű lapokon a mester jelzése magyar nyelven is előfordul: »Unger Mátyás — Győrben«, »Unger Győrben«, a német jelzés mellette pl. »Fabricirt von Mathias Unger in Raab«. Ugyancsak itt láthatjuk egy próbalevonatát is; egy nagy papírlapon egymás mellé van lehúzva a 32 db svájci kártyalap, mely más, mint reklámlap, nem lehetett. A XIX. század első évtizedeiben csak ő használja a magyar nyelvet lapjain, sőt a magyar címer is ott ékeskedik egyik-másik darabon.

Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum gyűjteményében két mestertől láthatunk eredeti fadúccokat. Tsanyi Jakabnak egy nagyméretű (19·5×10 cm) kártyacsomaghoz készített dúcaiból találunk így ott több darabot, melyek a XIX. század második és harmadik évtizedeiből származnak. Jóval későbbi a Giergl István által készített fadúccok sorozata, mely egy teljes svájci csomaghoz készült. A múlt század közepe tájáról

való, s feltűnő rajta, hogy készítője a század eleji metszetek stílusában faragta ki darabjait.¹³⁾

A legrégibb darabok fadúccok segítségével készültek s utána kézzel festették át. A metszeteket a mesterek maguk vészték. A céhvilág fennállásának korában szigorú ellenőrzés, remek bemutatása után lehetett valaki szakmájának mestere. Az a céhbiztos őrizte ellen működésüket, aki például 1827-ben a sörfőző, ceruzakészítő, kötélverő, kesztyűs, köpenyegszabó, késes és óráskra is felügyelt.¹⁴⁾ A remekkészítés a céhrendszer megszűnéseig divatban volt. A korábbi szigorúságból azonban sokat engedtek. A helytartótanács 1851-ben kiadott rendeletében a következőket olvashatjuk:¹⁵⁾ »Der Meisterrechtswerber hat mit den Stahl- oder Kupferplatten, welche er sich zum künftigen selbständigen Betrieb seiner Profession stechen lassen muss, zwanzig Spielkarten derart anzufertigen, dass daraus ganz fehlerfreie 18 Spiel, u. z. 6 Spiel Tarock, 6 Spiel Whist, und 6 Spiel deutsche Karten zusammengesetzt werden können; die zum Malen erforderlichen 40 bis 50 Patronen hat er selbst auszuschneiden, so wie alle Arbeiten als: drucken, cachiren, malen (den Dessin am Rücken nach eigener Wahl), glätten und beschneiden selbst zu machen. Anfertigungszeit 4 Wochen.«

Az itt közölt remek-előírás azért is figyelemre méltó, mert már mutatja, hogy a korábbi fametszetes és kézfestésű kártyák készítése idejét multa, acélmetszetű és rézmetszetű kártyák jönnek helyükbe. Ez időtől kezdve nem beszélnek többet kártyafestőről, hanem kártyacsinálóról és kártyagyárosokról. A Fővárosi Múzeum és a Nemzeti Múzeum gyűjteményeiben képviselve vannak a pesti és budai kártyafestők legjellegzetesebb készítményeikkel.

A pesti kártyák fejlődését egy pár darab bemutatásával nyomon kísérhetjük. A Fővárosi Múzeum egy fadúccos, s utána kézi festésű 32 lapos svájci kártyacsomagja talán a legrégibb köztük. A papírja durva, a rajza, színezése nehézkes. A piros 7-esen olvasható a jelzés »In Pesth«. (Lelt. száma 13.517.) Ez a XVIII. és XIX. század fordulójáról való. Ehhez kivitelben hasonló egy másik csomag, melynek jelzése a piros 7-esen »In Pesth«. A piros ászon látható F. H. monogramm alapján készítője Hollan Ferenc, aki Pozsonyból jött Pestre és 1830-ban veszik fel a pesti polgárok sorába. (Lelt. száma 13.915.) A XIX. század első évtizedeiből való mellékletünk baloldalán az alsó három lap, melyek Tsanyi Jakab Gyöngytyúk-utcai műhelyéből kerültek ki. Ez a 42 lapos tarokkártyacsomag — bár technikai kivitele az előbbiekkal egyező — mesterének művésziesskedő oldalát, szörnyalakok rajzolása iránt fogékony fantáziáját és a kártyafigurák felöltöztetése körül megnyilvánuló ügyes cicomázó jártasságát élénken illusztrálja. (Lelt. száma 8986.) Ép ezért nagyon keresettek voltak készítményei, a Nemzeti Múzeumba is több csomagja került be (lelt. sz. 132/881. 5.). A kassai származású Sonnenschein Antal tarokkártyái Tsanyi stílusában készültek, a Nemzeti Múzeum példányán »Feine Darok: k zu haben — Bei Anton Sonschein« jelzést olvashatunk (lelt. sz. 132/881. 6.). 1802-ben telepedik le a prágai Nitsch Mihály, aki új szint hoz be a svájci kártyába; magyar történeti alakokat szerepeltet. A Nemzeti Múzeumban egy fekete próbanyomata van »Magyar Nemzedtség kártya« felirattal, nevét azonban németül írja »Michael Nitsch — In Pest — In der Unger-gasse — N. 468.« (lelt. sz. 121/874.). A XIX. század huszas éveiben Schneider József tarokkártyái még a korábbi nyomokon járnak. Az egyik lapon,

a XXI-es tarokon Buda és Pest látképét örökítette meg. (Mellékletünk baloldalán a második darab.) E lapnál rövid időre megállhatunk, mert alkalmasabb darab nem igen kínálkozik a kártyafestőmesterek rajz- és dekoratív tudásának fokmérőül való bemutatására. (Lelt. száma 1342., Fővárosi Múzeum.) Önkéntelenül a korabeli pesti rézmetszők jutnak eszünkbe, akik számos lapon örökítették meg a két testvérvárost. Ha nem is a jobbakra gondolunk, hanem a céhlevelek rézlapjait tucatszámra gyártó másodrangú mesterekre, kimondhatjuk, hogy kártyafestőink messze elmaradnak még ezektől is. Kártyafestőknél a kimondott rajztudás másodrendű szerepet játszott, egy-egy jellegzetes figura megteremtése volt a fontos, lehetőleg erősen karikatúraszerűen beállított helyzetben, hogy a játékos figyelmét lekösse. E célhoz a színezést is segítségül kellett venni s bántó, éles ellentéteket keresni. A nevükben foglalt »festő« szót ezért csak a mesterségükre szabad értelmezni és sohasem a képességükre. Pedig Schneider is annak képzelte magát, egyik tarokjátékán olvashatjuk: »Joseph Schneider Kartenmahler — In Pest in der Kleine Kreutz Gassen No. 485.« (Nemzeti Múzeum lelt. száma 132/881. 4.)

A XIX. század közepe technikai előállítás tekintetében is fordulóponthoz jutott. Az acélmetszés behozatalával a kártyák külalakja megváltozik, s a ma is használatban lévő kiállításukat és formájukat érik el, amihez a fejlődés egyik legfontosabb eleme járul: a külső símasága. 1840-ben telepedett le Pesten a prágai Chwalowsky Edmund, akinek kártyáin figyelhetjük meg legelőször a változást. Egy a Fővárosi Múzeumban lévő példánynál a makk 7-esen a következő jelzést olvashatjuk: »Feine Schweitzer Deutsche-fabricirt von Edm. Chwalowsky Ungergasse No 468 in Pesth«. Általános lesz, hogy a kártyagyárosok pesti és budai látképekkel és egyes nevezetesebb épületek képével díszítik lapjaikat. Ez az újítás egyrészt megszerettette a fővárost lakosaival, másrészt népszerűsítette gróf Vasquez, Weissenberg, Rohbock, Alt Rudolf és mások, térképek szélein, önálló lapokon vagy leíró művekben megjelent rajzait és metszeteit. Így látjuk ezt Giergl István csinos lapjain (mellékletünk jobboldalán az alsó három lap), melyek nem egy esetben Pest és Buda azóta már eltűnt épületeit örökítették meg. (Lelt. száma 8150.) E tekintetben Zsiros István gyarából kikerült »Legújdonabb magyar nemzeti Tarok Kártyák« jelzéssel kiadott csomagjának több darabja művészi szempontból sem megvetendő (mellékletünk jobb oldalán a felső három darab). A magyar címer, a nemzeti szín s a díszmagyarba öltözött alakok a kis pesti képeken kívül csak növelték elterjedését abban a korban, midőn a hazai állapotokon kesergő polgárság vállaira épen az elnyomtatás súlyos évtizede nehezedett. (Lelt. száma 2194., Fővárosi Múzeum.)

Kedvelték a miniatűr-kártyákat is. Ilyeneket elsősorban Chwalowsky és Wilner készítettek. A kis lapok finom, vékony vonalú ábrázolásait azonban már nem a kártyakészítők metszik rézbe, vagy acélba, hanem hivatásos rézmetszők és rajzolóak. A Nemzeti Múzeum egy »Mayer és Wilner Pesten« jelzetű csomagjában a tők alsón olvasható a rézmetsző neve: »Tormásky metz.« (Lelt. száma 13/915. 4—5.) Így készülhettek a látképes taroklapok is pl. a »Neueste Ansichten Tarok von Josef Wilner in Pesth« jelzésű csomagban, hol a vidéki látképek is nagy számban szerepelnek.

A látképes kártyáknak máshol is nagy divatjuk volt. A pesti darabok azonban a külföldiekkel is kiállják a versenyt. Példa erre Mathias Koller

bécsi kártyagyáros tarokcsomagja, melynek lapjain bécsi épületek, ausztriai városok látképei mellett a VII. tarokon Pest és Buda látképe is szerepel a hajóhíddal. (Nemzeti Múzeum, lelt. száma 132/881. 7.)

A XIX. század második felében tovább virágzott a kártyagyártás. De a lapok lassankint a gyári úton való előállításal érdekességükből veszítenek. Egyhangúak lesznek, melyeken már a kereső szem sem fedezhet fel olyasvalamit, amit érdemes volna feljegyezni.

A kártyaszobák elmaradhatatlan tárgya volt még a kártyaprés; egy csinos példányt őriz ezekből is a Fővárosi Múzeum.

Dr. Nagy Lajos.

¹⁾ Arch. Ért. Régi f. IV. 180. 1.

²⁾ Arch. Ért. Régi f. XII. 343. 1.

³⁾ *Matricula civium Budensium I.* Ab anno 16.. — 1784. Föv. levéltárban. V. ö. még Buda városi tanácsi jegyzőkönyvek 1736 May 4.

⁴⁾ *Müller*, *Epitome vicissitudinum et rerum memorabilium de libera regia ac metropolitana urbe Budensi...* 166. l. Neve azonban már 1749-ben is előfordul a budai városi tanácsi jegyzőkönyvekben.

⁵⁾ *Matricula civium Budensium II.* Ab anno 1790—1833.

⁶⁾ *Matricula civium Pesthinensium I.* Ab anno 1687—1815.

⁷⁾ *Adressbuch der Stadt Pesth auf das Jahr 1803.* Ofen. 158. l.

⁸⁾ *Schams*, *Vollständige Beschreibung der königl. Freystadt Pest in Ungarn* 1821. 341. s köv. l.

⁹⁾ *Gemälde von Pesth und Ofen mit ihren Umgebungen.* Ein Wegweiser für Einheimische und Fremde. Pest 1837. 45—46. l.

¹⁰⁾ *C. Patisz*, *Beschreibung der königlichen Freistadt Pesth.* 1833. 126. l.

¹¹⁾ v. *Haeufler*, *Buda-Pest, historisch-topographische Skizzen.* Pest, 1854. 251. l. Ugyanennyit sorol fel 1859-ben *Feldmanns'* *Wegweiser durch Pest und Ofen und deren Umgebungen.* Pest 1859. 186. l.

¹²⁾ *Jos. And. v. Dorffinger*, *Wegweiser für Fremde und Einheimische durch die königl. ung. Freystadt Pesth,* 1827. 606. és köv. l.

¹³⁾ Ezekre a dúcokra dr. Mihalik Sándor kedves barátom hívta fel a figyelmet.

¹⁴⁾ *Dorffinger* id. m. 375. l.

¹⁵⁾ *Meisterstücks-Aufgaben, welche mittels hohen Erlass Sr. Excellenz des Herrn Chefs der K. K. Statthalterei vom 3. August 1851 Zahl 13, 143 für nachstehende Innungen in Pesth und Ofen zu genauen Darnachachtung vorgeschrieben wurden.* 3. l.

* * *

KÁRTYAFESTŐK ÉS KÁRTYAGYÁROSOK.

PESTEN :

A pesti polgárok törzskönyvében a következő *kártyafestők* szerepelnek:

- 1798 aug. 10. Vagner Ignác.
- 1802 febr. 10. Nitsch Mihály Prágából jött.
- 1806 júl. 14. Sonnenschein Antal Kassáról jött.
- 1811 júl. 24. Csányi Jakab Gödöllőről jött.
- 1818 nov. 30. Zambó József.
- 1820 jan. 15. Schneider József Budáról jött.
- 1822 dec. 18. Glass János.
- 1830 nov. 27. Fischer Ferenc
- 1830 nov. 27. Hollan Ferenc Pozsonyból jött.
- 1830 dec. 4. Giergl Károly.
- 1840 aug. 10. Chvallovszky Edmund Prágából jött.
- 1841 okt. 18. Fellner János Temesvárról jött.
- 1844 márc. 1. Groszmann Lajos.
- 1844. március 1. Mayer György.
- 1844 ápr. 22. Vilner József.
- 1846 jún. 22. Schmidt József.

Útmutatókban a következők szerepelnek :

Adressbuch der Stadt Pesth auf das Jahr 1803. 158. l.

Nitsch Mihály.
Sonnenschein Antal.
Wagner János.

Adress-Kalender der königl. Freystadt Pesth auf das Jahr 1805. Herausgegeben von Paul Rath 88. l.

Nits Mihály.
Sonnenschein Antal.
Wagner János.

Adressbuch der königl. Frey-Stadt Pesth 1815. 180. l.

Nits Mihály.
Wagner János.
Csányi Jakab.
Sonnenschein Antal.
Sambo György.
Durst János
Reicher Jakab.

Adressbuch der königl. freyen Stadt Pesth. Herausgegeben von Joseph Vojdisek im Jahre 1822. 181. l.

Csányi Jakab.
Glas János.
Nitsch Mihály.
Schneider József
Wagner János.
Zambo József.

v. Dorffinger, Wegweiser für Fremde und Einheimische durch die königl. Freystadt Pesth 1827. 462. l.

Eigenzehrer János.
Fischer Ferenc.
Giergl Károly.
Glos János.
Göttlich Mátyás.
Nitsch Mihály.
Schneider József.
Tsányi Jakab.
Wagner János.
Zambo József.

Adressbuch der kön. Freystadt Pesth, 1827. 153. l.

Fischer Ferenc.
Giergl Károly.
Hollan Ferenc.
Hulatschek Ferenc.
Nitsch Mihály.

Schneider József.
Wagner János.
Zambo József.

Ottmayer, Handels- und Gewerbs-Almanach. Ofen, 1842. 374—375. 1.

Chwalovszky Edmund.
Fellner János.
Fischer Ferenc.
Girgl Károly.
Hollan Ferenc.
Schneider József.
Wagner János.

Budapesti Utastító, Buda. 1848. 157. 1.

Chwalovszky Edmund.
Fellner János.
Fischer Ferenc.
Girgl Károly.
Gozmann Lajos.
Hollán Ferenc.
Horváth József.
Mayer György.
Schneider József.
Schmidt József.
Sipos Ferenc.
Wagner János.

Wilner József. (A Fővárosi Múzeum az Ernst-gyűjteményből legutóbb egy kis svájci kártyacsomagot is kapott, melyen a jelzés a következő: »Mayer és Wilner — Pesten — készítette.«)

Pester Lloyd-Kalender für Schalt-Jahr 1860. 61. 1.

Fellner János.
Giergl János.
Giergl Károly.
Giergl István.
Waldbacher Károly.
Wilner József.
Zsiros István.

Pester Lloyd-Kalender für das Schalt-Jahr 1867. 404. 1.

Baumgartner János.
Giergl István.
Schill és Társa.
Waldbacher Károly.
Willner József.
Zsiros István.

Adressen-Kalender von Pest, Ofen und Altofen für das Jahr 1873. 492. 1.

Burján János.
Első magyar játékkártyagyár részvénytársaság.
Giergl István.
Schmidt József.

BUDÁN:

1736 máj. 4. Capellner Ferencz József polgár lesz.
1751. Capellner János a polgárórség sorai közt szerepel.
1791 jan. 15. Tusch József polgár lesz, 1827-ben még működik.
1794 márc. 7. Kanszer Mihály polgár lesz.
1828. Vilhelm József neve egy hivatalos iparosösszeírásban szerepel.

Pester und Ofner Wegweiser. Gemeinnütziger Geschäfts-Kalender für alle Stände Ungarns aufs Jahr 1849. a következők neveit hozza:

Böhm József.
Eybeck Ferenc.
Gravats József.
Milchram Ferenc.

1860—1873 közt csak Einwöck Ferenc nevével találkozunk.

AUSZUG DER ABHANDLUNGEN.

Bánrévy, Georg Dr. : Neuerbauung des königlichen Schlosses zu Ofen in der ersten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts. S. 1—49. Das während der Rückeroberung Ofens im Jahre 1686 völlig zerstörte königliche Schloss auf dem Festungshügel sollte ganz neu aufgebaut werden. Die nach Entwurf des Baumeisters Hölbling im Jahre 1715 begonnenen Bauten wurden nach den Plänen des Ingenieurs der Hofkammer Fortunatus Prati bis 1719 weitergeführt. Die Hauptmauern waren aufgeführt und die ganze Dachung beinahe fertiggestellt worden, als die Fortsetzung der Arbeiten wegen der Kriegsführung, des Geldmangels usw. eingestellt werden musste. Erst 1749, anlässlich des Baues des theresianischen Gebäudes, wurde der Haupttrakt des behandelten Schlosses zum Südflügel des Neuen umgebaut.

Gárdonyi, Albert Dr. : Die »Öde Kirche« in der alten Franzstadt. S. 50—60. Im alten Grundbuche der Pester Ackerfelder finden wir als Ortsbestimmung eines aus insgesamt 70 Morgen bestehenden Gründekomplexes eine »Öde Kirche« angegeben. Dem Wechsel der Eigentümer dieser mit der »Öden Kirche« bezeichneten Gründe und Ackerfelder kann man mit Hilfe der Grundbücher bis auf den heutigen Zustand folgen und dadurch wird Ort und Stelle der »Öden Kirche« festgestellt. Sie befand sich an der südlichen Grenze der Stadt, ausserhalb des in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts noch bestandenen grossen Wassergrabens am heutigen Boráros-Platze, Ecke Ferenc-Ring und Soroksári-Strasse. Ausserhalb der durch den Wassergraben gebildeten Stadtgrenze soll hier im Mittelalter die Ortschaft Szentfalva gestanden haben, die während der türkischen Besetzung vom Boden verschwunden ist. Die »Öde Kirche« dürfte also ein Überrest der genannten Ortschaft gewesen sein.

Horváth, Heinrich Dr. : H. Heinrich Faust und die Wiener Gobelins. S. 61—75. Unter den neueren Erwerbungen des Hauptstädtischen Museums von Budapest befindet sich ein grosses Ölgemälde des H. Heinrich Faust aus dem Jahre 1694, den Einzug Karls von Lothringen in die rückeroberte Festung Ofen samt deren Ansicht von der Donauseite darstellend. Der Maler scheint nach der Natur gearbeitet zu haben. Er selbst ist der Kunstgeschichte völlig unbekannt, es besteht aber eine nahe Verwandtschaft zwischen seinem Werke und einem der in der Wiener Hofburg aufbewahrten lothringischen Gobelins. Faust's Gemälde ist ein bedeutendes Werk der Barockmalerei und dürfte zur Verfertigung des bezeichneten Wandteppichs als Modell gedient haben. Ein Vergleich mit den zeitgenössischen Stichen und Zeichnungen beweist, dass das Faust'sche Gemälde eine ganz zuverlässige Ansicht der damaligen Festung Ofen (Ende des XVII. Jahrhunderts) darstellt.

Bierbauer, Virgil Dr. Ing. : Die Tätigkeit von Pester Baumeistern 1809—1847. S. 76—98. In den Akten der vom Erzherzog Palatin Josef 1808 gegründeten Pester Verschönerungskommission liegt das noch nicht aufgearbeitete gezeichnete und

schriftliche Material der Baugeschichte der Stadt Pest 1809—1847. Auf Grund dieses Materials wird eine statistische Gesamtübersicht der in diesem Zeitraum bei der Kommission eingebrachten Pläne nach den Namen der Meister und dem Jahre der Einreichung zusammengestellt. Dieser folgen die Verzeichnisse der Bauten der 18 bedeutendsten Baumeister.

Garády, Alexander : Das Jagdschloss des Königs Mathias Corvinus in Buda-Nyék. S. 99—111. Der Verfasser, Leiter der Ausgrabungen der schon früher entdeckten Mauer des Jagdgartens des Königs Mathias Corvinus, hat nach richtiger Deutung der Angaben des Bonfini die Ruine des Schlosses auf einem dem Jagdgarten anschliessenden Grunde des Lipótmező (Leopoldsfeld) gefunden. Die Ruine weist Fragmente der Renaissance-Architektur vor, wie auch Zeichen einer späteren Umgestaltung des Schlosses durch König Wladislaw II. Weitere Ausgrabungen unweit des vormaligen Schlosses haben die Überreste einer mittelalterlichen Kirche ans Tageslicht gebracht, welche die Kirche und Begräbnisstätte der ehemaligen Siedelung Nyék gewesen sein dürfte. Durch Heranziehung der Grundbücher wird nachgewiesen, dass auf diesem Grunde seit der Befreiung von der türkischen Unterjochung kein Bau vorgenommen wurde, daraus folgt, dass die Ruine nur aus einem früheren Zeitalter stammen kann.

Rokken, Franz Dr. : Das ehemalige Hotel »Zur Königin von England« und die erste Promenade am Donauufer. S. 112—123. Auf der Stelle des ehemaligen Hotels (heute Landeszentralstelle für Geldinstitute) in der Inneren Stadt standen gegen Ende des XVIII. Jahrhunderts das nördliche Rondell der Stadtmauer und ein daran anstossendes Wirtshaus. Das von einem späteren Besitzer J. Kemnitzer erbaute zweistöckige Haus erhielt erst nach einem Umbau seine Benennung anlässlich der Krönungsfeier der Königin Viktoria von England. Bei der Belagerung Ofens 1849 wurde das Gebäude zerschossen und musste wieder aufgebaut werden. Das prachtvoll eingerichtete Hotel wurde in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts von den hervorragendsten in- und ausländischen Persönlichkeiten zum Aufenthalt gewählt. Die mit Lage und Geschichte des Hotels eng verbundene, 1789 angelegte Promenade am Donauufer ist nunmehr nur durch den kleinen Garten vor der Redoute vertreten.

Kovács, Ludwig Dr. : Die »Drei Hasen-Kaserne« in der Wasserstadt. S. 124—133. Der Hausgrund in der Fő(Haupt)-Gasse, auf dem der umfangreiche Gebäudekomplex der gewesenen »Drei Hasen-Kaserne« steht, bestand ursprünglich aus zwei Grundstücken mit wenigem aus der Zeit vor der Türkenherrschaft herrührenden Mauerwerk, das auch zu den späteren Bauten benützt wurde. Auf beiden Grundstücken wurde noch am Ende des XVII. Jahrhunderts je ein Haus erbaut. Das eine trug noch als Privateigentum mehr als ein Jahrhundert hindurch die Benennung der späteren Kaserne. Das andere war bereits 1711 von der Stadt angekauft worden und diente eine Zeitlang als Bräuhaus, später aber als Gasthaus genannt »Zur grünen Weintraube«. Beide Häuser wurden zu Beginn des XIX. Jahrhunderts zum Zwecke einer städtischen Kaserne umgebaut und sind dadurch in einen einheitlichen Komplex zusammengeschmolzen.

Nagy, Ludwig Dr. : Alte Pester und Ofner Spielkarten. S. 134—140. Das Kartenspiel, eine allbeliebte Unterhaltung der Bevölkerung, diente zur Entfaltung eines Zweiges der Kunstgewerbe, zu der der Kartenmalerei. Wir finden zuerst in Ofen, dann auch in Pest Kartenmaler. Interessant sind die handgezeichneten und gestochenen Darstellungen einzelner Gebäude oder Stadtteile von Pest und Ofen, mit welchen die Kartenblätter geziert wurden.

SOMMAIRE DES ARTICLES.

Bánrévy, George : La reconstruction du château royal de Bude au commencement du 18me siècle. (Pag. 1—49). Au cours du siège et de la prise de Bude par les troupes chrétiennes en 1686 le bombardement détruisit aussi le château royal dont la reconstruction ne fut commencée qu'en 1715, d'après un plan sommaire de l'architecte Hölbling. Ces travaux se continuaient selon les plans détaillés de Prati ingénieur de la chambre royale. 1719 les murs principaux étant élevés et coiffés de la toiture, l'on cessa — manque de fonds nécessaires — d'y continuer le travail. Ce bâtiment devenait plus tard l'aile sud du nouveau château construit dès 1749 sous le règne de Marie Thérèse.

Gárdonyi, Albert : Le terrain nommé « L'église déserte » dans l'ancien 9me arrondissement. (Pag. 50—60). L'ancien cadastre des terroirs de Pest désigne un terrain d'à peu près 70 arpents dans leur relation à « l'église déserte ». Les plans de l'époque manquent, mais à l'aide des cadastres on peut facilement dresser la liste des propriétaires de ces immeubles se succédant jusqu'à nos jours et de cette sorte définir nettement le lieu du territoire en question. C'est le terrain qui est encadré aujourd'hui des rues et place comme suit : Mester-utca, Ferenc-körút, Boráros-tér et Soroksári-út. « L'église déserte » elle même était située au sud de la ville s'appuyant sur le grand fossé, dont on voyait les traces encore au commencement du 19me siècle. Au delà de ce fossé existait au moyen-âge un village nommé Szentfalva, qui disparaissait du sol sous le règne turc. Donc on entendait jadis sous « l'église déserte » une partie de cet ancien village.

Horváth, Henri : H. Henri Faust et les gobelins de Vienne. (Pag. 61—75). Le Musée Communal de Budapest s'enrichit dernièrement d'une grande toile provenant de H. Henri Faust (1694) et représentant l'entrée solennelle de Charles de Lorraine dans la forteresse de Bude reprise des turcs en 1686, avec la vue de la ville prise du côté du Danube. L'artiste prenait ses esquisses sur la nature. L'histoire de l'art du 18me siècle ne connaît pas le nom de Faust, néanmoins il faut constater une proche parenté entre notre tableau et un gobelin lorrain conservé à Vienne auquel le tableau de Faust devait servir de modèle. Quiconque voudra comparer la délinéation de notre tableau aux estampes et dessins de l'époque (fin du 17me siècle) constatera que la vue de la ville et forteresse de Bude est très authentique.

Bierbauer, Virgil : Le travail des architectes de Pest de 1809 à 1847. (Pag. 76—98). Le Palatin de Hongrie l'archiduc Joseph créa en 1808 la Commission de l'Embellissement de la Ville. Les archives de cette Commission — qui surveilla tous, même les plus humbles bâtiments et les moindres travaux — contiennent un stock de plans et de descriptions qui attendent leur dépouillement. M. Bierbauer dressa la liste alphabétique des architectes et une énumération dans l'ordre chronologique des plans

présentés à la commission. Pour terminer l'auteur nous présente une étude sur les travaux de 18 architectes de grand renom à cette époque.

Garády, Alexandre : Le château de Chasse à Buda-Nyék du roi Mathias Corvin. (Pag. 99—111). L'auteur qui dirigea les fouilles faites à Buda-Nyék dans les environs de Budapest, trouva d'abord les traces des murs d'un parc giboyeux, puis étudiant à fond les descriptions du Bonfin, dépouilla sur un terrain voisin les fondements d'un château de chasse. Les ruines en question présentent les débris d'une architecture de la renaissance, ainsi que quelques signes d'une restauration faite au temps du roi Wladislas II. Plus loin on découvrit les débris d'une église du moyen-âge qui devait être jadis l'église de Buda-Nyék. En examinant les cadastres, l'auteur constata que dès la reprise de Bude des Turcs, nul bâtiment ne fut élevé dans cet endroit, donc les ruines proviennent d'une époque qui précède la domination turque et ne peuvent être que celles du château de chasse du Corvin.

Rokken, François : L'ancien Hôtel » à la Reine d'Angleterre » et le premier jardin publique au bord du Danube. (Pag. 112—123). Sur la place de l'ancien Hôtel à la Reine d'Angleterre (aujourd'hui Institut Central des Banques) était érigé au 18me siècle la tour du nord de l'enceinte de la ville. Une humble auberge s'appuyait à cette tour. J. Kemnitz qui achetait plus tard cet immeuble démolissa l'ancienne masure et faisait bâtir à sa place une belle maison à deux étages, qui ne reçut son enseigne qu'à l'occasion du couronnement de la reine Victoria d'Angleterre. La plantation d'un jardin publique qui menait au bord du Danube date de 1789. De nos jours ce jardin n'est représenté que de quelques arbres qui se trouvent dans le petit parc devant la Redoute.

Kovács, Louis : La caserne dite » aux trois lièvres » à Bude. (Pag. 124—133). La caserne délaissée dans la Fő-utca à Bude, était située sur un vaste terrain comprenant deux immeubles du 18me siècle. Ils enfermaient quelques murs de l'époque turque. L'une de ces maisons de bourgeois était à l'enseigne » aux trois lièvres », l'autre achetée par la commune fut transformée en 1711 en brasserie, plus tard on y érigea une auberge à l'enseigne » à la grappe de raisin vert ». La commune étant obligée de bâtir une caserne, elle faisait remanier les deux maisons et en faisait construire un seul bâtiment de grandes dimensions.

Nagy, Louis : Jeux de cartes d'ancienne fabrication. (Pag. 134—140). Le jeu aux cartes étant une distraction bien répandue, développa une branche de l'industrie, celle des fabricants de cartes. Il y en avait des peintres de cartes d'abord à Bude, puis à Pest. Les anciens jeux de cartes se distinguent par les vues de notre capitale (places, rues, bâtiments, quais, le Danube).

TARTALOM

	Lap
<i>Bánrévy György dr.</i> : A budai királyi palota újjáépítése III. Károly alatt	1
<i>Gárdonyi Albert dr.</i> : A ferencvárosi pusztatemplom.....	50
<i>Horváth Henrik dr.</i> : H. Heinrich Faust és a bécsi gobelinek .	61
<i>Bierbauer Virgil dr. ing.</i> : Pesti építőmesterek munkássága 1809—1847	76
<i>Garády Sándor</i> : Mátyás király buda-nyéki kastélya.....	99
<i>Rokken Ferenc dr.</i> : A hajdani Angol királyné-szálloda és az első dunaparti sétány	112
<i>Kovács Lajos dr.</i> : A vízivárosi »Három nyúl«-kaszárnya	124
<i>Nagy Lajos dr.</i> : Régi pesti és budai játékkártyák	134
Auszug der Abhandlungen	141
Sommaire des articles	143

KÉPEK JEGYZÉKE

	Lap
1. A budavári királyi palota a visszafoglalás után (Részlet C. J. de Juvigny rajzából a bécsi Kriegsarchiv-ban).....	32—33
2. A palota 1737 körül (Részlet Mikoviny metszetéből Bél M. Notitia Hungariae-jában)	32—33
3. Budavára látképe 1698-ból, balra a palota romjaival (Részlet L. Fr. von Rosenfeld térképéből a bécsi Nationalbibliothek kéziratgyűjteményében)	32—33
4. Budavára helyszínrajza 1730-ból (J. Matthey műve. Balra az I-vel jelölt tervezett lőportorony és az A-val jelölt Zeughaus között a királyi palota. Bécs, Kriegsarchiv, Hofkriegsrat 1730 Febr. 519. Exp.)	32—33
5. J. Matthey felvétele a palotáról 1742-ből.....	32—33
6. A pusztatemplom és tartozékai 1777-ben	54
7. Buda és Pest térrajza Mikoviny 1737. évi térképén (Bél M. Notitia Hungariae-jából)	58
8. Buda látképe északkeletről. Tollrajz 1686-ból (Fővárosi Múzeum)	64—65
9. Részlet Faust festményéből, a királyi vár épületével	64—65
10. Részlet Faust festményéből, a Nagyboldogasszony templomával	64—65

	Lap
11. Lotharingiai gobelin a XVIII. század elejéről (Hofburg, Bécs)	64—65
12. H. Heinrich Faust mesterjegye	75
13. A buda-nyéki kastély helyszínrajza	102
14. A buda-nyéki kastély és vadaskert	107
15. A Kemnitzer-telek helyszínrajza	123
16. A Kemnitzer-ház 1803-ban (Leyrer »Die Stadt Pesth und ihre Gegend« c. munkájából)	123
17. A Szőlőfürtről nevezett ház oldalnézete 1708-ból (Székes-fővárosi Levéltár)	133—134
18. A »Három nyúl«-kaszárnya telke a beépítés előtt és után... 133—134	
19. Játékkártyák. Baloldalon az 1—3. Schneider József, a 4—6. Tsanyi Jakab készítménye, jobboldalon a felső három Zsiros István, az alsó három Giergl István műhelyéből került ki	133—134

KÜLÖN MELLÉKLETEK

- H. Heinrich Faust Lotharingiai Károly diadalmenetét ábrázoló olajfestménye, a töröktől visszafoglalt Buda látképével. (1694.)
 Szemléltető térkép a pesti építőmesterek munkásságáról, 1809—1847.
 Hild János 1805. évi térrajza s a Szépítő Bizottmány iratai alapján szerkesztette dr. ing. Bierbauer Virgil.

8-
343

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS HÁZINYOMDÁJA 1932 — 11048